

OBSAH

<i>Petr Pokorný – Petr Šída – Jan Novák – Jan Prostředník</i> , Neolitická těžba v Jizerských horách pohledem pylové a antrakologické analýzy – Neolithic quarrying in the Jizerské Mts. (Czech Republic) from the perspective of pollen and anthracological analyses	587–607
<i>Martin Ježek – Jan Zavřel</i> , Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy – Touchstones among archaeological finds	608–628
<i>Petr Květina</i> , Archeologie smyšlené identity – The archaeology of fabricated identity	629–660
MATERIALIA	
<i>Radka Šumberová – Drahomíra Malyková – Jana Vepřeková – Monika Pecinová</i> , Sídelní aglomerace v prostoru dnešního Kolína. Záchranný výzkum v trase obchvatu města – Settlement agglomerations in today's Kolín area, Central Bohemia. Rescue excavations along the town by-pass road	661–679
<i>Michal Vitanovský – Dana Menoušková</i> , Kachlové formy z Prostějova – Kostelecké ulice. K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů – Stove tile moulds from Kostelecká St. in Prostějov (Central Moravia). On technological and creative issues relating to the rise of Renaissance stove tile reliefs	680–695
<i>Tobias Weger</i> , Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel. Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945 – Bolko Freiherr von Richthofen and Helmut Preidel. Case study on the role of archaeologists in expellee organisations after 1945	696–711
DISKUSE	
<i>Jan Bouzek – Martin Gojda – Jan Klápště – Jiří Macháček – Zdeněk Měřínský – Vladimír Podborský – Pavel Vařeka</i> , Česká archeologie na rozcestí	712–714
<i>Jan Frolík – Luboš Jiráň – Martin Kuna – Jan Mařík</i> , Vzhůru do pootevřených dveří – ale co pak?	715–717
<i>Martin Tomášek</i> , K archeologickému rozcestí	718–719
AKTUALITY	
<i>R. Křivánek</i> , 8. mezinárodní konference Archaeological Prospection, Paris, 8.–12. 9. 2009	720–721
<i>Jan Kolář – František Trampota</i> , The seminar "Theory and method in archaeology of the Neolithic (7 th –3 rd millennium BC)" in hindsight	721–724
<i>David Vích</i> , Konference Detektory kovů v archeologii IV	724–725
<i>Marie Zápotocká</i> , Dvacet let činnosti Archeologické pracovní skupiny východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko – Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich	726–727
<i>Drahomíra Frolíková-Kaliszová</i> , Klášťov – hora čarodějů. Unikátní archeologické objevy z doby starých Slovanů	727–728

NOVÉ PUBLIKACE

- Alžběta Danielisová*, Timothy A. Kohler – Sander E. van der Leeuw eds.: The Model-Based Archaeology of Socionatural Systems (Santa Fe, New Mexico 2007) 729–731
- L. Košnar*, Felix Jakobson: Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 1 (Neumünster 2009) 731–735
- L. Košnar*, Volker Hilberg: Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 2 (Neumünster 2009) 735–737
- Natalie Venclová*, G. Cooney – K. Becker – J. Coles – M. Ryan – S. Sievers eds.: Relics of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery (Dublin 2009) 737–738
- Jan Kypka*, Ondřej Jakubec ed.: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě. Příspěvky z mezinárodní konference (Olomouc 2010) 738–740
- kv*, Mario Küßner: Die späte Altsteinzeit im Einzugsgebiet der Saale. Untersuchungen an ausgewählten Fundstellen (Weimar 2009) 740–742
- Jan Kypka*, Julia Lippok: CORONA FUNEBRIS – Neuzeitliche Totenkronen als Gegenstand der archäologischen Forschung (Langenweissbach 2009) 742
- Ladislav Holík*, Gavin Lucas ed.: Hofstaðir. Excavations of a Viking Age Feasting Hall in North-Eastern Iceland (Reykjavík 2009) 742–745
- Jan Kypka*, Hans-Werner Peine – Julia Hallenkamp-Lumpe: Forschungen zu Haus Horst in Gelsenkirchen. Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Öfen. Mit einem Beitrag von Bernd Thier (Mainz 2009) 745
- mj*, Vladislav Razím ed.: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátska (Praha 2010) 745–746
- Jan Kypka*, Astrid Schmitt: Burg Tannenberg bei Seeheim-Jugenheim/Lkr. Darmstadt-Dieburg. Eine spätmittelalterliche Ganerbenburg im Licht der archäologischen Funde (Bonn 2008) 746–747
- M. Dobeš*, R. Schröter: Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands IV. Die Ausgrabungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts der Universität Tübingen (UFI) in Aichbühl und Riedschachen (1919–1930). Mit Beiträgen von Michael Strobel (Stuttgart 2009) 747–749
- Jiří Hošek*, Věra Souchopová – Karel Stránský: Tajemství dávného železa. Archeometalurgie objektivem mikroskopu (Brno 2008) 749
- kv*, Isidro Toro Moyano – Henry de Lumley – Pascal Barrier – Deborah Barsky – Dominique Cauche – Vincenzo Celiberti – Sophie Grégoire – Frédéric Lebègue – Brahim Mestour – Marie-Hélène Moncel avec la collaboration de Dominique Cléré – Denis Daimat – Élisabeth Faumquemberque – Emmanuelle Fernandez – Charlotte Frégier – Françoise Hildisey – Marie-Hélène Licht – Bernard Magnaldi – Magali Montesinos – Dominique Monzo – Michèle Rey: Les industries lithiques archaïques de Barranco León et de Fuente Nueva 3, Orce, bassin de Quadix-Baza, Andalousie (Paris 2010) 749–751
- Jan Kypka*, Pavel Vařeka – Petr Rožmberský a kol.: Středověká krajina na střední Úslavě I (Plzeň 2009) 751
- Jan Kypka*, Wilhelm der Einäugige, Markgraf von Meissen (1346–1407). Tagungsband (Dresden 2009) 751–752
- OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LXII/2010** 753–763

Neolitická těžba v Jizerských horách pohledem pylové a antrakologické analýzy

Neolithic quarrying in the Jizerské Mts. (Czech Republic)
from the perspective of pollen and anthracological analyses

Petr Pokorný – Petr Šída – Jan Novák – Jan Prošředník

Archeologické výzkumy mapující neolitickou těžbu metabazitů na úpatí Jizerských hor probíhají od r. 2002. K obrovskému množství úštěpů kamenné suroviny a polotovarů vyráběných nástrojů nově přibyl z výplní těžebních jam soubor zuhelnatělého dřeva, který poskytl základní představu o složení stromového patra vegetace a zároveň umožnil konzistentní radiokarbonové datování. Také jsme testovali možnosti pylové analýzy, jejíž výsledky mají potenciál posloužit jako biostratigrafické datovací vodítko a mohly by umožnit rekonstrukci charakteru přírodního prostředí v průběhu těžby a v době těsně následující po jejím ukončení. Oba druhy analýz dovoluují rekonstruovat dynamiku tvorby zánikových souvrství a ukazují, že neolitická těžba probíhala uprostřed převážně zalesněné krajiny.

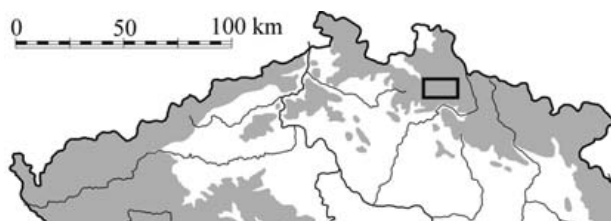
neolit – těžební areály – metabazit typu Pojizeří – vývoj vegetace – krajina – paleoekologie

Archaeological investigations mapping the Neolithic quarrying of metabasites at the foothills of the Jizerské Mts. has been conducted since 2002. The enormous amount of flakes of stone raw materials and semi-finished manufactured tools has been supplemented by an assemblage of wood charcoal from the fill of quarrying pits; this new assemblage has provided a basic impression of the composition of arboreal vegetation and has enabled consistent radiocarbon dating. In addition, we also tested the possibilities of pollen analysis, the results of which have the potential to serve as a biostratigraphic dating guideline, possibly enabling a reconstruction of the character of the natural environment at the time the quarrying was conducted and shortly thereafter. Both conducted analyses permit a reconstruction of the creation dynamic of defunct layers; in the case of the Neolithic period they also show that the quarrying was conducted in a primarily wooded landscape.

Neolithic – quarrying grounds – Pojizeří (Jizera River valley) type metabasites – vegetation development – landscape – palaeoecology

1. Úvod

Surovina kamenných broušených nástrojů neolitické kultury s lineární keramikou je v celé střední Evropě nápadně stejnorodá. Jedná se o velmi kvalitní houževnatou horninu šedo-zeleného vzhledu, která je na čerstvých lomových plochách černá. Její zdroj zůstával po dlouhou dobu neznámý a byl lokalizován na různá místa, včetně Balkánu. Postupně se lokalizace možného původu suroviny soustředila na oblast Českého masivu. Zde bylo po zdrojové oblasti pátráno takřka po celé jedno století (Milch 1902; Huyer 1914; 1928; Gränzer 1933; Vencl 1960; 1975; Fediuk 1962; Přichystal 1985; Bukovanská 1992; Přichystal 2000; Šrein et al. 2002; Šída – Kachlík 2009). Až v r. 2002 vyústila snaha o nalezení zdroje v objev pozůstatků pravěké těžby na Maršovickém vrchu (Šrein et al. 2002) na jižním úpatí Jizerských hor (obr. 1). Paralelně objevil menší těžební lokalitu ve Velkých Hamrech I A. Přichystal (2002). Od té doby byly nově objeveny další lokality a rozsah

Obr. 1. Lokalizace zkoumané oblasti. Šedou barvou zobrazeny plochy s nadmořskou výškou nad 350 m.
Fig. 1. Site of the studied area on a map of the north-western part of the Czech Republic. Areas at elevations in excess of 350 m above sea level are indicated in grey.

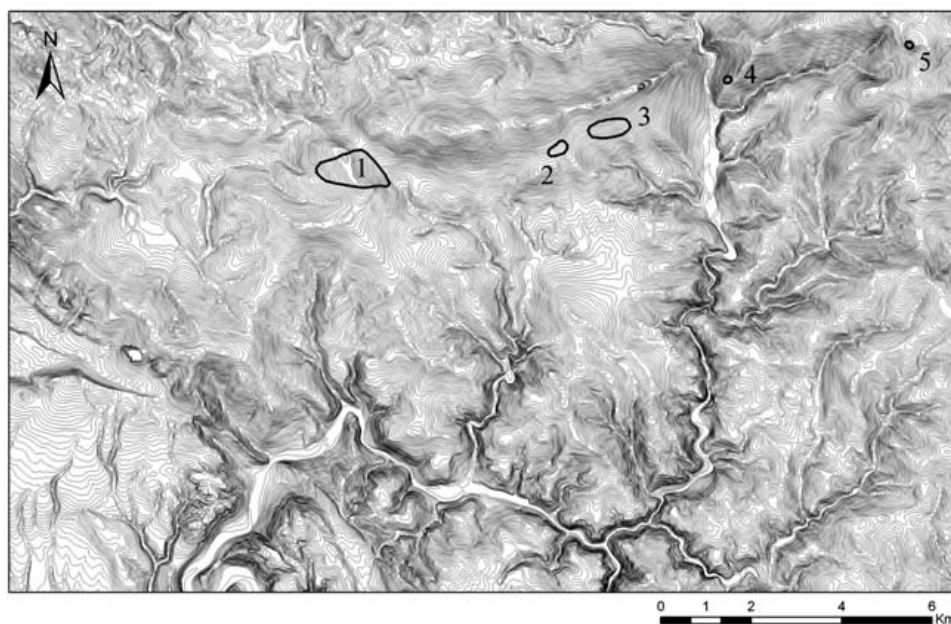
těžené plochy byl mapováním rekonstruován až na plochu větší než 1 km² (Šída 2005; obr. 2). Od r. 2002 probíhá v lokalitách plošně omezený terénní výzkum.

V jakém přírodním prostředí probíhala ve zkoumaných areálech neolitická těžba? Do jaké míry byly tyto areály v průběhu těžby odlesněné? Projevila se těžební činnost rozvojem synantropní vegetace? Nacházely se těžební areály uvnitř, nebo aspoň v blízkosti zemědělsky využívané krajiny? To jsou otázky, pro které jsme se v průběhu výzkumu rozhodli hledat řešení skrze aplikaci paleoenvironmentálních metod. Z prvních sond v Jistebsku v těžební jámě 1 jsme odebrali pokusné vzorky na zjištění přítomnosti pylových zrn. Množství pylu bylo poměrně vysoké a pylová spektra se dobře zachovala. První výsledky byly předběžně publikovány (Šída *et al.* 2008) a při všech následujících výzkumech již probíhalo cílené vzorkování pro pylovou analýzu (obr. 3–6). V r. 2009 se také podařilo získat první rozsáhlý soubor zuhelnatělého dřeva z neolitu.

Na základě archeologického výzkumu těžebních jam můžeme za prokázané považovat následující skutečnosti: Žádaná surovina se nacházela roztroušená ve svahovinových pokryvech o mocnosti až několika metrů. Těžba probíhala z povrchu postupným rozšiřováním nehlubokých jam do stran. Materiál svahovin byl postupně překopáván a surovina z něj byla vybírána (její objemový obsah je v řádu jednotlivých procent). Hlušina byla deponována do již vytěžených partií těžebních jam. Výplně jam, které zkoumáme, vznikly právě tímto způsobem. V hlušině nacházíme velké množství odpadu vzniklého při štípaní polotovarů, a proto soudíme, že přímo na místě probíhala kromě vlastní těžby také příprava polotovarů. Znalost geneze vrstev je důležitá pro hodnocení pylových spekter z nich získaných. Je zřejmé, že deponie hlušiny vznikly jednorázově. Pylová spektra v nich obsažená tudíž budou odrážet především krátkodobý pylový spád v okamžiku těžby.

Dlouhodobý vznik výplní erozí musíme vyloučit, a to z několika důvodů. Materiál vrstev je zcela nevytříděný (ve výplních jsou zastoupeny složky od zrnitosti jílu až po hrubé kameny), takže souvrství nemohlo vzniknout resedimentací erodovaného materiálu. Artefakty jsou nekorodované, takže nemohly projít delším transportem. Těžba podle všeho probíhala málo intenzivním způsobem na omezeném prostoru po dlouhou dobu. To samo o sobě vylučuje intenzivnější erozi, protože za takových okolností nebylo místo nikdy zbaveno protierozně působícího vegetačního pokryvu. Nepřítomnost eroze dokládá i samotná dnešní existence nezaplňených těžebních jam. Jediné období zvýšené eroze můžeme datovat do krátkého období od 16. do 18. stol., kdy byly lokality odlesněny. V této době se v některých jamách vytvořily jílové splachové vrstvy o mocnosti do 30 cm.

Do r. 2010 se podařilo získat šest radiokarbonově datovatelných vzorků ze dvou poloh v Jistebsku a z jedné ve Velkých Hamrech II (tab. 1). Všechny datované vzorky jsou ze zuhelnatělého dřeva a až na jeden pocházejí z výplní jam. Vzorek UGAMS 5277 byl odebrán z ohniště na okraji jedné z těžebních jam na parcele 350/1 (viz antrakologický soubor).

Obr. 2. Lokality s doklady neolitické těžby a zpracování metabazitů typu Pojizeří na jižním úpatí Jizerských hor (viz obr. 1).

Fig. 2. Sites with evidence of Neolithic quarrying and the processing of stone raw materials at the south base of the Jizerské Mts. (see fig. 1).

1 – Jistebsko, Maršovice, 2 – Zásada, Zbytky, 3 – Velké Hamry II, 4 – Bohdalovice, Velké Hamry I, 5 – Paseky.

Data po kalibraci pokrývají interval 5316–4859 BC. Na tomto základě můžeme datovat těžbu do období střední a mladší fáze LnK, a patrně i do počátku StK. Radiokarbonovým datováním se dále potvrzuje, že výplně jam vznikaly deponováním materiálu již v průběhu těžby, a že tedy nevznikaly postupně, pomalou, dlouhodobou erozí.

Pylové vzorky byly odebírány přímo z dokumentovaných profilů archeologických sond tak, aby byly zastoupeny všechny významné vrstvy a hloubkové úrovně. Tento způsob byl zvolen proto, aby byl testován potenciál dochování pylu ve všech úrovních. Pylové vzorky byly odebírány z očištěného profilu buď pomocí zaražení malé plastové krabice, nebo pomocí špachle do plastového sáčku. Objem vzorků byl 5 až 20 cm³. Pro analýzu byla využita vždy pouze malá část vzorku, zbytek byl ponechán jako záložní.

Obsah uhlíků ve vrstvách výplní je velmi malý a uhlíky makroskopických velikostí se vyskytují výjimečně. Od sezóny 2009 testujeme metodu plavení, výsledky ale nemohly být do této práce zahrnuty, protože vyhodnocení stále probíhá. Větší soubor makroskopických uhlíků byl nalezen pouze na jediném místě v ohništi na parcele 350/1. Celý objem byl proplaven a antrakologický soubor je hodnocen v tomto textu. Z ohniště a dílenské vrstvy byly odebrány pylové vzorky 4, 5, 6 a 7 (sonda 1, výzkum 15. 5. 2009) a z hlavního profilu vzorek 2 (profil, 8. 5. 2009).

V Jistebsku, v těžební jámě 1, ani v lokalitách Velké Hamry I a II nebyly ohniště ani koncentrace uhlíků zastiženy a proto zde antrakologický rozbor neproběhl.

Číslo	Lokalita	Číslo vzorku	Věk BP	Chyba	Interval BC	Datování	Kontext	Literatura
1	Jistebsko	UGAMS 5279	6270	±30	5316–5211	neolit	parcela 350/1, profil, jáma 2	<i>Prostředník – Šída 2010</i>
2	Velké Hamry II	GdA-1206	6220	±40	5303–5057	neolit	jáma 1	<i>Prostředník – Šída 2010</i>
3	Jistebsko	UGAMS 5277	6210	±30	5295–5057	neolit	parcela 350/1, sonda 1, ohniště	<i>Prostředník – Šída 2010</i>
4	Jistebsko I	VERA-2981	6120	±35	5209–4957	neolit	jáma 1, sonda 1	<i>Prostředník et al. 2005</i>
5	Jistebsko I	GdA-533	6095	±35	5207–4859	neolit	jáma 1, sonda 3	<i>Prostředník – Šída 2010</i>
6	Jistebsko	UGAMS 5278	6100	±30	5207–4935	neolit	parcela 350/1, profil, jáma 2	<i>Prostředník – Šída 2010</i>

Tab. 1. Radiokarbonové datování neolitické těžby v Jizerských horách. Interval kalibrovaného stáří odpovídá chybě 2σ .

Nejvíce vzorků pochází z lokality Jistebsko ze dvou poloh. Od r. 2002 zde probíhá sondáž těžební jámy 1 v těžebním poli 1. Sondy o šířce 1 m mají za úkol protnout celou těžební jámu a umožnit detailní studium stratigrafie její výplně. Vzorkovány byly sondy 2, 3 a 7 a celkem bylo odebráno 19 vzorků (*obr. 3*).

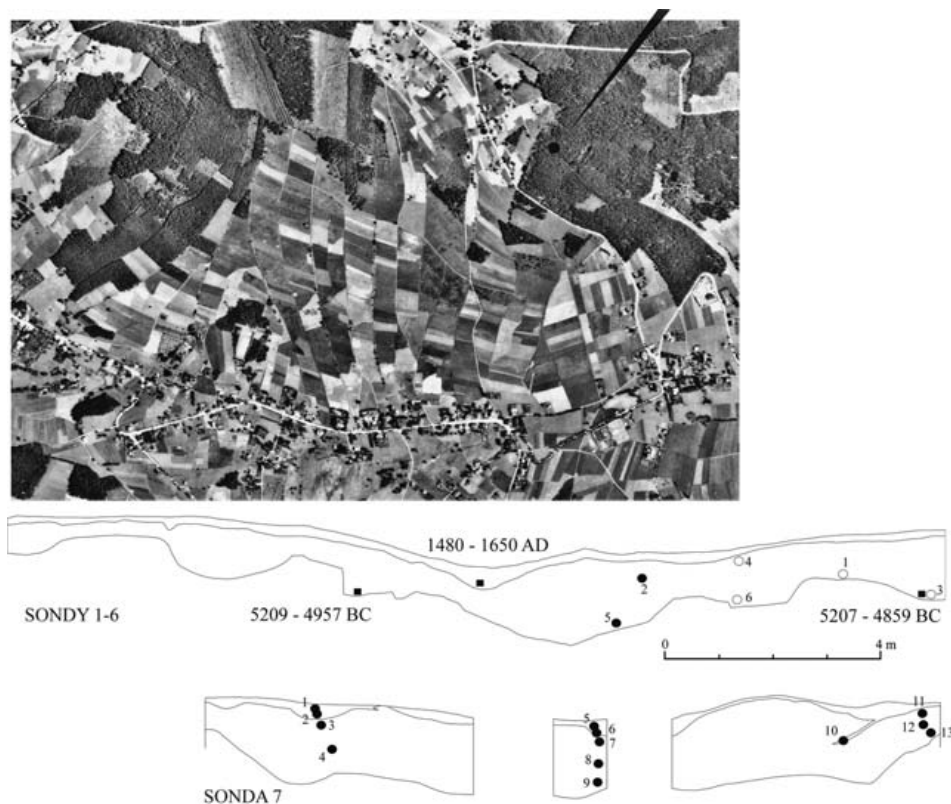
Druhou zkoumanou polohou je parcela 350/1. Nachází se na okraji intravilánu obce severně od těžebního pole 1 (*obr. 4*). Těžba v neolitu probíhala na mnohem větším prostoru, než je dnešní plocha dochovaných těžebních polí. V průběhu středověku a novověku byly velké části těžebních polí zplanýrovány a zarovnaný tak, aby na nich mohla probíhat zemědělská činnost. Pozůstatky těžby tak dnes nacházíme pod polovinou vesnice a na velké ploše pastvin Maršovického vrchu.

Lokalitu Velké Hamry I začala zkoumat I. Vondroušová v r. 2004 (sonda 1 a 2). Výzkum dokončil v r. 2006 P. Šída (sonda 3). Celkově byla prozkoumána plocha 4 m². V sondě byly zachyceny dvě malé zahloubené těžební jámy a vrstva výrobního odpadu překrytá novodobými splachy (*obr. 5*). V lokalitě Velké Hamry II jsme v r. 2007 prováděli záchraný výzkum na parcele 3209 při stavbě rodinného domu. Výzkum zachytil zaplněný relikv jedné z těžebních jam (*obr. 6*).

2. Analytické metody

2.1. Pylová analýza

Vzorky pro pylovou analýzu byly odebírány přímo z otevřených profilů do krabiček s víčkem a do uzavíratelných plastových sáčků. Objem 1 ml z každého vzorku byl podroben laboratornímu zpracování standardní metodou zahrnující rozpouštění solí huminových kyselin v 10% KOH, acetolýzu a rozpouštění silikátů nasycenou kyselinou fluorovodíkovou (*Erdtmann 1934; Faegri – Iversen 1989*). Tato metoda se obvykle používá na separaci pylu ve vzorcích z organických uloženin (nejčastěji rašelin), ve kterých předpokládáme vysoké koncentrace pylových zrn a jejich dobré zachování. Vzhledem k úspěchu této standardní metody jsme se nepouštěli do testování jiných separačních metod s vyšší výtěžností. Vzorky byly analyzovány na mikroskopu Olympus BX60 objektivem PlanApo 60X (celkové zvětšení 600X). Pylová nomenklatura vychází z klíče *Beug 2004* a databáze PALYCZ (*Kuneš et al. 2009*).

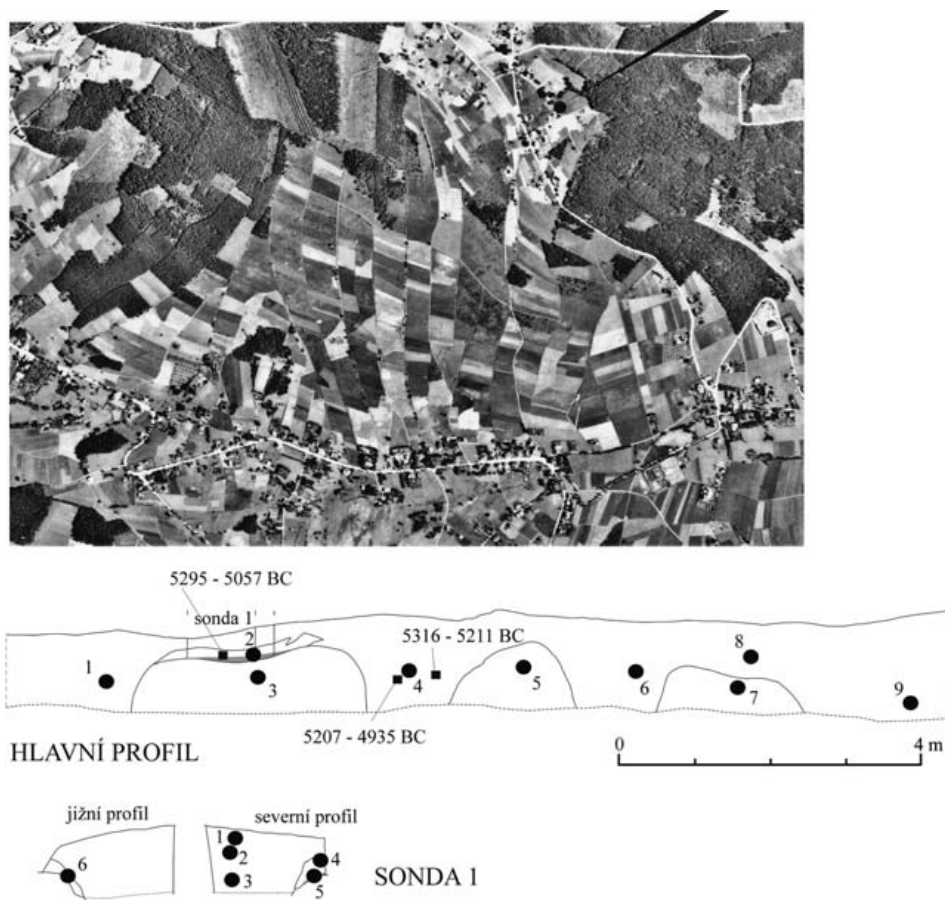

Obr. 3. Jistebsko, těžební jáma 1. Nahoře: letecký snímek Maršovického vrchu s vyznačenou polohou výzkumu. Foto 1938 VTOPÚ Dobruška (c) GŠ–AČR. Uprostřed: východní profil sond 1 až 6. Dole: sonda 7, zleva: západní profil, severní profil, východní profil; černé čtverce – ^{14}C datované vzorky, černé body – místa odběru pylových vzorků v profilu, prázdné body – místa odběru pylových vzorků v protějším profilu.

Fig. 3. Jistebsko, quarrying pit 1. Above: aerial photo (1938) of Maršovický vrch/hill, the excavation site indicated. Middle: trenches 1 to 6, east profile. Below: trench 7, from the left: west, north, east profile; black squares – charcoal collections sites for ^{14}C dating; solid circles – pollen analysis samples collected directly from the profile; empty circles – pollen analysis samples collected from the same layer on the opposite profile.

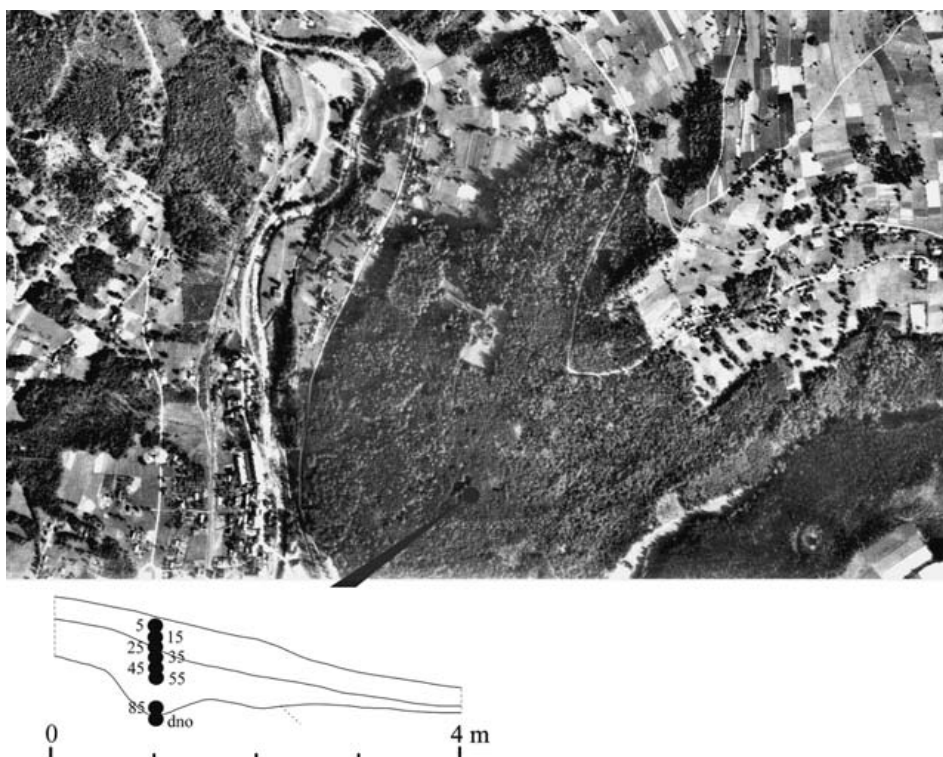
2.2. Antrakologická analýza

Celkově bylo antrakologické analýze podrobena 28 plavených vzorků pocházejících z ohniště v sondě 1 a 2/09 na parcele číslo 350/1 v sektorech A11, A12, B9, B10, B11, B12, C9, C10, C11 a C13. Vzorky byly odebírány z vrstev 0–5 cm, 5–10 cm a 10 cm až dno. Sektory o velikosti 25 x 25 cm byly rozměřeny nad vrstvou dílenského odpadu zachycenou v těchto sondách. Přímou na vrstvě napadaného odpadu hořel oheň, který silně propálil podloží a nasýtil vrstvu odpadu uhlíky. Vrstva sestávala takřka pouze z dílenského odpadu, kterého bylo na ploše 1 m² nalezeno na několik tisíc kusů. Rozdělení na sektory a mechanické vrstvy jsme provedli proto, aby bylo možné nálezy vyhodnotit. Uhlíky byly z materiálu separovány dle standardní metodiky (*Jacomet – Kreuz 1999*) plavením (na flotační lince typu Ankara) a zachycovány na síť s průměrem ok 0,4 mm. Z proplaveného materiálu byly

Obr. 4. Jistebsko, parcela 350/1. Nahoře: letecký snímek Maršovického vrchu s vyznačenou polohou výzkumu. Foto 1938 VTOPÚ Dobruška (c) GŠ–AČR. Uprostřed: hlavní profil. Dole: sonda 1, zleva: jižní profil, severní profil; černé čtverce – ^{14}C datované vzorky, černé body – místa odběru pylových vzorků v profilu.
 Fig. 4. Jistebsko, lot No. 350/1. Above: aerial photo (1938) of Maršovický vrch/hill, the excavation site indicated. Middle: main profile. Below: trench 1, from the left: south, north profile; black squares – charcoal collections sites for ^{14}C dating; solid circles – pollen analysis samples collected directly from the profile.

uhlíky následně vybírány pod stereoskopickou lupou. Byl proplaven celý objem sektorů odebraných po mechanických vrstvách. Získána tak byla veškerá industrie a uhlíky. Dělení na sektory má smysl při hodnocení industrie (mělo by umožnit například snazší identifikaci skládanek), v případě antrakologických souborů ale smysl nemá, protože uhlíky pocházejí z jediného (i když patrně dlouhodobějšího, v řádu týdnů) ohniště. Stav uhlíků byl z hlediska zachovalosti dobrý. Jednotlivé zlomky byly lámány a prohlíženy stereomikroskopem o zvětšení 40x na příčném lomu. Dále byly na plastelině pomocí žiletky vytvořeny podélný a tangenciální lom, jež byly prohlíženy běžným mikroskopem při zvětšení do 250x. Nalezené anatomické struktury byly porovnávány se snímky v atlasu mikroskopické anatomie dřev (Schweingruber 1978).

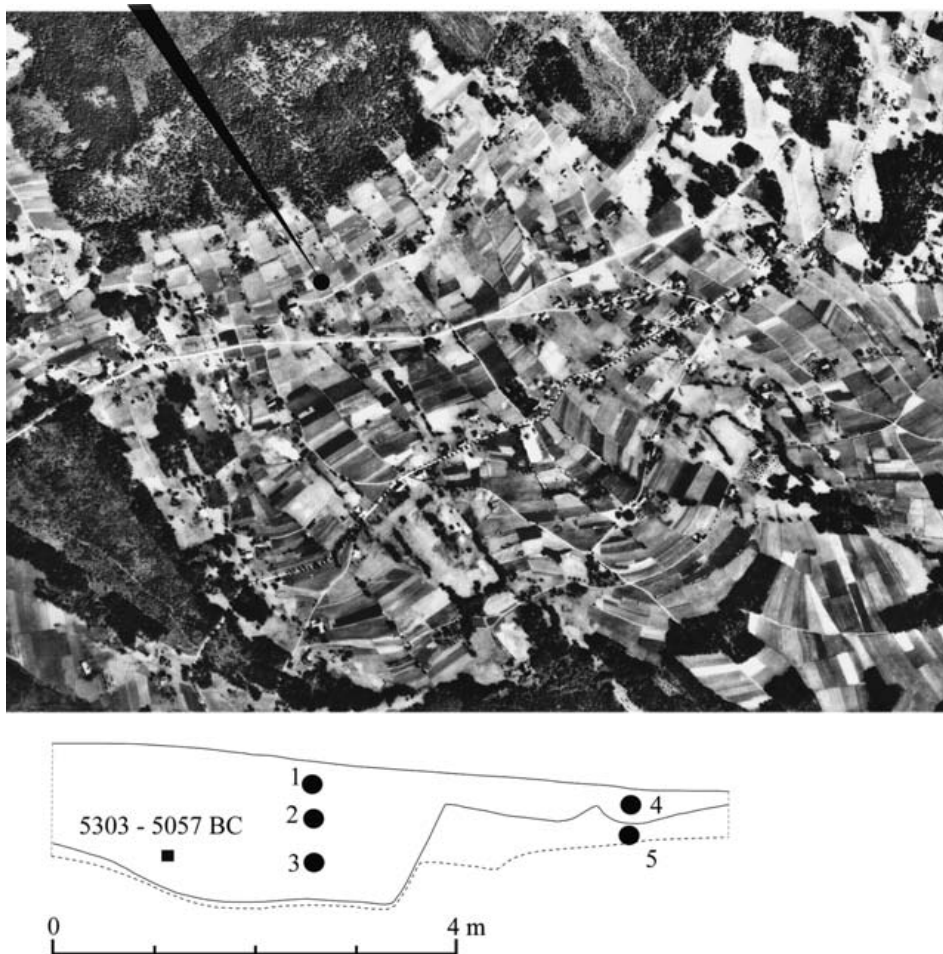
Obr. 5. Bohdalovice, Velké Hamry I. Nahoře: letecký snímek Českého Šumberku a Popelnic s vyznačenou polohou výzkumu. Foto 1938 VTOPÚ Dobruška (c) GŠ–AČR. Dole: jižní profil sond 2 a 3; černé body – místa odběru pylových vzorků v profilu

Fig. 5. Bohdalovice Velké Hamry I. Above: aerial photo (1938) of Český Šumberk and Popelnice villages, the excavation site indicated. Below: south profile of trenches 2 and 3; black points – pollen analysis sample collection sites.

3. Výsledky

3.1. Pylové analýzy

Obecně byly koncentrace pylových zrn ve vzorcích nízké, ale stav jejich zachování dobrý. Přehled zjištěných relativních koncentrací pylu a relativní kvality jeho dochování v jednotlivých analyzovaných vzorcích podává *tab. 2*. Samotný fakt, že se výše popsanou metodou z některých vrstev tvořících výplně těžebních jam vůbec podařilo získat analyzovatelné pylové vzorky, je překvapující. Mimo trvale zamokřené vrstvy bohaté na nerozloženou organickou hmotu se totiž pylová zrna zachovávají jen za opravdu výjimečných okolností. V našem případě k jejich dobrému dochování zřejmě přispěly dva faktory: a) poměrně vysoké srážkové úhrny v regionu, které udržují výplně těžebních jam mírně, ale dlouhodobě vlhké, b) jílovitý charakter sedimentů, přičemž jemnozrnné jílovité minerály dobře zadržují vlhkost a dostatečně účinně zamezují přístupu kyslíku, který podporuje rozvoj aerobní půdní mikroflóry, a tím i rozklad pylových zrn.

Obr. 6. Velké Hamry II. Nahoře: letecký snímek Hamrsek s vyznačenou polohou výzkumu. Foto 1938 VTOPÚ Dobruška (c) GŠ–AČR. Dole: profil těžební jámou; černé čtverce – ^{14}C datované vzorky, černé body – místa odběru pylových vzorků v profilu.

Fig. 6. Velké Hamry II. Above: aerial photo (1938) of Hamrsky village, excavation site indicated. Below: quarrying pit profile; black squares – charcoal collections sites for ^{14}C dating, black points – pollen analysis samples collected directly from the profile.

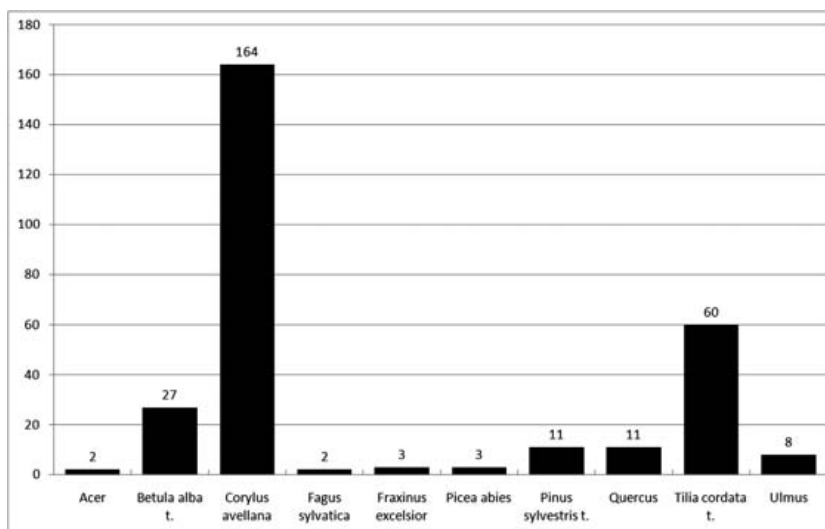
Výsledky pylové analýzy pozitivních vzorků jsou uvedeny v tab. 3. Pylová spektra lze podle zastoupení dřevin rozdělit do dvou nápadně odlišných skupin: (a) skupina s dominancí pylu náročných listnatých dřevin, zejména lípy, lísky (lípa s lískou jsou zvlášť hojně zastoupeny), jilmu, jasanu a javoru (*Tilia cordata* t., *Corylus avellana*, *Ulmus*, *Fraxinus excelsior*, *Acer*: viz obr. 7), (b) skupina s nízkým zastoupením pylu zmíněných listnáčů, zato s vysokým podílem pylu buku, jedle a habru (*Fagus sylvatica*, *Abies alba*, *Carpinus betulus*: viz obr. 8). Do první kategorie (a) spadají především vzorky č. 1, 3, 12, 13, 15. Do druhé kategorie (b) zejména vzorky 2, 4, 10, 11, 14. Příslušnost zbylých vzorků (č. 5, 6,

7, 8, 9, 16) k oběma uvedeným kategoriím není tolik vyhraněná. Celému souboru se poněkud vymyká vzorek č. 16. Ten totiž pochází z bazálních vrstev prameniště ležícího ve vzdálenosti necelých 100 metrů SV směrem od těžební jámy 1. Jeho pylový obsah se od ostatních vzorků liší zejména vysokým zastoupením smrku (*Picea abies*) a vyváženým podílem všech ostatních dřevin.

Jednotlivé vzorky lze hodnotit také s ohledem na bylinnou část pylového spektra, a tím blíže charakterizovat lokální prostředí, případně míru a charakter lidského vlivu. Společným znakem většiny vzorků je přítomnost velkého množství spor kapradin (taxon *monoletesporas*), což dovoluje charakterizovat bylinné patro lesního podrostu, jehož výraznou dominantou byly bezesporu právě kapradiny. To odpovídá podhorskému charakteru místních lesů. Druhým nejčastěji se vyskytujícím bylinným taxonem jsou trávy (Gramineae). Některé druhy trav rovněž mohou růst v lesním zástínu, nebo na pasekách. Lidskou činnost v lokalitě je možné charakterizovat přítomností antropogenních pylových indikátorů. Z tzv. primárních jsou to zejména obiloviny (*Avena* t., *Hordeum* t., *Secale cereale*), ze sekundárních jsou to indikátory pastevní (*Plantago lanceolata*, *Melampyrum*, *Rumex acetosa*) a ukazatele rumištní vegetace (*Artemisia*, Chenopodiaceae, *Plantago major*, *Urtica*). Zastoupení všech uvedených antropogenních indikátorů v analyzovaném souboru je téměř mizivé. Mírně zvýšeným obsahem pylu obilovin (*Avena* t.) se vyznačují pouze některé vzorky (č. 9, 12, 13) z lokality Velké Hamry I. S lidskou činností jistě souvisí i přítomnost mikroskopických uhlíků v pyloanalytických vzorcích. Naprostá většina zkoumaných vzorků je na mikroskopické uhlíkové částice velmi bohatá. Mikroskopické uhlíkové částice se do vrstev mohly dostat při vypalování porostu, či spíše z lokálních topenišť. Přesně určit zdroj mikroskopických uhlíků je v daném případě nemožné.

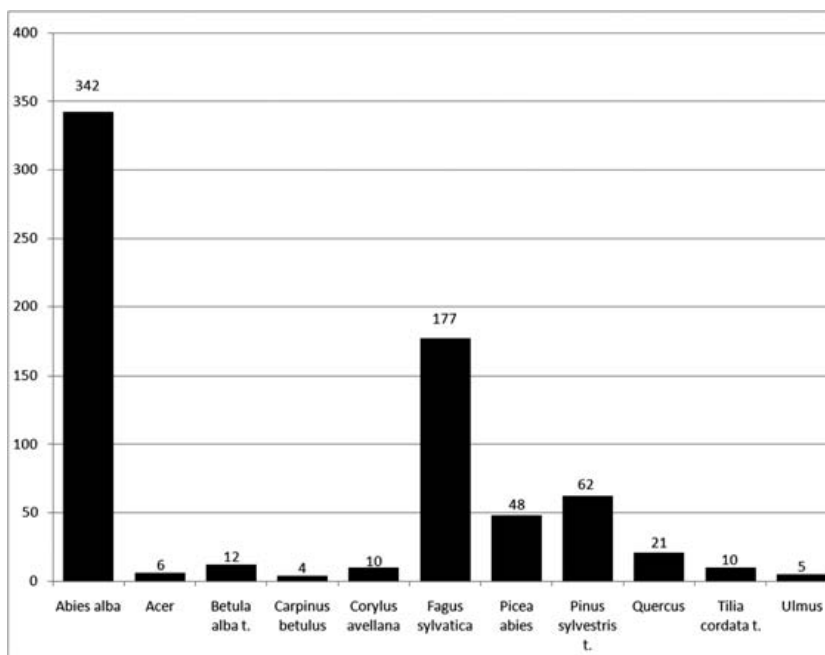
3.2. Antrakologické analýzy

Ve vzorcích nalezené makroskopické uhlíky většinou představují malé ostrohranné fragmenty (v souboru převládají uhlíky o velikosti od 3 do 8 mm) s dobře zachovanou anatomickou strukturou. Koncentrace uhlíků ve vrstvách byla relativně nízká. Celkem bylo provedeno 947 určení a bylo zjištěno 12 druhů dřevin (tab. 4; obr. 9). Nejhojněji zastoupenou dřevinou je jasan (*Fraxinus* sp.). V souboru byl zjištěn ve 319 případech (33,7 %). Jasan je strom, který je charakteristický pro úživné, spíše vlhké a druhově pestré lesy. Druhou nejhojněji zastoupenou dřevinou je líska obecná (*Corylus avellana*, 204 určení = 21,4 %). Líska je světlomilná dřevina vyžadující rovněž vlhkostně příznivá a úživná stanoviště. Mimo pastviny, meze a porostliny bývá častá i v nižším stromovém patře jinak uzavřeného lesa. Je pravděpodobné, že ve studované lokalitě líska expandovala na prosvětlená a kácením ovlivněná stanoviště. Další v analyzovaném souboru hojně zastoupenou dřevinou je lípa (*Tilia* sp.; 119 určení = 12,6 %), která je opět druhem úživných listnatých lesů. Tento stanovištní charakter dokresluje i přítomnost jilmu (*Ulmus* sp.; 48 určení = 5 %; s velkou pravděpodobností se jedná o druh *Ulmus scabra*) a javoru (*Acer* sp.; 24 určení = 2,5 %). Poměrně nízké zastoupení měla bříza (*Betula* sp.; 18 určení = 1,9 %). Tato světlomilná dřevina je jinak charakteristická pro raně sukcesní stadia, jako jsou např. paseky či úhory. Je možné, že nízký podíl břízy souvisí i s přítomností úživných, vlhkostně příznivých substrátů v okolí lokality. Její ekologickou niku za dané situace mohla obsadit líska či jasan. V souboru nalezených uhlíků jsou také zastoupeny druhy charakteristické pro podhorské

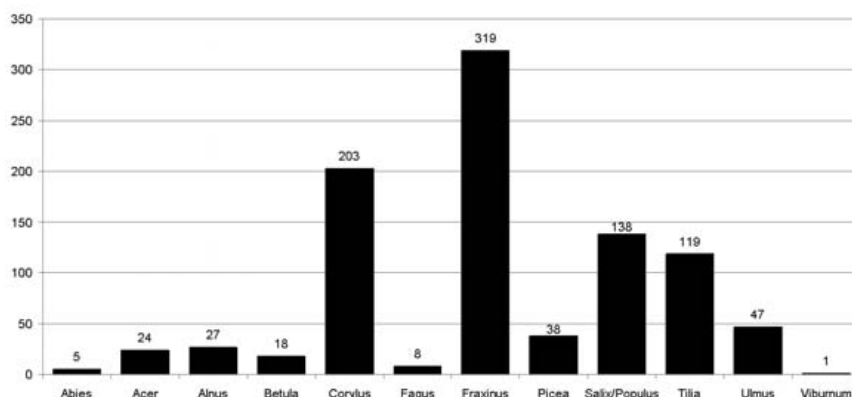
Obr. 7. Příklad složení dřevinné části pylového spektra v jednom vzorku (č. 15) z bazální vrstvy výplně těžební jámy. Na svislé ose grafu jsou zobrazeny absolutní počty určení.

Fig. 7. Example of the composition of the woody part of the pollen spectra in one sample (no. 15) from the bottom layer of the quarrying pit fill. The vertical axis of the graph shows the absolute number of identifications.

Obr. 8. Příklad složení dřevinné části pylového spektra v jednom vzorku (č. 2) z vrstvy při povrchu výplně těžební jámy. Na svislé ose grafu jsou zobrazeny absolutní počty určení.

Fig. 8. Example of the composition of the woody part of the pollen spectra in one sample (no. 2) from the surface of the quarrying pit fill. The vertical axis of the graph shows the absolute number of identifications.

Obr. 9. Zastoupení taxonů v celém analyzovaném souboru uhlíků z lokality Jistebsko 350/09. Na svislé ose grafu jsou zobrazeny absolutní počty určení.

Fig. 9. Representation of taxa in the overall analyzed assemblage of charcoal fragments from the Jistebsko 350/09 site. The vertical axis of the graph shows the absolute number of identifications.

nivy potoků. K těmto dřevinám patří hojně zastoupená vrba/topol (*Salix/Populus*; 138 určení = 14,6 %), dále olše (*Alnus* sp.; 27 určení = 2,9 %), ale částečně i výše jmenovaný jasan (*Fraxinus* sp.) a jilm (*Ulmus* sp.). Hojně zastoupení vrby/topolu však může naznačovat i přítomnost člověkem ovlivněných stanovišť. Determinace uhlíku na rodovou úroveň není u vrby/topolu možná, a tak nejde odhadnout, zdali je přítomný taxon vrbou vázanou na aluviální stanoviště (např. vrba křehká – *Salix fragilis*) či vrbou raně sukcesních, světlých a relativně suchých stanovišť (např. vrba jíva – *Salix caprea*) či jestli se dokonce nejedná o raně sukcesní dřevinu osiku (*Populus tremula*). Na podhorskou potoční nivou mohl být vázán také smrk ztepilý (*Picea abies*), který byl v souboru zjištěn ve 38 určeních (= 4,0 %). Zcela ojediněle je v souboru zastoupen buk lesní (*Fagus sylvatica*; 8 určení = 0,8 %) a jedle bělokorá (*Abies alba*; 5 určení = 0,5 %). Nízké zastoupení buku je pro neolitické antrakologické soubory charakteristickým znakem. Buk lesní (*Fagus sylvatica*) a jedle bělokorá (*Abies alba*) se na českém území stávají hojnější až mezi eneolitem a starší dobou bronzovou. Jejich téměř úplná absence v mnoha vzorcích tedy zcela odpovídá neolitickému stáří souboru. Jedinou výjimkou je vzorek č. 12 (pochází ze středu vrstvy výrobního odpadu z hloubky 5 až 10 cm), na který se omezuje výskyt uhlíků jedle a hojnější zastoupení uhlíků buku. U tohoto vzorku můžeme uvažovat o kontaminaci materiálem z mladšího období. Ve stejném vzorku (č. 12) byl také nalezen jediný uhlík kaliny (*Viburnum* sp., 1 určení = 0,1 %). Kompaktní charakter vrstvy ale hovoří proti možné kontaminaci. Vrstva byla tvořena především těsně na sobě ležícím kusům odpadu. Poloha artefaktů byla přirozená (ploché artefakty ležely konformně s původním povrchem). Mechanická vrstva 5 až 10 cm leží uprostřed této vrstvy a v nadloží, ani v podloží nebyl patrný žádný druhotný zásah. Nepřítomnost pylu buku a jedle v pylových souborech může být způsobena vzácným výskytem těchto dřevin v lokalitě. Dřevo obou stromů se ale hodí jako palivové, takže se ve větší míře mohlo dostat do ohniště a tím i spektra uhlíků.

Vzorek (v závorce číslo pylově pozitivního vzorku)	lokality	sonda	vrstva	hloubka	archeologická interpretace	pylová koncentrace	stupeň korozí pylu
Jistebsko výzkum 2006; vzorek (1)	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	3	12	80	výplň jámy	4	4
Jistebsko výzkum 2006; vzorek 2 (2)	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	2	4	40	výplň jámy	3	4
Jistebsko výzkum 2006; vzorek 3	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	3	12	110	výplň jámy	3	2
Jistebsko výzkum 2006; vzorek 4	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	3	12	20	výplň jámy	2	2
Jistebsko výzkum 2006; vzorek 5 (3)	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	2	6	125	výplň jámy	3	4
Jistebsko výzkum 2006; vzorek 6	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	3	11	100	výplň jámy	1	X
Velké Hamry I; vzorek „dno“ (13)	Velké Hamry I	sonda 3/06	4	90	vrstva, výplň jámy	3	3
Velké Hamry I; vzorek 5 (10)	Velké Hamry I	sonda 3/06	2	5	vrstva	3	4
Velké Hamry I; vzorek 15 (11)	Velké Hamry I	sonda 3/06	2	15	vrstva	3	3
Velké Hamry I; vzorek 25	Velké Hamry I	sonda 3/06	2	25	vrstva	1	X
Velké Hamry I; vzorek 35	Velké Hamry I	sonda 3/06	3	35	vrstva	2	2
Velké Hamry I; vzorek 45	Velké Hamry I	sonda 3/06	3	45	vrstva	1	X
Velké Hamry I; vzorek 55 (12)	Velké Hamry I	sonda 3/06	3	55	vrstva	3	4
Velké Hamry I; vzorek 85	Velké Hamry I	sonda 3/06	4	85	vrstva, výplň jámy	1	X
Velké Hamry VH1 (9)	Velké Hamry II	sonda 1, profil 1	2	15	vrstva	4	4
Velké Hamry VH2	Velké Hamry II	sonda 1, profil 1	2	50	vrstva	1	X
Velké Hamry VH3	Velké Hamry II	sonda 1, profil 1	2	80	vrstva, výplň jámy	1	X
Velké Hamry VH4	Velké Hamry II	sonda 1, profil 1	2	15	vrstva	3	2
Velké Hamry VH5	Velké Hamry II	sonda 1, profil 1	3	50	podloží	1	X
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 1 (4)	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	2	15	vrstva	5	4
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 2 (5)	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	3	35	vrstva	4	3
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 3	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	7	70	výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 4	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	4	30	vrstva dílny nad ohništěm	2	2
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 5	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	5	50	dílna, ohniště	3	2
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 6 (6)	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	4	45	vrstva dílny nad ohništěm	4	4
Jistebsko výzkum 15.5.2009; vzorek 7	Jistebsko, parcela 350/1	sonda 1/09	5	50	dílna, ohniště	1	X
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 1	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	3	70	výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 2 (7)	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	5	40	vrstva ohniště	4	3
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 3	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	4	70	podloží	1	X
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 4	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	3	80	výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 5	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	6	70	podloží?	2	2
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 6	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	3	60	výplň jámy	2	2
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 7	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	6	80	podloží	1	X
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 8 (8)	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	7	40	vrstva	4	5
Jistebsko výzkum 8.5.2009; vzorek 9	Jistebsko, parcela 350/1	profil hlavní	9	120	výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 1	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	2	3
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 2	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	2	2
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 3	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 4 (14)	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	4	3
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 5	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X

Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 6	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 7	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 8 (15)	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	3	3
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 9	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 10	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 11	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 12	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko výzkum 7.2009; vzorek 13	Jistebsko, plocha 1, jáma 1	7			výplň jámy	1	X
Jistebsko 7.2009; prameniště – báze rašeliny z vrtu (16)	Jistebsko, prameniště					5	5

Tab. 2. Seznam všech analyzovaných pylových vzorků. Poslední dva sloupce představují výsledky semi-kvantitativního zhodnocení koncentrace a zachovalosti pylu. Škála použitá pro zhodnocení relativní koncentrace pylových zrn: 5- relativně vysoká; 1- neobsahuje pyl; vzorky analyzovatelné v koncentracích 5-3. Škála použitá pro zhodnocení stupně koroze pylových zrn: 5- pyl výborně zachovalý; 1- pyl velmi zkorodovaný; vzorky analyzovatelné ve stupních koroze 5-3. Pozitivní vzorky jsou označeny čísly. Výsledky pylové analýzy jsou pod těmito čísly uvedeny v tab. 3.

4. Paleoekologická interpretace výsledků

Pokus o pylovou analýzu netradičního jílovito-kamenitého materiálu z výplní neolitických těžebních jam přinesl překvapivě pozitivní výsledky. Samotnou tuto skutečnost považujeme z metodologického hlediska za významné zjištění, protože podobné nálezové okolnosti se mohou ve srovnatelných podmínkách opakovat i v jiných lokalitách. Využití pylové analýzy je totiž obvykle omezeno na mokřadní prostředí, o kterém je známo, že se v něm pylová zrna uchovávají nejlépe. Obraz o minulé vegetaci poskytovaný pylovou analýzou bývá takovým omezením značně zkreslený. Lapidárně řečeno, pylová analýza v naprosté většině situací poskytuje pohled na krajinu skrz trsy ostřic, rákosí a olšové haluze. V lokalitách Jistebsko a Velké Hamry došlo k ojedinělému případu zachování pylu ve stratifikovaných sedimentech vyložené terestrického stanoviště. Je to unikátní příležitost, kdy pylová analýza umožňuje studovat přímo vegetaci průměrných ploch v krajině. Za takových okolností máme pádné důvody očekávat, že metoda bude citlivě odrážet lokální vegetační poměry v době sedimentace antropogenně vzniklého souvrství, tedy že bude mimořádně vhodná k archeologickým interpretacím.

Pylová spektra získaná z vrstev tvořících výplně zkoumaných těžebních jam lze rozdělit do dvou výrazně odlišných skupin: (a) skupina s dominancí pylu náročných listnatých dřevin, zejména lípy, jilmu, jasanu, javoru a lísky (*Tilia cordata* t., *Ulmus*, *Fraxinus excelsior*, *Acer*, *Corylus avellana*), (b) skupina s nízkým zastoupením pylu zmíněných listnáčů, zato s vysokým podílem pylu buku, jedle a habru (*Fagus sylvatica*, *Abies alba*, *Carpinus betulus*). Toto nápadně bimodální rozdělení je poměrně jednoznačně interpretovatelné jako přítomnost dvou chronologicky zcela oddělených kategorií nálezů. První kategorie (skupina a) zřetelně spadá do období, které odpovídá střednímu holocénu, čili době před plošnou expanzí buku, jedle a habru (expanze těchto dřevin ale ve studovaném období začíná, proto nemůže překvapit malý výskyt pylu některých těchto dřevin v neolitických vzorcích). Tehdejší lesní vegetaci lze charakterizovat jako podhorské smíšené doubravy v prostředí s velkým množstvím snadno přístupných živin. Druhá kategorie vzorků (skupina b) musí

<i>Ranunculus acris</i> t.	2		1	1	5				1		1			2		
<i>Rhinanthus</i> t.					1						3	3	1			
Rubiaceae			2			2	1		1					1		1
<i>Rumex acetosa</i> t.				1	13	7		4	2					6	3	
<i>Secale cereale</i>						1								1		
<i>Succisa</i>		1														
<i>Thalictrum</i>									1							
<i>Trifolium</i> t.				2												
Umbelliferae undif.	2		3	6		1			5	1				3	3	1
<i>Urtica</i>	1					1		3						2		
varia	41	10	36	33	19	11	15	11	16	44	34	61	72	28	33	9
<i>Sphagnum</i>	3	2	1	1	1				2					3		15
mikroskopické uhlíkové částice	4240	410	2830	3840	10080	9786	20044	2304	19042	5640	2130	836	1672	640	2361	184

Tab. 3. Absolutní počty nalezených pylových zrn a dalších mikroskopických objektů ve všech pozitivních pylových vzorcích. Číslování vzorků viz tab. 2.

Vzorek	objekt	upřesnění	<i>Abies</i>	<i>Acer</i>	<i>Alnus</i>	<i>Betula</i>	<i>Corylus</i>	<i>Fagus</i>	<i>Fraxinus</i>	<i>Picea</i>	<i>Salix/Populus</i>	<i>Tilia</i>	<i>Ulmus</i>	<i>Viburnum</i>
1	sonda 1/09	sektor B12			1		5			2	5			
2	sonda 1/09	sektor A12		4			9		28	1	1	6		
3	sonda 2/09	sektor B9		2	5	1	6		22	1	8	5	10	
4	sonda 1/09	sektor B12					6		7		2	1		
5	sonda 1/09	sektor B12		1		1	1		6		2			
6	sonda 1/09	sektor A12					3		2		2			
7	sonda 1/09	sektor B12					5	2	11	1	1	3		
8	sonda 1/09	sektor A12					6		4		2			
9	sonda 1/09	sektor C10		4	6		11		28	2	19	23	8	
10	sonda 1/09	sektor B11			4	6	38		6	13	40	20		
11	sonda 1/09	sektor B10				4	13		35	4	6	8	16	
12	sonda 1/09	sektor B11	5		3		4	5	51	5	6	2	4	1
13	sonda 1/09	sektor C13							3		1	2		
14	sonda 1/09	sektor A11		2	7		15		29		1	4	1	
15	sonda 1/09	sektor B10					27		13	1	7	14	3	
16	sonda 1/09	sektor B11		1		3	6		13	4	2	2		
17	sonda 1/09	sektor C11				1	16		8	2	12	5		
18	sonda 2/09	sektor B9							3			2		
19	sonda 2/09	sektor B9		1			1		3			1		
20	sonda 2/09	sektor B9		2			1		14		1	5		
21	sonda 1/09	sektor A11		3			7		1		2	2	3	
22	sonda 2/09	sektor B9							4					
23	sonda 2/09	sektor B9							9		1			
24	sonda 1/09	sektor B9					2		4	1		1		
25	sonda 1/09	sektor B10					4	1	4	1		3		
26	sonda 2/09	sektor B9		3	1	2	13		7		15	7	2	
27	sonda 2/09	sektor C9		1			4		2		2	3		
28	sonda 1/09	sektor A12							2					

Tab. 4. Počty určených uhlíků v lokalitě Jistebsko 350/09.

být výrazně mladší, neboť reflektuje zcela odlišnou vegetační situaci v době následující po expanzi buku, jedle a habru. Tyto dřeviny v průběhu mladšího holocénu nahradily původní smíšené listnaté lesy. Vzniklé jedlobučiny jsou charakterizovány jinou povahou geochemických cyklů a změněnými půdními poměry – celkově vyšší kyselostí a horší dostupností živin oproti předcházejícímu stavu. Tento odvozený stav je rekonstruován geobotanickými metodami jako „potenciální přirozená vegetace“, která v okolí studované lokality skutečně představuje květnatou bučinu (podsv. *Eu-Fagenion*; *Neuhäuselová a kol. 2001*).

Výsledky holocenního paleobotanického výzkumu na území celé České republiky se v případě expanze jedle, buku a habru shodují na datování této události. Proces vyvrcholil na přelomu dvou biostratigrafických zón – atlantiku a subboreálu (*Rybníčková – Rybníček 1996*; *Sádlo et al. 2008*). Po aplikaci radiokarbonové chronologie spadá tento přelom do časového úseku kolem 3500 BC. Pro náš případ z toho vyplývá následující interpretace: Jedna skupina vzorků (a) je výrazně starší než 3500 BC, zatímco druhá skupina (b) je naopak výrazně mladší. Zhodnotíme-li výskyt pylových spekter obou odlišných kategorií z hlediska jejich stratigrafické pozice na profilech zaniklými těžebními jamami, ukáže se zcela jednoznačná vazba první kategorie (a) na stratigraficky nižší úroveň a vazba druhé kategorie (b) na úroveň v superpozici. Rozhraní přitom zpravidla leží na profilech poměrně vysoko, často až při svrchní části výplně. Z toho můžeme vyčíst dynamiku procesu zaplňování opuštěných těžebních jam: Hlavní fáze zaplňování proběhla už v neolitu, a to v souvislosti s pokračující těžbou v bezprostředním okolí. Materiál vytěžený v čerstvých jamách se přitom dostával do již opuštěných sousedních jam. Po úplném ukončení těžby v celém areálu téměř ustal transport materiálu. Je nanejvýš pravděpodobné, že bývalý těžební areál byl od okamžiku jeho definitivního opuštění až do poměrně nedávné doby (dle radiokarbonového datování do přelomu vrcholného středověku a novověku) trvale zarostlý lesem. K novým přesunům hmoty začalo docházet až v souvislosti s novodobou lidskou činností, která se projevila buďto částečným, nebo sice úplným, ale jen krátkodobým odlesněním (v průběhu 16. stol. došlo k odlesnění, které je čitelné ještě na mapách prvního vojenského mapování; druhé vojenské mapování lokality zobrazuje již opět jako zalesněné). Mezi 16. a 18. stol. tedy vznikly svrchní části výplní prohlubní starých těžebních jam.

S pomocí pylové analýzy lze řešit rovněž otázky související s vlivem člověka na vegetaci. Z tohoto vlivu lze následně vyčíst povahu určitých hospodářských aktivit. V případě všech pylově analyzovaných vzorků datovaných do neolitu lze v tomto ohledu konstatovat, že prozrazují jen minimum lidského vlivu na okolní přirozenou vegetaci. I toto minimum však může mít veliký význam pro bližší stanovení charakteru lidské činnosti v lokalitě. V tomto momentě se soustředíme výhradně na soubor prokazatelně neolitických vzorků ze spodních částí výplní těžebních jam (konkrétně vzorků č. 1, 3, 12, 13, 15). Vzorky pocházejí z vrstev hlušiny, která byla deponována do již opuštěných částí jam při pokračující těžbě v blízkém okolí. Pylová analýza ukazuje, že přes rozsáhlé těžební aktivity zůstávalo prostředí zkoumaných areálů lesnaté, přičemž les měl víceméně přirozený charakter. Těžba jistě měla na svoje bezprostřední okolí nějaký vliv, ale tento vliv byl očividně velmi omezený. Při těžbě musely vznikat alespoň drobné paseky. Na nevelkých pasekách ovšem obvykle roste stejná vegetace, jakou najdeme i v okolním lesním porostu. Bylinné patro se pouze výrazně zahušťuje. Odtud možná pochází nápadně vysoké množství spor kapradin v pylových vzorcích č. 1, 3 a 15. Drobné paseky v okolí čerstvě opuštěných těžebních jam tedy s největší pravděpodobností zarůstaly hustým kobercem kapradin. Přestože jsou ve

vzorcích přítomna pylová zrna některých rumištních rostlin (*Artemisia*, *Chenopodiaceae*, *Plantago major*, *Urtica*), jejich relativní zastoupení je nízké. Rumištní vegetace tedy přítomna byla, ale očividně pouze maloplošně. Přestože jsou plochy se stopami těžebních aktivit velmi rozsáhlé a celkové kubatury přemístěné zeminy jsou obrovské, jedná se o výsledek velmi dlouhodobého procesu. Pylová analýza této interpretaci celkem přesvědčivě nasvědčuje. Podle pyloanalytických indicií nebyla v době těžby v blízkosti provozována jakákoliv zemědělská činnost. Přítomnost pastevních indikátorů (*Plantago lanceolata*, *Rumex acetosa*) je zanedbatelná a nespovídá o existenci větších pastvin, alespoň ne v blízkém okolí odběrových míst. V případě primárních antropogenních indikátorů – pylových zrn obilovin (resp. pouze smíšeného taxonu *Avena* t., který zahrnuje pšenici a oves) je situace složitější. Zatímco v nesporně neolitických vzorcích (č. 1 a 3) z Jistebka tyto indikátory chybí úplně, ve dvou, rovněž nesporně neolitických, vzorcích z Velkých Hamrů I (č. 12 a 13) přítomny jsou, a to dokonce v zanedbatelném množství. Možná interpretace zjištěného rozdílu v přítomnosti pylových zrn obilovin je následující: Lokalita Velké Hamry I leží na svahu nevysoko nade dnem údolí řeky Kamenice. Na relativně ploché terény uvnitř údolí (ve výšce okolo 430 m n. m.) můžeme hypoteticky rekonstruovat přítomnost nějakých sídlišť a k nim přilehlých polí. Ovšem přímé archeologické doklady prozatím nemáme. Lokalita Jistebko je obklopena svahy s velkou sklonitostí a leží zároveň ve větší nadmořské výšce, takže nás nemusí překvapovat, že podle výsledků pylových analýz byla pouze těžebním areálem umístěným daleko od jakýchkoliv sídlišť. V budoucnu snad bude možné tuto hypotézu testovat také archeologickými metodami.

Výsledky antrakologických analýz z pochopitelných důvodů zachycují pouze dřevinnou skladbu vegetace. Makroskopické uhlíky (velikost $>200 \mu\text{m}$) nemohou být přenášeny větrem, a proto takové výsledky poskytují obraz o relativně lokální vegetaci (*Lynch – Clark – Stocks 2004*). Bude to platit zvláště v našem případě, kdy se jedná o zalesněné území (jak víme z výsledků pylových analýz), kam nebylo nutné palivové dřevo donášet. Rovněž na základě konkrétních nálezových okolností lze v našem případě důvodně předpokládat, že uhlíky odpovídají neselektivně sbíranému palivovému dříví, takže antrakologická analýza může rekonstruovat skutečné poměry ve složení dřevinné vegetace v blízkém okolí lokality. Zjištěná druhová spektra neolitického stáří umožňují rekonstruovat přítomnost pestrých listnatých lesů vázaných na vlhkostně příznivá, úživná stanoviště, která lze vegetačním složením přirovnat k dnešním suťovým lesům a k podhorským luhům. Lze je označit jako podhorskou variantu smíšených listnatých lesů středního holocénu. Zjištěná hojná účast jasanu, lísky a lípy je pro tento typ vegetace charakteristická. Líska obecná (*Corylus avellana*) je zastoupena zvláště hojně. Tento druh je obvykle vázán na prosvětlená úživná stanoviště. Je možné, že líska, spolu s vrbou/topolem (popř. i jasanem) indikuje těžbou ovlivněné stanoviště v prostředí podhorského lesa. Těžbou vzniklé drobné paseky zřejmě zarůstaly lískovým křovím, vrbami, nebo topolovým náletem. Z chronologického hlediska je opět významná absence jedle bělokoré (*Abies alba*) a velmi omezený výskyt buku lesního (*Fagus sylvatica*), což souvisí s jejich pozdním uplatněním v rámci dlouhodobé holocenní sukcese, jak již bylo popsáno v souvislosti s výsledky pylových analýz. Z tohoto pohledu je možné, i když málo pravděpodobné, že vzorek č. 12 obsahuje příměs uhlíků z mladších období. Jak jsme již zdůraznili v souvislosti s pylovými analýzami, zjištěná druhová skladba dřevin neodpovídá mapované potenciální přirozené vegetaci (*Neuhäuselová a kol. 2001*), což je způsobeno nejen rámcovým způsobem mapování, ale především tím, že mapa pracuje

se současným „vegetačním potenciálem“ stanovišť, tedy se situací vzniklou až po plošné expanzi buku a jedle v počáteční fázi mladšího holocénu.

5. Závěry významné pro archeologii

Pomocí kombinace dvou nezávislých metod – pylové a antrakologické analýzy – jsme se pokusili najít odpověď na následující otázku: V jakém přírodním prostředí probíhala ve zkoumaných areálech neolitická těžba? Výsledky obou typů analýz shodně charakterizují prostředí neolitického těžebního areálu jako vysloveně lesnaté. Tehdejší lesy měly charakter podhorských smíšených doubrav s vysokým podílem náročných listnatých dřevin, zejména jasanu, lípy a lísky. Ukázalo se, že vegetace v bezprostředním okolí těžebních ploch měla pasekový charakter (lesní druhy bylin s významným podílem kapradin). Těžbou vzniklé drobné paseky v relativně krátkém čase opět pohlcoval les, aniž se na nich rozvíjela charakteristická synantropní vegetace. Tyto skutečnosti jednoznačně nasvědčují tomu, že neolitická těžba probíhala pouze extenzivním způsobem. Zdánlivý rozpor mezi zjištěným málo intenzivním charakterem těžby a faktem, že zkoumané areály charakterizuje obrovské množství dochovaných reliktnů této činnosti je vysvětlitelný velmi dlouhým trváním těžby. To je nepřímo doloženo rozptylem vytěžené a zpracované suroviny na velkém území a napříč dlouhým časovým obdobím.

V bezprostředním okolí zkoumaného neolitického těžebního areálu v Jistebsku s největší pravděpodobností neprobíhaly ani sídelní, ani zemědělské aktivity. Postrádáme dokonce zřetelné doklady pastvy domácích zvířat: místo těžby bylo pravděpodobně navštěvováno pouze příležitostně a malými skupinami lidí, kteří přicházeli za surovinou z poměrně vzdálených míst trvalého pobytu – míst natolik vzdálených, že ležela mimo dosah doletu pylových zrn. Přítomnost sídliště a na ně vázaných polí předpokládáme na základě pylových analýz nejbližše na dně údolí řeky Kamenice, tedy poměrně nedaleko od těžebního areálu Velké Hamry. Tato interpretace vychází z výskytu malého množství pylových zrn pěstovaných plodin a pastevních plevelů ve vzorcích z výplní jam ve Velkých Hamrech a bude do budoucna vyžadovat přímé archeologické ověření.

Použité paleoenvironmentální analýzy mají schopnost vypovídat také o genezi zkoumaných vrstev a o tafonomických poměrech ve zkoumané lokalitě. Naprostá většina analyzovaných vzorků nenesou žádné stopy kontaminace materiálem z jiných období. Dynamika zaplňování opuštěných těžebních jam byla zřetelně dvoufázová. Většina mocnosti výplní se vytvořila už v neolitu v souvislosti s pokračující těžbou v těsném okolí již opuštěných jam. Čerstvě vytěžený materiál byl přitom deponován ve starších jamách v sousedství. Sedimentace byla tudíž nárazová a poměrně rychlá, takže koncentrace pylových zrn ve vzorcích je nízká. Po ukončení těžby nastala dlouhá fáze sedimentačního klidu. Horní části výplní o relativně nevelké mocnosti (a nestejném rozsahu) se vytvořily až v průběhu vrcholného středověku a novověku v souvislosti s lokálním odlesněním. Odlesnění lokality je patrné ještě na mapě prvního vojenského mapování z 2. pol. 18. století.

Text vznikl za podpory výzkumného projektu „Neolitická těžba a zpracování surovin v Jizerských horách“ GAČR 404/09/0599. Část analýz byla provedena jako součást řešení grantového projektu GA AV ČR č. IAAX00020701 a projektu MSM 6007665801.

Literatura

- Beug, H. J. 2004: Leitfaden der Pollenbestimmung für Mitteleuropa und angrenzende Gebiete. München: Verlag Dr. Friedrich Pfeil.
- Bukovanská, M. 1992: Petroarchaeology of Neolithic artifacts from central Bohemia, Czechoslovakia. *Scripta Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Masarkianae Brunensis – Geologie* 22, 7–16.
- Erdtmann, G. 1934: Über die Verwendung von Essigsäureanhydrid bei Pollen-untersuchungen. *Svensk Botanisk Tidskrift Utgifven af Svenska Botaniska Foreningen* 28, 354–358.
- Faegri, K. – Iversen, J. 1989: Textbook of pollen analysis. IV Edition. Chichester: John Willey & Sons.
- Fediuk, F. 1962: Vulkanity železnobrodského krystalinika, *Rozpravy Ústředního Ústavu geologického* 29, 1–116.
- Grünzer, J. 1933: Nephrit aus dem Phyllitkontakt im Südwesten des Isergebirgsgranits. *Firgenwald: Vierteljahrsschrift für Geologie der Sudetenländer* 3, 89–96. Reichenberg (Liberec).
- Huyer, A. 1914: Granitkontakt des Schwarzbrennberges bei Gablonz a. N., *Lotos* 62, 22–24.
- 1928: Der Granitkontakt des Schwarzbrennberges, *Mitteilungen des Vereines der Naturfreunde in Reichenberg* 50, 48–65.
- Jacomet, S. – Kreuz, A. 1999: Archäobotanik: Aufgaben, Methoden und Ergebnisse Vegetations- und Agrargeschichtlicher Forschung. Stuttgart: Ulmer.
- Kuneš, P. – Abraham, V. – Kovařík, O. – Kopecký, M. – Břížová, E. – Janovská, V. – Knipping, M. – Kozáková, R. – Nováková, K. – Petr, L. – Pokorný, P. – Rozková, A. – Rybníčková, E. – Svobodová-Svitavská, H. – Wacnik, A. 2009: Czech Quaternary Palynological Database – PALYCZ: review and basis catatistics of the data. *Preslia* 81, 209–238.
- Lynch, J. A. – Clark, J. S. – Stocks, B. J. 2004: Charcoal production, dispersal, and deposition from the Fort Province experimental fire: interpreting fire regimes from charcoal records in boreal forests. *Canadian Journal of Forest Research* 34, 1642–56.
- Milch, L. 1902: Beiträge zur Kenntnis der granitischen Gesteine des Riesengebirges. Teil 2. In: *Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. Beil. Band* 15, 1901, 105–204.
- Neuhäuselová, Z. a kol. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha: Academia.
- Prostředník, J. – Šída, P. 2010: Nejstarší dějiny Českého ráje a horního Pojizeří. Turnov: Muzeum Českého ráje.
- Prostředník, J. – Šída, P. – Šrein, V. – Šreinová, B. – Štátný, M. 2005: Neolithic quarrying in the foothills of the Jizera Mountains and the dating thereof. *Archeologické rozhledy* 57, 477–492.
- Přichystal, A. 1985: Štípaná industrie z neolitického sídliště v Bylanech (okr. Kutná Hora) z hlediska použitých surovin a jejich provenience. *Archeologické rozhledy* 37, 481–488.
- 2000: Neolitické – eneolitické broušené artefakty v České republice z hlediska kamenných surovin. *Pravěk NŘ* 10, 41–70.
- 2002: Objev neolitické těžby zelených břidlic na jižním okraji Jizerských hor (severní Čechy). In: *Sborník abstraktů z konference „Kvartér“ 8*, Brno: Ústav geologických věd PFF MU – Česká geologická společnost, 12–14.
- Rybníčková, E. – Rybníček, K. 1996: Czech and Slovak Republics. In: B. E. Berglund – H. J. B. Birks – M. Ralska-Jasiewiczowa – H. E. Wright eds., *Palaeoecological Events During the Last 15 000 Years. Regional Syntheses of Palaeoecological Studies of Lakes and Mires in Europe*. Chichester: John Willy & Sons, 473–506.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V. 2008: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí. Praha: Malá Skála.
- Schweingruber, F. H. 1978: *Mikroskopische Holtzanatomie*. Eidgenössische Anstalt für das Forstliche Versuchswesen. Zug: Kommissions Verlag Zürcher AG, Birmensdorf.
- Šída, P. 2004a: Neolitická a eneolitická kamenná industrie v oblasti horního Pojizeří. In: M. Lutovský ed., *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2003*. Sborník referátů z 22. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu Český Brod – Kounice 23. až 26. září 2003, Praha: ÚAPPŠČ, 377–408.
- 2004b: Neolitická broušená industrie v oblasti horního Pojizeří. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 137–192.
- 2005: Další lokality s doklady neolitické těžby a zpracování kamene v Jizerských horách. *Archeologie ve středních Čechách* 9, 77–102.
- 2006: Distribuční areály surovin v neolitu na území České republiky. *Archeologické rozhledy* 58, 407–426.

- Šída, P. 2007a: Metabasity kontaktní aureoly tanvaldského granitu mezi Rádlem a Příchovicemi využívané pro výrobu neolitických kamenných nástrojů. Ms. diplom. práce depon. in PŘF UK v Praze.
- 2007b: Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dílenské areály v oblasti horního Pojizeří. *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 3. Praha: FF UK.
- Šída, P. – Kachlík, V. 2009: Geological setting, petrology and mineralogy of metabasites in a thermal aureole of Tanvald granite (northern Bohemia) used for the manufacture of Neolithic tools. *Journal of Geosciences* 54, 269–287.
- Šída, P. – Pokorný, P. – Novák, J. – Prostředník, J. 2008: Příspěvek bioarcheologie k poznání neolitického těžebního areálu v Jistebsku. In: J. Beneš – P. Pokorný edd., *Bioarcheologie, České Budějovice: JČU – Praha: ARÚ AV ČR*, 199–218.
- Šrein, V. – Šreinová, B. – Štátný, M. – Šída, P. – Prostředník, J. 2002: Neolitický těžební areál na katastru obce Jistebsko. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 91–99.
- Vencl, S. 1960: Kamenné nástroje prvních zemědělců ve střední Evropě, *Sborník Národního muzea – A XIV*, 1–91.
- 1975: Hromadné nálezy neolitické broušené industrie z Čech, *Památky archeologické* 66, 12–73.

Neolithic quarrying in the Jizerské Mts. (Czech Republic) from the perspective of pollen and anthracological analyses

Metabasite, a raw material used for stone ground tools in Neolithic Linear Pottery culture, is conspicuously homogeneous throughout the whole territory of Central Europe. Though the source of this raw material remained unknown for a long period of time, the location of a possible origin of metabasite was gradually narrowed down to the territory of the Bohemian Massive. Source areas were searched for nearly an entire century. Finally in 2002 a source was discovered in a find of prehistoric quarrying remnants at the south base of the Jizerské Mts. Follow-up investigations gradually reconstructed the quarrying surface to an area of over 1 km². As is the case at all quarrying and processing sites, a great amount of stone flakes and semi-finished manufactured tools were continuously obtained from the archaeological situations. However, additional types of artifacts have not yet been found, probably because of the limited surface range of the excavations. And yet, a sizeable assemblage of wood charcoal has been retrieved from the fill layers in the old quarrying pits, providing a basic impression of the composition of arboreal vegetation. The charcoal assemblage has also enabled consistent radiocarbon dating to between the years 5316 and 4935 BC. In addition to anthracological analysis, we also decided to test the possibilities of pollen analysis. To our great surprise, the samples provided sufficiently large and well-preserved pollen spectra without any signs of contamination.

The pollen spectra obtained from the quarrying pit fills can be divided into two distinct groups: (a) a group with a predominance of pollen from demanding broadleaf trees, especially linden, elm, ash, maple and hazelnut (*Tilia cordata* t., *Ulmus*, *Fraxinus excelsior*, *Acer*, *Corylus avellana*); (b) a group with low representation of the aforementioned broadleaf trees, but with a high percentage of beech, silver fir and hornbeam pollen (*Fagus sylvatica*, *Abies alba*, *Carpinus betulus*). This strikingly bimodal division unambiguously indicates the presence of two chronologically distinct categories of finds. The first category – group (a) – clearly belongs to the period corresponding to the Middle Holocene, i.e. the period prior to the general expansion of beech, silver fir and hornbeam. The second category of samples – group (b) – must be substantially younger, as it reflects an entirely different vegetation situation in the period following the expansion of these trees. An evaluation of the presence of pollen spectra from the two different categories in terms of their stratigraphic position on the profiles of the defunct quarrying pits indicates the clear connection of category (a) to the stratigraphically lower level and the connection of the second category (b) to the level above. At the same time, the dividing line is typically relatively high, often in the upper part of the fill. This evidence can be used to reconstruct the process of filling the abandoned quarrying pits: The obvious two-phase process began with the very rapid filling of the old pits with the waste rock produced during quarrying in the immediate vicinity.

A long period of sedimentation inactivity followed the end of the Neolithic quarrying. The relatively thin upper part of the fill was formed later in the High Middle Ages and Early Modern period during the deforestation of the immediate area.

The results of pollen and anthracological analyses show a high degree of agreement. Together they facilitate a reconstruction of the appearance of the Neolithic landscape in which the quarrying occurred. The analyses demonstrate that the quarrying activity was conducted in the middle of a predominantly wooded landscape, i.e. away from permanent settlements and cultivated areas. The local forests were natural (sub)montane mixed oak woodlands and had a high portion of demanding broad-leaf trees, especially ash, linden and hazelnut. Neolithic quarrying was demonstrably extensive. The vegetation of the freshly abandoned quarrying surfaces had the character of a spatially limited clearing; the pollen spectra reveal only sporadic indicators of ruderal habitats. Small clearings resulting from quarrying activity were soon absorbed by the forest. The apparent discrepancy between the discovery of only extensive quarrying and the fact that the studied area is characterized by an enormous amount of preserved relicts of this activity can be explained by the long duration of the quarrying. This is indirectly documented by the spread of raw materials across a large area and over a long period of time.

English by *David J. Gaul*

JAN NOVÁK, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Přírodovědecká fakulta JU, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice; prourou@gmail.com

PETR POKORNÝ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; Centrum pro teoretická studia UK a AV ČR, Jilská 1, CZ-110 00 Praha 1; pokorny@arup.cas.cz

JAN PROSTŘEDNÍK, Muzeum Českého ráje v Turnově, příspěvková organizace, Skálava 71, CZ-511 01 Turnov; prostrednik@museum-turnov.cz

PETR ŠÍDA, Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, CZ-30614, Plzeň petsida@seznam.cz

Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy

Touchstones among archaeological finds

Martin Ježek – Jan Zavřel

Nově identifikovaná kategorie středověkých artefaktů z českých archeologických fondů představuje jeden z atributů zacházení s drahými kovy. Šest dosud evidovaných předmětů datovatelných do raného středověku pochází z různých kontextů sociálních (hrad, sídelní aglomerace, ves) i archeologických (hrob, sídlištní objekt, hradiště). Autoři zdůrazňují nezbytnost potvrzení přítomnosti stop zkoušeného kovu chemickými mikroanalýzami, a to nejen pro interpretaci artefaktu, ale i pro poznání prostředí, které manipulovalo s drahými kovy i s podvrhy, a v neposlední řadě pro upřesnění názorů na dovednosti středověkých metalurgů.

prubířský kámen – drahý kov – RTG mikroanalýza – elektronová mikroskopie – Čechy – středověk – raný novověk

A newly identified category of medieval artefacts from Czech archaeological inventories represents one indicator of the manner in which precious metals were handled: six objects date from various social (castle, settlement agglomeration, village) and archaeological (grave, settlement feature, hillfort) early medieval contexts. The authors emphasize the necessity of confirming the presence of traces from the tested metal by chemical microanalysis, not only for interpreting the artefacts themselves, but also for understanding the environment in which both precious and spurious metals were handled.

touchstone – precious metal – X-ray microanalysis – electron microscopy – Bohemia – Middle Ages – Early Modern period

Středoevropské kroniky vyprávějí bezpočet příběhů o nezměrném násilí vyvolaném ve středověku touhou po majetku. O pokojných cestách, kterými tehdy předměty z drahých kovů putovaly, aby naplňovaly mnohem širší a zpravidla lidumilnější potřeby, ale prameny sdělují pramálo. Ať šlo o luxusní výrobky, o kusy žádané pro následné zpracování či o pouhou surovinu, každý takový předmět bylo nutné prověřit. Kdo nechtěl být oklamán pouhým třpytem, potřeboval spolehlivě rozlišit hodnotu předloženého kovu. Nejsnazší bylo použít pohotový a spolehlivý nástroj: prubířský kámen. Předností této v podstatě nedestruktivní metody je rychlost provedení zkoušky bez nároků na laboratorní zařízení, vyžaduje ovšem značnou zkušenost.

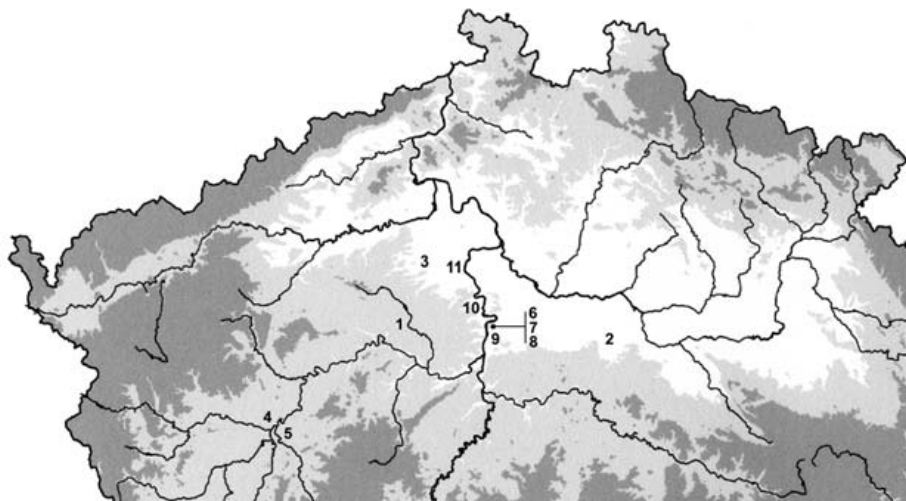
V pozdním středověku bylo možné pomocí prubířského kamene a sady zkušebních jehel o známém složení určovat ryzost kovu či obsah slitiny s přesností až 1–2 % (viz *Oddy 1983, 55–57*). Pomůcka v podobě referenčních, barevně se lišících jehel (dochovaný exemplář viz *Heppel 1985*) je ale prvně uváděna v 16. stol., spolu s rozvojem metalurgie slitin; o užívání chemikálií (kyselina dusičná, lučavka královská) k porovnání jejich reakce v místě, kde na kameni zůstala stopa po otěru zkoušeného předmětu, nezpravují ani tehdejší prameny (Georgius Agricola: *Agricola 1933, 259n.*; Lazar Ercker: *Ercker 1974, 106n.*; viz též *Oddy 1983, 57*). V rozsáhlém fondu archeologických situací s nálezy prubířských kamenů v západní Evropě (viz níže) není sada jehel nikdy evidovaná. Raně středověkému znalci

nejspíš k ověření pravosti předloženého kovu stačil zkušený pohled na stopu po škrtnutí kovovým předmětem přes hladkou stěnu tmavého kamenu.

Prubiřský kámen se používal na evropském kontinentu v době bronzové (Löhr 1985; Armbruster 2006, 178–179, s lit.), v laténské Gallii (Cauuet 1994, fig. 24; Fleischer – Teegen 2004, 5), v antickém i středověkém Středomoří (Zedelius 1981, 2–3; Oddy 1983, 52, 55–57). Desítky exemplářů z raného středověku (a několik z doby římské) jsou známy z Porýní, z obchodních center při Severním moři (např. Zedelius 1981; Steuer 1987, 455, s lit.; Stiegemann – Wemhoff Hrsg. 1999, 387–388, 393, 399, s lit.; Feveile ed. 2006, 400, pl. 20) a na jihozáp. pobřeží Baltu (např. Warnke 1992/93, 204–205), z Anglie anglosaské, ojediněle i doby železné (Oddy 1983, 57–58). Pocházejí ze sídlišť, z metalurgických pracovišť i z hrobů, převážně mužských, ale i ženských (Koch 1994, 210) někdy bohatě vybavených (von Freeden 2003, 5, Abb. 1: 1; 23). Relativně často odkazuje další hrobová výbava meroveckých časů ke zlatníkům či příslušníkům ozbrojené elity (Koch 1994, 209–210, s lit.). Z franckého hrobu vybaveného mj. zbraněmi a vázkami byl jako prubiřský kámen identifikován sekundárně použitý neolitický úštěp (Zedelius 1981, 4). V horním Porýní, resp. ve Švýcarsku, jsou prubiřské kameny evidovány kromě několika nálezů z Bazileje i ve venkovských lokalitách raného i vrcholného středověku, zpravidla v doprovodu stop zpracování kovů (Meyer 1989, 110; Tauber 1998; Martinelli – Lehmann 2007, 137). Východně od Porýní a středního Pomohání jsou ale zaznamenány jen vzácně. Čechám geograficky nejbližší nálezy uvádějí ze Saska H.-J. Vogt (1987, 40–41, Abb. 22: 4) z hradu Groitzsch z 11.–12. stol. a W. Schwabenicky (2009, 159, Abb. 323) ze střediska těžby stříbra, rozvíjejícího se ve 13.–14. stol. na katastru Sachsenburgu u Frankenbergu.

Mnohdy jsou jako prubiřské kameny označovány artefakty, na nichž nebyly stopy drahých kovů (s)hledány, jindy bývají podobné předměty (bez analýzy?) klasifikovány jako brousky (např. Stiegemann – Wemhoff Hrsg. 1999, 379–380, 387–388). Od zásadních prací V. Zedeliuse (zejm. 1981) nedošlo ve zkoumání prubiřských kamenů ke kvalitativnímu pokroku. Jejich výskyt v nálezových fondech bývá konstatován, avšak až na naprosté výjimky zmiňující použití mikroskopu nenacházíme ve výše uvedených (i v mnoha dalších, zde neuváděných) publikacích informaci o důvodech, které autory vedly k interpretaci nálezu jako prubiřského kamene, popř. k odmítnutí takového určení. Ani u těch, kdy jsou zmiňovány stopy drahých kovů, vesměs nevíme, zda se toto tvrzení opírá o pouhý pohled, třebaš do mikroskopu, nebo o (nezmíněné) výsledky sofistikovanějších metod. O přesvědčování, jak dobře jsou viditelné stopy tu zlata, tu stříbra, sice není nouze, bez chemické mikroanalýzy však nelze charakter kovu stanovit. Aktuální stav bádání vystihuje postesk B. Armbruster (2010, 192): „Unfortunately, touchstones are rarely identified as such, as they have no specific artificially modified form.“

Lépe na tom nejsou ani precizně zpracovávané fondy ze severských emporií. Z Dorestadu vydělil H. Kars (1983, 25–26) v pečlivém zpracování téměř čtyř set vybraných kamenných artefaktů deset kamenů, jež označil za prubiřské, na některých z nich shledal „metal and oxid remains“, jmenovitě Cu a Fe; A. Willensen (2009, 122) ovšem v souvislosti s týmiž artefakty píše o stopách stříbra. Deset kamenů, které by podle H. G. Resi (1990, 39–40) mohly sloužit jako prubiřské nebo k leštění, bylo vyčleněno ze souboru 10 740 vybraných kamenných artefaktů z Haithabu; na jednom z této desítky, pokládáném za předmět použitý k leštění plochy kovového předmětu, autorka podle svého názoru viděla stopy zlata. Mnoho pečlivě opracovaných kamenů z Haithabu i z Dorestadu, včetně elegantních kusů s otvorem či se zářezy (viz Resi 1990, Taf. 5, 7–13; Kars 1983, zejm. fig. 101, 106), bylo označeno za brousky či leštidla – někdy snad s ohledem na použitou surovinu, jindy bez odvoditelného důvodu. Žádné chemické mikroanalýzy nejsou zmíněny,

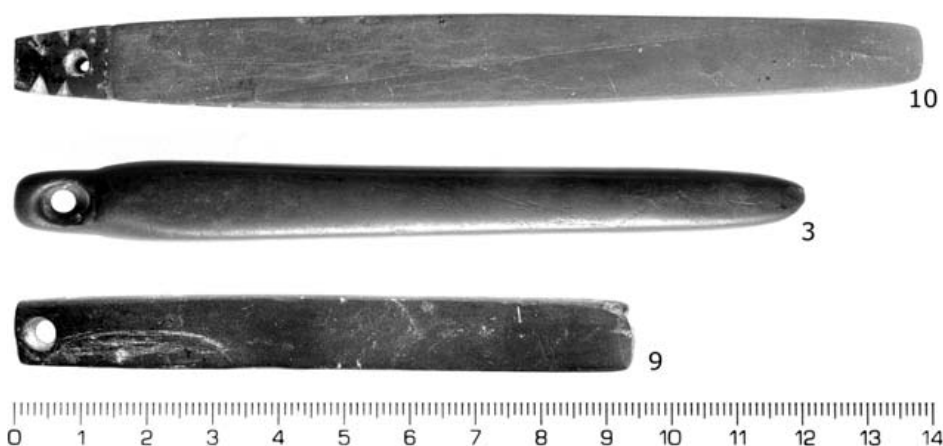
Obr. 1. Naleziště dosud evidovaných prubířských kamenů z českých archeologických sbírek. Čísla odpovídají soupisu nálezů v textu.

Fig. 1. North-western part of the Czech Republic with find sites of touchstones recorded today in archaeological collections. Numbers correspond to the inventory of finds in the text.

zkoumání patrně vrcholilo pohledem do mikroskopu, pro potvrzení případných stop zkoušení předmětů z drahých kovů beznadějným. V monografii o kamenných brouscích z jihonorského Kaupangu, v němž se koncentrovaly a zpracovávaly drahé kovy (viz *Skre ed. 2007*), je vyobrazena řada kusů, které surovinou, tvarem i opracováním připomínají prubířské kameny (*Askvik – Resi 2008*, pl. 6, 7, 16). Žádný mezi nimi není zmíněn, stejně jako jakákoli analýza, která by případné stopy zkoušených kovů mohla odhalit.

V archeologických fondech z českých zemí nebyly prubířské kameny donedávna evidované. V následujícím soupisu uvádíme pouze exempláře, které lze na základě potvrzení stop neželezných kovů na jejich povrchu označit za prubířské kameny sloužící k určování jejich kvality, resp. za artefakty, které se v důsledku záměrné manipulace setkaly s předměty vyrobenými z neželezných kovů. Je takřka jisté, že sbírky českých, moravských a slezských muzeí skrývají mnohem víc exemplářů (zpravidla pod označením „brousek“). Pomineme-li, že tyto artefakty bývají chybně klasifikovány, potíže při jejich průkazné identifikaci vyplývají mj. ze samotného způsobu použití: před každou zkouškou bylo třeba prubířský kámen alespoň na jedné z pracovních ploch zbavit stop po zkoušce předchozí. K důkazu tedy zbývají jen ty exempláře, které uživatel před jejich opuštěním, ať k němu došlo jakkoli, neočistil, nebo čištění neprovedl důkladně. Absence takových stop na jiných, podobných kamenných artefaktech proto nevyklučuje jejich totožný účel. Analýzu může navíc komplikovat způsob opečování v 19. a 20. stol. (čištění, přelakování apod.). Bez provedení chemických mikroanalýz lze však snadno dospět k mylným závěrům, a to nejen v rovině určení prvku, resp. složení slitiny, ale i v samotné evidenci stop kovu.

K identifikaci prvního prubířského kamene ze středověku v archeologických sbírkových fondech z ČR došlo při petrografickém zkoumání kamenného artefaktu ze Soukenické ul. v Praze (viz *Ježek et al. 2009*; současně byly ohlášeny prubířské kameny z raně novověké Plzně: *Dudková – Orna 2009*). Při pozorování pod binokulárním mikroskopem při ca 30ná-

Obr. 2. Prubířské kameny: 10 Roztoky-Žalov, 3 Otruby, 9 Praha-Vyšehrad (foto H. Toušková).

Fig. 2. Touchstones: 10 Roztoky-Žalov (near Levý Hradec hillfort), 3 Otruby, 9 Prague-Vyšehrad.

sobněm zvětšení se na několika místech povrchu artefaktu projevíly shluky zlatavých zrnek. Pro rozřešení otázky, zda se jedná o jemně vtroušený přírodní sulfid (pyrit, pyrhotin), nebo o otěr kovu, bylo použito elektronové mikroanalýzy a pozorování povrchu předmětu pomocí elektronového mikroskopu. Tyto nedestruktivní metody se osvědčily, a byly proto aplikovány při studiu dalších kamenných artefaktů podobného vzhledu. I nepatrné otěrky kovu na povrchu zkoumaných kamenů se při využití elektronového mikroskopu projevují v obraze vytvořeném zpět odraženými elektrony (BSE) svítivými barvami na šedém či černém pozadí (*obr. 6*). Tyto anomálie lze pak přesně zaměřit a podrobit mikroanalýze.

Měření proběhla v pražských laboratořích Přírodovědecké fakulty UK, České geologické služby a Geologického ústavu AV ČR. Použita byla spektrální metoda tzv. rentgenové mikroanalýzy – EDS (Energy dispersive X-ray Spectroscopy) – kombinovaná s pozorováním povrchu kamenů pomocí elektronového mikroskopu – SEM (Scanning Electron Microscopy). Práce se vzorky č. 3, 6–10 (viz soupis níže) se uskutečnily na přístrojích CamScan S4 – Link ISIS 300 EDX analyzátor, analýzy vzorků č. 1, 4, 5, 11 s novějším detektorem X-Max 50, předměty ze Staré Kouřimi analyzoval přístroj Tescan Vega3SEM, detektor Bruker ED (typ SDD). Kvantitativní přesnost uvedených stanovení je přibližně 0,5 %hm., kvalitativní přesnost se pohybuje kolem 0,2 %hm. Veškeré níže uvedené tabulkové údaje obsahů jednotlivých oxidů či prvků, získané metodou EDS – SEM, jsou uvedeny v procentech (%) a představují hodnoty semikvantitativní.

Na pokusy o přesnou klasifikaci typů hornin využitých při zhotovování prubířských kamenů (v archeologických popisech dotýčných „brousků“ se často setkáváme s nepřilíživě přesně petrograficky vymezeným termínem „fylitická břidlice“) a na určení jejich proveniencí jsme rezignovali. Nutný by byl petrografický výbrus a jeho studium pomocí polarizačního mikroskopu, resp. jisté poškození předmětu s nejistým výsledkem.

1. Bratronice, okr. Kladno. ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i. *Obr. 3: 8.*

Pečlivě a do hladka vybroušený kvádrotvorný předmět o délce 64 mm, výšce 11 mm a šířce 9/15 mm se v jednom podélném řezu lehce konvexně rozšiřuje od jednoho konce ke druhému. V užším konci je vyvrtaný otvor o průměru 4,5 mm. Materiál lze označit za namodralé šedý celistvý metasediment břidlicového charakteru. Při průzkumu povrchu artefaktu pomocí elektronového mikroskopu byla zjištěna akcesorická příměs těžkých minerálů zirkonu, rutilu a monazitů.

Nález z výplně sídlištní jámy, vyzdvižený při záchranném výzkumu sídliště z 12. až starší fáze 13. stol. (*Smetánka 1973*, 466, 481, obr. 5: 3; k datování sídliště *Ježek 1999*, 282–291).

Na různých místech povrchu artefaktu byly analyzovány vícenásobné stopy po kontaktu s několika předměty vyrobenými ze slitin kovů. Zaznamenána byla slitina zlata, stříbra a mědi (po přepočtení zájmových prvků na 100 % činí obsahy Au 54,5 %, Ag 25,95 %, Cu 19,53 %, tj. přibližně 13 karátů Au; *tab. 1*), dále slitina zlata a mědi (při přepočtu na 100 % Au 89,11 %, Cu 10,89 %, tj. ryzosti asi 21,4 karátu Au; *tab. 2*), ve dvou případech stopy otěru předmětu z olova s příměsí mědi (*tab. 3, 4*), v jednom případě stopy otěru stříbra s příměsí olova (*tab. 5*). Další analyzovaný shluk kovových zrněk měl složení čistého stříbra (*tab. 6*). Další detekované složky (např. Na, K, Mg, Al, Si, Ca, P, Fe, Cl, F) nejsou součástí sledovaných kovů: pocházejí z „pozadí“, tj. okolní horniny.

2. Kouřim, okr. Kolín. Hrob č. 80 na tzv. knížecím pohřebišti „U Libuše“. Národní muzeum v Praze, inv. č. H1-118.600. *Obr. 3: 2.*

Z artefaktu pravoúhlého řezu, vybroušeného z jemnozrnného, světle šedého, tmavě šedě nevýrazně žíhaného metamorfitu se slabým fylitickým leskem, byla nalezena jen část. Jistý je rozměr v řezu 8/9 mm, podobný byl nejspíš řez kolmý (v nejširším dochovaném místě 7 mm). Předmět, který se na užším konci ztenčuje takřka do špičky, je dnes dlouhý 88 mm; původně pravděpodobně nebyl o mnoho delší.

Na pohřebišti řazeném do 9.–10. stol. byli v hrobě č. 80 uloženi dva jedinci, dospělý a dítě; v hrobě se mj. našly relikty dřevěného vědra s kováním, zlomek nožíku a „brousek drobný v polovině odštíplý, silně k jedné straně zploštělý a zúžený, původně, zdá se, hranolovitý, z fylitické břidlice“ (*Šolle 1966*, 263, 40; za upozornění děkujeme Jiřímu Koštovi). Přesný kontext nálezů, resp. jeho poloha vůči ostatkům, však není uveden: mohlo jít o předmět obsažený v zásypu jako příměs. Hrobem č. 80 byl narušen jeden z nejbohatších hrobů ze Staré Kouřimi (č. 110), otázkou zůstává i správná identifikace hrobových jam v superpozici. Z (podélně rozštíplého) artefaktu se každopádně našel jen fragment, a není tedy na místě uvažovat o pohřební výbavě. Naopak je pravděpodobné, že stopy zkoušeného kovu se na něm dochovaly (resp. nebyly očištěny) právě proto, že se rozlomil.

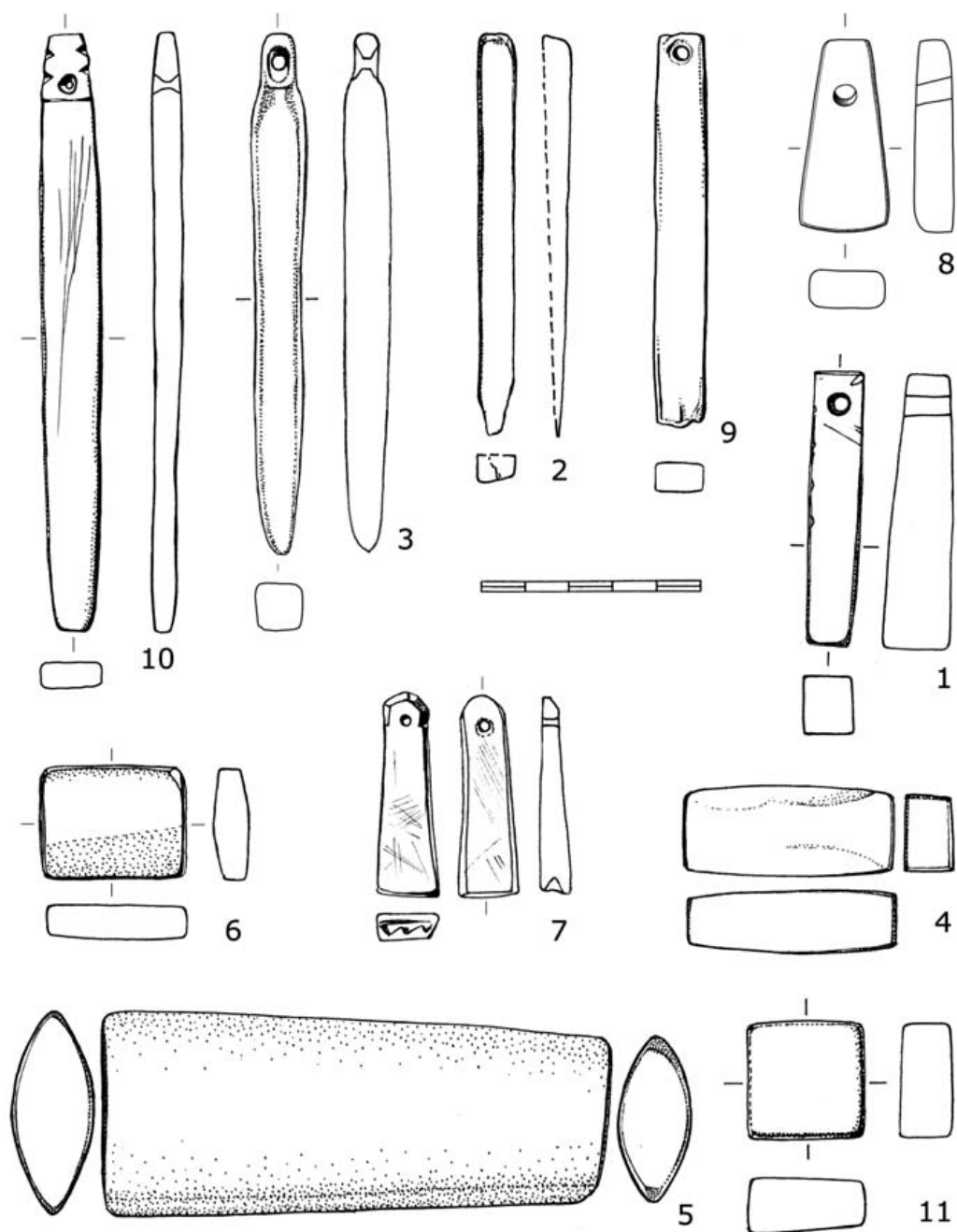
Na dvou stranách předmětu jsou dochované shluky kovových zrn. Opakovaně byla zaznamenána slitina mědi, zinku a cínu (Cu 59,41–63,44 %, Zn 27,53–33,90 %, Sn 2,45–13,05 %; *tab. 7, 8*), jiné zrno vykazovalo pouze přítomnost mědi a zinku (Cu 65,73 %, Zn 34,27 %; *tab. 9*). Vesměs se jedná o stopy slitin charakteru mosazi.

3. Otruby, okr. Kladno. Vlastivědné muzeum ve Slaném, inv. č. 579. *Obr. 2: 3; 3: 3.*

Dokonale vypracovaný artefakt čtvercového průřezu se zaoblenými hranami je dlouhý 118 mm. Jeden jeho konec je tvarovaný do ouška s oboustranně kónickým otvorem (8/4 mm), druhý se (z max. šířky 12 mm) zužuje posléze až do hrotu. Předmět byl vyroben z celistvé horniny obsahující vysoký podíl oxidu křemičitého, obecně ji lze označit za silicit, pravděpodobně kontaktní rohovec.

Předmět postrádá kromě povšechné lokalizace na katastru jakékoli nálezové okolnosti. Do sbírek slánského muzea se dostal z pozůstalosti v r. 1932, v muzejním inventáři je evidován jako břidlicové hladidlo z doby halštatské (za upozornění děkujeme Václavu Mouchovi).

Rtg. mikroanalýzy několika lineárních otěrek (škrťů) kovů stříbřité i zlatavé barvy potvrdily kontakt kamene s výrobkem z téměř čistého olova (*obr. 4: 1*), dále s předmětem ze

Obr. 3. Prubířské kameny. Čísla odpovídají soupisu nálezů v textu (kresba 1–7, 10–11 L. Raslová, 8 D. Čechová; 9 podle Nechvátal 2004, obr. 377: 2).

Fig. 3. Touchstones recorded in archaeological collections from Bohemia. Numbers correspond to the inventory of finds in the text.

No. 1 Elmt	Element %
Mg	1,98
Al	4,63
K	1,38
Fe	3,62
Cu	17,26
Ag	22,94
Au	48,19
Σ	100,00

Tab. 1. Bratronice. Výsledek analýzy kovového zrna č. 1.

No. 1 Elmt	Element %
Na	2,98
Mg	0,31
Al	1,94
Si	5,83
P	5,85
Cl	5,65
K	1,64
Ca	2,67
Fe	1,19
Cu	1,40
Pb	70,52
Σ	100,00

Tab. 4. Bratronice. Výsledek analýzy kovových zrn č. 4.

No. 1 Elmt	Element %
Na	1,54
Mg	3,30
Al	6,01
Si	12,68
Cl	0,96
K	1,54
Fe	5,11
Cu	7,50
Au	61,36
Σ	100,00

Tab. 2. Bratronice. Výsledek analýzy kovového zrna č. 2.

No. 1 Elmt	Element %
Na	1,91
Mg	0,44
Al	0,87
Si	13,45
P	5,13
Ca	2,76
Fe	3,23
Ag	61,82
Pb	4,11
Σ	100,00

Tab. 5. Bratronice. Výsledek analýzy kovového zrna č. 5.

No. 1 Elmt	Element %
Na	2,35
Mg	0,16
Al	1,05
Si	3,01
P	5,64
Cl	3,79
K	1,67
Ca	2,95
Fe	1,56
Cu	6,65
Pb	71,17
Σ	100,00

Tab. 3. Bratronice. Výsledek analýzy kovového zrna č. 3.

No. 1 Elmt	Element %
Na	0,70
Mg	0,32
Al	0,54
Si	3,35
Cl	0,67
Fe	0,62
Ag	93,80
Σ	100,00

Tab. 6. Bratronice. Výsledek analýzy shluku kovových zrn č. 6.

slitiny cínu s olovem (přibližně 84 % Sn, 10 % Pb, 3 % Cu a 2 % Fe; *tab. 10*), stopy zde zanechala i slitina mědi a zinku – pravděpodobně mosaz (okolo 62 % Cu, 34 % Zn, 4 % Fe; *tab. 11*).

4. Plzeň, Dominikánská ul. čp. 289. Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. HA 29716 (*Dudková – Orna 2009, 507, fig. 6C*). *Obr. 3: 4*.

Hranolek o stranách 48 x 18/20 x 12/14 mm se na podélných stranách mírně vydouvá. Použitá hornina, pravděpodobně kontaktní rohovec, má šedočernou barvu, celistvý vzhled a je dobře leštitelná.

Předmět byl nalezen r. 1983 ve výplni jímky ve sklepech domu v jádru města společně s četnými fragmenty keramiky, skleněných nádob (včetně laboratorních), dřevěných a kovových artefaktů (mj. skalpel). Jímka byla funkční zhruba ve 2. pol. 16. a v 17. století. *Veronika Dudková a Jiří Orna (2009, 507)* v části souboru odůvodněně spatřují předměty potřebné k lékařské praxi a provozu lékárny; spojují ji s lékaři, kteří v domě působili v letech 1643–1696.

No. 2 Elmt	Element %
Cu	59,41
Zn	27,53
Sn	13,05
Σ	100,00

Tab. 7. Stará Kouřim, hrob č. 80. Výsledek analýzy kovového zrna č. 1.

No. 2 Elmt	Element %
Cu	63,64
Zn	33,90
Sn	2,45
Σ	100,00

Tab. 8. Stará Kouřim, hrob č. 80. Výsledek analýzy kovového zrna č. 2.

No. 2 Elmt	Element %
Cu	65,73
Zn	34,27
Σ	100,00

Tab. 9. Stará Kouřim, hrob č. 80. Výsledek analýzy kovového zrna č. 3.

No. 3 Elmt	Element %
Fe	2,42
Cu	2,74
Zn	0,67
Sn	83,67
Pb	10,50
Σ	100,0

Tab. 10. Otruby. Výsledek analýzy stříbrného škrtu.

No. 3 Elmt	Element %
Fe	3,73
Cu	61,59
Zn	34,68
Σ	100,00

Tab. 11. Otruby. Výsledek analýzy zlatavé otěrky.

No. 4 Elmt	Element %
Au	98,41
Ag	1,59
Σ	100,0

Tab. 12. Plzeň, Dominikánská ul. čp. 289. Výsledek analýzy zlatavé otěrky.

No. 5 Elmt	Element %
Au	96,02
Ag	3,41
Cu	0,57
Σ	100,00

Tab. 13. Plzeň, Dominikánská ul. čp. 288. Výsledek analýzy jedné z výrazných zlatavých čar.

No. 5 Elmt	Element %
Au	87,04
Ag	11,48
Cu	1,47
Σ	100,00

Tab. 14. Plzeň, Dominikánská ul. čp. 288. Výsledek analýzy další z výrazných zlatavých čar.

No. 7 Elmt	Element %
Fe	2,26
Cu	60,03
Zn	37,71
Σ	100,00

Tab. 15. Praha – Na Poříčí č. parc. 1076. Výsledek analýzy zlatavé čáry.

No. 8 Elmt	Element %
Fe	0,20
Cu	28,83
Ag	14,01
Au	56,96
Σ	100,00

Tab. 16. Praha – Soukenická ul. č. parc. 1190. Výsledek analýzy zlatavého škrtu č. 1.

No. 8 Elmt	Element %
Fe	0,57
Cu	33,22
Ag	13,60
Au	52,62
Σ	100,00

Tab. 17. Praha – Soukenická ul. č. parc. 1190. Výsledek analýzy zlatavého škrtu č. 2.

No. 11 Elmt	Element %
Fe	2,29
Cu	23,21
Zn	2,44
Ag	10,80
Au	61,27
Σ	100,00

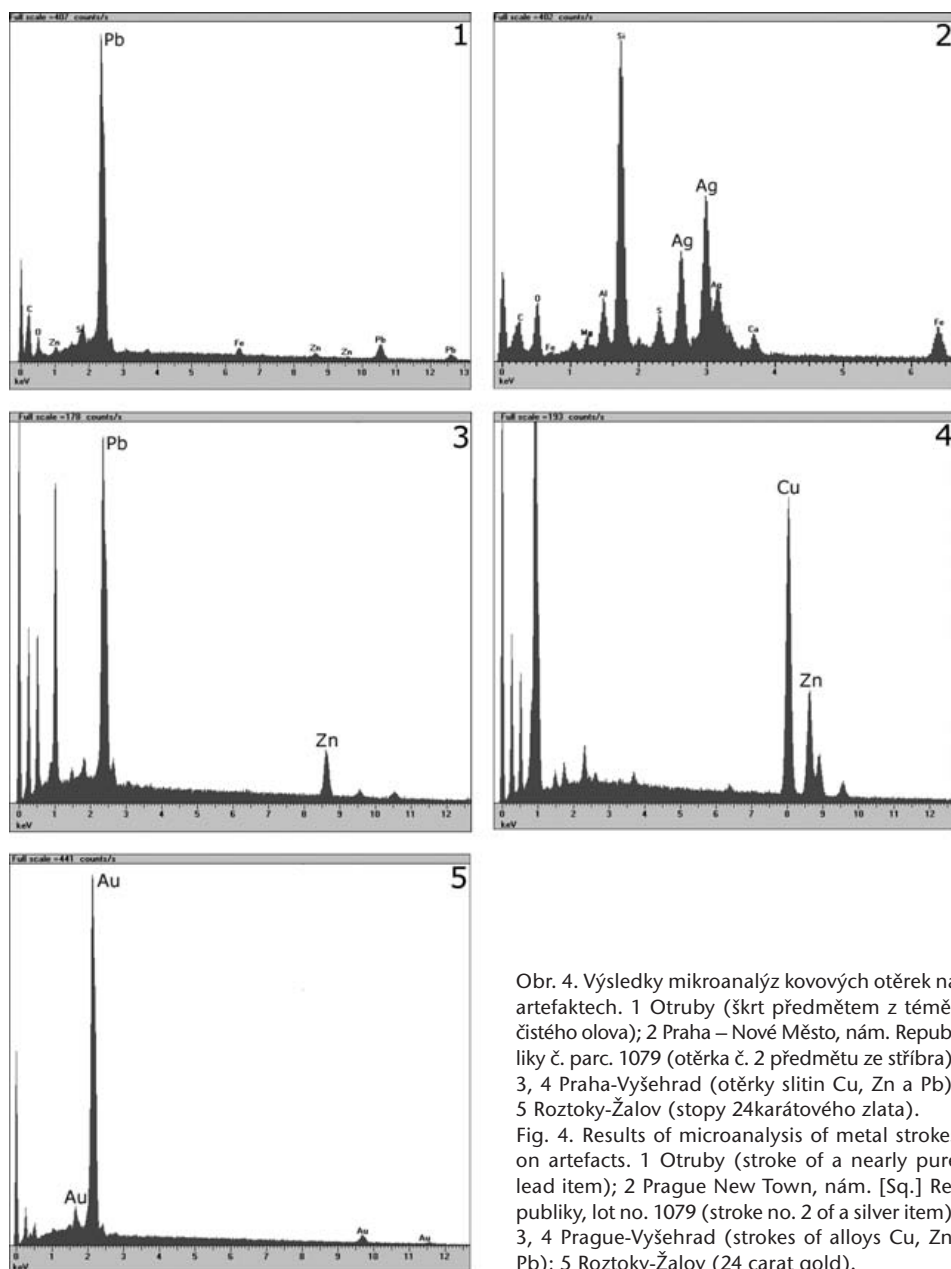
Tab. 18. Velvarsko. Výsledek analýzy zlatavého škrtu.

Analýza prokázala přítomnost liniových stop slitiny zlata s vedlejším podílem stříbra (ca 98,5 % Au, 1,5 % Ag; *tab. 12*) o ryzosti blížíci se 24 karátům Au.

5. Plzeň, Dominikánská ul. čp. 288. Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. HA 21034 (*Dudková – Orna 2009, 507, fig. 6C*). *Obr. 3: 5; 5: 5.*

Masivní artefakt o délce 114 mm mandlovitého řezu se zužuje od jednoho konce (max. 47 x 19 mm ke druhému (max. 40 x 17 mm). Na hladkém povrchu jsou pouhým okem viditelné početné svazky výrazných zlatavých čar o délce až 20 mm. Petrografický charakter použité suroviny se shoduje s předešlým.

Podobné jsou i nálezové okolnosti a datování. Předmět sice pochází z odpadní jámky na parcele domu sousedícího s čp. 289, vzhledem k obsahu jámky a dalším okolnostem však lze její užívání klást do týchž souvislostí.

Obr. 4. Výsledky mikroanalýz kovových otěrek na artefaktech. 1 Otruby (škrť předmětem z téměř čistého olova); 2 Praha – Nové Město, nám. Republiky č. parc. 1079 (otěrka č. 2 předmětu ze stříbra); 3, 4 Praha-Vyšehrad (otěrky slitin Cu, Zn a Pb); 5 Roztoky-Žalov (stopy 24karátového zlata).
 Fig. 4. Results of microanalysis of metal strokes on artefacts. 1 Otruby (stroke of a nearly pure lead item); 2 Prague New Town, nám. [Sq.] Republiky, lot no. 1079 (stroke no. 2 of a silver item); 3, 4 Prague-Vyšehrad (strokes of alloys Cu, Zn, Pb); 5 Roztoky-Žalov (24 carat gold).

Jedna z mnoha výrazných zlatavých čar na povrchu artefaktu byla dle mikroanalýzy provedena předmětem ze zlata s vedlejší příměsí stříbra a podružným podílem mědi (ca 96 % Au, 3,5 % Ag, 0,5 % Cu; *tab. 13*), další čára pak slitinou dvou hlavních prvků

zlata a stříbra a vedlejší příměsí mědi (87 % Au, 11,5 % Ag, 1,5 % Cu; *tab. 14*). Ryzost v těchto případech dosahovala přibližně 23 a 21 karátů Au.

6. Praha – Nové Město, nám. Republiky č. parc. 1079. Archaia Praha o. s., př. č. H30013. *Obr. 3: 6.*

Plochý hranolek (34 x 26 x 5/8 mm) z černého celistvého rohovce či kvarcitu má jemně obroušený slabě lesklý povrch a na jednom z rohů stopy hrubších rýh.

Nález z výplně rozsáhlé jámy, která byla odkryta v areálu bývalých kasáren, v prostoru rajského dvora zaniklého kapucínského domu. Jáma je předběžně datována do 17. stol., spíše do jeho počátku (za informace děkujeme Martinu Vyšohládovi).

Na jedné z kratších hran kamene se zachovaly nevýrazné kovové šupinky stříbřité barvy. Opakovanými mikroanalýzami bylo potvrzeno, že se jedná o stopy způsobené kontaktem s předmětem z čistého stříbra (*obr. 4: 2*). Tvar artefaktu sice otevírá možnost, že šlo o nástroj používaný k leštění povrchu výrobků z kovu, ale škrty způsobené stříbrným předmětem nasvědčují spíše zkoušce kvality kovu.

7. Praha – Nové Město, ul. Na Poříčí č. parc. 1076. Archaia Praha o. p. s., př. č. 2P-029. *Obr. 3: 7.*

Výrobek podlouhlého, lichoběžníkového tvaru (45 x 10/14 x 3/7 mm) s jedním koncem zaobleným a provrtaným (průměr otvoru 1 mm) je zhotoven z namodrale šedé, celistvé, slabě metamorfované břidlice. Na matném a obroušeném povrchu je znatelná síť nepravidelných jemných rýh.

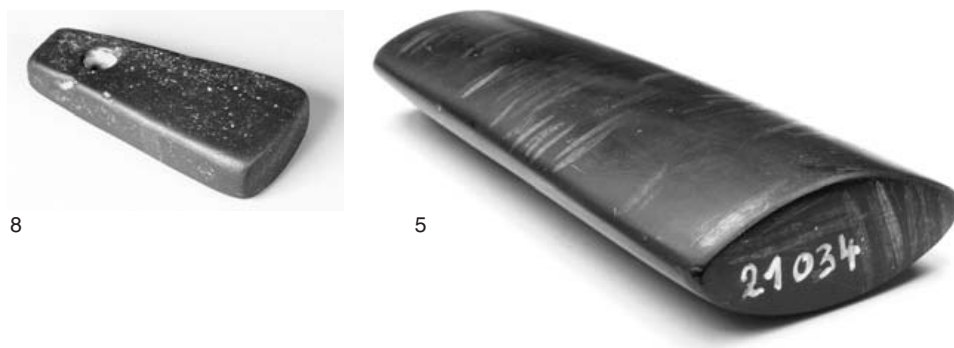
Artefakt byl vyzdvižen z výplně výkopu (obj. A090) pro cihelný kanálek. Veškerou keramiku ze všech pěti vrstev výplně datovali Vojtěch Kašpar a Jaromír Žegklitz (kterým tímto děkujeme) do 2. pol. 16. až 1. pol. 17. století. Objekt ale narušil vrstvu, jejíž keramický inventář podle J. Žegklitze rovněž náleží 2. pol. 16. až počátku 17. stol., avšak podle terénního záznamu vydala i minci raženou v r. 1654 (za informace děkujeme Karlu Svobodovi a Jiřímu Militkému).

Na hraně artefaktu se zachovala jediná mikroskopická zlatavá nitkovitá čára způsobená škrtem kovovým předmětem. Opakovanými mikroanalýzami byly detekovány zvýšené koncentrace mědi a zinku s vedlejší příměsí železa (kolem 60 % Cu, až 38 % Zn, ca 2 % Fe; *tab. 15*). Naměřené hodnoty s velkou pravděpodobností vypovídají o zkoušení předmětu vyrobeného ze slitiny Cu a Zn – mosazi.

8. Praha – Nové Město, Soukenická ul. č. parc. 1190. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. *Obr. 3: 8; 5: 8.*

Drobný předmět s hladce obroušeným povrchem má lichoběžníkový tvar takřka neměnné tloušťky (48 x 10/20 x 7/8 mm), v nejužší části je šikmo provrtaný (průměr otvoru 5 mm). Hornina použitá k výrobě artefaktu se makroskopicky projevuje šedočernou barvou a celistvým vzhledem bez texturních znaků. Pomocí elektronové mikroanalýzy byla v její hmotě potvrzena přítomnost křemene a velmi drobných zrn biotitu, albitu, plagioklasu a minerálu obsahujícího ve vyšších koncentracích prvky Fe, Ti a Mn (ilmenit?). Pravděpodobně se jedná o metamorfovanou horninu ze skupiny kontaktních rohovců či kvarcitů.

Artefakt byl vyzdvižen v r. 2000 při vyjímání nejnižších vrstev výplně stavební jámy zaniklé budovy se sloupovou konstrukcí (obj. 5). Keramika ze záspy objektu pochází z pokročilé fáze 12. stol. či z prvních desetiletí 13. stol., funkci objektu datuje shodně

Obr. 5. Prubířské kameny: 8 Praha – Nové Město, Soukenická ul. parc. č. 1190; 5 Plzeň, Dominikánská ul. čp. 288. Velikost viz obr. 3: 8, 5.

Fig. 5. Touchstones: 8 Prague New Town, Soukenická St, lot no. 1190; 5 Plzeň, Dominikánská St, house no. 288. For the scale see fig. 3: 8, 5.

utvářená nádoba, uložená s obětinou pod podlahu. Pro určení doby, kdy kamenný předmět vystoupil z užívání, není klíčové, zda se uchoval v úrovni podlahových vrstev, nebo zda se do vrstev výplně pokrývajících dno objektu dostal až při zasypávání opuštěné stavební jámy (viz Ježek *et al.* 2009, 123–128, srov. obr. 3: F – vrstvy 111, 112), tedy nejpozději ve 2. čtvrtině 13. století.

Rtg. mikroanalýzám byly podrobeny šupinkovité partie (zrnka) zlatavé barvy, zjištěné na povrchu předmětu mikroskopicky. Skládají se ze slitin zlata, mědi a stříbra (ca 53–57 % Au, ca 29–33 % Cu, ca 14 % Ag; tab. 16, 17). Ryzost slitin zlata se pohybovala kolem 13 karátů.

9. Praha-Vyšehrad. Národní muzeum v Praze, inv. č. 101188. Obr. 2: 9; 3: 9.

Jemně opracovaný dlouhý, na jednom konci poškozený artefakt (87 x 10 x 3/7 mm) obdélného řezu se ztenčuje směrem ke konci s dvojkónickým průvrtem (průměr otvoru 4/1 mm). K jeho zhotovení byla použita nahnědle šedá slabě metamorfovaná hornina, mikroskopicky slídnatá (metaprachovec?, kvarcit?), celistvá, bez texturních znaků, s jemně drsným povrchem.

Předmět bez nálezových okolností, získaný před 1. světovou válkou kdesi na Vyšehradě, byl součástí archeologické sbírky Karla Vlačíhy (*Nechvátal* 2004, obr. 377: 2; srov. *Vlačíha* 1910–1912; za upozornění děkujeme Miroslavě Šmolíkové).

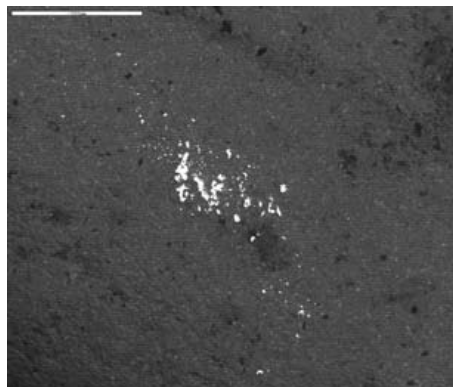
Na hraně artefaktu se vyskytují nevýrazné, jen mikroskopicky pozorovatelné škrty kovu zlatavé barvy, které pocházejí od slitiny obsahující měď, zinek a olovo – pravděpodobně mosazi či bronzu (obr. 4: 3, 4). Kvantifikovat poměry jednotlivých kovových složek se analyticky nepodařilo.

10. Roztoky–Žalov, okr. Praha-západ. Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 20600. Obr. 2: 10; 3: 10.

Pečlivě opracovaný, štíhlý artefakt (138 x 14 x 4/7 mm) s všestranně se tenčícími konci je obvodovým zářezem rozdělen na dvě části. Delší je zcela hladká, kratší je opatřena dvojičkami zářezů ve všech hranách a dvojkónicky provrtaná (průměr otvoru 4/1 mm). Výrobek z šedé až hnědošedé velmi jemnozrné až celistvé sericitické metamorfované horniny

Obr. 6. Praha – Nové Město, Soukenická ul. č. parc. 1190. Mikrofotografie otěrů zlata (partie s vyšším protonovým číslem) na povrchu kamene – detekce zpět odražených elektronů. Měřítčko vlevo nahoře: 500 μm .

Fig. 6. Prague – New Town, Soukenická St, lot no. 1190. Micrograph of gold abrasions (areas with a higher proton number) on the surface of the touchstone – detection by backscattered electrons. Gauge left above: 500 μm .

(křemitý metaprachovec?, kvarcit?) je nevýrazně a neostře nepravidelně světle šedě pruhovaný až skvrnitý a má jemně drsný povrch. Ve směru foliace horninou prostupuje tenká světlá sekreční žilka (křemen?). V místě této nehomogenity je hrana předmětu částečně odlomena.

K předmětu nalezenému v r. 1912 při výkopech J. A. Jíry na pohřebišti v žalovské cihelně se váže (ne zcela jistý) údaj o hrobu č. 49, z něhož snad pochází i fragment železného nože (*Sláma 1977*, 146, obr. 35: 26; srov. *Kavan 1961*, 42).

Na povrchu jedné z hran artefaktu jsou dobře pozorovatelná hojná zlatavá zrna (šupinky) a nepravidelné čáry (škrty) stejné barvy. Mikroanalýzy potvrdily, že se jedná o otěrky předmětu z čistého 24karátového zlata (*obr. 4: 5*).

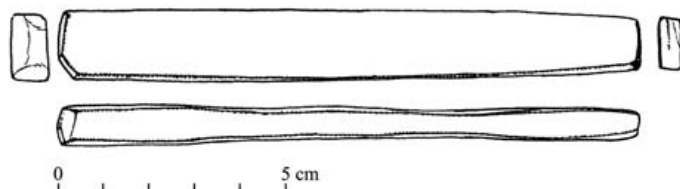
11. Velvarsko, neznámá lokalita. Vlastivědné muzeum ve Slaném, inv. č. 343. *Obr. 3: 11.*

Hranolek o stranách 26 mm a výšce 12/13 mm postrádá nálezové okolnosti, a tedy i možnost datování. Použitá hornina (pravděpodobně kontaktní rohovec) se vyznačuje šedočernou až hnědočernou barvou a nepravidelnými hnědými skvrnami.

Na dvou místech povrchu se zachovaly mikroskopické stopy škrťů kovu zlatavé barvy. Analýza složení jedné z čar potvrdila přítomnost slitiny složené ze tří hlavních kovů – zlata, mědi a stříbra (ca 61 % Au, 23 % Cu a 11 % Ag), a dvou vedlejších kovů – zinku a železa (2,5 % Zn, 2 % Fe; *tab. 18*). Slitina měla ryzost přibližně 15 karátů Au.

Výpověď prubířských kamenů ze středověku

Stopy drahých kovů nebo jejich slitin se dochovaly na raně středověkých prubířských kamenech nalezených v Bratronicích, na žalovském pohřebišti u Levého Hradce a v Soukenické ul. na Novém Městě pražském. Na dvou dalších, které jsou pravděpodobně středověkého stáří (Vyšehrad a Otruby: viz níže), prokázaly mikroanalýzy stopy otěru slitin mědi a zinku. Shodné složení vykazala jedna z otěrek analyzovaných na prubířském kamenu ze Staré Kouřimi, další otěrky evidované na tomto předmětu obsahovaly navíc nižší podíl cínu. Může se jednat o stopy opakovaně používané imitace drahého kovu. Poměrně vysoký podíl zinku (34 %) ve slitinách detekovaných na kamenech ze Staré Kouřimi (hrob č. 80) a z Otrub (vyšehradský případ se nepodařilo kvantifikovat) nelze vysvětlit teoretickou

Obr. 7. Kouřim, okr. Kolín, tzv. knížecí pohřebiště „U Libuše“, hrob. č. 24 (Národní muzeum v Praze, inv. č. H1-118530; kresba L. Raslová).

Fig. 7. Kouřim (Kolín distr.), graveyard "U Libuše". Grave no. 24, from the 9th–10th centuries. No traces of metals identified, the raw material petrographically very similar as the touchstone from Roztoky-Žalov (no. 10).

Obr. 8. Starigard/Oldenburger, Šlesvicko-Holštýnsko. Součást výbavy z tzv. knížecího hrobu č. 74 (podle Gabriel 2000, 167).

Fig. 8. Starigard/Oldenburger, Schleswig-Holstein. Artefact from the pretentious grave no. 74 (after Gabriel 2000, 167).

možností pozůstatků razantního čištění nálezů v 19.–20. stol.: stopy nasazení mosazného kartáče by se projevíly mnohem výrazněji. Artefakt z katastru Otrub se setkal i s předmětem z téměř čistého olova, kovu nepostradatelného nejen při hutnění většiny rud drahých kovů, ale i pro šperkaře (slitky olova doplňovaly depot stříbra z doby kolem poloviny 11. stol., nalezený na pražských Vinohradech: *Fiala 1895*, 172, č. 70).

Předměty z mosazi s podílem zinku vyšším než 28 % se ve středověké Evropě objevují jen zřídka: na maximum kolem 30 % se shodují nálezy z Evropy východní (např. *Sidorov – Starostin 1970*, 235–237) i západní a teprve od 16. stol. jsou běžněji doloženy mosazné výrobky s podílem zinku kolem 33 %, výjimečně až 37,5 % (*Craddock 2009*, 148–149; *Craddock – Eckstein 2003*; ke 38 % dospěly nové technologie v Anglii 18. stol.: *Day 1990*). Naproti tomu *L. Ercker (1974, 207–208)* v 16. stol. popisuje výrobu mosazi s podílem zinku až 40 % (srov. *Holub 2005*, 405). Otázka produkce zinku ve středověku je stále diskutována (*Nováček 2004*) i díky archeologickým nálezům: na tyglíku z Míkulčic byla údajně shledána slitina sestávající z 59 % Zn, 12 % Sn a 9 % Cu (*Profantová – Frána – Maštalka 1992*, 647, 794). Údaje uváděné v zahraniční literatuře ovšem vzešly z analýzy kovových předmětů, na rozdíl od našich výsledků. Semikvantitativní údaje, které máme k předmětům z Otrub a ze Staré Kouřimi k dispozici, sice stran obsahu zinku v detekované slitině neumožňují jednoznačný závěr, nicméně naznačují, že literaturou udávané maximum 28–30 % pro raný středověk nemusí být definitivní.

Ještě vyšší je zaznamenaný podíl zinku (38 %) ve slitině charakteru mosazi identifikované na prubířském kamenu nalezeném při pražské ul. Na Poříčí (artefakt č. 7). Doba vzniku příslušného objektu, která by byla na základě datování nálezů kladena do 17. stol., ale uniká archeologickým jistotám. Ani chronologická homogenita keramického souboru ze všech „zúčastněných“ vrstev nedovoluje vyloučit příměs staršího původu (být i prubířský kámen mohl být její součástí) v záspyu mladšího objektu. Přes možnost chyby na dlouhé cestě mezi evidencí nálezových okolností a analýzou předmětu je datování předmětu do raného

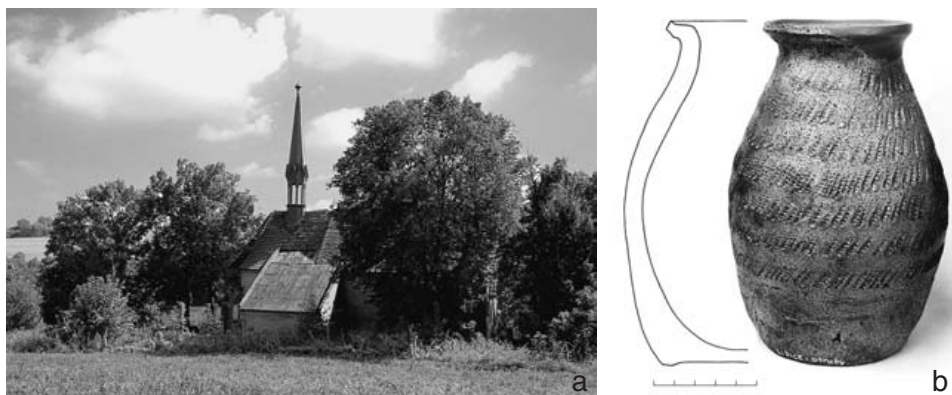
novověku vysoce pravděpodobné. Stejně jako u raně středověkých prubířských kamenů z Kouřimi a Otrub lze nesouhlas s údaji uváděnými v dosavadní literatuře vysvětlovat podmínkami analýzy stop kovů o velikosti několika mikrometrů: nedokonalé roviny povrch vzorků, rozpočet stanovených složek na 100 % atd. Avšak shodná tendence detekovaných hodnot, vesměs vyšších, než uvádí aktuální literatura o středověké a raně novověké metalurgii, může spolu s výše uvedeným údajem L. Erckera otevírat i otázku správnosti dnes tradovaných názorů.

Dobu zhotovení popsaných nástrojů nejsme schopni stanovit, dobu užívání většiny z nich můžeme určit s větší či menší mírou pravděpodobnosti. Výskyt fragmentu prubířského kamene v (zásypu?) hrobu č. 80 na pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi řadí jeho užívání do 9.–10. století. Z lokálních okolností žalovského nálezu, jenž nepostrádá prvek reprezentace, vyplývá i přes nejistotu o funerálním kontextu, že se jeho užívání uzavřelo mezi mladší fází 9. stol. a závěrem 11. století. Snad se jednou vynoří podobný předmět, vykopaný v r. 1889 na předhradí Levého Hradce: na archivní kartě vedené kdysi v Národním muzeu k inv. č. 120 je popsán jako „plochý, černý. Jeden konec ulomený. Dlouhý 105 mm, hrany 15 mm a 4 mm. Na konci dírka.“ Jde ale jen o jeden z toho roku (!) nalezených a jen slovně zmíněných osmi „brouseků“ (*Pič 1889*, 579–581, obr. III: 45). Odvozovat z místa nálezu dobu užívání předmětu z Vyšehradu je ošidné (natožpak vzpomínat tamější mincovnu), byť zdejší zpracování nezelezných kovů je nepochybné (srov. *Varadzin 2009*, 138–139; *Zavřel 2009*). Nicméně výskyt prubířských kamenů na raně středověkých hradech či v jejich blízkosti lze obecně spojovat s aktivitami provozovanými v okolí mocenských elit.

Na pečlivě opracovaném artefaktu (*obr. 7*) nalezeném se dvěma nožíky u pravého boku muže, zesnulého ve věku více než 75 let, v hrobě č. 24 na tzv. knížecím pohřebišti „U Libuše“ na Staré Kouřimi (*Šolle 1966*, 257) jsme nenašli stopy ořezu kovových předmětů. Přesto jej vzhledem k použité surovině (nahnědle šedý sericitický metasediment), velmi se podobající materiálu prubířského kamene z Roztok-Žalova, pokládáme za prubířský kámen (Národní muzeum v Praze, inv. č. H1-118530; foto *Šolle 1966*, tab. LIX: 6). V souvislosti s prostředím společenských elit připomeňme „brousek“ z tzv. knížecího hrobu (č. 74) v dřevěném sarkofágu o stranách kolem 3 m před oltářem kostela na hradě Starigard/Oldenburg (viz *Gabriel 2000*, 166–168, č. 07.03.01b). Ostatky více než 75letého muže (připisované osobě známé jako *subregulus Vagri* ve 3. čtvrtině 10. stol.) byly kromě tohoto předmětu vybaveny kvalitním mečem, předmětem ze zlatého plechu zdobeným filigránem, hracími kameny (včetně bronzového krále se stříbrným tausováním a dalších figur ze slonoviny) a tkaným sáčkem se zlatou výšivkou, pokládáným za schránku na relikvie. Artefakt z „fylitické břidlice“ (srov. výše) a tvaru charakteristického pro prubířské kameny je dlouhý 18,5 cm (*obr. 8*). Artefakt zřetelně reprezentativního vzhledu nemusel být vůbec použit; třeba i negativní výsledky případné analýzy nezmění nic na tom, že jeho účelem bylo zejména demonstrovat status nositele tohoto předmětu, ať představoval brousek, nebo prubířský kámen.

Do jiného prostředí nás přivádí prubířský kámen ze Soukenické ul. v Praze, tedy z prostoru severní části raně středověké pravobřežní aglomerace, jehož sídelní rozvoj archeologie dokládá pro 12. a první desetiletí 13. stol. (naposled *Ježek et al. 2009*, s. lit.). O čilých aktivitách kupců a zlatníků v raně středověké pražské aglomeraci se obecně nepochybuje, přestože disponujeme jen nečetnými doklady jejich působnosti (*Bretholz ed. 1923*, 152; *CDB I*, č. 308, s. 279). Ani prubířský kámen není nesporný: může souviset i s činností zdejších dílen zaměřených na zpracování nezelezných kovů (*Nováček 2000*; *Podliska – Zavřel 2006*, 392, 394, 397).

Z přibližně stejné doby pochází prubířský kámen nalezený v Bratronicích na Křivoklátsku (*Smetánka 1973*, 466, 481). V zemském kontextu kuriózní, v loveckém hvozdu skrytou

Obr. 9. Otruby, okr. Kladno, poloha Lidice. a – kostel (dnes) sv. Jakuba Většího (foto P. Vychodil); b – nádoba z lokality, výška 168 mm (Vlastivědné muzeum ve Slaném, inv. č. 8678; podle Moucha 1995).

Fig. 9. Otruby (Kladno distr.), Lidice farmstead. a – church of St James the Great; b – vessel from the site (height 168 mm).

dvojici dvora ve Zbečně a hradu Křivoklátu panovník využíval nejspíše kolem přelomu 10. a 11. stol. (Ježek 1999, 291–293; Kypta – Marešová – Neustupný 2008), stopy středověkých sídlišť v jejich členitém okolí však evidujeme teprve pro 12. až starší fázi 13. stol. (Ježek 1999, s. lit.). Tři z nich, situovaná na terasách nad potokem, vytvářejí v lesnaté krajině pás směřující od Zbečna do úrodné nížiny směrem k Praze. Písemné prameny zachycují jen jedno z těchto sídel, vzniklých i opuštěných více či méně současně, a to právě *Bratronicih integra villa*. V 1. třetině 13. stol. patřila klášteru při kostele sv. Jiří na Pražském hradě (CDB II, č. 378, s. 422; CDB III.1, č. 40, s. 38–39); vzhledem k poloze vsi lze uvažovat o panovnické donaci. Několik kusů zemědělského, truhlářského a domácího náčiní (Ježek 1999, 272, obr. 6), které zde bylo nalezeno, nevybočuje z inventáře středověké venkovské lokality. Její sociální okolnosti ale dokreslují další nálezy. Analyzovaný soubor kostí vykazuje kromě zastoupení domácích zvířat i nízký podíl lovné zvěře, zajíce a jelena (oba po 0,7 %; Petříčková 1999). Zejména výskyt královské zvěře, jejíž nedovolené zabití v panovnickém hvozdu bývalo krutě trestáno (srov. Hoff 2006, 287–288, 294), vyvolává otázku po sociálním statutu konzumentů. Nápadná je ale hlavně poměrná četnost (27,2 %) kostí koně (popř. osla): J. Petříčková (1999) z nich odhadla přibližně 4–5 jedinců. Artefaktním protějškem je kromě jedné podkovy pár ostruh s bodcem a jedna ostruha kolečková (Smetánka 1973, 465–466, 481, obr. 5: 1; Ježek 1999, 272). Výkladů přítomnosti koně (méně pak ostruh) v raně středověkých Bratronicích může být řada. Zůstaneme-li v souřadnicích zemědělských, uvedme z interpretačních polů možnost časného zápřahu koně na církevních statcích či hledání výnosnější cesty ke zmnožení majetku, než jaké skýtalo zdejší obilnářství (srov. Čulíková 1999). Ale evidence hned tří různorodých indicií vazby sídliště ke společenské elitě – konzumace lovné zvěře, jezdeckví, manipulace s drahými kovy – zvyšuje pochyby o klíčové roli zemědělství v jeho ekonomice. Majitele zdejších koní nedokážeme identifikovat, vždyť i vlastníci vsi se mohli měnit. Vzhledem k poloze vsi v loveckém hvozdu, k frekvenci zpráv o setkávání středoevropských elit ve Zbečně během mladší fáze 12. a starší fáze 13. stol. (viz Ježek 1999; 2009) a také – možná hlavně – k obrov-

ské spotřebě dřevěného uhlí v pražské aglomeraci, jež vyžadovala organizovaný systém pozemní přepravy, připomeňme tranzitní či transportní potenciál řetězce sídlišť obklopených lesem. Leč nakonec i klášterní statek v nitru loveckého hvozdu se mohl podílet na pokrývání potřeb panovníka, resp. „státního“ zájmu širokou škálou povinností, počínaje třeba chovem a výcvikem zvířat potřebných k honitbě a konče hoštěním urozených lovců (srov. Čapský 2009). Jenže co se týče majetkových poměrů Bratronic v jejich počátcích, můžeme stále volit přinejmenším mezi panovníkem a svatojiřským klásterem.

O době užívání exkluzivního artefaktu z katastru Otrub u Slaného lze jen spekulovat, máme k tomu ale dobré důvody. Z katastru sice evidujeme sekeromlat a únětický hrnec (archív ARÚ AV ČR Praha, čj. 3699/76), ale početnější doklady raně středověkých aktivit skládají obraz, který nenasvědčuje pouhé souhře náhod. Polohu dávné vsi prozrazuje kostel středověkého původu v dnešní samotě Lidice (*obr. 9a*), něco přes půl kilometru od pozdějších Otrub; raně středověké vlastníky vsi však neznáme (snůšku pověstí k lokalitě sebral *Krupička 1940*). Z Lidic také pochází jediný evidovaný nález raně středověké keramiky (*obr. 9b*) na katastru (Vlastivědné muzeum ve Slaném, inv. č. 8678; *Moucha 1995*). Funerální pendant zdejší vsi byl zjištěn při stavbě železnice r. 1872 (archív ARÚ AV ČR Praha, čj. 3117/83); o deset let později byly Národnímu muzeu darovány dvě bronzové esovitě záušnice o průměru 18/19 mm a 19/21 mm s lokalizací Otruby (*Sláma 1977*, 86). Na jedné z otrubských polností vyoral v r. 1852 pan Staněk depot 800–1000 denárů, složený z ražeb malého střížku Břetislava I. (*Smolík 1879*, 100–101; *Fiala 1895*, 172, č. 71). Homogenita souboru, uloženého kolem r. 1055, naznačuje jednorázové získání celého obnosu. O třicet let později byla na témže katastru vyorána další nádoba, tentokrát s přibližně 3500 denáry (s výrazným podílem moravských ražeb), uložená do země kolem přelomu 11. a 12. stol. (*Fiala 1895*, 180–181, č. 99; schránky obou depotů jsou nezvěstné). Ani v tomto případě neznáme místo nálezu, přibližuje ho však údaj, že polnost tehdy patřila ke dvoru Lidice. Dobu ukrytí obou nemalých obnosů dělí přibližně půlstoletí, ne-li víc. Můžeme-li předpokládat, že každý z nich patřil jinému člověku a že takovým vlastníkem nebyl ledasjaký vesničan, blížíme se nejen k závěru o opakovaném uložení části zisku různých generací vlastníků vsi, při níž vznikl lidický kostel, ale i o jejich zdejších sídle. Každopádně o manipulaci s drahým kovem v místech dnešní samoty Lidice není pro 11. stol. pochyb. Otěrky předmětů vyrobených z různých (nikoliv drahých) kovů na prubířském kamenu z katastru Otrub svědčí o tom, že jeho uživatel se setkával s předměty roztodivné hodnoty; vzhledem k zaznamenaným stopám olova nelze vyloučit ani uplatnění artefaktu v rukách šperkaře.

Závěr

Výskyt prubířských kamenů z raného středověku, ale i z mladších epoch pravěku, lze v českých zemích očekávat jak ve funerálním, tak v sídelním kontextu, v centrálních lokalitách i na venkově, a zejména v muzejních depozitářích. Přestože počínaje 13. stol. se aktivity zlatníků a obchodníků soustředily do měst, prubířské kameny z nich (kromě raně novověkých) dosud neevidujeme, stejně jako ze šlechtických sídel. Identifikace těchto specializovaných nástrojů v archeologických fondech z ČR výše uvedeným krátkým soupisem jistě nekončí (bez pozitivního výsledku byly analyzovány desítky dalších vybraných artefaktů, většinou ze sbírek muzeí v Čáslavi /Hrádek/ a Teplicích).

Sídelně historické souvislosti mohou evidenci nálezů z raného středověku obohatit o kulturně historické aspekty: vzhledem k nemožnosti poznání majetkových, popř. profesních okolností v centrálních lokalitách, resp. na hradech a předhradích, přitahují pozornost zejména nálezy z venkova. U prubířských kamenů z Bratronic i Otrub lze uvažovat o vazbě ke společenským elitám vyššího či nižšího statutu, zejména druhý z artefaktů – s vědomím problematičnosti jeho datování – může být i podnětem k úvahám o manipulaci s drahým kovem na českém venkově 11. století. Otrubské nálezy ve svém celku lze každopádně řadit k nejstarším, dosud nečetným, o to naléhavěji vystupujícím indiciím akumulace majetku laickými osobami ve venkovském prostředí středověkých Čech (srov. *Klápště 1999, 792–793*).

Na doposud šesti evidovaných prubířských kamenech, které lze řadit do rozmezí 9.–10. až 12.–13. stol., byly ve třech případech shledány stopy zkoušení zlata nebo jeho slitin. Další tři exempláře vykazaly otěrky kovu charakteru mosazi, resp. slitin mědi a zinku; podíl zinku, který slitinám neželezných kovů dodává zlatou barvu, byl v těchto (tj. dvou kvantifikovaných) případech detekován v extrémně vysokých hodnotách. Většina analyzovaných otěrek tak naznačuje, že prováděné zkoušky byly zaměřené zejména na zjištění hodnoty zlatavého kovu. Stopy po ověřování předmětů ze stříbra a jeho slitiny byly zaznamenány pouze v jednom případě, který ovšem nesl i stopy dotyku slitin zlata a také slitin olova. Pro odpověď na otázku, zda drahý kov ve středověkých Čechách nejrozšířenější, totiž ražené stříbro, opravdu nebyl zároveň i nejběžnějším předmětem zkoušek na prubířských kamenech, si budeme muset počkat na rozšíření katalogu těchto artefaktů z českých sbírek.

K tradičním charakteristikám prubířského kamene patří pečlivě opracovaný, většinou podlouhlý tvar pravoúhlého řezu, ploché a hladké stěny, tvrdá tmavá surovina (dle literárních údajů nejčastěji tuf, rohovec či prachovec, v námi zkoumaném souboru různé typy jemně zrnitých a celistvých metasedimentů či kontaktních rohovců). Vzhledem k pečlivému výběru suroviny, z níž byly prezentované předměty vyrobeny, nenacházíme oporu pro případné úvahy o jejich víceúčelovosti, resp. o použití běžného brousku pro příležitostnou zkoušku kovu. Odporuje tomu rovněž jak velikost artefaktů datovatelných do 12.–13. stol. (*obr. 3: 1, 8*), tak náročné vyvedení jiných, raně (?) středověkých kusů (*obr. 3: 3, 9, 10*).

Zásadním předpokladem dalších poznatků je podrobení stop manipulace s kovovými předměty na prubířských kamenech mikroanalytickému rozboru a publikace jeho výsledků. Nejde jen o jediný způsob potvrzení výskytu stop (nejen drahých) kovů způsobených lidskou rukou, ale v případě slitin též o alespoň semikvantitativní vyjádření poměrů jednotlivých složek, které se ukazuje být neméně důležité. Počet prubířských kamenů evidovaných dnes v Čechách, resp. ve východní části střední Evropy, je samozřejmě příliš nízký pro obecné soudy, komplikované navíc problematikou datování, a koneckonců i naším záměrným výběrem potenciálních exemplářů. Z markantních rozdílů mezi nimi by prozatím bylo odvážné odvozovat potlačení reprezentativních či estetických aspektů – i s celým vějířem jejich sociálních funkcí vázaných k osobě stýkající se s drahými kovy – ve prospěch ryzí utilitárnosti ve staletých proměnách společnosti.

Kromě výše uvedených kolegů děkujeme Václavu Mouchovi, Karlu Nováčkovi, Miroslavě Šmolíkové, Kateřině Tomkové, Michalu Soukupovi, Vladimíru Brychovi, Simoně Bubeníkové, Romanu Grabollemu, Vojtěchu Kašparovi, Jiřímu Koštovi, Haně Nedvědové, Drahoňšce Novákové, Jiřímu Ornovi, Milanu Holubovi, bez jejichž pomoci by tuto výpravu do světa drahých kovů nebylo možné podniknout.

Prameny a literatura

- Agricola, G. 1933:* Jiřího Agricoly Dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha (původní dílo z r. 1556 přeložili B. Ježek a J. Hummel).
- Armbruster, B. 2006:* Steingeräte des bronzenzeitlichen Metallhandwerks. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 47, 163–191.
- 2010: Remain of the Viking-Age goldsmith's craft and workshop. In: B. Ludowici et al. eds., *Trade and Communication Networks of the First Millenium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres. Neue Studien zur Sachsenforschung* 1, Hannover, 191–213.
- Askvik, H. – Resi, H. G. 2008:* Kaupang-Funnene. Bind III C. The Kaupang finds. Whetstones and grindstones in the settlement area; the 1956–1974 excavations. Oslo.
- Bretholz, B. ed. 1923:* *Monvmenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Berolini.
- Cauuet, B. 1994:* Les mines d'or gauloises du Limousin. Limoges.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tom. I–III.1. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1942.*
- Craddock, P. 2009:* Scientific investigation of copies, fakes and forgeries. Oxford.
- Craddock, P. T. – Eckstein, K. 2003:* Production of brass in Antiquity by direct reduction. In: P. T. Craddock – J. Lang eds., *Mining and Metal Production Through the Ages*, London, 216–230.
- Čapský, M. 2009:* Lov a jeho role na dvorech slezských knížat. In: *Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a residence ve středověku III. Mediaevalia historica Bohemica 12 – Supplementum 3*, Praha, 207–222.
- Čulíková, V. 1999:* Rostlinné makrozbytky ze středověkého sídliště v Bratronicích (okr Kladno). In: *Mediaevalia archaeologica 1*, Praha, 296–299.
- Day, J. 1990:* Brass and Zinc in Europe from the Middle Ages until the 19th Century. In: P. T. Craddock ed., *2000 Years of Zinc and Brass*, London, 123–150.
- Dudková, V. – Orna, J. 2009:* A description of medical equipment in the Early Modern period on the basis of finds from the cesspit at house no. 289 in Plzeň. In: J. Žegklitz ed., *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, Prague, 501–509.
- Ercker, L. 1974:* *Kniha o prubířství.* Praha (původní dílo z r. 1574 přeložil P. Vitouš).
- Feveile, C. ed. 2006:* *Ribe Studier. Det ældeste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984–2000. Bind 1–2.* Århus.
- Fiala, E. 1895:* *České denáry.* Praha.
- Fleischer, F. – Teegen, W.-R. 2004:* Ein Goldproberstein von der Pâtüre du Convent, Bibracte – Mont Beuvray. In: F. Fleischer – W.-R. Teegen Hrsg., *Miszellen zur Eisen- und Römerzeit für Prof. Dr. Sabine Rieckhoff von ihren Mitarbeitern und Schülern. Zusammenfassungen der Poster. Leipziger online-Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie* 15, Leipzig, 4–5.
- von Freeden, U. 2003:* Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Tauberbischofsheim-Dittigheim. Erste Ergebnisse und Probleme seiner Publikation. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 84, 5–48.
- Gabriel, I. 2000:* Die fürstlichen Bestattungen im Innern der zweiten Kirche des Burgwalls von Starigard/Oldenbourg. In: A. Wieczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Katalog*, Stuttgart, 166–168.
- Heppe, K. B. 1985:* Probiernadeln und -stein mit Lederfutteral, Hamburg, 1608. In: C. Meckseper Hrsg., *Stadt im Wandel. Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650. Ausstellungskatalog Band 2*, Stuttgart – Bad Cannstatt, 742.
- Hoff, A. 2006:* *Recht und Landschaft. Der Beitrag der Landschaftsrechte zum Verständnis der Landwirtschafts- und Landschaftsentwicklung in Dänemark ca. 900–1250.* Berlin – New York.
- Holub, M. 2005:* Několik poznámek ložiskového geologa ke sborníku „Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a archeologické aspekty“. *Archeologické rozhledy* 57, 390–409.
- Ježek, M. 1999:* Sídelní pás u středověkého Zbečna. In: *Mediaevalia archaeologica 1*, Praha, 269–296.
- 2009: rec. *Průzkumy památek XV/2, 2008.* *Archeologické rozhledy* 61, 598–599.
- Ježek, M. – Chytráček, M. – Lojek, T. – Prokopová, A. 2009:* K pre-historii dvou Měst pražských. *Archeologické rozhledy* 61, 118–138.
- Kars, H. 1983:* *Early-Medieval Dorestad, an Archaeo-Petrological Study. Part V: The Whetstones and the Touchstones. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 33, 1–37.

- Kavan, J. 1961:* Kamenné brousky a jejich funkce u Slovanů na našem území. In: Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV, Brno, 39–44.
- Klápště, J. 1999:* Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- Koch, U. 1994:* Frühgeschichtliche Funde aus Bein, Geräte aus Ton und Stein aus den Plangrabungen 1967–1984. *Der Runde Berg bei Urach VIII. Sigmaringen.*
- Krupička, V. 1940:* Historie lidického dvora. *Slánský obzor XLVIII*, 21–31.
- Kypta, J. – Marešová, B. – Neustupný, Z. 2008:* K počátkům hradu Křivokláta (výsledky archeologického výzkumu tzv. dolního hradu v letech 2004–2006). *Průzkumy památek XV/2*, 39–68.
- Löhr, H. 1985:* Goldprobiersteine in Trier. In: *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier 17. Kurtrierisches Jahrbuch 25, Trier*, 13–18.
- Martinelli, A. – Lehmann, S. 2007:* Tremona-Castello – Vorläufiger Bericht zu den Untersuchungen von 1988 bis 2007 in einem mittelalterlichen Dorf des Südtessins. *Mittelalter 12/4*, 121–142.
- Meyer, W. et al. 1989:* Die Frohburg. Ausgrabungen 1973–1977. *Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 16. Olten.*
- Moucha, V. 1995:* Otruby, okr. Kladno. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 676/95.
- Nechvátal, B. 2004:* Kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. *Archeologický výzkum. Praha.*
- Nováček, K. 2000:* Výroba a zpracování kovů na sídlišti u sv. Petra na Poříčí v Praze. *Archaeologica Pragensia 15*, 219–230, 233–241.
- 2004: Středověká výroba „falešného stříbra“ v Kutné Hoře? K interpretaci technologií v hutnické dílně mezi Malínem a Novými Dvory na Kutnohorsku. In: K. Nováček ed., *Mediaevalia archaeologica 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty, Praha – Brno – Plzeň*, 211–221.
- Oddy, A. 1983:* Assaying in Antiquity. *Gold Bulletin 16/2*, 52–59.
- Petříčková, J. 1999:* Nálezy zvířecích kostí z Bratronic, okr. Kladno. In: *Mediaevalia archaeologica 1, Praha*, 299–304.
- Pič, J. L. 1889:* Hradiště na Levém Hradci. *Památky archaeologické a místopisné 14*, 579–582.
- Podliska, J. – Zavřel, J. 2006:* K problematice identifikace a interpretace archeometalurgického materiálu na příkladu raně středověké Prahy. *Archaeologia historica 31*, 389–402.
- Profantová, N. – Frána, J. – Maštalka, A. 1992:* Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim Hrsg., *Awarenforschungen, Wien*, 605–801.
- Resi, H. G. 1990:* Die Wetz- und Schleifsteine aus Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 28. Neumünster.*
- Schwabenicky, W. 2009:* Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg. *Chemnitz.*
- Sidorov, V. N. – Starostin, P. N. 1970:* Ostatki ranněsredněvekovykh litějnych mastěrskich ščerbetskogo poseľnija. *Sovětskaja archeologija 4*, 233–237.
- Skre, D. ed. 2007:* Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. *Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII. Oslo.*
- Sláma, J. 1977:* Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. *Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha.*
- Smetánka, Z. 1973:* Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní. *Památky archeologické 64*, 463–486.
- Smolík, J. 1879:* O nálezech českých mincí. *Památky archaeologické a místopisné 11*, 97–110.
- Steuer, H. 1987:* Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa. *Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Währungsgeschichte.* In: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV: Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-Hist. Kl. Dritte Folge Nr. 156, Göttingen*, 405–527.
- Stiegemann, Ch. – Wemhoff, M. Hrsg. 1999:* 799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. *Band I. Katalog der Ausstellung. Paderborn 1999. Mainz.*
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. *Praha.*
- Tauber, J. 1998:* Ein Prüfstein von Altenberg. In: J. Ewald – J. Tauber Hrsg., *Tatort Vergangenheit. Ergebnisse aus der Archäologie heute, Basel*, 122.
- Varadzin, L. 2009:* Vyhodnocení archeologického výzkumu v okolí rotundy sv. Martina na Vyšehradě. In: B. Nechvátal et al., *Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum, Praha*, 154–165.

- Vlačíha, K. 1910–1912:* Výsledky bádání na Královském Vyšehradě od roku 1888 až do nynější doby. Památky archaeologické a místopisné 24, 149–160.
- Vogt, H.-J. 1987:* Die Wiprechtsburg Groitzsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen. Berlin.
- Warnke, D. 1992/93:* Der Hort eines Edelmetallschmiedes aus der frühslawischen Siedlung Rostock-Dierkow. Offa 49/50, 197–206.
- Willensen, A. 2009:* Dorestad. Een Wereldstad in de middeleeuwen. Walburg Pers.
- Zavřel, J. 2009:* Mikroanalýzy povlaků středověké keramiky z Vyšehradu. In: B. Nechvátal et al., Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum, Praha, 154–165.
- Zedelius, V. 1981:* Merowingerzeitliche Probersteine im nördlichen Rheinland. Der Anschnitt 33, 2–6.

Touchstones among archaeological finds

A newly identified category of medieval artefacts from Czech archaeological inventories represents one indicator of the manner in which precious metals were handled. It is likely that museum collections in the Czech Republic hold additional specimens, typically labelled as “whetstones”. The occurrence of these artefacts can be expected in both burial and settlement contexts, in central sites and in rural areas. Of critical importance are the examination of the working traces on the tested objects by microanalysis and the publication of the results. Although dozens of touchstones are recorded in European literature, key information concerning the reasons for interpreting the artefacts as such is missing from publications. We are not even sure whether specimens on which traces of precious metals have been noted were classified merely on the basis of observations by the naked eye or if more sophisticated methods were in fact employed (though not mentioned). Erroneous conclusions can be drawn without the results of chemical microanalysis, not only in identifying elements (which requires at least a semi-quantitative determination of the content of individual components), but also in the actual evidence of the metal traces and the classification of the artefact.

This text only presents specimens that can be identified on the basis of traces of nonferrous metals found on their surface as touchstones used to determine the quality of metals or the authenticity of coins and jewels. The absence of such traces on other similar stones naturally does not mean that they were not intended to be used as touchstones. Difficulties in identifying touchstones are created, among other things, by the very manner in which they were used: prior to each test it was necessary to remove all traces of the previous test. Therefore, the only specimens remaining as evidence are those that the user failed to thoroughly clean before abandoning them for whatever reason. Six specimens from Bohemia date to the Early Middle Ages. Touchstones discovered at burial site in Roztoky-Žalov near Levý Hradec hillfort (near Prague), in Bratronice village (Central Bohemia) and in present Prague New Town were used to test gold or gold and silver alloys. Microanalysis on three additional specimens, from hillforts Prague-Vyšehrad, Kouřim (grave no. 80) and village Otruby (all Central Bohemia), revealed evidence of abrasion with copper and zinc alloys, i.e. of a brass nature. This indicates the repeated use of a precious metal imitation, although the content of zinc (34 %) in the alloy is relatively high. Artefact from Otruby also revealed traces of lead, a metal that was essential in the smelting of most precious metal ores; lead was also used by jewellers in the Early Middle Ages. Another four touchstones with traces of gold, silver and brass come from 17th-century Prague New Town and Pilsen (Plzeň).

Traditional, though not strict, characteristics of touchstones include an elongated shape with a rectangular profile, flat and smooth walls and a hard, dark raw material (according to literature sources most frequently tufa, hornstone or siltstone). We abandoned attempts for a precise classification of the type of stone used to make the touchstones, as the necessary petrographic section would damage the artefact and might not provide a clear result. We can determine the period in which the described artefacts were used with at least a certain degree of probability. In the case of the artefact from the burial site near Levý Hradec, which is not missing the element of representation, it is most likely that the use of this touchstone ended between the later phase of the 9th century and the late 11th century.

The fragment of touchstone from Kouřim grave (no. 80) dates to the 9th–10th centuries. While deducing the period of use of the artefact from Vyšehrad castle solely from the find spot is misleading, in general it is possible to connect the occurrence of touchstones in early medieval castles and the near vicinity with activities conducted in the environs of the ruling elite.

The touchstone from the northern part of the early medieval Prague right bank agglomeration, the settlement development of which is documented to the 12th century and the first decades of the 13th century, takes us to a different setting. The local activities of merchants and specialised goldsmiths are documented by both written sources and other archaeological finds.

Of the same age is a touchstone found at the site of the early medieval village of Bratronice in the Přemyslid hunting forest near Křivoklát Castle (Central Bohemia). Bratronice was among the villages which were built and abandoned at more or less the same time – in the 12th–13th centuries – and which formed a chain in a strip surrounded by a forest running from the ruler's early medieval *curtis* toward Prague. Written sources document only one of these settlements, specifically *Bratronicih integra villa*. The village belonged to the abbey at Prague Castle in the first third of the 13th century, and due to its location it was probably a donation from the ruler. Three different types of evidence suggesting ties between the settlement and the social elite (the consumption of hunted game, horse riding, the handling of precious metals) heighten doubts about the key role of agriculture in the economics of the village. With respect to the position of the village in the ruler's hunting forest, the frequency of reports on gatherings of Central European elite there during the 12th–13th centuries and, perhaps of utmost importance, the enormous consumption of charcoal in the contemporaneous Prague agglomeration and the necessity of an organized system of overland transport, we should note the transit potential of the chain of settlements surrounded by wooded land. The abbey estate located inside the hunting forest could also have contributed to covering the needs of the ruler or the "state" by means of a broad range of duties, including breeding and training hunting dogs or hosting aristocratic hunters.

We can only speculate (though with good reasons) on the period of use of the elegant artefact about which all that is known is that it was found in the cadastral territory of Otruby village (near Slaný, Central Bohemia). While sporadic prehistoric artefacts have been recorded in this cadastral territory, there is greater evidence of activities from the Early Middle Ages. Today a farmstead stands on the site of the deserted village, of which only the medieval church remains. A lone find of early medieval pottery also comes from the vicinity of the church in the entire present Otruby cadastre. The early medieval village also had burial ground (uncovered in 1872; perhaps this was the origin of the touchstone). A hoard of approximately one thousand denars was ploughed up near the village of Otruby in 1852. The homogeneity of the assemblage indicates a one-off yield deposited around 1055. Thirty years later a vessel was ploughed up near this village, this time with around 3500 denars that were placed in the ground around the year 1100. We are missing a more detailed location for the first hoard; the second one was found in a field belonging to a secluded farmstead. These two larger coin assemblages, accumulated during the course of the 11th century, were deposited in the ground approximately 50 years apart. If each of these belonged to a different person and if the owner was not a peasant, then this was a repeated deposit of some of the profits of various generations of village owners (or parts thereof). We can then regard the deposits of thousands of denars as a portion of the actual disposable assets of individuals living here in the 11th century; in any case, there is no doubt that precious metal was handled at this time on the site of the present farmstead.

English by *David J. Gaul*

Archeologie smyšlené identity

The archaeology of fabricated identity

Petr Květina

Cílem práce je prostudovat vztah kultury, archeologické kultury a sociální identity (ethnicity). Tyto jednotlivé klíčové pojmy prodělaly v průběhu vývoje archeologických i antropologických teorií bouřlivý vývoj, což však ne všichni současní badatelé reflektují. Proto je zde podán stručný přehled historie vzniku a obsahu antropologické a archeologické kultury a etnicity. Prostor je také věnován etnoarcheologickému přínosu při studiu stylu hmotné kultury. Závěrem je, že archeologická kultura nepředstavuje odraz sociální identity a etnicity minulých populací, a že pojetí archeologických kultur jako interpretačních jednotek původních společností je třeba revidovat.

kultura – archeologická kultura – sociální identita – etnicita – etnoarcheologie

The aim of the work is to study the relationship between culture, archaeological culture and social identity (ethnicity). These individual key terms have a stormy history in the development of archaeological and anthropological theory, a fact that is not reflected by all contemporary researchers. For this reason, the essay includes a brief overview of the history of the emergence and content of anthropological and archaeological culture and ethnicity. Attention is likewise paid to the ethnoarchaeological contribution in studying the style of material culture. The conclusion reached by the author is that archaeological culture does not reflect the social identity and ethnicity of past populations and that the concept of archaeological cultures as interpretive units of original societies needs to be revised.

culture – archaeological culture – social identity – ethnicity – ethnoarchaeology

Vlastnosti artefaktů odkazují nejenom k jejich funkci či chronologické pozici, ale mají také předpokládaný potenciál vymezovat identitu svých nositelů. Právě na základě této hypotézy jsou archeologické nálezy kategorizovány v metodickém systému časo-prostorových entit, které se označují jako archeologické kultury. Pokusíme-li se však překročit horizont čiré metodologie, pak se nevyhneme otázce po vztahu archeologické kultury, kultury jako antropologické kategorie a sociální identity (ethnicity). Jinými slovy, ptáme se, zda lze na základě archeologických pramenů interpretovat archaickou sociální identitu na úrovni celých populací. Cílem práce je prostudovat tento vztah, a to především s ohledem na skutečnost, že významná část české archeologické veřejnosti považuje archeologickou kulturu za zřetelný odraz velkých jednotek původního sociálního světa (Květina – Neumannová 2009).

Tematicky se budeme pohybovat mezi archeologií a antropologií, protože obě tyto disciplíny mají nárok na to, přivlastnit si některý z klíčových pojmů dané diskuse. Těmi jsou: kultura, archeologická kultura, identita a etnicita. V první řadě chceme vyjasnit svůj postoj k tomu, zda lze význam těchto jednotlivých pojmů oborově přizpůsobovat. To totiž není nijak neobvyklé: „nemůžeme vycházet bezprostředně a bez další úvahy z pojmosloví, které bychom vzali z knih kulturních antropologů nebo historiků novověku ...“ (Profantová 2009, 304). My se naopak domníváme, že právě nevyjasněnost jednotlivých pojmů vede k desinterpretaci toho kterého autora a v konečném důsledku nepřispívá k poznávání (minulosti).

V případě terminologického aparátu je třeba chápat, že ten prochází v každé vědní disciplíně vývojem, který však často nespočívá v tom, že by se vytvářely pojmy nové, ale redefinuje se význam těch starých a ustálených. Jinými slovy, „archeologická kultura“ už jistě není takovou entitou, jak ji chápal G. Kossina, a zrovna tak „etnikum“ nebo „kmen“ mají dnes jiný význam, než jim přisuzoval A. Kroeber nebo E. Evans-Pritchard. Bez toho, aniž bychom reflektovali vývoj pojmů zakotvených primárně v jiných oborech, se logicky ochuzujeme také o jejich teoretická a interpretační východiska.

Kultura v antropologii

Před třiceti lety publikoval antropolog Eric Wolf (1923–1999) článek s provokativním názvem „They divide and subdivide, and call it anthropology“ (Wolf 1980). Konstatoval, že vžitý koncept „kultury“ jako základního stavebního kamene studia lidských společností je třeba opustit. Zpočátku jistě užitečná kategorie se podle Wolfa stala metafyzickou přítěží, světem pro sebe samým, který směřuje buď k teoretickému vymezení různých rovin lidské jinakosti, nebo k metodické typologizaci skupin recentního původu. Co tím měl autor na mysli? Především to, že společenské entity studované antropology vděčí za svou podobu procesům, které byly nastartovány mimo ně samotné a deklasovaly možnost jejich dalšího samostatného vývoje. Všechny sociální skupiny, které označujeme jako Odžibvejové, Irokézové, Assiniboinové, Zuluové, Tswanové atd., byly zformovány prostřednictvím rozsáhlých sociálních a kulturních interakcí vyvolaných západními cestovateli, dobyvateli, misionáři a obchodníky (Wolf 1984, 395–396). Dotyčné entity evidentně nebyly ani původními, ani statickými veličinami. Je to právě kategorie „kultury“, která v antropologickém pojetí vytváří mylný obraz nehybných celků, vnímaných jako „společnosti bez historie“. Přitom stačí jen její letmý dotek, aby se „ze společnosti a kultury, které říkáme irokézská, stala mnohem problematičtější a méně jasně ohraničená entita“ (Wolf 1984, 394).

Autor neváhal podkopat samotné základy oborové teorie, a jeho vyhraněný postoj přirozeně vyvolal v antropologickém světě obrannou reakci. Představitelé konzervativního křídla se cítili pohoršeni¹, ale řada z badatelů uznala, že Wolf v něčem uhodil hřebík na hlavíčku: málokterý výraz je sice v antropologii užíván s takovou frekvencí jako „kultura“, ale současně jde o termín, jehož jasné vymezení patřilo k trvale otevřeným otázkám tohoto oboru. Jaká vlastně je bezprostřední historie antropologické kultury?

Pojem „kultura“ zavedl v anglosaském světě E. B. Tylor (1871), který také nabídl jeho první definici: kulturu označil za komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, morálku, zákony, tradice a všechny ostatní schopnosti a zvyky, jež člověk získal jako člen společnosti (cit. dle Trigger 1989, 162). V Německu uvedl termín *die Kultur* do odborného diskursu již v r. 1852 G. E. Klemm, který jeho význam chápal spíše jako synonymum pro civilizaci (cit. dle Lane – Ersson 2006, 18–19).

Pojem „kultura“ zdomácněl v antropologii velmi rychle, ale tradičně se zde používal s odkazem na jiné než západní společnosti.² Už v r. 1952 existovalo více než 150 různě

¹ Z archeologů např. ostře a satiricky zareagoval Kent Flannery (1982).

² Pro náš vlastní svět nebylo pojmu „kultura“ v antropologickém smyslu v podstatě užíváno až do druhé světové války (Lane – Ersson 2006, 20).

modifikovaných definic kultury, které sesbírali A. L. Kroeber a C. Kluckhohn (1952) a pokusili se z nich odvodit obecnou formulaci. Výsledkem bylo konstatování, že „kultura je produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzory a hodnoty, je selektivní, lze se jí učit, je založená na symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování“ (cit. dle Budil 1998, 15). Ani tato syntetická definice však nepřinesla očekávaný konsensus a kultura se i nadále vymezovala různě, a to s ohledem na její jednotlivé „vrstvy“. Právě rozdělení definice kultury do kategorií podle tematických důrazů se jevílo jako schůdné řešení, a proto ho použili i jiní autoři (např. Keesing 1981, 42–67; Kottak 1991, 37–43; Lane – Ersson 2006, 21–24), z jejichž prací můžeme takové významové vrstvy abstrahovat.³

- kultura je všeobjímající, totální, sumární a komplexní
„Všechny zvyky, které si člověk osvojil.“ (Benedict 1929)
„Celková suma vědomostí, postojů a zvykových vzorů chování, sdílená a předávaná členy určité společnosti.“ (Linton 1936)
„Nahromaděná pokladnice lidské kreaace.“ (Kluckhohn – Kelly 1945)
- kultura je obecná a specifická
Všechny lidské populace mají kulturu, která je v tomto měřítku chápána jako vlastnictví rodu *Homo*. Většinou se však věnujeme studiu kultur jednotlivých společností. Tyto různorodé kultury jsou specifické a jejich nositeli jsou konkrétní lidé (Kottak 1991, 37). Jak ukázal M. Sahlins (1972), je při výzkumu nutné vnímat rozdíl mezi obecnou a specifickou kulturou: při jejím výzkumu není třeba hledat pokrok nebo hovořit o evolučních stupních, ale zkoumat způsoby diferenciacce a adaptace.
- kultura je adaptací na přírodní prostředí, slouží k uspokojování základních potřeb
„Kultura je extrasomatická (mimotělesná) adaptace lidských populací na přírodní prostředí.“ (White 1949)
„Kultura je postupně se vyvíjející soustava přiměřených adaptací lidského organismu a lidských skupin na uspokojování základních potřeb a postupné zvyšování životního standardu v rámci daného prostředí.“ (Malinowski 1968)
- kultura je dědictvím, odkazem předků, tradicí, je naučená
„Kultura obsahuje zděděné artefakty, předměty, technické procesy, ideje, zvyky a hodnoty.“ (Malinowski 1931)
„Kultura je konfigurací naučeného chování a výsledkem tohoto chování, jehož jednotlivé části jsou sdíleny a předávány mezi členy určité společnosti.“ (Linton 1945, 32)
„Kultura je proces, kterým se v dané sociální skupině nebo třídě předává jazyk, víra, ideje, estetický vkus, znalosti a dovednosti.“ (Radcliffe-Brown 1949)
- kultura je symbolický systém
„(Kultura) označuje historicky předávaný vzorec významů obsažených v symbolech, systém zděděných pojetí vyjádřených v symbolické formě prostředky, kterými lidé komunikují, zachovávají a rozvíjejí svou znalost života a postoj k němu.“ (Geertz 2000, 105)
- kultura je skupinovým řešením, způsobem života
„Kultura ... je především produktem lidí žijících ve skupinách, jde o soubor myšlenek, postojů a zvyků či pravidel, které lidé vyvinuli, aby si usnadnili vedení života.“ (Kroeber 1948, 10)
„Kultura je způsobem života skupiny lidí.“ (Maquet 1949)
- kultura je souhrnem pravidel a návodů, je to způsob uvědomování a poznávání světa (kognice)
„... celý systém lidské kultury neodkazuje k tomu, co zná, co si myslí a co cítí jedinec, ale je to teorie o tom, co vědí, čemu věří a jak uvažují jeho druzi. Je to teoretická koncepce o „pravidlech hry“ společnosti, s níž se jedinec identifikoval.“ (Keesing 1981, 58)

³ Nejsou-li u citací jednotlivých definic kultury uvedeny strany, byly informace převzaty z prací R. Keesinga (1981, 42–67) a J.-E. Lane a S. O. Ersson (2006, 21–24).

„... na kulturu je nejlépe pohlížet nikoliv jako na komplexy konkrétních vzorců chování – zvyků, obyčejů, tradic, soustav chování –, jak tomu dosud převážně bylo, ale jako na soubory řídicích mechanismů – plánů, návodů, pravidel, instrukcí (toho, co počítačová inženýři nazývají ‚programy‘) – pro řízení chování.“ (Geertz 2000, 57)

„Všechny historicky vytvořené plány pro život, explicitní a implicitní, racionální a iracionální, které existují v jakémkoli daném čase jako potenciaální vodítka pro chování lidí.“ (Kluckhohn – Kelly 1945)

Každý nový pokus o literární rešerši kulturních definic vyzněl stejně bezzubě jako ta původní z 50. let – poslední taková snaha přinesla 80 stran definic seřazených encyklopedicky podle příjmení autorů (Baldwin et al. 2005). Oborové učebnice tak byly nuceny uznat, že kulturu nelze definovat, ale pouze popsat po jejích jednotlivých vrstvách: je naučená, sdílená, symbolická, přirozená, zahrnující všechny oblasti lidského života, integrativní, tvůrčí, adaptivní, nebo naopak nepřizpůsobivá (Kottak 1991, 37–43). Vnímání celistvosti kultury v opozici vůči jejímu studiu dle jednotlivých tematických úrovní tvořilo až do 70. let základní součást antropologické teorie. V tu dobu už s tím určitá část antropologů evidentně přestala být spokojena, a zmíněný Wolfův článek z r. 1980 započal proces „dekonstrukce“. Tradiční pojetí „kultury“ bylo postupně po celé následující desetiletí racionálně demonstrováno z různých stran (Abu-Lughod 2006; Clifford – Marcus eds. 1986; Fabian 1983; Gupta – Ferguson 1992; Hanson 1989; Romney – Weller – Batchelder 1986; Wolf 1984).

Shrneme-li výhrady formulované proti tradičnímu konceptu kultury, zjistíme, že se autoři soustředili na několik faktických problémů.

1. Kultura není transcendentní kategorií, ale je produktem lidí. Ti svoji kulturu vnímají jako přirozený habitus, ale zároveň ji mohou spolu s tradicemi vědomě měnit či nově vytvářet. To se při tom netýká jen jejich vlastní kultury, ale i kultur cizích (Hanson 1989, 890). Až příliš často byly zřejmě antropologové v terénu nevědomými dokumentátory takových invencí. Přitom celkový dopad jejich iluzí je z hlediska antropologického poznání nečekaně zdrcující. Jak ukázaly kritické práce revidující dosavadní pilíře studia kultury, sami antropologové mohli kulturu „těch druhých“ utvářet (Freeman 1983 a 1989). Protože badatelé obvykle byli a jsou příslušníky politicky dominantní společnosti, jejich imaginativní kultury, zpočátku neškodně vegetující jen na stránkách terénních deníků a odborných publikací, se postupně mohly stát až nebezpečně reálným politickým nástrojem, který (de)formoval existující svět (Wolf 1980; 1984).

2. Antropologická kultura se ve svém teoretickém konceptu obtížně vyrovnává s rovinnou časem. Antropologie však vychází při popisu a interpretaci kultur z přímého pozorování v terénu, což znamená, že badatel nemůže zaznamenávat informace bez vztahu ke svému vlastnímu reálnému času. Nositelé antropologických kultur – tzv. „jiní“ – jsou umístováni do světa, který má své místo v minulém času vzhledem k současnosti toho, kdo je studuje, nebo žijí „jiní“ v jakémśi svém, „jiném“ času. Je-li přitom „jiný“ posazen do odděleného času, dochází u něj z hlediska badatele k proměně subjektu v objekt, a tím i k degradaci jeho postavení vůči společnosti studujícího (Fabian 1983).

3. Pojetí geografického prostoru jako mozaiky jasně vymezených kulturních teritorií zpochybnili A. Gupta a J. Ferguson (1992). Ukázali, že v antropologii vládne představa přirozeně oddělených oblastí, které obývají jasně odlišitelné kultury. Ve skutečnosti ovšem hranice mezi prostorovými „tady“ a „tam“ neodpovídá kategoriím sociální identity „my“ a „oni“.

4. Na tom, jak je ta která antropologická kultura vnímána, má rozhodující podíl způsob, jakým byla popsána. Předmětem kritiky zde přitom není sama „kultura“ jako kategorie, ale

metoda, již je uchopována. Kultura studovaná v terénu prostřednictvím domorodých informátorů bude vždycky více či méně fiktivní. Jeden samotný příslušník jakékoliv kultury nemůže být nikdy nositelem celé její tradice, protože ta je výsledkem skupinového konsensu; míra konsensu je přítom tím vyšší, čím větší povědomí o studovaném problému informátor má. Ptáme-li se tedy na mytologický systém těch, kteří mýty vyprávějí, je konsensus jejich odpovědí mnohem větší než u informátorů, kteří je jen poslouchají. Z toho plyne, že popis té které kultury je do značné míry statistickou veličinou závislou na počtu informátorů a na míře konsensu, které se dostalo jejich odpovědím (*Romney – Weller – Batchelder 1986*).

Poznání kultury „těch druhých“ antropolog předává prostřednictvím psaných textů – a to je další kritizovaný problém studia kultury (*Clifford – Marcus eds. 1986*). Antropologické texty tradičně nejsou „laboratorními zprávami“, ale specifickým literárním žánrem svého druhu. Mísí se v něm poetika s politikou, vyprávění s oborovou teorií: Margaret Meadová, Edward Sapir a Ruth Benedictová sami sebe vnímali současně jako antropology i spisovatele (*Clifford 1986, 2–3*). Individuální domorodí informátoři jsou sice základem terénní etnografie, ale jejich sdělení získaná v určitém situačním kontextu jsou obvykle vyloučena z konečného textu. Jeden z kritiků celý problém definoval takto: „Psaní a čtení etnografie je předem ovlivněno složkami textu nacházejícími se mimo kontrolu autora i čtenáře, který jeho text interpretuje“ (*Clifford 1986, 25*). Tradiční pohled euroamerického antropologa píšího pro západního čtenáře je pak považován za jasný příznak subjektivního konstruování kultur „jiných“. Teprve nedávno se o své slovo začaly hlásit nekonvenční přístupy, kam jsou řazeny práce nezápádních nativních etnografů, badatelů přirozeně sdílejících více než jednu kulturu, ale také rozrůstající se knihovna feministické antropologie (*Abu-Lughod 2006*).

Jak se vývoj antropologických názorů na definici a obsah pojmu kultura odráží v archeologii, je obtížné postihnout. Dobře patrné je to např. na rozdílu mezi starším normativním chápáním a novým systematickým pohledem v 60. letech 20. stol. (*Johnson 1999, 65–67*). V každém případě se v minulosti i dnes ke studiu prehistorické kultury přistupuje prostřednictvím zvláštního, archeologicky specifického pojetí *archeologických kultur*.

Vznik a vývoj koncepce archeologické kultury

Při hledání původu koncepce archeologických kultur je třeba se vydat do historie archeologické disciplíny, i když nikoliv až na samotný počátek oboru. Evolucionistický model antropologického a archeologického myšlení byl totiž zaujat spíše vývojovým spojováním než členěním. A tak ačkoliv Thomsenova myšlenka na trojdobou periodizaci prehistorie dala základ dalšímu vývoji disciplíny (*Sklenář 1983, 87–89*), zrod archeologické kultury spadá až do následujícího období difuzionismu.

Ke vzniku tohoto směru určitě napomohlo celkově skeptické společenské klima konce 19. století. Průmyslová revoluce sice přinesla nevídaný technický pokrok a překotný rozvoj výroby, nikterak však nepřispěla k egalitizaci v sociální otázce. Města přestala být domácím prostorem střední vrstvy, protože o stejné právo se hlásily masy dělníků obývajících nově zformované čtvrti a slumy. Mladá intelektuální generace se v tomto ovzduší začala skepticky vyjadřovat k možnostem celkového kulturního pokroku. Současně s tím byla hlasitě proklamována biologická determinace rozdílů mezi lidmi různých zemí a států, která

stála u zrodu rasismu. Nešlo přitom jen o odmítnutí totožné biologické podstaty mezi civilizovanými a „divochy“, ale také o vysvětlení „přirozených“ rozdílů mezi obyvateli tehdejších velmocí: Francouzy, Němci a Brity. Společnost a kultura byly považovány za přirozeně statické veličiny, které se ze své podstaty brání změnám, protože ty obvykle nevedou k podstatnému zlepšení stávající situace. Myšlenka postupně vykrytalizovala v tvrzení, že konkrétní objevy a novinky pravděpodobně v lidské historii nevznikly více než jednou. Z ohniska vzniku se pak šířily difuzí dále. Mechanismus přenosu byl spatřován buď v akulturaci kulturních prvků, nebo v přímé migraci lidí (*Trigger 1989*, 150).

V antropologii stáli u zrodu difuzionismu němečtí etnologové Friedrich Ratzel (1844–1901) a Franz Boas (1858–1942). První z nich byl difuzionistou absolutním, když argumentoval, že i takové bazální artefakty, jakými jsou luk a šíp, mají svůj původ v jedné konkrétní oblasti, jejíž lokalizace by měla být vystopována (*Trigger 1989*, 151). Franz Boas takovým přímočarým řešením nakloněn nebyl. Kodifikoval doktrínu kulturního relativismu a historického partikularismu. Kulturní relativismus popíral existenci univerzálních standardů, podle nichž by bylo možné srovnávat stupeň vývoje odlišných kultur. Historický partikularismus spatřoval v každé kultuře výsledek unikátního vývoje, v němž ke změnám docházelo především díky kulturní difuzi. Za jedinou účelnou metodu poznání společností bez psané historie považoval Boas určení směru jednotlivých epizod difuze (*Redman 1999*, 54–55). Jinými slovy, bylo třeba hledat původ kulturních inovací a určit trasy a čas jejich šíření.

Antropologický difuzionismus si brzy našel cestu i do archeologie. Ponecháme-li stranou hyper-difuzionistické excesy, kam by patřil např. G. E. Smith, který původ veškerých významných starověkých objevů hledal v Egyptě (např. pád mayské civilizace vysvětloval přerušením obchodních kontaktů s Egyptem), vystoupí do popředí postava O. Montelius (*Trigger 1989*, 152, 160). Montelius (1843–1921) patřil ke generaci badatelů, kteří pod vlivem rostoucího poznání prostorové i chronologické diverzity opouštěli rámec evolucionismu, a začali se zajímat o rozložení a kauzalitu různých forem artefaktů. V souladu se základní teoretickou podstatou difuzionismu rozpracoval Montelius typologickou metodu, s jejíž pomocí propojil dosud neukotvené různé kategorie archeologických nálezů větší části Evropy do jednoho chronologického systému (1880).

Základním rysem archeologického difuzionismu bylo vysvětlování veškerých změn působením cizích vlivů, a to buď na úrovni přenosu myšlenkových vzorů, nebo migrací obyvatelstva: Montelius byl zastáncem směru *ex oriente lux*. Archeologický difuzionismus na rozdíl od předchozího evolučního pojetí prokázal, že artefakty se nevyvíjejí v čase bez prostorového kontextu, v němž lze vysledovat určité ohraničené skupiny. Tato myšlenka vedla ke koncepci archeologické kultury.

Bylo to právě v době, kdy se pojetí „kultury“ jako takové vůbec poprvé objevovalo na antropologické scéně (1871; cit. dle vydání *Montelius 1958*). V historických vědách se pojem kultury zřejmě nejdříve ukázal v práci Eduarda Meyera (1855–1930), který psal o egyptské, řecké, trojské a mykénské kultuře (*Meyer 1884*, cit. dle *Trigger 1989*, 162). Nicméně se zdá, že k myšlence označit „geograficky a časově vymezené soubory archeologického materiálu jako kultury nebo civilizace a identifikovat je ve smyslu pozůstatků určitých etnických skupin, dospělo nezávisle více archeologů.“ (*Trigger 1989*, 162). Prim v tom hráli především badatelé ze střední Evropy, jedním z nejvýraznějších byl v tomto smyslu Gustaf Kossina (1858–1931), původním vzděláním filolog. Z dnešního pohledu byl tvrdým nacionalistou, který se snažil ztotožnit germánské etnikum s konkrétními archeo-

OBDOBÍ / ÚZEMÍ	SEVERNÍ NĚMECKO	STŘEDNÍ NĚMECKO	VÝCHODNÍ NĚMECKO	JÍŽNÍ NĚMECKO
asi do 10 000 př. Kr.	STARŠÍ DOBA KAMENNÁ (PALEOLIT)			
asi 10 000 - 4000 př. Kr.	STŘEDNÍ DOBA KAMENNÁ A PŘECHOD K MLADŠÍ DOBĚ KAMENNÉ			
4 000 - 2000 př. Kr.	MLADŠÍ DOBA KAMENNÁ			
	SEVERNÍ VNITROGERMÁNSKÝ OKRUH		VÝCHODNÍ A SEVERNÍ OKRUH	VÝCHODNÍ, ZÁPADNÍ A SEVERNÍ OKRUH
2000 - 750 př. Kr.	GERMÁNSKÝ OKRUH	DOBA BRONZOVÁ ILLYRSKÝ OKRUH (lužická kultura)		PRAKELTSKÝ OKRUH (mohylová popelnicová pole)
750 - 0	GERMÁNSKÝ OKRUH	DOBA ŽELEZNÁ		PRAKELTOVÉ (doba halštatská) KELTOVÉ (doba laténská)
0 - 400	0 - 200 STARŠÍ 200 - 400 MLADŠÍ	ŘÍMSKÉ CÍSAŘSTVÍ GERMÁNSKÝ OKRUH Zčásti římská okupace, zbytky Keltů v jižním Německu.		
400 - 600	DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ GERMÁNSKÝ OKRUH Zčásti vylidnění z důvodů migrace obyvatelstva ve středním a východním Německu.			

Obr. 1. Chronologická tabulka archeologických kultur (podle *Kossinna 1936, 302*).Fig. 1. A chronological table of archaeological cultures (after *Kossinna 1936, 302*).

logickými nálezy co možná nejstaršího období, a tím určit původní pravlast Germánů⁴ (*Kossinna 1911; Martens 1989, 57–65; Trigger 1989, 163–167; Vašíček 2006, 31*).⁵ V zájmu objektivitě však poznamenejme, že ve své době nebyly patriotické, ba přímo rasistické tendence archeologů neobvyklé, takže se s nimi setkáváme nejen v Evropě, ale v duchu imperiálního kolonialismu i v Severní Americe, Africe a Austrálii (*Trigger 1989, 164; Shennan 1989, 9; Diaz-Andreu 2007, 278–313*).

G. Kossina míní, že počínaje mladým paleolitem je možné archeologické nálezy ve střední Evropě zorganizovat do systému kultur (*Kulturen, Kultur-Gruppen*), jejichž umístění a obsah se v čase mění. Tento metodický krok byl ale jen předehrou k hlavní hypotéze, totiž že archeologické kultury jsou zřejmým odrazem etnicity (*obr. 1*). V tomto kontextu je také třeba Kossinovu sídelní archeologii (*Siedlungsarchäologie*) chápat nikoliv v současném významu výzkumu pozůstatků sídlišť, ale jako proklamaci prvořadého vyhledávání původu jednotlivých etnik (*Sklenář 1983, 148*). Kossinou definitivně skončila éra evolucionismu v archeologii, která byla nahrazena kulturně-historickým paradigmatem (*Trigger 1989, 164–167*).

⁴ Na G. Kossinu přímo navázal historik a člen NSDAP Franz Petri, který ze studia středověkých místních jmen a funerálních památek odvozoval nárok Němců na území Belgie a severní Francie (*Petri 1937*).

⁵ Heinrich Himmler použil Kossinovy myšlenky, když prohlašoval, že „prehistorie nás poučila o tom, že Němci stojí u zrodu civilizace!“ (*Daniel 1981, 151*).

Ačkoliv byla na počátku 20. stol. vytvořena a přijata existence archeologických kultur, stále chyběla jejich systematická koncepce. Tu přinesla až práce V. Gordona Childea (1893–1957) nazvaná Počátek evropské civilizace (1925, cit. dle vydání *Childe 1957*). V ní Childe přijal Kossinovu koncepci archeologických kultur jakožto prostorově i časově vymezených okruhů pozůstatků po prehistorických populacích, ale odmítl jeho rasistické konotace. K tomu přibral Monteliovu difuzionistickou tezi o východním původu většiny inovací a za oblast jejich zrodu označil Blízký východ (*Childe 1957*, xiii). Archeologickou kulturu minimalisticky definoval jako „určité typy pozůstatků – keramiky, nástrojů, výzdoby, pohřebišť, druhů domů – které se opakovaně vyskytují dohromady.“ (*Childe 1929*, cit. dle *Trigger 1989*, 170). Childe archeologické kultury vymezoval na základě malého okruhu diagnostických druhů artefaktů, a to s přihlédnutím k jejich funkci v rámci kontextu všech (hypotetických) kulturních prvků. Předpokládal, že podomácku vyráběná keramika, výzdoba a pohřebiště mají větší potenciál odrážet lokální tradice a jsou relativně odolnější vůči změnám než další, svému účelu primárně formované artefakty, jako např. nástroje a zbraně. Ty jsou navíc často přímými aktéry technologické difuze nebo předmětem směny. Tím se V. G. Childe přihlásil k aktuálnímu antropologickému směru funkcionalismu, který se zrodil právě na počátku 20. let 20. stol. (*Trigger 1980*, 102). Za hlavní úkol archeologie Childe nepovažoval utvoření zřetelných chronologických etap kulturního vývoje, namísto toho usiloval o identifikování bezejmenných prehistorických populací prostřednictvím konceptu archeologických kultur.

Kulturně-historické paradigma včetně konceptu archeologických kultur se na výsluní archeologické teorie udrželo velmi dlouho a s přihlédnutím ke konkrétním současným archeologickým interpretacím vlastně nelze tvrdit, že skončilo. Gordon Childe byl zřejmě posledním velkým teoretikem archeologie, který ve svém pojetí chápal archeologickou kulturu jako ekvivalent antropologické kultury. Tu také považoval za přímý odraz etnicity: „Kultura je formou sociálního dědictví, které odpovídá skupinově sdílené tradici, institucím a způsobu života. Taková skupina může být odůvodněně považována za plně lidskou. ... A jsou to právě lidé, k jejichž kultuře musí archeolog odkazovat. Jestliže je etnicita vlastností přisuzovanou lidem, pak můžeme říci, že prehistorická archeologie má naději na určení etnické historie Evropy, zatímco rasistický přístup bude zcela zapomenut.“ (*Childe 1935*, cit. dle *Jones 2002*, 17).

Po druhé světové válce se už cesty obou „kultur“ rozešly. Antropologie ve svém dalším vývoji několikrát usilovala o vytvoření definitivní normativní definice kultury, ale nakonec na takový cíl *de facto* rezignovala (viz výše). V archeologii kráčela evropská kontinentální škola i nadále vyšlapanou cestou kulturní historie, zatímco americká archeologie, tradičně v přátelském, někdy až dusivém objetí s antropologií, se čas od času zmítala ve větru nových trendů, které obvykle „dovály“ i do Velké Británie. V r. 1950 zde Glyn Daniel (1914–1986) publikoval definici kultury, v níž zdůraznil právě rozdíl mezi antropologickou a archeologickou kulturou: „V antropologii je tohoto výrazu (kultury – pozn. P. K.) používáno pro celkovou sumu lidských hmotných potřeb, morálky, myšlenek a duchovního dědictví nebo pro konkrétní seskupování takových tradic; v archeologii se slova kultura užívá pro soubory artefaktů, o nichž se předpokládá, že jsou materiální manifestací určitého seskupení kulturních tradic“ (*Daniel 1950*, 7). Na druhé straně Atlantiku v r. 1948 Walter Taylor (1913–1997) také prudce odmítl synonymizaci archeologické kultury s kulturou antropologickou. Tvrdil, že v první řadě je kultura, která je vědecky nepozorovatelná a nemateriální,

v druhé řadě je lidské chování, které je pozorovatelné, ale nemateriální, a až ve třetí řadě jsou materiální produkty chování jako artefakty, architektura a další konkrétní objekty, které teprve vytvářejí archeologické prameny. Tento třetí řád kulturu pouze materializuje, ale samu ji nevytváří (Taylor 1948, cit. dle Watson 1995, 685). Takový skeptický pohled na poznání kultury prostřednictvím archeologických pramenů celkem logicky vedl k ještě většímu místnímu sepětí archeologie a antropologie, takže Philip Phillips v r. 1955 provokoval, že „Americká archeologie je antropologie, nebo není ničím“ (Watson 1995, 683).

Samostatnou cestu zvolil v USA v 60. letech Lewis Binford (*1930), který odmítl tradiční antropologický koncept kultury, protože nebyl v souladu s cíli, které archeologii přisuzoval (Binford 1962; Watson 1995, 686). Zároveň zamítl i klasické childeovské normativní paradigma. Na mušku si vzal konkrétně dvě koncepce spojené s archeologickou kulturou. První se týkala tvrzení, že „prostorová lokalizace změn (určitého diagnostického typu artefaktu) by měla odrážet populační výměnu, expanzi, migraci, kolonizaci nebo výboje, tak jak je známe z psané historie.“ (Childe 1956, cit. dle Jones 2002, 25). To znamená, že přenos kulturních rysů a myšlenek byl obecně považován za dobré vodítko k rozpoznání míry interakcí mezi jednotlivci a skupinami. Převažující homogenita materiální kultury je výsledkem pravidelných kontaktů a vzájemného působení. Naopak diskontinuita v rozložení hmotné kultury se chápe jako doklad sociální i geografické vzdálenosti (Jones 2002, 25). Binford tomu oponoval: „Archeologové mlčky předpokládají, že artefakty bez ohledu na svůj funkční kontext mohou být systematizovány na základě jednotných a srovnatelných vlastností. Jakmile jsou takto definovány jednotlivé rozdíly a podobnosti, následuje interpretace vycházející však z teoretického vakua, v němž se právě dané odlišnosti a shody považují za výsledek kulturního míšení, přímých vlivů a popudů uvnitř tzv. historických tradic i mezi nimi. Určení těchto tradic vychází z předpokládané regionální kontinuity lidských populací. Já považuji takový nediferencovaný a nestrukturovaný pohled za nevhodný, protože artefakty mají svůj primární funkční kontext v různých subsystémech celkového kulturního systému. V těchto subsystémech se rozdíly a shody ve vlastnostech artefaktu vyjadřují navzájem nesouřadně“ (Binford 1962, 217–218).

O podobě kultury se Binford metaforicky vyjádřil, že jde o široký plynoucí proud s malými odchylkami v ideových normách, které říkají, jak se mají správně vyrábět nádoby, vstupovat do manželství, chovat se k tchyni, stavět domy nebo chrámy (či je případně nestavět) a také umírat (Shennan 1989, 12). Podle něj vychází kulturní variabilita z mnohem většího počtu příčin, které se navíc mohou kombinovat. Např. příčiny proměn keramických typů mohou spočívat ve funkci nádoby, způsobu vaření, velikosti domácnosti, postavení jednotlivce ve společnosti, způsobu výroby (specializované, nebo domácí), způsobu předávání dovedností výroby apod. Přední místo mezi všemi těmito příčinami mají ovšem environmentální změny, s nimiž se lidská kultura coby způsob adaptace musí vyrovnávat. Nejčastěji je proto L. Binfordovi přisuzován pohled, který v kultuře vidí především extrasomatický způsob lidské adaptace (Trigger 1989, 296).

Druhou koncepci, kterou L. Binford kritizoval, bylo pojetí archeologických kultur jakožto exaktně časoprostorově ukotvených entit. Ty v jeho představě nejsou přesně chronologicky a geograficky vymezené, protože i v jejich rámci existuje variabilita, která znemožňuje nakreslení taxonomických hranic. Každá archeologická kultura je vlastně jen kvantitativním poměrem jednotlivých (dochovaných) kulturních prvků a měla by být vnímána jako dynamický systém s určitou variabilitou kulturních norem (Shennan 1989, 12–13).

Už z toho je zřejmé, že L. Binford jednak zcela odmítl možnost ztotožňovat archeologické kultury s etnickou identitou, a jednak vlastně úplně zpochybil jejich původní normativní koncept (Jones 2002, 27, 129).

Také v Anglii se stávající dogma archeologické kultury začínalo otřásat, a to hlavně díky Davidu Clarkovi (1937–1976). Ten byl kritický k „intuitivnímu“ způsobu, jímž britští archeologové interpretovali archeologické nálezy (Trigger 1989, 316). Nesouhlasil také s Childeovou osnovou vymezení kulturních celků na základě malého okruhu diagnostických druhů artefaktů a nahradil ji snahou o polytetické definování kultur s pomocí kvantifikace a statistických metod (Clarke 1968). Clarke základní metodický rámec archeologických kultur neodmítal, avšak tvrdil, že takto vytvořené kulturní skupiny jsou ve své kategorizaci „slabé“ a jejich schéma nemůže odpovídat původní podobě kulturní diverzity minulých populací (Gamble 2007, 129). Užitečnost koncepce archeologických kultur obhajoval také současný doyen anglofonní archeologie Colin Renfrew (*1937): „Prvním a předběžným úkolem archeologického studia musí být určení kultury ve smyslu ukotvení v čase a prostoru. Pouze pokud jsou kultury identifikovány, definovány a popsány, existuje naděje, že při jejich podrobném rozboru budeme schopni porozumět, proč nabyly právě takové konkrétní podoby.“ (Renfrew 1972, cit. dle Jones 2002, 27).

Dalším, kdo hlasitě vstoupil do probíhající debaty o podstatě archeologické kultury, byl Ian Hodder (*1948). Ten spíše než na „tradiční“ koncepci reagoval na názorové klima vytvořené L. Binfordem. Právě v tomto ohledu je zajímavé, že oba protagonisté odlišných teoretických proudů vyšli původně ze shodného metodického prostředí etnoarcheologie: zatímco L. Binford studoval Inuity Nunamiut na severní Aljašce, I. Hodder se zaměřil na několik populací ve východní Africe. Ačkoliv to s jejich pozdějšími názorovými rozdíly zřejmě nesouvisí, je zajímavé si uvědomit, že jeden se věnoval lovecko-sběračské populaci a druhý skupinám zemědělců a pastevců.

Orientace Iana Hoddera na symbolický rozměr artefaktů je dostatečně známá. Jeho chápání kultury vychází z jedné z antropologických koncepcí, která podtrhuje její myšlenkovou a symbolickou podstatu. Co však Hodder přidává, je důraz na čínorodou roli artefaktů. Artefakty, jejich vytváření, používání i skartace, to všechno jsou „symboly (tj. kultura) v (sociální) akci“ (Watson 1995, 687). Hmotná kultura není proto pouhou reflexí environmentální adaptace nebo sociopolitické organizace, ale jde o aktivní prvek utvářející identitu i vzájemné vztahy jednotlivých skupin. Odraz těchto vztahů mohou přitom artefakty stejně dobře odkrývat jako maskovat (Trigger 1989, 348). Zatímco úspěšné a dominantní populace zdůrazňují svou nepodobnost s ostatními, jiné skupiny se naopak mohou snažit vlastní identitu prostřednictvím artefaktů potlačit. Hodder svými etnoarcheologickými výzkumy navíc prokázal, že hmotná kultura neodráží symbolicky pouze jednu úroveň identity (např. kmenovou), ale může ji také protínat, a spojovat tak členy různých, jinak odlišných skupin. Konkrétně se tato hypotéza opírá o zjištění týkající se stylu oštěpů a tykví ve východní Africe. Ty jsou stylisticky ekvivalentní věkovým skupinám mužů (oštěpy) a žen (tykve), které pak skupinově identifikují bez ohledu na jejich kmenovou příslušnost (k tomu také Larick 1986).

Dnes se názorový proud, jehož je Ian Hodder protagonistou, označuje jako postprocesualismus, čímž se vymezuje vůči období předchozímu. Tak tomu ovšem nebylo od začátku. Starší název tzv. kontextuální archeologie byl možná výstižnější v tom, že obrysové charakterizoval ideový profil nového směru (Redman 1999, 66). Tím je jednak důraz na celkový kontext kultury, který musí být vnímán bez ohledu na konkrétní studovaný problém,

a jednak vyzdvížení významu symbolů jakožto specifického jazyka, jímž artefakty hlasitě hovoří k tomu, kdo jim rozumí. Takovou charakteristikou ovšem postprocesualismus podává ruku antropologickému strukturalismu spojenému se jménem Claua Lévi-Strausse (*Trigger 1989*, 350–351).

Je evidentní, že ačkoliv jsme vývoj „světových“ názorů na archeologickou kulturu představili formou kontinuálního příběhu, skutečnost byla jiná a určitě značně epizodická.⁶ A jaký je další názorový vývoj koncepce archeologické kultury? To je bez potřebného „historického“ odstupu obtížné stanovit. Vezmeme-li pro ilustraci moderní anglosaské archeologické učebnice a kompendia, můžeme dojít k přesvědčení, že archeologická kultura existuje dál jakožto metodický prostředek, ale role interpretačního modelu už jí zdaleka nepřísluší tolik jako v minulosti. Např. oblíbená příručka archeologie pro studenty z pera C. Renfrewa a P. Bahna považuje archeologickou kulturu za „stabilně se opakující seskupení artefaktů, o nichž se předpokládá, že představují specifický soubor behaviorálních aktivit uskutečňovaných v určitém čase a prostoru“ (*Renfrew – Bahn 1994*, 485). Jiná nová učebnice v hesláři pojmů a zkratkách termín „archeologická kultura“ neobsahuje, přičemž v textu se pak dočteme, že „skupiny vzájemně současných artefaktů, které se obvykle nacházejí společně, byly užívány k vytváření chronologické následnosti „kultur“ v rámci širších časových period“ (*Grant – Gorin – Fleming 2008*, 98, 430–438).

Vraťme se nyní k problému definovanému v úvodu tohoto článku: jak se v prostředí českého archeologického diskursu vyrovnat se vztahem archeologické kultury a sociální či etnické identity archaických populací. Rezonuje vývoj archeologického myšlení (anglosaského světa) s naším prostředím? Vodítkem nám budou definice archeologické kultury obsažené v dílech, která se mnohdy stala národní klasikou oboru. Následující doslovné definice jsou seřazeny podle data zveřejnění:

„Soubor celého zachovaného obsahu tvarového včetně všech společných znaků ostatních, jako je tvar hrobů, způsob pohřebního ritu, tvar chat, způsob života a podobně, nazýváme kulturou, užívající tak běžného slova širšího pojmového obsahu na přesně vymezený obsah archeologicky zjištělného hmotného i duchovního majetku pravěkých rodů. Stanovit hranice jednotlivých kultur v archeologickém slova smyslu znamená ohraničit jednotlivé kmeny, z nichž se každý vyznačuje vlastní kulturou. Mezi jednotlivými kmenovými kulturami jsou větší nebo menší rozdíly. Větší tehdy, jestliže se jedná o rozdílné a sobě cizí kmenové útvary, menší tehdy, jsou-li kmenové útvary příbuzné a tvoří-li dohromady větší, národnostně příbuzné celky“ (*Böhm 1941*, 24).

Jan Filip ve své syntéze (1948) zřetelně odlišuje a zvláště definuje kulturu antropologickou (civilizaci) a kulturu archeologickou. O ní píše: „S hlediska čistě archeologického chápeme kultury jako tvarově uzavřené a časově i teritoriálně vymezené nálezové skupiny, snadno zachytitelné také kartograficky. Nejsou ovšem ztrnulé, poněvadž jsou odrazem organického vývoje svých tvůrců a nositelů.“ Ke ztotožňování archeologických kultur s etnickými skupinami pak poznamenává: „Lze tak učiniti jen v některých případech, kdy kulturní celky vystupují velmi vyhraněně a celistvě. Velmi často však dochází k poměrům etnický složitým, kdy jedna etnická vrstva převrstvuje druhou ...“ (*Filip 1948*, 13).

„Archeologická kultura odráží skupinu lidstva vyznačující se ve své materiální podstatě, ve způsobu života a ve světovém názoru souborem prvků, jimiž se současně odlišuje od skupin sousedních. Archeologická kultura netvořila hospodářskou jednotku – na to je její rozloha příliš velká a v pravěkých poměrech organizačně nezvládnutelná. Archeologická kultura není z těchto důvodů ani celkem společenským. I když se nechceme dovolávat jako přímého příkladu zrychleného vývoje ve východním Středomoří, kde od osad

⁶ Vývoji archeologického myšlení se v poslední době věnoval také O. Wolf (2008).

vedla přímá linie k městským státům, přece společenský obraz primitivní Evropy neolitem počínajíc, si můžeme představit ještě rozdrobenější než tam“ (*Neustupný, J. 1960, 15*).

„Jednotlivé archeologické kultury nebyly sice ani hospodářskou, ani společenskou jednotkou ve smyslu např. historických státních útvarů, ale předpokládáme, že nositelé jedné kultury byli aspoň etnicky spřízněni a dorozumívali se příbuznými jazyky“ (*Hrala 1976, 159*).

„Proto chápeme kulturu jako archeologickou jednotu společného původu, která je ekonomickým, sociálním i ideologickým projevem určité skupiny lidí, patrným především v materiální kultuře, v její struktuře, a také v nadstavbě z této materiální kultury odvoditelné. Tyto skupiny lidí bývají v jistém okamžiku etnicky příbuzné“ (*Pleiner 1978, 30*).

„Nálezy, objekty vzájemně si příbuzné, trvající po určitou dobu a na určitém území, byly již minulými generacemi archeologů shrnuty pod pojem archeologické kultury. Dnes, přes živé diskuse o obsahu pojmu ve světovém bádání, považujeme jej za jednu z nejdůležitějších kategorií prehistorie. Jde o odraz, pozůstatek živé kultury určitého lidského společenství, spjatého typem hospodaření, sociální organizace, obyčejů a tradic, např. pohřebními zvyklostmi a výtvarnými projevy. Zda jde o etnický celek jednotný jazykově, s vědomím příslušnosti k němu u všech jeho příslušníků, to lze obvykle obtížně rozhodnout“ (*Buchvaldek 1985, 16*).

Archeologická kultura je „prostorově a časově ohraničený soubor (struktura) příbuzných památek a jevů (archeologických typů).“ ... „Archeologická kultura při studiu pravěku je konkrétním historickým celkem, organickým útvarem, který utvářely skupiny lidí se stejnými výrobními a životními způsoby, tradicemi, náboženskými představami, estetickým cítěním“ (*Novotný a kol. 1986, 57*).

„Termín archeologická kultura označuje uzavřený soubor památek, reprezentujících určitou konkrétní pravěkou pospolitost v prostoru a čase. Tato pospolitost se souborem svých podstatných znaků odlišuje od jiných pospolitostí (kultur). Archeologickou kulturu nelze apriori považovat ani za etnickou, ani za hospodářskou či společensko-organizační jednotku (např. kmen), i když jimi v určitých případech může být. K podstatným znakům archeologické kultury patří pravidelné soubory všudypřítomné keramiky (hliněných vypálených nádob aj. předmětů), kamenných, kovových aj. artefaktů, pohřební rítus, typ sídliště a obydlí apod. Archeologická kultura má své relativně stálé hranice a vymezenou dobu trvání“ (*Podborský 1997, 6*).⁷

„Vyjadřování (exprese) obvyklostí je základem formální kontinuity lidské kultury v určitém období na určitém území, tedy toho, co se v archeologii zpravidla označuje jako archeologická kultura. ... Archeologická kultura je tou částí lidského světa, v němž žije jednodílná komunita, stejně tak je ale vlastní i jiným komunitám, nejobvykleji těm, které žijí v bezprostředním okolí. Komunity, které spojuje jedna archeologická kultura, mají nejčastěji arbitrární symbolické systémy, které jsou buď stejné nebo se rozsáhle překrývají. Je pravděpodobné, že archeologická kultura sdílela také takový významný znakový systém, jakým je přirozený jazyk (případně skupina příbuzných jazyků). Není to ale bezpodmínečně nutné“ (*Neustupný, E. 2007a, 20*).

Mělo by být zřejmé, že z uvedených citací není dost dobře možné postihnout souvislý myšlenkový vývoj, alespoň co se týká sledovaného vztahu archeologické kultury, antropologické kultury, sociální identity a etnicity: naprostá většina autorů totiž takové ztotožnění nevyklučuje. Odraz soudobých oborových trendů nalezneme jednoznačně pouze v práci Jiřího Neustupného a v současnosti i v pojetí Evžena Neustupného. Teoretická koncepce posledně jmenovaného nachází reflexi i v archeologických diskurzech za „Kanálem“ i Atlantikem (*Johnson 1999*).

Historické i současné pojetí archeologických kultur není možné považovat za jednoduché a jednovrstvé. Spíše než jedinou definicí lze pojem „archeologická kultura“ historicky spojit s řadou tezí, které vycházejí z vlastního konceptu kategorizace archeologických nálezů v čase a v prostoru, a kauzálně také s jejich interpretací (*Shennan 1989, 5–6*):

⁷ Pro úplnost uvedme, že populární „Pravěké dějiny Moravy“ (*Podborský a kol. 1993*) definici archeologické kultury neobsahují.

- a) Populace žijící v různých dobách a na různých místech vytvářejí odlišné kulturní vzorce. To vede k tomu, že i jejich materiální kultura (a to, co po ní v archeologických nálezech zbude), se liší.
- b) Klasifikace těchto časo-prostorových entit vede ke vzniku archeologických kultur. Jejich určení je založené na polyteticke taxonomii: „Kultura musí být odlišitelná škálou jasně definovaných diagnostických typů materiální kultury, které se spolu vyskytují ve vzájemných vztazích. Prostorové rozložení těchto typů na mapě vytváří jasně rozpoznatelný vzorec.“ (Childe 1956, cit. dle Shennan 1989, 5–6).
- c) Tyto konstruované jednotky jsou považovány za přímé aktéry historických dějů. Hrají a zastupují roli jednotlivců a skupin za jiných okolností známých z psané historie.
- d) Archeologické kultury jsou považovány za indikátory etnicity, resp. sebe-uvědomělé identifikace s určitou sociální skupinou.
- e) V přeneseném smyslu mají potom archeologické kultury i politickou roli, když slouží pro ospravedlňování nároků moderních sociálních skupin na určitá území.

Souhrnná platnost výše uvedených tematických rovin archeologické kultury je dnes jednoznačně popřena. Mezi archeologickou kulturou a živou antropologickou kulturou nemůže být položeno rovnítko. Archeologické kultury jsou především teoretickým pojetím a jako takové jsou užitečné pro klasifikaci materiální kultury (ať už typologickou, nebo prostorovou), ale pro její interpretaci ve svém konceptu spíše matoucí než vysvětlující. Základní problém přetrvává dodnes: archeologické kultury nejsou skutečnými, reálně existujícími entitami, a proto nemohou být považovány za subjekty historických dějů. Archeologické kultury rovněž nejsou přímým odrazem etnických ani jiných sebe-identifikujících jednotek. Takové jednotky, jejichž definice je ostatně v nestátních systémech sama o sobě problematická, jsou analyticky zcela odlišné od podstaty archeologických kultur (Sommer 2007).

Etnicita

Etnicita je klasifikační kategorií společnosti, která se v archeologii používá pro označování širších celků přesahujících předpokládané nižší úrovně integrace, jimiž jsou např. sídelní komunita, rod, kmen a podobně. V obecné rovině je etnicita chápána jako pocit sociální sounáležitosti založené na kulturně vykonstruovaném vědomí společného původu (Lucy 2005, 101). V českém prostředí naposledy nabídly „archeologickou“ definici etnicity dvě práce:

- „Jako etnikum se označuje společenství lidí, kteří kromě jazyka sdílejí i určitou kulturu a teritorium, nebo skupina lidí, kteří vytvářejí určitý ‚politický‘ celek a své společné identity jsou si vědomí“ (Kuna et al. 2007, 127).
- „Expres je nástrojem vnitřní integrity komunit, které jsou ve vztahu jinosti, tedy nejsou úplně cizí, ale nejsou ani identické s vlastní komunitou. Kontinuita exprese vytváří pravidelnost artefaktů, která je jedním výrazem toho, co se nazývá etnikem. Kromě exprese artefaktů je etnikum spojeno také dalšími symbolickými systémy, které slouží ke komunikaci, tedy systémy artefaktové komunikace a zejména přirozeným jazykem“ (Neustupný 2007b, 196).

Archeologická interpretační praxe však ukazuje, že etnická příslušnost prehistorických a raně historických populací je pojmána víceméně intuitivně, a to na základě vágně posuzované společné hmotné kultury a předpokládané jazykové jednoty. Tím se vlastně nevyřčeně deklaruje, že „archeologická“ etnicita je jiná než ta, kterou se zabývají antropologické a sociologické práce, a tím pádem není třeba se k těmto oborům ani obracet pro terminologickou inspiraci. Takový přístup ovšem archeologii drasticky ochuzuje o řadu podstatných kontextuálních skutečností. Studium etnicity prošlo totiž od sklonku 60. let 20. stol. důležitou proměnou, která souvisí se změnou základních tematických paradigmat. Práce zabývající se etnicitou je možné rozdělit na dvě historické skupiny: vzniklé před sborníkem prací uspořádaných F. Barthem a po něm. Byl to totiž *Fredrik Barth (1969)*, který v otázce studia etnicity vytvořil nový soubor předpokladů vedoucích k redefinici daného pojmu a ke změně představy hranic mezi odlišnými etnickými identitami (*Emberling 1997, 295*).

Abychom správně pochopili význam této názorové změny, je třeba se opět podívat do historie – v tomto případě na vývoj studia sociálních identit velkého měřítka. První pokusy o určení širších jednotek vědomé sociální identity jsou spojeny s *F. Graebnerem (1911)*, *C. Wisslerem (1917, 370)* a *A. L. Kroeberem (1939, 1–19; 1948, 785)*, kteří vytvořili pojem kulturní oblast (*Kulturkreise, culture area*). Ta byla definována jako souhrn kulturních prvků typických pro obyvatele určitého přírodního prostředí. Např. v Severní Americe bylo rozpoznáno šest kulturních oblastí: karibů, lososů, bizonů, kukuřice, divokých plodin a intenzivního zemědělství. Tyto zóny byly považovány za vnitřně koherentní, i když s obtížně vymežitelnými hranicemi, protože jedna oblast plynule přechází v jinou. Komplexnější princip použil R. Narrol, který na základě jazyka, společenské a politické organizace, územní celistvosti, typického přírodního prostředí a rozšíření určitých kulturních prvků a podmínek vytvořil čtyři modelové typy tzv. *cult-unit (Naroll 1964)*.

Klasifikace společnosti prostřednictvím tzv. objektivních kritérií je typickým příkladem třídění z pohledu vnějšího pozorovatele, který popisuje situaci tak, jak se mu jeví, a nepřihlíží k názorům nositelů studované kulturní identity. Ti (stejně jako my sami) svou vlastní příslušnost chápou a vyjadřují především skrze jazyk symbolů, který je obvykle pro „outsidera“ obtížně srozumitelný. S historickým odstupem je možné považovat kategorizace a interpretace kulturní diverzity prostřednictvím koncepcí kulturních oblastí a *cult-units* za slepou uličku.

Dnes už rovněž zavrženou cestou bylo třídění na základě fyziognomických rysů příslušníků daných populací. Vědecky pečlivé vydělení ras potom vedlo k hypotéze, že lidé fyzicky podobní byli považováni za osoby sdílející stejnou identitu, morálku, inteligenci, apod. (*Budil 2005; Emberling 1997, 298*).

Slibný způsob vymezení skupinové identity spatřovali antropologové ve zdánlivě logickém respektování kmenových hranic. I když původně byly kmeny zřejmě opravdu určitým druhem širší skupinové identity, ukázalo se, že je tato taxonomická kategorie problematická nejméně zde dvou důvodů. Za prvé byly kmeny chybně ztotožňovány s politickými jednotkami, se kterými však určité neměly nic společného (*Parkinson 2002a*).⁸

⁸ Za obecnou definicí tzv. segmentárních společností (kmenů) lze považovat tvrzení, že tyto jednotky představují rovinu sociální a kulturní integrace, která přesahuje okruh rodiny a tlupy. Segmentární společnost je tvořena z ekonomicky a politicky nezávislých jednotek (rodin), které jsou navzájem spojeny vazbami mechanické solidarity. Existují také sociální instituce jdoucí napříč těmito jednotkami v rámci celé společnosti. Segmentární společnosti

Za druhé původní skupinová identita byla novodobě nenávratně deformována a tzv. kmeny byly přetvořeny nebo nově vytvořeny pro potřeby koloniální administrativy (*Diamond 2005*, 314, 318; *Jones 2002*, 75–76; *Mahoney 2003*, 560–561; *Nagel 1994*, 166; *Vail 1989*, 3). Tato skutečnost se přímo dotýkala i antropologů, kteří si dané skutečnosti zřejmě zpočátku nebyli vědomi. Typickým příkladem je klasické dílo „Nuerové“ *E. E. Evans-Pritcharda (1940)*, které pracuje s členěním na kmenové jednotky, jejichž názvy ani rozšíření však nepředstavují původní sociální členění dané oblasti.

Základním problémem je, jaké rozlišovací znaky bychom měli použít pro vyznačení hranic mezi kmeny. Takzvané objektivní kritéria, kterými jsou např. jazyk, hmotná kultura nebo politické členění, se navzájem příliš neshodují, takže výsledek obvykle vede ke skepticismu autora každé takové snahy. Dokonce ani názvy jednotlivých kmenů nevyznačují zřetelně jejich hranice. M. Fried tvrdí, že právě jména kmenů jsou nejhorším možným vodítkem při hledání „přirozených“ skupinových hranic (*Fried 1975*, 38). Koloniální správy imperiálních velmocí rozčleňovaly původní kulturní jednotky do rozdílných „kmenů“ a současně do nich naopak spojovaly skupiny s odlišnou identitou. Názvy kmenů, často *ad hoc* vytvořené osobami stojícími mimo danou jednotku, tak nemusejí vůbec odrážet sebeidentifikaci a vlastní názvy původních celků (*Galaty 1982*, 1–2). Je vcelku známou skutečností, že tyto originální názvy etnografických skupin v jejich vlastním jazyce znamenají velmi často „jsme lidé“ nebo „lidské bytosti“ (např. Inuité, Žun/twasi), což však zřejmě neznamená, že by lokální cizinci nebyli považováni za lidi, ale spíše naznačuje absenci významu skupinových (kmenových) hranic.

Nejsou-li kmeny vhodným vodítkem k identifikaci skupinové identity předhistorických populací, co vlastně zbývá? Lidé přece přirozeně musejí cítit určitou sounáležitost s ostatními, a to i v tak velkém měřítku, jakým je etnicita. Anebo nemusí?

Leccos snad může napovědět vznik koncepce etnicity. Samotný pojem „etnický“ se odvozuje od řeckého slova *ethnos*, které znamená národ nebo rasa a má vztah k termínu *ethos*, což vyjadřuje charakter, zvyky a povahu lidí. Původní *ethnos* také ovšem odkazuje na příslušnost ke kmeni, profesní skupině, pohlaví a náboženství. V základu tak můžeme starověkou etnicitu popsat jako „společenství lidí nebo zvířat žijících a jednajících pohromadě na základě společné kultury“ (*Smith 1986*, 21). Ve staré angličtině na počátku 14. stol. se nekřesťané a nežidé označovali jako *ethnic* (etničtí). Z významu, kterého tím tento pojem nabýval, se také odvozuje vývoj anglického slova *hetnic*, *heathenic* až k současnému *heathen* (pohan). „Etnický“ bylo *de facto* synonymem pro „pohanský“. Až mnohem později se termínu „etnický“ začalo používat ve smyslu rasové nebo kulturní skupiny (a to ponejvíce takové, která existovala jako minorita v rámci širšího většinového sociálního prostředí). Až do poloviny 20. stol. se termínu „etnický“ užívalo zřídka a ve svém současném významu se v publikované práci objevil až v r. 1941. Někteří badatelé tuto skutečnost použili k argumentaci, že etnicita samotná je až novodobý fenomén. Spíše je však pravděpodobné, že v dané době došlo pouze ke vzrůstu zájmu o otázky minoritních skupin s odlišnou kulturní identitou. Tato problematika byla dříve na Západě evidentně upozaděna, a to na úkor témat národní a tzv. třídní sociální identity vyvolaných průmyslovou revolucí (*Emberling 1997*, 302).

nejsou charakterizovány přesně vymezeným teritoriem ani nevystupují jako politické entity. Politické struktury jsou uvnitř společnosti nahrazeny příbuzenskými vazbami (*Parkinson 2002b*, 1–12).

Podívejme se nejdříve na rozdíly v moderním chápání národní a etnické identity. V polovině 20. stol. převládalo názorové klima, které chápalo existenci národů jako přirozeného útvaru společenské integrace. Ostatně dělení populací na jednotlivé národy se – se zkušeností dvou nedávno proběhlých „národních“ světových válek – zdálo zcela oprávněné. Národy byly také považovány za základní jednotky v globálním měřítku vědomé integrace a stručně řečeno, svět byl chápán jako Země jednotlivých národů.⁹ Z tohoto povědomí vyrostlo přesvědčení o konstantní existenci národů i v historické perspektivě. Prostřednictvím konceptu národů bylo možné dobře vysvětlovat dějinné procesy jako např. migrace nebo války, takže se tento teoretický konstrukt v hlavách historiků lehce etabloval. Od politiků a historiků se termín národ stal součástí také dalších humanitních vědních oborů (*Smith 1986, 7*). Brzy bylo sice zřejmé, že označení „národ“ je smysluplné pouze ve spojení s existencí teritoriálních států, což ale to de facto znamenalo jen, že se „národ“ v textech nahradil slovem etnikum.

Obecně převládal objektivistický přístup, který byl charakteristický vírou v nestrannou kategorizaci jednotlivých národů a etnik na základě jasných a souřadných kritérií. K takovým se počítaly společný jazyk a jméno, společný původ, totožná rasa, kultura a historie. Exaktní určování skupinové příslušnosti na základě této skupiny vlastností se však brzy ukázalo jako *de facto* nemožné. Jako první veřejně odmítl rovnocenné postavení rasy, kultury a jazyka při určování sociální identity *Fredrik Barth (1969; Emberling 1997, 297)*. Postavil se proti klasické antropologické škole, když tvrdil, že žádná z uvedených vlastností není součástí jediného jevu, ale že vyjadřuje samostatnou rovinu identity: biologická determinace předurčuje fyziognomický typ (dříve rasu), kultura odkazuje na způsob života a jazyk stanovuje lingvistickou skupinu. Vzájemný vztah těchto tří elementů může nabýt homogenního tvaru jednotné sociální identity označované jako etnicita, ale často k tomu dojít nemusí. V každém případě není míra korelace fyzického vzhledu, kultury a jazyka zdaleka jednoznačná. Spíše než na studium samotné „náplně“ etnicity by měl podle Bartha výzkum usilovat o vysvětlování hranic (rozdílů) jednotlivých sociálně distinktivních skupin. Svůj přístup k definování etnicity shrnul F. Barth do čtyř bodů (*Barth 1969, 10–11*):

Etnická skupina

1. je z biologického hlediska samo-udržitelná;
2. sdílí základní kulturní hodnoty, což se projevuje zřetelnou jednotou kulturních forem;
3. vytváří prostor pro komunikaci a výměnu informací;
4. své vlastní členství shodně identifikuje zevnitř skupiny a současně z vnějšku. Tato (etnická) kategorie identifikace je jednoznačně odlišitelná od jiných rovin společenského členění.

Právě tento subjektivní čtvrtý bod, ke smůle všech objektivistických antropologů a archeologů, považoval F. Barth za klíčový prvek identifikace etnicity. Barth dále ukázal, že etnicita je spolu s dalšími druhy sociální identity (jako např. status, profese, náboženství) dynamickým procesem. Proti všem soudobým představám šlo i tvrzení, že etnické členství jednotlivců se může podle jejich svobodné vůle během života docela dobře změnit (*Barth 1969, 22*).

Patrně největší kontroverzi způsobilo Barthovo přesvědčení, že jazyk netvoří základ etnické identity. Vždyť to byla právě lingvistika, která dokázala objektivně rozřadit hetero-

⁹ Do této doby i popisovaného názorového klimatu spadá např. vznik Organizace spojených národů (1945).

genní sociální celky do smysluplných skupin. F. Barth však přesvědčivě ukázal, že změna jazyka může být rychlou a vědomou reakcí na nastalé ekonomické, politické a kulturní podmínky, nemluvě o záměrném jazykovém vyčleňování určitých skupin, např. elit (*Lucy 2005, 92*). Při jazykové změně se však vlastní „etnická“ identita vůbec měnit nemusí. Na zprvu kontroverzní myšlenku navázali další autoři, takže jazyková doména už netvoří základní stavební kámen etnicity (*Emberling 1997, 299; Jones 2002, 58*).¹⁰ V empirickém smyslu to znamená, že existuje mnoho antropologických příkladů etnických skupin, které společný jazyk postrádají, a naopak rozdílných společností, jež jeden jazyk sdílejí (*Lucy 2005, 92*).

Ani po Barthově sborníku nedošlo ovšem v pohledu na etnicitu k názorovému konsensu. Etnicita sice byla nadále považována spíše za proces než daný stav, a rovněž v otázce chápání etnicity jako identifikace (sebe) a odlišování (druhých) panovala mezi badateli shoda, předmětem sporu však zůstala vnitřní „povaha“ etnicity – tj. jaké pohnutky vlastně člověka vedou k pocitu příslušnosti ke skupině, s níž ho nepoutají žádné konkrétně definované vazby. Názory na tento problém vykrytalizovaly postupně do dvou směrů nesoucích nálepky primordialisumus a instrumentalismus. Velmi zhruba lze odlišnost jejich pohledů shrnout tak, že primordialisté v etnicitě vidí přirozený fenomén s podobným základem jako mají rodinné a příbuzenské vztahy. Z těchto důvodů si etnicitu nelze svobodně zvolit ani změnit, protože je nám „vrozena“ či vnucena okolnostmi. Typickým představitelem primordialisumu byl např. antropolog *C. Geertz (2000, 285–343)*. Naopak instrumentalisté vyvozují, že skupiny svou etnicitu vytvářejí a udržují z pragmatických politických a ekonomických důvodů. F. Barth ve své práci dokázal, že etnická identita jednotlivců není neměnná, a navíc může být její podoba navenek manipulována prostřednictvím příslušných symbolů. Etnicita tak může být považována za situační jev (*Barth 1969, 22*), který se jinak může jevit příslušníkům etnika a jinak vnějšímu pozorovateli (*Emberling 1997, 306*).

Ani v otázce vzniku etnicity a identity raných společností nebylo mezi badateli dosaženo shody a názory se opět diametrálně liší (*Emberling 1997, 307–308*). Osamocený extrém tvoří představa etnického vědomí už mezi samostatnými skupinami lovců-sběračů. Další badatelé spojují projevy etnicity až se vznikem států (z mnoha např. *Brass 1985; Smith 1986*). A konečně poslední názorový proud se vyslovuje pro to, že etnicita je výsledným produktem kapitalismu, a že před tímto obdobím nelze etnicitu v jejím plném významu hledat (*Gellner 1993*). Budeme-li za nejpravděpodobnější považovat tu hypotézu, která má nejvíce zastánců, pak je třeba vložit silnou vazbu mezi start etnických procesů a vznik států. S tím však souvisí i nepřijemná kauzalita, že totiž sociálním identitám v předstátních formacích dobře nerozumíme.

I přes tuto jasnou argumentaci zůstávala dlouho jedna důležitá otázka mimo zorné pole sociálních antropologů: jak se vyrovnat s etnickou identitou starověku obsaženou v dobových písemných pramenech? Tradiční odpovědi standardně obsažené v dílech současných historiků pracovaly se starověkou etnicitou jako sociální kategorií odpovídající měřítkům našeho světa. Nové kritické práce se však přiklánějí k názoru, že tato úroveň identity bud

¹⁰ Lpění na esenciálním významu jazyka pro určení etnické příslušnosti vedlo k zajímavým myšlenkám: „Mnoho z tzv. baskických komunit se dnes skládá z lidí, kteří sami sebe nazývají Basky – a skutečně mají mnohé z typicky baskických vlastností – a kteří jsou nepochybně biologickými i kulturními následovníky pravých Basků. Co jim však chybí k tomu, aby byli úplnými Basky, je fakt, že neznají baskický jazyk. Měli by proto být nazýváni post-Basky“ (*Narrol 1968, cit. dle Jones 2002, 58*).

měla ve starověku podstatně jiný obsah, nebo vůbec neexistovala (*Bahrani 2006; Collis 2003; Derks – Roymans 2009; Dietler 1994; Emberling – Yoffee 1999; Hall 1997*). I když je mimo limit tohoto článku uceleně popsát argumentace revidující etnicitu jednotlivých etap a klasických území starověkého světa, pokusíme zde představit alespoň podstatu vyslovené kritiky.

Prvním příkladem je starověká Mezopotámie, v jejíž historiografii badatelé odkazují na chronologické i geografické kategorie jako sumerský, akkadský, amoritský, kassitský, assyrský nebo perský. Tyto termíny jsou běžně považovány za ekvivalenty současného významu etnicity, ačkoliv, jak ukazuje Z. Bahrani, jde vlastně o dezinterpretaci písemných pramenů v duchu rasové a lingvistické typologizace zrozené v éře kolonialismu (*Bahrani 2006*, 48–50). Případ tzv. etnických termínů v mezopotámském písemnictví je různými autory opakovaně pokládán za důkaz nestejnorodosti vnímání sociální kategorizace v kulturní a historické perspektivě (*Emberling 1997; Emberling – Yoffee 1999; Yoffee 1990*). Vydeme-li totiž striktně z písemných pramenů Mezopotámie, pak zjistíme, že v tehdejších jazycích žádný pojem označující etnicitu neexistoval. Mezopotámci zcela jistě rozlišovali mezi sebou a druhými, ale tato odlišnost nebyla chápána v etnickém či rasovém smyslu. Namísto toho se zdá pravděpodobně, že se hranice jinakosti kreslila podle příslušnosti k usedlému, urbanizovanému habitu na jedné straně a nomádkému způsobu života na straně druhé (*Bahrani 2006*, 54).

Druhý příklad se nachází na chronologicky opačném konci starověku v období římského impéria. V této době bychom už o existenci etnicity neměli pochybovat (*Vašíček 2006*, 59), a to vzhledem k nesčetným etnickým termínům v dobových písemných pramenech. Jejich význam však nemusí nutně být interpretačně bezproblémový. I v době římské je třeba počítat s tím, že etnicita je subjektivní a dynamický konstrukt, který se formuje především při kontaktu s kulturně „jinými“ (*Derks – Roymans 2009*, 1). Etnická kategorizace byla navíc zaznamenána „římskými a řeckými literáty, kteří na daný problém nahlíželi zvenku a neměli ve skutečnosti zájem pochopit anatomii cizích sociálních identit“ (*Whittaker 2009*, 190). Přitom období rozmachu římského impéria se rovná boomu etnonym v písemných pramenech, a to do té míry, že Římany je možné popsát jako nadšené „lovce“ etnicity (*Whittaker 2009*, 189–190). S tím je v přímé vazbě i typická vlastnost multikulturních politických systémů, které mají tendenci sami vytvářet etnické identity na politické bázi.

Chceme-li etnicky identifikovat společnosti existující uvnitř i za hranicemi římské říše, musíme si nutně položit otázky pro koho byla taková kategorizace důležitá a kdo ji primárně vytvářel a udržoval. Imperiální praxe ukázala, že jakákoliv autorita usilující o kontrolu nad populací, jejíž velikost přesahuje možnost přímého vztahu tváří v tvář, se musí opřít o systém rozdělující obyvatelstvo na menší skupiny. Nejsou-li odpovídající kategorie v daném území k dispozici anebo je vládní autorita není schopna odhalit, uchyluje se systém k vytváření autonomního třídění. Takovéto systémy obvykle nebývají náhodné, ale člení obyvatele podle určitých dominantních rysů, které je charakterizují. Mezi takové patří jazyk, antropologický typ, kultura, ekonomie anebo území, na němž žijí. Neznamena to, že by šlo vždy o nově vytvořené společenské identity, ale spíše o deformaci těch existujících. Není-li např. dosavadní kmenová identita významnou součástí skupinové soudržnosti, může se po jejím zdůraznění v rámci mocenského aparátu stát pro obyvatelstvo nejdůležitější úroveň sociální identity. Takové příklady dokumentuje D. Whittaker v římské severní Africe, kde hraniční kameny s nápisy identifikujícími etnicitu samy hrály roli tvůrců skupinových identit uvnitř i vně takto vymezeného území (*Whittaker 2009*, 196).

Na tvorbě a udržování nové identity se spolu s imperiálními administrátory podílejí i lokální vůdci. Jejich role je v celém procesu nezastupitelná, protože státní instituce komunikuje s ovládanými etnickými či jinak označenými skupinami právě jejich prostřednictvím. Nativní vůdci sami mají vůli podporovat zachování nových identit, protože jim zajišťují jejich privilegované postavení (Wolf 1997, 340). Nezřídka se nové etnonymum odvozuje právě od sociální identity či přímo osobního jména takových lokálních vládců – v římských pramenech označovaných jako *principes gentis*.

Bez ohledu na to, zda se přikloníme k názoru, že dominantní rysy starověké etnicity jsou pouhou fikcí vyplývající z administrativních potřeb imperiální politiky, či zda připustíme existenci jejích kořenů v předetnických solidaritách, měli bychom určitě vnímat problematičnost nekritického přejímání etnických kontextů z historických pramenů. S tím souvisí i to, že etnicita a obecně každá identita má řadu úrovní, které mají odlišnou kontextuální důležitost jak pro nositele, tak i pro vnějšího pozorovatele (Whittaker 2009, 193). Při studiu etnicity starověku měly v nejvyšším patře sociální identity své místo makro-etnické kategorie jako Iónové a Achájové nebo Galové a Germáni. Střední úroveň skupinové identity se shodovala s politickými hranicemi lokálních či regionálních komunit, jejichž jména se odvozovala od kmenů, měst a *civitates*. Tato úroveň identity je však vzhledem ke své vazbě na sídelní a politické uspořádání prokazatelně velmi proměnlivá (Derks – Roymans 2009, 1). Naopak nejstabilnější a nejnižší rovina sounáležitosti je udržována příbuzenskou solidaritou, do níž spadají klany, rody a rodiny. Pro lepší pochopení této hierarchicky rozmanité identity lze uvést příklad v současnosti dokumentovaný u původních obyvatel Severní Ameriky: nejnižší úroveň místní sounáležitosti je sub-kmenová příslušnost (klan, rod), následuje identita kmenová, která je paradoxně založená na externí etnografické, lingvistické a teritoriální (tj. podle rezervace) klasifikaci. Ještě vyšší úroveň identity, kterou Indiáni rozlišují, je regionální příslušnost vyjádřená státem (Oklahoma, Kalifornie) nebo oblastí (prérie, severozápadní pobřeží). Nejvyšší identitou je pak ta nad-kmenová či pan-indiánská (nativní Američan, Indián, americký Indián). Každá z uvedených identit má proměnlivý význam podle toho, vůči čemu se nositel vymezuje. Indián tak může být „smíšené krve“ v tom smyslu, že otec pocházel z jiné rezervace než matka, z Pine Ridge pokud hovoří s někým z jiné rezervace, Sioux nebo Lakota pokud uvádí příslušnost při národním sčítání lidu a domorodý Američan když se srovnává s neindiány (Nagel 1994, 155). Podobný příklad složité orientace mezi různorodými úrovněmi sociální identity populace Luo v severním Thajsku dokumentuje obr. 2.

Proč je obecně takový důraz kladen na vztah etnogeneze a vznik komplexních společenských útvarů? Protože se vznikem státu vstupuje do procesu individuální i skupinové identity nový činitel, kterým je nepřibuzenská forma vazby – typická právě pro etnickou sounáležitost. Základní jednotkou z hlediska každodenního života, obživy i politiky je v nestátních společnostech poměrně malá skupina lidí spjatá navzájem vazbami reálného nebo deklarovaného příbuzenství a sousedskými vztahy. R. Carneiro (2002) takovou jednotku označil jako autonomní vesnici a považuje ji za univerzální, historicky nejrozšířenější a po dlouhou dobu také za jediný sídelní typ. Samostatnost těchto jednotek samozřejmě neznamená, že by sídla existovala jako jediná forma sociálního seskupování. Dané jednotky přesahují, ale také dále vnitřně rozčleňují rody, klany, moiety a věkové stupně. Autonomní vesnice mohou být také součástí širší struktury kmenové organizace. Pro všechny takové úrovně integrace však platí, že se nejedná o systémy sloužící ekonomickým nebo politicko-

A	Číňané			Thajci			Horalé	
B	Severní *						Centrální	
C	Severní oblast *							
D	Yang	Shan	Lue *			Yuan	Lao	
E	Phong *			La				
F	Thu-Mawk	Ping *	Ch. Ban					

Obr. 2. Taxonomie různých úrovní etnické terminologie oblasti Ban Ping v Thajsku (podle Moerman 1965, 1224).

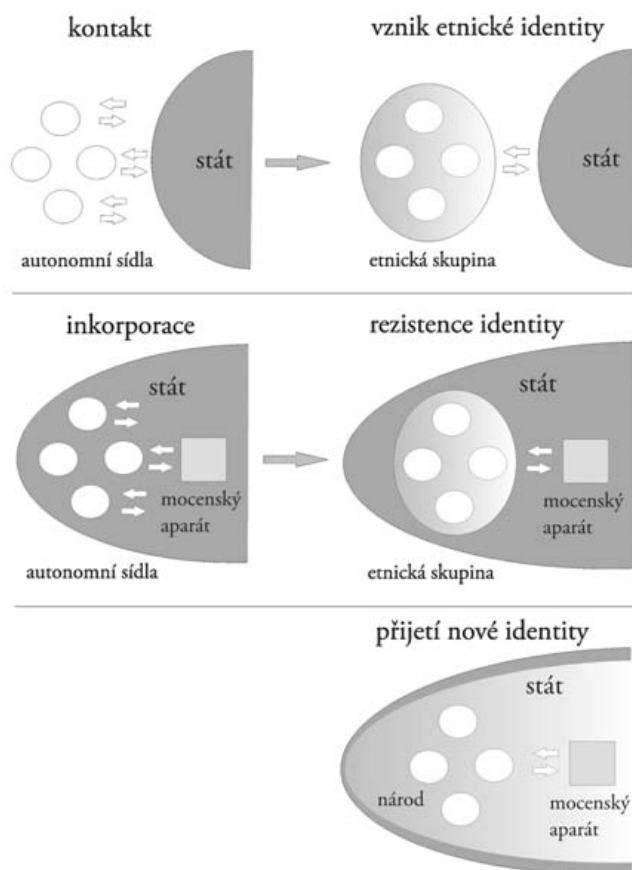
Fig. 2. The taxonomy of various levels of ethnic terminology for the Ban Ping territory in Thailand (after Moerman 1965, 1224).

správním potřebám: naopak, každá jednotka své zájmy řídí sama a k dočasným spojením dochází pouze v době válek.

Chápeme-li etnicitu jako formu identity, která dalece přesahuje rodinu, vesnici, klan nebo rod, musíme zároveň s tím čelit skutečnosti, že žádná z těchto malých jednotek se dobrovolně nevzdá své suverenity (Carneiro 2002). Pokud dojde k vytvoření politicky homogenního celku, vždy za tím stojí konkrétní osoba či osoby, jejichž úmyslem je stvořit vyšší úroveň skupinové integrace. Typickým příkladem takového nového útvaru je samozřejmě stát, ať už ve své rané formě, nebo plně rozvinutý. Podmínky a procesy zrodu státu jsou ovšem natolik komplexní, že zde není prostor pro zevrubné vysvětlení (nově k tomu podrobně např. Yoffee 2005). Proč je právě stát důležitým a možná úplně základním činitelem při vzniku identity velkého rozsahu? Stát působí jako nevyhnutelný zdroj tlaku, kterým v politické, ekonomické i ideologické rovině působí na své okolí. Tím bývá pro autonomní vesnice naplněno tzv. Simmelovo pravidlo, které tvrdí, že vnitřní soudržnost skupiny je závislá na vnějším tlaku (Eriksen 2007, 29). Už při pouhém dotyku státního útvaru se světem samostatných sídelních jednotek dochází k posilování jejich originální identity, která dává vznik etnickému vědomí (tj. „my jsme jiní než ti druzí“). Tím více se pak tato integrace posiluje, je-li dané území přímo připojeno ke státu (obr. 3).

Esenciálním procesem při formování a udržování raných států je prolomení stávajících vazeb společenské integrace založených na příbuzenství a jejich nahrazení novými pouty pevně svázanými se státem, jeho symbolikou a vládou. To může vést ke dvěma typům reakce, jejichž výsledkem je ale vždy nový typ identity. V prvním případě státní aparát převrstvuje původní úroveň integrace svých obyvatel novou identitou založenou na symbolech pevně spjatých s vládou (Yoffee 2005). Je-li proces úspěšný, vzniká typ pospolitosti označované jako národ (Emberling 1997, 304), který se vymezuje vůči podobným státům a entitám v okolí (*peer polity interaction*). Pokud se tento proces přirozeným způsobem nezdaří, dojde obvykle k opačné reakci, kdy daná skupina naopak posiluje svou původní identitu a vymezuje se tak vůči novému systému správy. Za těchto okolností

Obr. 3. Mechanismy vzniku etnické identity. Za základní činitel se považuje kontakt předstátních autonomních jednotek se sociálně komplexním útvarem (státem).
 Fig. 3. Mechanisms for the creation of ethnic identity. The contact between pre-state autonomous units and a socially complex formation (state) is regarded as an essential agent.

mohou nabýt na důležitosti i původně latentní formy sounáležitosti, jakými jsou např. společná kultura, náboženství nebo deklarovaný původ (multi-klanová a kmenová identita). Pocit skupinové solidarity pod tlakem nových okolností je zřejmě klíčovým agentem vzniku etnické identity. Ohrožení zaběhnutých standardů každodennosti vede lidi k semknutí a zdůraznění jednoty, zvláště pokud tuto jednotu podporuje a využívá pro svoje potřeby elita původní společnosti (Brass 1985, 33–36).

Stát se ovšem nepodílí na vzniku etnicity pouze tím, že by svou přítomností a tlakem stimuloval vznik povědomí společné identity obyvatel určitých mateřských komunit. Etnická příslušnost může být také synonymem totožného původu jejích nositelů – tento pohled se uplatňuje především v situaci, kdy se takoví lidé ocitnou v situaci mimo svou domovskou oblast (např. jako následek migrace do měst, přijetí námezdní práce nebo při službě v armádě). V takovém případě se pak lidé, ať už sami o své vůli, nebo z nařízení příslušné správy, seskupují podle svého původu (a jazyka). Logicky to pak vede k vytvoření takové identity, která může být i pro nositele zcela nová a v prostředí jejich původu neznámá. Podobná situace nastává také při migracích, kdy v období před přesunem nemuselo být povědomí jednoty u dané společnosti rozvinuto, ale v novém kontextu se pocit sounáležitosti (etnická identita) rodí velmi snadno (Emberling 1997, 308).

V každém z popsaných etnogenetických procesů mohou vzniknout potíže s pojmenováním a ohraničením takové etnické skupiny. Zvláště pokud jde o násilný proces a dochází ke konfliktu mezi nově vzniklou skupinou a státem, jsou názvy etnických skupin často vytvářeny vládou skupinou daného politického útvaru, a proto obvykle nesouhlasí s původním označením lokálních kulturních entit (*McGuire 1982*).

Zopakujeme, že etnická identita existuje evidentně pouze ve vztahu k nějaké rozsáhlejší sociopolitické entitě, kterou je obvykle stát. Tato vazba však může nabýt nejrůznějších podob. Etnická identita může být státem podporovaná – to v případě, že jejími nositeli jsou i členové vládnoucí vrstvy, anebo naopak potlačovaná – když se součástí státu stalo více etnických skupin. V některých státech se elita záměrně etnicky diferencuje od zbytku společnosti (např. Arabové v několika současných státech Předního východu) a dochází tak ke vzniku nadřazeného a podřazeného postavení etnického původu obyvatel (*Emberling 1997, 304*). Za pravidlo je možné považovat skutečnost, že etnická pluralita společnosti v raných státech není žádoucí a rovnoprávné postavení etnicky odlišných skupin v jednom politickém útvaru je až na výjimky produktem moderních liberálních demokracií.

Výše popsaný vznik a udržování etnicity nám také napovídá, jak mohou etnické skupiny zanikat. Etnické povědomí přetrvává jen potud, pokud přetrvávají pouta, která ho vyvolala a udržují. Když se ztrácí potřeba artikulace etnické identity (např. represivní stát zaniká), může dojít k postupné fragmentaci etnika do menších jednotek. Paradoxně také poklesá důležitost etnické identity, jestliže etnická skupina zformuje svůj vlastní stát. Etnicita logicky rovněž zaniká v případě, že se členové etnika podvolí asimilaci (*Emberling 1997, 309*).

Etnická příslušnost určitě neměla v lidské historii vždy stejný význam a pouze za jistých okolností nabývala na důležitosti. To, že takové podmínky jsou normou v naší urbanizované multietnické společnosti, neznamená, že v minulosti šlo o stejně relevantní kategorii. Dnes je navíc etnicita paradigmaticky chápána jako subjektivní jev, který v podstatě nelze objektivně charakterizovat nebo rozlišit podle vnějších znaků. Vlastnosti, skrze něž jednotlivé etnické skupiny vnímají vzájemné odlišnosti mezi sebou a ostatními, mohou totiž nabýt pro vnějšího pozorovatele nepostřehnutelné podoby.¹¹

Historická tvář etnicity je neméně problematická. Jednak bylo několikrát ukázáno, že historici a lingvisté jsou schopni vystopovat etnickou identitu z mýtů, kronik, tradic, vzpomínek a artefaktů, ovšem zcela podle své momentální potřeby (*Brather 2004; 2007; Geary 1983; Lucy 2005, 99; Martens 1989*). A jednak je podoba minulé identity-etnicity znetvořena manipulací, a to jak v kontextu své doby ze strany tehdejších „tvůrců“ etnické identity zosobněných vojevůdci a králi, tak současnými démony politického světa, jimiž jsou rasismus, nacionalismus a šovinismus.

Je velmi pravděpodobné, že identita velkého měřítko, jak ji chápeme dnes ve formě etnicity, fungovala v minulosti zcela jinak, či případně vůbec neexistovala. Zvláště pro prehistorickou minulost bychom místo takové identity velkého rozsahu měli pátrat po integraci v mnohem menším měřítku. A to obzvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že každý člověk je nositelem celé řady identit, z nichž kterákoliv může nabýt na významu vzhledem

¹¹ „Angličané jsou Angličany, protože pijí čaj, mluví anglicky, nejedí koně a trpělivě bez odmluvy stojí ve frontách. Tím se odlišují od Francouzů, kteří pijí kávu, mluví francouzsky, jedí koně a nenávidí spořádané čekání“ (*Johnson 2008, 19–17*). Jiný příklad jsou Dánové, kteří při vlastním vymezení vůči Švédům podtrhují rozdílné způsoby, jimiž oba národy myjí nádoby (*Lucy 2005, 97*).

ke konkrétní situaci (*Lucy 2005*, 100–101). Identita vnímaná z „ptačí perspektivy“ je více než cokoli jiného jen situačním konstruktem.

Kapitolu uzavřeme otázkou, zda lze etnicitu zredukovat na „rozhodnutí, které lidé činí, aby charakterizovali sami sebe nebo jiné jakožto nositele určité kulturní identity“ (*Profantová 2009*, 304). Odpověď by měla být určitě kladná, protože právě to je zřejmě podstatou etnicity (*Barth 1969; Emberling 1997*, 299; *Lucy 2005*, 95).

Vazba hmotné kultury a sociální identity

Přijmeme-li hypotézu, že archeologická kultura není odrazem živé antropologické kultury, a v důsledku toho je sociální interpretace archeologických nálezů v tomto horizontu kategorizace nesmyslná, zůstane ve vzduchu viset otázka, zda vůbec lze archeologické prameny přiřazovat k zaniklým společenským jednotkám. Debata na toto téma začala větrat pracovníky archeologů v 80. letech a přetrvává samozřejmě i v současnosti. Konkrétní impulz k tomu daly pokusy o definování a vysvětlení formální variability hmotné kultury funkčně totožných artefaktů – tedy toho, co se označuje jako styl.

Ačkoliv je banalitou, že předměty sloužící stejnému účelu mohou nabývat různých vnějších podob, někteří antropologové a archeologové se právě na tento fakt zaměřili. Šlo přitom o řešení několika rovin problému: a) definovat, co to vlastně styl je; b) jakých artefaktů se týká; c) co styl znamená.

Stylistickou různorodost artefaktů registroval už L. Binford a domníval se, že styl předmětů je vlastností, která protíná napříč jím dříve definované techno-, socio- a ideo- funkce artefaktů. Styl přitom chápal jako něco „co podporuje soudržnost a slouží jako základ povědomí skupinové identity“ (*Binford 1962*, 219). Jinak řečeno je stylistické vyjádření aktivní formou neverbální komunikace, kterou každá skupina navenek ukazuje svou kulturní jednotu.

Ale k jaké úrovni skupinové integrace vlastně styl odkazuje? *Martin Wobst (1977)* se domníval, že spíše než integrativním mechanismem je styl způsob, jímž se přenášejí informace. Jakákoliv součást, ne-li celá materiální kultura, může obsahovat zakódované zprávy ve formě stylistické variability. Různé úrovně hmotné kultury se mohou aktivovat vzhledem ke konkrétní rovině sociální interakce (např. jinou úroveň identity vyjadřuje architektura domu a jinou styl oděvu). Charakter zprávy, kterou styl vyjadřuje a na jakém médiu je realizován, se odvozuje od sociální vzdálenosti mezi „odesílatelem“ a příjemcem. To znamená, že ten, kdo je srozuměn se symbolikou daného stylu, z něj může vyčíst řadu velmi podrobných informací o skupinové, ale i osobní identitě držitele. Ten, kdo je naopak neznalý jazyka stylu, může vysílané informaci rozumět velmi povrchně, povětšinou jde jen o pochopení, že dotyčný předmět a jeho nositel jsou „jiní“ (*Thomas 1999*, 454; *Wobst 1999*).

Takový aktivní intencionální způsob přenášení informací pomocí stylu zrevidoval *J. Sackett (1977; 1990)*. Tvrdil, že styl sice je potenciálně přítomný v každém artefaktu, ale jen málo z nich má skutečně cílený informační náboj. Většina stylistické variability je ve své podstatě isochrestická (němá), což znamená, že v běžných podmínkách směrem od nositele k příjemci neputuje žádná zpráva. To se ovšem může změnit ve vzdálenější geografické, ale i historické perspektivě, protože informace o sociální identitě se na základě stylu stává logicky zřetelnější v konfrontaci s cizím prostředím. Takto chápaná stylistická

různorodost se zajímavým způsobem blíží definování *habitu* v teoretické koncepci *P. Bourdieu* (1977, 72–95). Isochrestická variabilita není vytvářena vědomě, což ale neznamená, že by rozdíly ve formě funkčně shodných artefaktů nebyly uživateli vnímány. Řada etnoarcheologických prací ukazuje, že lidé jsou na základě stylu schopni určit konkrétní výrobní tradice, a to dokonce až do úrovně jmen jednotlivých řemeslníků (pro keramiku např. *Dietler – Herbich 1989*, 154; *Graves 1994*; *Stark 1994*; *1999*).

James Sackett ovšem připouští, že existuje i styl, který primárně slouží k přenosu informace. Takové prvky stylistické variability označuje jako ikonické a zdůrazňuje, že v celkové sumě hmotné kultury jsou tyto jevy velmi vzácné (*Thomas 1999*, 455). Právě na diskusi s tímto tvrzením se zaměřila Polly Wiessnerová při interpretacích výsledků svého terénního výzkumu (*Wiessner 1983*). Ukázala, že isochrestická pasivní variabilita stylu může být pouze zdánlivá, a že ve společnosti, již studovala, je stylistická různorodost předmětů objektem hravé manipulace. Wiessnerová rozlišila dva druhy stylových vyjádření, a to:

- emblemický styl, který referuje o skupinové identitě, a při přenášení informací skupiny směrem k jiné skupině tak zdůrazňuje aktuální sociální a kulturní hranice,
- asertivní styl, který je založený na expresi konkrétní osobnosti a přenáší informaci o individualitě nositele. Slouží k vytvoření navenek prezentovaného obrazu dané osobnosti a má za cíl podporovat vazby s jejím sociálním okolím (*Thomas 1999*, 455).

Zjednodušeně řečeno je emblemickým stylem uniforma a asertivním stylem způsob, jakým vytváří osobní image volba oblečení každého z nás.

Vyzbrojení tímto teoretickým aparátem se archeologové logicky pokusili o praktickou aplikaci: rozpoznat na základě materiální kultury živých předindustriálních populací hranice etnické anebo jiné sociální identity. Ačkoliv se může zdát takový úkol relativně jednoduchý, opak je pravdou. Pouze velké a dlouhodobé projekty zahrnující rozsáhlá území dokázaly přinést dostatek dat pro zodpovězení položené otázky. I proto registrujeme v současnosti pouze několik takto zaměřených „velkých“ studií:

- Polly Wiessnerová se pokusila prostudovat podobné otázky na příkladu šípů a korálkových pásků nošených na hlavě u lovců-sběračů San. Ukázala, že styl materiální kultury zde od sebe zřetelně odděluje jednotlivé jazykové skupiny. Zřejmým důvodem je komunikační bariéra mezi mluvčími těchto jazyků (*Emberling 1997*, 312; *Wiessner 1983*). Význam její terénní práce je snad trochu devalvován výběrem studované skupiny, která vzhledem ke specifičnosti svého environmentu přináší pro archeologii jen limitované možnosti srovnání.
- Ian Hodder provedl detailní analýzu prostorového uspořádání hmotné kultury v určitých částech Keni, Zambie a Súdánu (*Hodder 1982*, 37–57). Autor poukázal na složitou provázanost artefaktů s různými úrovněmi sociální identity. Např. v oblasti jezera Baringo jsou nádoby z tykví a dřevěné stoličky (sloužící jako podhlavníky) kmenově specifické, a je tak možné mapu rozšíření jednotlivých typů ztotožnit s kmeny Njemp, Tugen a Pokot (*Hodder 1977*). Na druhou stranu je styl ručně kovaných oštěpů sice také etnickým ukazatelem, je ale mnohem více vázán na jednotlivé věkové skupiny (tzv. kohorty), které kmenové spektrum protínají napříč. Rovněž zde byla dokumentována určitá flexibilita etnické identity, jejíž případná změna je u jednotlivce deklarována příslušným stylem oštěpu (*Larick 1986*).

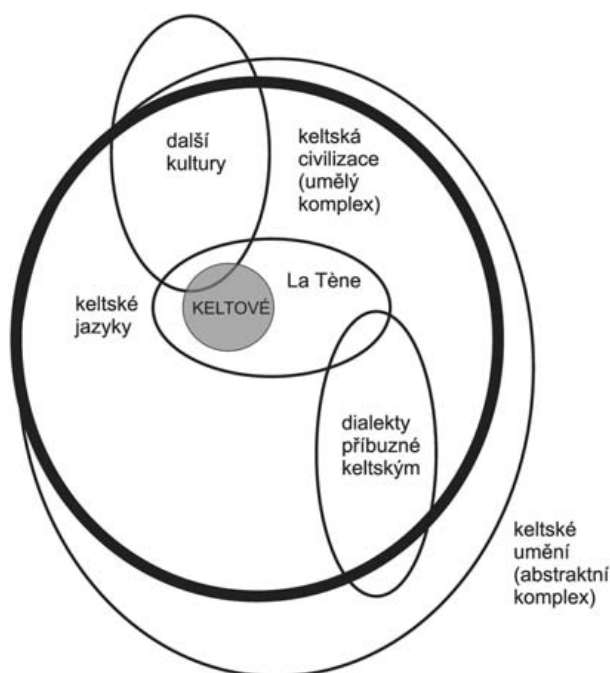
- V rámci rozsáhlého terénního výzkumu v oblasti Kalinga ostrova Luzon na Filipínách se badatelé mj. soustředili i na otázky vazby stylu a distribuce keramiky místních zemědělců na sociální členění oblasti. Jejich práce přináší důkazy o tom, že etnická příslušnost není pro místní lidi význačnou rovinou identifikace; tou jsou namísto toho malé příbuzenské jednotky a ve větším měřítku pak skupiny stmelované na principu regionality. Tato regionální úroveň členění společnosti je v materiální kultuře dobře patrná, protože např. směna keramiky probíhá primárně právě v rámci daných regionů (*Graves 1994; Stark 1994; 1999*).
- Archeologický projekt Mandara v severním Kamerunu zahrnoval i etnoarcheologický výzkum hmotné kultury současných zdejších zemědělců. Také zde výsledky poukazují na to, že místní nevnímají etnicitu jako klíčovou úroveň sebeidentifikace. Etnicitu zde dokonce ani není možné považovat za stabilní sociální útvar. Výraznější reflexe u domorodců i v jejich materiální kultuře dosahují sociální jednotky většího a menšího rozsahu, než je etnicita (*MacEachern 1992; 1998*).¹²

Výsledky etnoarcheologických výzkumů překrývání hranic materiální kultury a sociální identity vyznívají skepticky, ale jednoznačně: hledaná vazba je natolik komplexní, že znemožňuje jednoduché generalizace. Ve většině případů byla sice narýsovaná linie rozdílů mezi artefakty paralelní s určitou formou společenské kategorizace, ale to v rovině, s níž žádné antropologické ani archeologické teorie nepracují. Míra takové shody obvykle přesahuje hranici sídel (vesnic), ale je výrazně menší než přirozené geografické regiony, kulturní oblasti nebo etnické skupiny (*Stark 1998, 10*). Pokud je přece jen možné vystopovat unikátní druhy artefaktů nebo jejich vlastností, které jsou typické pro snadno interpretovatelné druhy společenské identity, jsou to takové předměty, které v archeologických nálezech nezanechají žádnou stopu (*Hodder 1977; 1982*).

Závěr

Jestliže cílem tohoto článku bylo dokázat, že archeologická kultura nepředstavuje odraz sociální identity a etnicity minulých populací, pak by jako důkaz tohoto tvrzení měla vlastně stačit poslední kapitola. Není-li totiž taková vazba jednoznačně definována u živé kultury, jak by mohla fungovat u kultury archeologické? Naším záměrem bylo rovněž ukázat, že právě pojetí archeologických kultur jako interpretačních jednotek původních společností je chybné. Vyplývá to ze samotného vývoje užívání daného termínu v archeologii a nová literatura tento názor také jednoznačně odráží (*Shennan 1989; Grant – Gorin – Fleming 2008; obr. 4*). Na druhou stranu se český odborný diskurs až na výjimky drží archaické tradice a archeologickou kulturu pojímá vesměs jako reálně existující sociální entitu. Také česky psaná archeologická kompendia a slovníky ztotožnění archeologické kultury, sociální identity a etnicity obvykle nevyklučují.

¹² Geografických a sociálních hranic stylu se samozřejmě týkají i další etnoarcheologické terénní projekty. Z nich především ty, které vycházejí z francouzské tradice a vztahují se k existujícím *chaînes opératoires* hmotné kultury, jsou pro archeologii extrémně důležité. Nicméně ani tyto práce nepotvrzují jasnou vazbu hmotné kultury a etnicity (výběrově např. *David – Sterner – Gavua 1988; Dietler – Herbich 1989; Gosselain 2000; Lemonnier 1986; Welsch – Terrell 1998*).

Obr. 4. Překrývání keltských identit: objektivních (jazyk, archeologická kultura a laténské styly), abstraktních (umění, kultura) nebo subjektivních (sebeidentifikace Keltů). Upraveno podle *Lewuillon 2006, 178*.

Fig. 4. The overlapping of Celtic identities: objective (language, archaeological culture and La Tène styles), abstract (art, culture) and subjective (Celtic self-identification). Modified after *Lewuillon 2006, 178*.

Není to přitom jen archeologická kultura, jejíž význam se v průběhu času změnil. Ne-
přehlédnutelnou obsahovou proměnu prodělal od 60. let také pojem „eticita“, jehož jsou
právě archeologové častými uživateli. Ti etnickou identitu obvykle považují za primordiál-
ní, objektivní, prastarou a navíc ji často zaměňují za jazykovou jednotu, což je přesný opak
současného teoretického přístupu ke studiu tohoto společenského jevu. Etnická kategorie
integrace je dnes považována za subjektivní, obtížně definovatelnou a v každém případě
relativně recentní (*Emberling 1997*). Mnoho autorů proto upozorňuje, že na předindustriál-
ní etnicitu bychom měli nahlížet především jako na konstrukt, který je v mnoha případech
zcela jistě umělým výtvozem moderních badatelů (*Eriksen 2007, 90*). Odklon od snahy de-
finovat společenské a kulturní útvary velkého rozsahu nezávisle na subjektu, zaznamenala
také antropologie. Problémy s teoretickým uchopením pojmu „kultura“ nakonec dovedly
antropology k reorientaci na její jednotlivé významové „vrstvy“. A to by vlastně mohl být
i návod pro archeologii: spíše než na seskupování velkého měřítko bychom se mohli sou-
středit na jiné, menší a konkrétnější formy sociální identity.

Literatura

- Abu-Lughod, L. 2006*: Writings against culture. In: E. Lewin ed., *Feminist Anthropology. A Reader*, Oxford: Blackwell Publishing, 153–169.
- Bahrani, Z. 2006*: Race and Ethnicity in Mesopotamian Antiquity. *World Archaeology* 38, 48–59.
- Baldwin, J. R. – Faulkner, S. L. – Hecht, M. L. et al. eds. 2005*: *Redefining Culture. Perspectives Across the Disciplines*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

- Barth, F. 1969:* Introduction. In: F. Barth ed., *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*, Oslo: Universitetsforlaget, 9–38.
- Baumann, T. 2004:* Defining Ethnicity. *The SAA archaeological record* 4/4, 12–14.
- Benedict, R. 1929:* The Science of Custom. *Century Magazine* 117, 641–649.
- Binford, L. R. 1962:* Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28, 217–225.
- Böhm, J. 1941:* *Kronika objeveného věku*. Praha: Družstevní práce.
- Bourdieu, P. 1977:* *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press (1972: *Esquisse d'une théorie de la pratique*).
- Brass, P. R. 1985:* Ethnic groups and the state. In: P. R. Brass ed., *Ethnic groups and the state*, London: Croom Helm, 1–56.
- Brather, S. 2004:* *Ethnische Interpretationen in der fruhgeschichtlichen Archaologie: Geschichte, Grundlagen und Alternativen*. *Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 42. Berlin and New York: de Gruyter.
- 2007: *Ethnische Identität und frühgeschichtliche Archäologie – das Beispiel der Franken*. In: S. Rieckhoff – U. Sommer Hrsg., *Auf der Suche nach Identitäten: Volk – Stamm – Kultur – Ethnos*. *BAR International Series* 1705, Oxford: Archaeopress, 120–135.
- Budil, I. T. 1998:* *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- 2005: *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta*. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie* 26. Brno: Nakladatelství Nauma.
- Buchvaldek, M. 1985:* *Dějiny pravěké Evropy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Carneiro, R. 2002:* The tribal village and its culture: an evolutionary stage in the history of human society. In: W. A. Parkinson ed., *The Archaeology of Tribal Societies*. *International Monographs in Prehistory*, Michigan: Ann Arbor, 34–52.
- Clarke, D. L. 1968:* *Analytical archaeology*. London: Methuen.
- Clifford, J. 1986:* Introduction: Partial Truth. In: *Clifford – Marcus eds. 1986*, 1–26.
- Clifford, J. – Marcus, G. E. eds. 1986:* *Writing culture: the poetics and politics of ethnography*. A School of American Research advanced seminar. Berkeley: University of California Press.
- Collis, J. 2003:* *The Celts: origins, myths and inventions*. Stroud: Tempus.
- Daniel, G. E. 1950:* *A hundred years of archaeology*. London: Gerald Duckworth.
- David, N. – Sterner, J. – Gavua, K. 1988:* Why pots are decorated. *Current anthropology* 29, 365–389.
- Derks, T. – Roymans, N. 2009:* Introduction. In: T. Derks – N. Roymans eds., *Ethnic Constructs in Antiquity. The Role of Power and Tradition*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1–10.
- Diamond, J. 2005:* *Collapse. How societies choose to fail or succeed*. New York: Viking.
- Diaz-Andreu, M. 2007:* *A world history of nineteenth-century archaeology: nationalism, colonialism, and the past*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Dietler, M. 1994:* „Our Ancestors the Gauls“: Archaeology, Ethnic Nationalism, and the Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe. *American Anthropologist* 96, 584–605.
- Dietler, M. – Herbich, I. 1989:* Tich Matek: The technology of Luo pottery production and the definition of ceramic style. *World archaeology* 21, 148–164.
- Emberling, G. 1997:* Ethnicity in complex societies: Archaeological perspectives. *Journal of Archaeological Research* 5, 295–344.
- Emberling, G. – Yoffee, N. 1999:* Thinking about ethnicity in Mesopotamian archaeology and history. In: H. Kihne – R. Bernbeck – K. Bartl Hrsg., *Fluchtpunkt Uruk: Archäologische Einheit aus methodologischer Vielfalt: Schriften für Hans J. Nissen, Rahden/Westf.: Marie Leidorf*, 272–281.
- Eriksen, T. H. 2007:* *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- Evans-Pritchard, E. E. 1940:* *The Nuer: a description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. New York: Oxford University Press.
- Fabian, J. 1983:* *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Filip, J. 1948:* *Pravěké Československo. Úvod do studia dějin pravěku*. Praha: Společnost přátel starožitností.
- Flannery, K. V. 1982:* The Golden Marshalltown: A Parable for the Archeology of the 1980s. *American Anthropologist* 84, 265–278.
- Freeman, D. 1983:* *Margaret Mead and Samoa: the making and unmaking of an anthropological myth*. Cambridge: Harvard University Press.
- 1989: Fa'apua'a Fa'amū and Margaret Mead. *American Anthropologist* 91, 1017–1022.

- Fried, M. H. 1975:* The notion of tribe. Menlo Park, California: Cummings Pub. Co.
- Galaty, J. G. 1982:* Being „Maasai“; Being „People-of-Cattle“: Ethnic Shifters in East Africa. *American Ethnologist* 9, 1–20.
- Gamble, C. 2007:* *Archaeology: The Basics*. London and New York: Routledge.
- Geary, P. J. 1983:* Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 113, 15–26.
- Geertz, C. 2000:* *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (1973: *The interpretations of cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. New York).
- Gellner, A. 1993:* *Národy a nacionalismus*. Praha: Nakladatelství Josef Hříbal (1983: *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.).
- Gosselain, O. P. 2000:* Materializing Identities: An African Perspective. *Journal of Archaeological Method and Theory* 7/3, 187–217.
- Graebner, F. 1911:* *Methode der Ethnologie*. Heidelberg: Winter.
- Grant, J. – Gorin, S. – Fleming, N. 2008:* *The Archaeology Coursebook. An Introduction to Themes, Sites, Methods and Skills*. 3rd Edition. New York: Routledge.
- Graves, M. W. 1994:* Kalinga social and material culture boundaries. A case of spatial convergence. In: W. Longacre – J. M. Skibo eds., *Kalinga ethnoarchaeology. Expanding archaeological method and theory*, Washington – London: Smithsonian Institution Press, 13–49.
- Gupta, A. – Ferguson, J. 1992:* Beyond „Culture“: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology* 7, 6–23.
- Hall, J. M. 1997:* *Ethnic Identity in Greek antiquity*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Hanson, A. 1989:* The Making of the Maori: Culture Invention and Its Logic. *American Anthropologist* 91, 890–902.
- Hodder, I. 1977:* The distribution of material culture items in the Baringo district, western Kenya. *Man* 12, 239–269.
- 1982: *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture*. New York: Cambridge University Press.
- Hrala, J. 1976:* *Malý labyrint archeologie*. Praha: Albatros.
- Childe, V. G. 1929:* *The Danube in Prehistory*. Oxford: Clarendon.
- 1935: Changing methods and aims in prehistory. Presidential Address for 1935. *Proceedings of the Prehistoric Society* 1, 1–15.
- 1956: *Piecing Together the Past: The Interpretation of Archaeological Data*. London: Routledge & Kegan Paul.
- 1957: *The dawn of European civilisation*. London: Routledge & Kegan (1925: *The dawn of European civilisation*. London: Kegan Paul).
- Johnson, M. 2008:* *Archaeological theory: an introduction*. Oxford: Blackwell.
- Jones, S. 2002:* *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London and New York: Routledge.
- Keesing, R. M. 1981:* Theories of culture. In: R. W. Casson ed., *Language, Culture and Cognition*. New York: Macmillan, 42–67.
- Kluckhohn, C. – Kelly, W. H. 1945:* The concept of culture. In: R. Linton, R. ed., *The Science of Man in the World Crisis*, New York: Columbia University Press, 78–106.
- Kossinna, G. 1911:* *Die Herkunft der Germanen*. Leipzig: Kabitzsch.
- 1936: *Die deutsche Vorgeschichte: eine hervorragend nationale Wissenschaft*. Leipzig: Kabitzsch.
- Kottak, C. P. 1986:* *Cultural anthropology*. New York: Random House.
- Kroeber, A. L. 1939:* *Cultural and natural areas of native North America*. Berkeley: University of California Press.
- 1948: *Anthropology: race, language, culture, psychology, pre-history*. New York: Harcourt.
- Kroeber, A. – Kluckhohn, C. 1952:* *Culture. A Critical Review of Concepts and History*. New York: Random House.
- Kuna, M. – Černý, V. – Dreslerová, D. et al. 2007:* *Metody archeologického výzkumu*. In: M. Kuna ed., *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*, Praha: Archeologický ústav, 89–127.
- Květina, P. – Neumannová, K. 2009:* *Dotazníkový průzkum „Percepce archeologie 2008“*. *Archeologické rozhledy* 61, 715–724.
- Lane, J. E. – Errson, S. O. 2006:* *Culture and politics: a comparative approach*. Aldershot: Ashgate Publishing.

- Larick, R. 1986: Age Grading and Ethnicity in the Style of Loikop (Samburu) Spears. *World Archaeology* 18, 269–283.
- Lemonnier, P. 1986: The study of Material Culture Today: Toward an Anthropology of Technical Systems. *Journal of Anthropological Archaeology* 5, 147–186.
- Lewuillon, S. 2006: La mal-mesure des Celtes. Errements et débats autour de l'identité Celtique de 1850 à nos jours. In: S. Rieckhoff ed., *Celtes et Gaulois l'Archéologie face à l'Histoire. Celtes et Gaulois dans l'Histoire, l'Historiographie et l'idéologie moderne*. Collection Bibracte 12/1, Glux-en-Glenne: BIBRACTE – Centre archéologique européen, 173–195.
- Linton, R. 1936: *The study of man*. New York: Appleton, Century, Crofts.
- 1945: *The cultural background of personality*. New York – London: D. Appleton-Century Company.
- Lucy, S. 2005: Ethnic a cultural identities. In: M. Diaz-Andreu ed., *The archaeology of identity. Approaches to gender, status, ethnicity and religion*, London – New York: Routledge, 86–109.
- MacEachern, A. S. 1992: Ethnicity and Ceramic Variation around Mayo Plata, Northern Cameroon. In: J. Sterner – N. David eds., *Papers in Honour of Peter Lewis Shinnie*, Calgary: University of Calgary Press, 211–230.
- 1998: Scale, Style, and Cultural Variation: Technological Traditions in the Northern Mandara Mountains. In: M. T. Stark ed., *The Archaeology of Social Boundaries*, Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 107–131.
- Malinowski, B. 1931: Culture. In: E. R. A. Seligman ed., *Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 4, New York: Macmillan., 621–646.
- 1968: *Vědecká teorie kultury*. Brno: Krajské kulturní středisko (1944, A scientific theory of culture).
- Maquet, J. 1949: *Unité de l'anthropologie culturelle*. Louvain: Institut de recherches économiques et sociales.
- Martens, J. 1989: The Vandals: myths and facts about a Germanic tribe of the first half of the 1st millenium AD. In: S. Shennan ed., *Archaeological approaches to cultural identity*, London: Unwin Hyman, 57–65.
- McGuire, R. H. 1982: The study of ethnicity in historical archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 1, 159–178.
- Meyer, E. 1884: *Geschichte des Alterthums*. Berlin.
- Moerman, M. 1965: Ethnic Identification in a Complex Civilization. Who Are the Lue?. *American anthropologist* 67, 1215–1230.
- Nagel, J. 1994: Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture. *Social Problems* 41, 152–176.
- Naroll, R. 1968: Who the Lue are. In: J. Helm ed., *Essays on the Problem of Tribe*, Seattle: University of Washington Press, 72–79.
- Neustupný, E. 2007a: Vymezení archeologie. In: M. Kuna ed., *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*, Praha: Archeologický ústav, 11–22.
- 2007b: *Metoda archeologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Neustupný, J. 1960: Věda o pravěku a její pracovní metody. In: J. Neustupný ed., *Pravěk Československa*, Praha: Orbis, 11–30.
- Novotný, B. a kol. 1986: *Encyklopédia archeológie*. Bratislava: Obzor.
- Parkinson, W. A. ed. 2002: *The Archaeology of Tribal Societies*. Michigan: Ann Arbor.
- Petri, F. 1937: *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich. Die fränkische Landnahme in Frankreich und den Niederlanden und die Bildung der germanisch-romanischen Sprachgrenze*. Bonn: Röhrscheid.
- Pleiner, R. 1978: Čas a prostor. In: R. Pleiner – A. Rybová edd., *Pravěké dějiny Čech*, Praha: Academia, 27–31.
- Podborský, V. 1997: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno: Masarykova univerzita.
- Profantová, N. 2009: Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavniny do střední Evropy. K článku Florina Curty. *Archeologické rozhledy* 61, 303–330.
- Radcliffe-Brown, A. R. 1949: White's View of a Science of Culture. *American Anthropologist* 51, 503–512.
- Redman, Ch. L. 1999: The development of archaeological theory: explaining the past. In: G. Barker ed., *Companion encyclopedia of archaeology*, London – New York: Routledge, 48–80.
- Renfrew, C. 1972: *The emergence of civilisation: the Cyclades and the Aegean in the third millennium B.C.* London: Methuen.
- Renfrew, C. – Bahn, P. 1994: *Archaeology. Theories, Method and Practice*. London: Thames and Hudson.
- Romney, A. K. – Weller, S. C. – Batchelder, W. H. 1986: Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy. *American Anthropologist* 88, 313–338.

- Sackett, J. 1977:* The meaning of style in archaeology: a general model. *American Antiquity* 42, 369–380.
- *1990:* Style and ethnicity in archaeology: the case for isochrestism. In: M. W. Conkey – C. A. Hastorf eds., *The uses of style in archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, 32–43.
- Sahlins, M. 1972:* *Stone Age economics*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Shennan, S. 1989:* Introduction: Archaeological Approaches to Cultural Identity. In: S. Shennan ed., *Archaeological Approaches to Cultural Identity*, London: Unwin Hyman, 1–32.
- Sklenář, K. 1983:* *Archaeology in Central Europe: the first 500 years*. New York: St. Martin's Press.
- Smith, A. D. 1986:* *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford – New York: Basil Blackwell.
- Sommer, U. 2007:* Archäologische Kulturen als imaginäre Gemeinschaften. In: S. Rieckhoff – U. Sommer Hrg., *Auf der Suche nach Identitäten: Volk – Stamm – Kultur – Ethnos*. BAR International Series 1705, Oxford: Archaeopress, 59–78.
- Stark, M. T. 1994:* Pottery exchange and the regional system. In: W. Longacre – J. M. Skibo eds., *Kalinga ethnoarchaeology. Expanding archaeological method and theory*, Washington – London: Smithsonian Institution Press, 169–197.
- *1998:* Technical choices and social boundaries in material culture patterning: an introduction. In: M. T. Stark ed., *The archaeology of social boundaries*. Smithsonian series in archaeological inquiry, Washington – London: Smithsonian Institution Press, 1–11.
- *1999:* Social Dimensions of Technical Choice in Kalinga Ceramic Traditions. In: E. Chilton ed., *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 24–43.
- Taylor, W. W. 1948:* *A Study of Archaeology*. Memoir 69, American Anthropological Association. Carbondale: Southern Illinois University Press, reprinted 1967.
- Thomas, J. 1999:* Culture and identity. In: G. Barker ed., *Companion encyclopedia of archaeology*, London – New York: Routledge, 431–469.
- Trigger, B. G. 1980:* Gordon Childe, revolutions in archaeology. London: Thames and Hudson.
- *1989:* *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tylor, E. B. 1958:* *Primitive culture*. New York: Harper (1871: *Primitive culture*. London: John Murray).
- Vašíček, Z. 2006:* *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Univerzita Karlova.
- Watson, P. J. 1995:* Archaeology, Anthropology, and the Culture Concept. *American Anthropologist* 97, 683–694.
- Welsch, R. L. – Terrell, J. E. 1998:* Material culture, social fields and social boundaries on the Sepik coast of New Guinea. In: M. T. Stark ed., *The archaeology of social boundaries*. Smithsonian series in archaeological inquiry, Washington – London: Smithsonian Institution, 50–77.
- White, L. 1949:* *The Science of Culture*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Whittaker, D. 2009:* Ethnic discourses on the frontiers of Roman Africa. In: T. Derks – N. Roymans eds., *Ethnic Constructs in Antiquity. The Role of Power and Tradition*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 189–205.
- Wiessner, P. 1983:* Style and social information in Kalahari San projectile points. *American Antiquity* 48, 253–276.
- Wissler, C. 1917:* *The American Indian: An Introduction to the Anthropology of the New World*. New York: McMurtrie.
- Wobst, M. 1977:* Stylistic behavior and information exchange. In: C. Cleland ed., *Papers for the Director: research essays in honor of James B. Griffin*. Michigan Anthropological Papers 61, Ann Arbor: Museum of Anthropology – University Michigan, 317–342.
- *1999:* Style in archaeology or archaeology in style. In: E. Chilton ed., *Material meanings. Critical approaches to the interpretation of material culture*, University of Utah Press: Salt Lake City, 118–132.
- Wolf, E. R. 1980:* They Divide and Subdivide, and Call It Anthropology. *The New York Times*, November 30, Section E: 9.
- *1984:* Culture: Panacea or Problem?. *American Antiquity* 49, 393–400.
- Wolf, O. 2008:* Antropologická krátkozrakost archeologie aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“. *Archeologické rozhledy* 60, 127–135.
- Woolf, G. 1997:* Beyond Romans and Natives. *World Archaeology* 28, 339–350.
- Yoffee, N. 1990:* Before Babel: a review article. *Proceedings of the Prehistoric Society* 56, 299–313.
- *2005:* *Myths of the archaic state: evolution of the earliest cities, states and civilizations*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

The archaeology of fabricated identity

The work addresses the relationship between culture, archaeological culture and social identity (ethnicity). The theoretical substance of these individual key terms has changed significantly in recent times, a fact that is not reflected by all contemporary researchers. The failure to comprehend the development of terms used primarily in other disciplines logically deprives archaeology of their theoretical and interpretive value. For this reason, the essay includes a brief overview of the history of the emergence and content of anthropological and archaeological culture and ethnicity.

The meaning of the term “culture” has changed substantially from its original definition. This change was the result of reservations formulated against the traditional concept on several levels. The first problem is with the anthropological invention of “traditional culture”. The earlier concept understood culture as a transcendental category that existed independently of its bearers. The new theory, on the other hand, views culture as a direct product of people, who can then deliberately change or recreate it along with traditions. This concerns not only their own culture, but foreign cultures as well. Earlier it was not uncommon for anthropologists in their works to change, intentionally or unintentionally, the image of “other” cultures or directly create it. Another level consists in the concept of culture as an entity existing outside of time without its own actual individual development. The cultures described in anthropology books are like imperishable canned foods or snapshots from a camera. The long history behind the form of each culture, including archaic, is somehow erased. Yet another problem is in the erroneous geographical concept of cultural space as a mosaic of clearly defined territories. Perhaps the greatest mistake is the perception of anthropology as an exact scientific discipline. The subject of criticism, however, is not “culture” as a category, but the method in which it is captured. Culture studied in the field by means of indigenous informants will always be more or less fictitious. The traditional view of a Euro-American anthropologist writing for western readers is then regarded as a clear characteristic of subjectively constructed cultures of “others”.

In the past and even today the study of prehistoric cultures has been approached by means of a special, archaeologically specific concept of archaeological cultures. Their historical and contemporary concept cannot be regarded as simple and single-layered. Instead of a single definition, the term “archaeological culture” can be historically tied to numerous theses based on a separate concept for categorizing archaeological finds in time and space, and also, causally, with their interpretation.

- a) Populations living in different periods and at different locations create distinct cultural patterns, and as a result, their material cultures (and what remains of these in archaeological finds) also differ.
- b) The classification of these time/space entities leads to the establishment of archaeological cultures. Their identification is based on polythetic taxonomy: “a culture must be distinguished by a plurality of well-defined diagnostic types that are repeatedly and exclusively associated with one another and, when plotted on a map, exhibit a recognizable distribution pattern...” (*Childe 1956, 123*).
- c) These constructed units are regarded as direct agents of historical events. They play and represent the roles of individuals and groups under other circumstances known from written history.
- d) Archaeological cultures are regarded as indicators of ethnicity or self-conscious identification with a specific social group.
- e) In a transferred sense archaeological cultures also play a political role when they serve to justify the claims of modern social groups to a specific territory.

The overall validity of the aforementioned thematic levels of archaeological culture has been strongly refuted today. No equal sign can be placed between archaeological culture and living anthropological culture. Archaeological cultures are primarily a theoretical concept, and as such are useful for classifying material culture (be it typological or spatial); but for their interpretation in their own concept they are more confusing than explanatory. The basic problem continues to this day: archaeological cultures are not real existing entities and therefore cannot be regarded as subjects of history. Likewise, archaeological cultures are not a direct reflection of ethnic or even self-identifying units. Such units, the definition of which is not intrinsically problematic, are completely different from an analytical perspective from the essence of archaeological cultures.

Ethnicity is a classification category of society used in archaeology for denoting broader units that exceed a hypothetical lower level of integration, including, for example, settlement community, family, tribe, etc. On a general level ethnicity is understood as a sense of social solidarity based on a culturally constructed consciousness of a common origin. The original primordial and normative concept of ethnicity was challenged by *F. Barth (1969)* at the end of the 1960s. Barth showed that “ethnic consciousness,” a purely subjective level of categorization, is more important for the existence of ethnicity. He also argued that ethnicity along with additional types of social identity (e.g. status, profession, religion) is a dynamic process. The assertion that individuals can essentially change their ethnic affiliation during their lifetime also runs contrary to contemporary ideas. Today’s concept of ethnic identity is based on Barth’s views. Ethnicity is paradigmatically understood as a subjective phenomenon that is essentially impossible to objectively characterize or distinguish according to external attributes. The characteristics by which individual groups perceive the mutual differences between themselves and others could in fact acquire imperceptible forms for the outside observer. What’s more, the new concept acknowledges that over the course of human history ethnic affiliation certainly did not always have the same meaning and only gained importance under specific circumstances. The fact that these conditions are the norm in our urbanized, multi-ethnic society does not mean that the categories had the same relevance in the past. Ethnic identity apparently exists only in connection with some larger socio-political entity – typically the state. It is very likely that the identity of the great standard as we understand it today in the form of ethnicity functioned completely differently in the past or perhaps did not exist at all. Instead of a large sized identity we should, especially for the prehistoric past, look for integration on a much smaller scale – particularly while taking into account that each person is a bearer of a whole line of identities, any one of which can gain importance with respect to the specific situation. An identity viewed from a “birds-eye perspective” is more than anything else merely a situational construction.

If we return to the basic concept of archaeological cultures, it would be appropriate to ask whether it is even possible to assign archaeological sources to defunct social units. In order to answer this question on the basis of empirical knowledge, researchers attempted a practical application: to identify the borders of ethnic and/or other social identities on the basis of the material culture of living pre-industrial populations. The results of their ethnoarchaeological investigations, overlapping the borders of material culture and social identity, speak sceptically, but unequivocally: the studied link is far too complex to permit a simple generalisation. In the majority of cases they were able to describe a line of differences among artefacts parallel to a certain form of social categorization, though on a level on which no anthropological or archaeological theory operates. The degree of such congruity typically crosses the boundaries of the settlement (village), but is significantly smaller than natural geographic regions, cultural territories or ethnic groups. If it is in fact possible to track down unique types of artefacts or their qualities that are typical for easily interpretable kinds of social identity, they are objects that leave no traces in archaeological finds.

If a link between material culture and social identity is not clearly defined for living cultures, how could this work with archaeological cultures? The conclusion reached by the author is that archaeological culture does not reflect the social identity and ethnicity of past populations and that the concept of archaeological cultures as interpretative units of original societies needs to be revised.

English by *David J. Gaul*

MATERIALIA

Sídelní aglomerace v prostoru dnešního Kolína Záchranný výzkum v trase obchvatu města

Radka Šumberová – Drahomíra Malyková –
Jana Vepřeková – Monika Pecinovská

Cílem příspěvku je referovat o výsledcích záchranného výzkumu v trase silničního obchvatu Kolína v letech 2008–2009. V předstihu bylo prozkoumáno několik desítek sídlišť a pohřebišť z pravěku a raného středověku, která dokládají téměř kontinuální využívání zdejší krajiny. Nejvýraznějším výsledkem je zachycení čtyř neolitických rondelů. Zpracování si vyžádá dlouhá léta, již nyní ale lze konstatovat, že v některých obdobích, zejména v neolitu a eneolitu a v době železné, plnilo dotyčné území centrální funkci se stabilním využíváním některých poloh.

střední Čechy – pravěk – neolit – raný středověk – rondel – pohřebiště – Kolín

Settlement agglomerations in today's Kolín area, Central Bohemia. Rescue excavations along the town by-pass road. *The aim of the work is to report on the results of rescue excavations that took place along Kolín's by-pass road between 2008 and 2009. Several dozens of prehistoric and early medieval settlements and burial sites were examined in advance; these demonstrate evidence of the almost continuous utilisation of this landscape. The most striking result is the capturing of four Neolithic rondels. The processing work will require many years, but already now it can be said that in some periods, particularly the Neolithic and Eneolithic and in the Iron Age, the said territory played a central role with the steady utilisation of some locations.*

Central Bohemia – prehistory – Neolithic – Early Middle Ages – rondel – burial ground – Kolín

Výstavba silničního obchvatu Kolína na labském levobřeží narušila z archeologického hlediska jednu z nejfrekventovanějších oblastí České kotliny. Poloha v blízkosti velkého říčního toku, příhodné klimatické i pedologické podmínky úrodné nížiny na levém břehu Labe umožňovaly v této oblasti intenzivní rozvoj osídlení v pravěku i středověku. Díky mimořádně aktivní činnosti regionálních badatelů je tato oblast u nás současně jedním z nejlépe archeologicky poznáných území.

Příprava výzkumu

Trasa obchvatu začíná na okraji první labské terasy nad ohybem Labe k severu. Obloukem se vzdaluje od vodního toku, vystupuje na návrší tvořené výběžky kutnohorského krystalinika a těsně obchází město Kolín při jeho západním a jižním okraji. Překračuje koryta několika vodotečí, existujících i zaniklých, a jižně od města se po osmi kilometrech vrací na okraj první labské terasy (*obr. 1*). První přípravná fáze výzkumu se soustředila na vyhodnocení dostupných archeologických dat ve spolupráci s Regionálním muzeem v Kolíně. Souběžně byl prováděn i nedestruktivní výzkum pomocí povrchové prospekce metodou sběrů, průzkum detektorem kovů na přístupných částech trasy, geofyzikální prospekce magnetometrickou metodou a letecký průzkum. Základem predikce bylo vyhodnocení archivních dat. Rešerše v archivu kolínského muzea zjistila na labském levobřeží v prostoru Kolína celkem 49 poloh se sídlištními, pohřebními i ojedinělými nálezy (*Valentová 2007*), soustředěných do 10 okruhů (*obr. 2*). V blízkém okolí stavby lze mluvit zhruba o 20 známých polohách. Ze tří čtvrtin se jedná o lokality, uváděné již v soupisech F. Dvořáka (*Dvořák 1936; Dvořák – Filip*

1939–1946) či v jeho inventáři. Z toho vyplývá, že dosud známé nálezy byly získány nikoli plošnými výzkumy, ale při drobných terénních aktivitách, kdy nelze stanovit přesnější rozsah archeologické lokality.

Tyto poznatky byly postupně doplňovány nedestruktivním průzkumem. Jako mimořádně efektivní se ukázal především geofyzikální průzkum. Povrchové sběry byly úspěšné zejména v mírně svažitéch terénech, kdy vzhledem k postupující erozi byly orbou opakovaně narušovány horní části objektů. Letecký průzkum nedovolil víc než dokumentaci terénu před zahájením stavby, využity byly ale snímky z archivu a z družic. Propojením výsledků jednotlivých částí přípravné fáze výzkumu bylo vyčleněno 10 zón s velmi pravděpodobným výskytem archeologických situací, které bylo třeba kompletně archeologicky zkoumat v předstihu před zahájením vlastní stavby.

Předpoklady a skutečnost

Vlastní záchranný archeologický výzkum byl zahájen v dubnu 2008 a ukončen v říjnu 2009. Výsledky terénního odkryvu potvrdily předpoklady z první etapy rešerší a povrchových průzkumů v počtu a lokalizaci nalezišť, překonaly je však v rozsahu a intenzitě využívání predikovaných poloh (tab. 1).

Okraj první labské terasy poblíž ústí Pekelského potoka do Labe (plocha I – obr. 3) se z geomorfologického hlediska jevil pro osídlení jako velice perspektivní a i starší nálezy z nedalekých poloh Kolín–Chaloupky, Kolín – Lučební závody a Nová Ves – Ohrada (srov. *Dvořák 1936*, 134–136; *Motyková – Sedláček 1990*, 277, 280; *Rulf 1983*, 82) dokládaly intenzivní využívání prostoru v průběhu pravěku. Zdánlivě se zde ale lokality koncentrovaly blíže labského toku, v řadě případů až do nivy, a ani povrchový a detektorový průzkum v trase stavby nenasvědčoval větší koncentraci archeologických situací. Teprve geofyzikální průzkum těsně před zahájením skryvky ukázal hustou síť objektů a rozsáhlý příkopový útvar. V prostoru budoucí mimoúrovňové křížovatky byly nakonec odkryty části dvou neolitických rondelů a dalších 1500 objektů z období neolitu, eneolitu, doby bronzové, doby železné a raného středověku, včetně pohřebiště únětické kultury (70 hrobů), pohřebiště bylanské kultury (5 hrobů) a raně středověkého pohřebiště (6 hrobů). V jižní části plochy bylo zachyceno zanesené koryto původní vodoteče, směřující k Pekelskému potoku, kde byl již dříve nalezen keramický depot z období latěnu (*Valentová 2003*, 226).

Odkrytí dvou dosud neznámých neolitických rondelů je výsledkem poněkud překvapivý vzhledem ke stupni narušení jednoho z nich komunikacemi a inženýrskými sítěmi nejrůznějšího stáří. Uvážíme-li ale, že se pohybujeme v terénu, kde je množství zaniklých labských meandrů a menších přítoků Labe, pak lze pochopit, že tento typ objektu mohl v méně rozsáhlých nebo v plošných stavbách uniknout pozornosti a souvislost početných příkopových útvarů osvětlil teprve plošný výzkum (obr. 4).

Prostor návrší nad rybníkem Peklo (plocha II), oddělený od plochy I příkrým svahem, byl jako archeologicky pozitivní stanoven na základě výsledků povrchových sběrů. Výzkumem byly odkryty ojedinělé objekty bošácké skupiny, kostrové hroby kultury se zvoncovitými poháry (4), část sídliště štítarského stupně knovízské kultury a latěnský kostrový hrob. Z terénní situace je zřejmé, že skryvka zachytila pouze okrajovou část rozsáhlé lokality na návrší nad soutokem Pekelského potoka a bezejmenného, dnes již zaniklého toku, projevujícího se hluboko zahloubeným korytem.

Na strategicky velmi výhodném plochém návrší mezi rybníkem Peklo a obcí Štítary, ze tří stran ohraničeném vodními toky (plocha III – obr. 5), prokázaly pozitivní výsledky nedestruktivního průzkumu velmi intenzivní využívání prostoru v pravěku i raném středověku, současně ale i soustavné narušování objektů orbou. Pod minimální vrstvou ornice byly dochovány výrazné pozůstatky několika sídlišť z eneolitu, doby bronzové, doby železné i raného středověku a ojedinělé hroby únětické kultury. Nálezy z ornice a intruze v objektech navíc ukazují na erozi a orbou zničené komponenty z doby římské a doby stěhování národů. Ohrazení prostoru nebylo doloženo, ačkoliv ho nemůžeme vyloučit mimo zkoumanou plochu.

Prostor na pravém břehu Pekelského potoka (plocha IV – obr. 6), oddělený širokým údolím od plochy III, nebyl přístupný pro předstihový povrchový průzkum a letecké snímky zde zaznamenaly jen trasy zaniklých cest a říčních koryt. Z 15 poloh s archeologickými nálezy, evidovaných na katastru

PLOCHA	POČET OBJEKTŮ	ROZLOHA V HA	KOMPONENTY
I	1946	6,8	LnK, StK, LgK, KNP, badenská, ŘK, UK, bylanská, RS
II	220	1,1	StK, bošacká, KZP, štitarská, La
III	680	1,7	StK, KNP, ŘK, UK, La, Ř, RS
IV	644	3,3	LnK, UK, knovizská, štitarská, La, RS
V	12	11,1	pravěk
VI	559	5,7	KZP, UK, bylanská
VII	282	2,9	StK, UK, štitarská
VIII	579	5,6	LnK, StK, LgK, bylanská, La, Ř, RS
IX	1050	1,8	LnK, KNP, La, Ř, RS
X	129	2,9	LnK, KNP, Ř, NV
celkem	6101	42,9	

Tab. 1. Přehled zkoumaných ploch a komponent.

Tab. 1. Overview of examined surfaces and components.

Štítar, byly dvě poblíž zkoumané trasy (srov. *Dvořák 1936*, 148; *Filip 1956*, 384; *Rybová 1968*, 47–48). Archeologický výzkum prokázal, že lokalita byla využívána od nejstaršího stupně kultury s lineární keramikou a především v pozdní době bronzové, mladší době železné a v raném středověku. Osídlení sahalo až k zaniklé vodoteči, paralelní s Pekelským potokem.

Navazující rovinaté bezvodé území (plocha V) nenaznačovalo ani ve fázi předběžných průzkumů možnost výskytu archeologických lokalit. Nejblíže lokalizované starší nálezy byly známy z okolí nemocnice (*Dvořák 1936*, 92, 106, 135; *Valentová – Tvrđík 2004*, 558) a ze starých kolínských cihelen (viz níže). Západní část tohoto území je možné jako jedinou v rámci obchvatu označit jako archeologicky negativní úsek bez pozitivních archeologických zjištění, východní část pak jako velmi málo archeologicky exponovaný úsek s několika ojedinělými objekty pravěkého stáří a další zaniklou vodotečí.

Na okraji rovinatého terénu směrem k Polepskému potoku (plocha VI) je lokalizováno pohřebiště únětické kultury zkoumané F. Dvořákem (srov. *Dvořák 1926; 1927; 1936*, 39–44; *Moucha 1954*). Oproti původním předpokladům trasa obchvatu pohřebiště nezasáhla, odkryla ale část sídliště únětické kultury, které zde Dvořák předpokládal v podobě „mohutného půlkruhu kolem pohřebiště“ (*Dvořák 1936*, 44), a sídliště ze starší doby železné. Při okraji svahu nad Polepským potokem byla zachycena skupina hrobů kultury se zvoncovitými poháry, které při svém výzkumu zaznamenal i F. Dvořák. Nad rámec jeho zjištění tak přesahují pouze nepočetné sídlištní objekty kultury se zvoncovitými poháry. Výzkum proběhl také v prostoru západně od starých kolínských cihelen s dříve evidovanými nálezy z průběhu celého pravěku i raného středověku (srov. *Dvořák 1936; Hrala 1959*, 23; *Valentová – Tvrđík 2004*, 558–559, aj.). V tomto místě byly ale zaznamenány pouze shluky blíže nedatovaných kúlových jam.

Opačný břeh Polepského potoka (plocha VII – obr. 7) s podobně vhodnými podmínkami pro osídlení byl sice při povrchovém průzkumu označen jako pozitivní, ale nálezy nebyly příliš početné. Starší nálezy se koncentrovaly severněji směrem k soutoku s Labem. Na leteckých snímcích byly identifikovány především stopy po bombardování průmyslové části města v době druhé světové války a vzhledem k recentním narušením a početným inženýrským sítím nebylo přistoupeno ani ke geofyzikálnímu průzkumu. Objev dalšího neolitického rondelu v průběhu výzkumu byl tedy nečekaný, ačkoliv ho doprovázelo i poměrně intenzivní soudobé osídlení a dříve byl narušen jak stavbou železnice, tak silnicí z Kolína do Hlubokého Dolu. Prozkoumáno bylo také několik hrobů únětické kultury a sídlištní objekty z doby bronzové a halštatské, potvrdilo se i narušení plochy krátery po bombách z 2. světové války.

Archeologické situace pokračovaly kontinuálně východním směrem k Nebovidskému potoku. Toto území (plocha VIII) již prostorově souvisí s intenzivním osídlením hrany labské terasy na Kutnohorském předměstí a Štáralce, které je známé z početných starších nálezů (*Dvořák 1936*, 106, 134–135;

Dvořák – Filip 1939–1946, 70–94, 210–211, 219; Jiráň – Rulf – Valentová 1987, 105) i novějších výzkumů (Šumberová 2007; Tvrđík 2003; Velínský – Brzobohatá 2008). Nápadná koncentrace archeologických objektů na levém břehu potoka byla patrná i na družicových snímcích. Při geofyzikálním průzkumu byl navíc identifikován i rozměrný liniový objekt. Maximální koncentrace archeologických situací byla výzkumem zjištěna na mírném návrší spojujícím v nadm. výšce 218 m okraj terasy nad Nebovidským potokem s okrajem labské terasy. Rozkládaly se zde sídelní areály z neolitu, eneolitu, halštatu, laténu a z doby římské. Poněkud excentricky bylo návrší obeháno jednoduchým příkopem s minimálně jednou vstupní branou, který je zřejmě možné přiřadit k neolitickým rondelům. Terénní práce zasahovaly až do silně zamokřené nivy Nebovidského potoka, kde výběrová sondáž dovoluje konstatovat využívání nivy v době římské a existenci výrobních objektů v tomto prostoru.

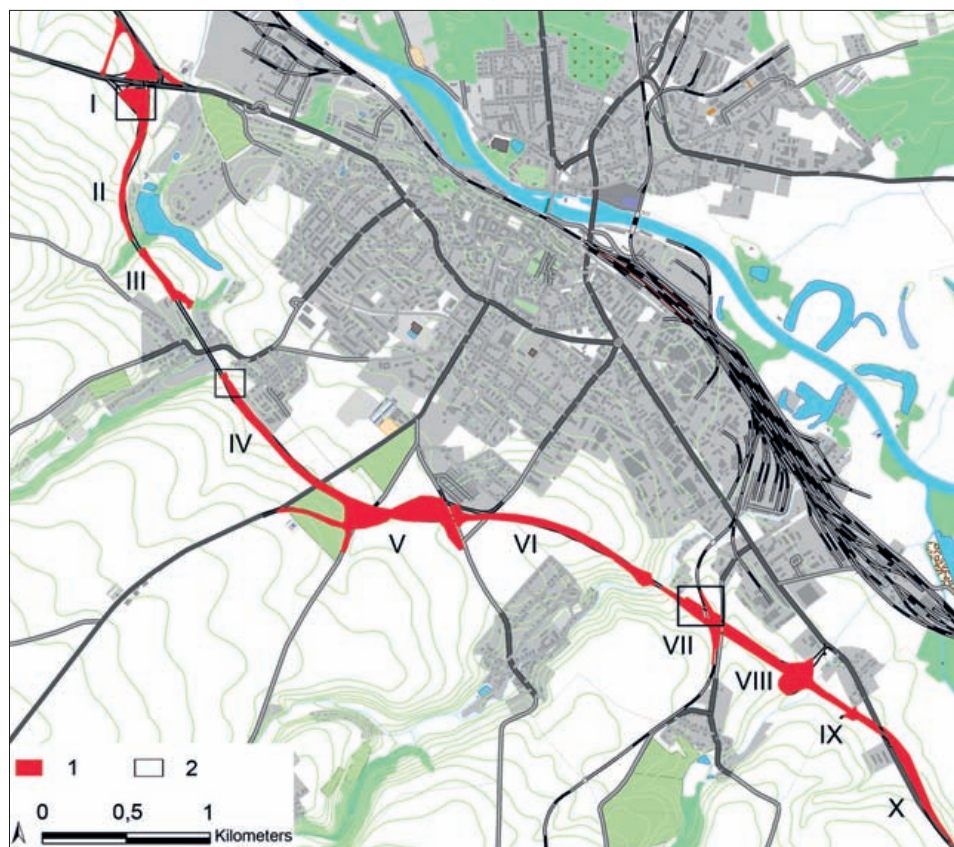
Na pravém břehu Nebovidského potoka (plocha IX – obr. 8) pokračoval v první části zamokřený terén, v rámci kterého bylo patrné písčitou náplavou zanesené paralelní koryto potoka a bažinatý terén soustavně zaplavovaný spodní vodou, vše překryté zřejmě splachovou vrstvou o mocnosti místy až 80 cm. V jižní části plochy se již trasa silnice vrátila na první labskou terasu a podloží zde bylo tvořeno písky a různorodými písčitými náplavami, znesnadňujícími identifikaci objektů. Podařilo se zachytit části sídelních komponent z období neolitu, eneolitu, mladší doby železné a doby římské a pohřebiště z raného středověku. Nejvýraznější komponentou bylo sídliště kultury s lineární keramikou s téměř dvaceti torzy půdorysů dlouhých domů od nejstaršího po střední stupeň LnK. Období eneolitu je reprezentováno mimo jiné dětským pohřbem v keramické nádobě, výrazná je i římská komponenta s polozemnicemi a železářskými pecemi, zasahující až do nivy potoka.

Závěrečný úsek stavby (plocha X) obnažil plochu na rozhraní prvé a druhé labské terasy, kdy z nadm. výšky 204 m terén prudce vystupuje do nadm. výšky 214 m. Ve spodní části ještě pokračovalo osídlení neolitické a římské, mozaiku poznatků doplňují dva orbou značně poškozené hroby kultury se šňůrovou keramikou. Ve svahu a v horní části plochy byly zaznamenány prozatím bližší nespécifikované objekty z eneolitu. Tomuto období zřejmě náleží i trojice masivních souběžných příkopů, zachycených na hraně druhé terasy a viditelných i na leteckých fotografiích.

Souhrn předběžných výsledků terénní části výzkumu

K paleolitickému a mezolitickému osídlení území dnešního Kolína existuje jen velmi málo dokladů. Pro období neolitu je pramenná základna naopak velmi rozsáhlá a území je považováno za jedno z ohnisek vývoje kultury s lineární keramikou (Pavlu – Rulf 1996). Na základě výsledků našeho výzkumu už lze mluvit o neolitické sídelní aglomeraci s rozlohou minimálně 11 km², rozprostřené na okraji labské terasy a březích všech levých přítoků Labe. Jen v rámci výzkumu lze konstatovat sedm areálů s neolitickým osídlením na osmikilometrovém řezu krajinou (obr. 9), které částečně již byly známy, částečně jen předpokládány na principu modelového vývoje osídlení. Kultura s lineární keramikou byla doložena v pěti lokalitách. V prvním případě jde o několik ojedinělých objektů a půdorys jednoho domu v nejsevernější části sledované plochy, na okraji labské terasy, které zřejmě souvisí s areály situovanými dále po toku Labe (Ohrada, Nová Ves I). Ve druhém případě bylo na pravém břehu Pekelského potoka, na mírném svahu obráceném k severu, zkoumáno poměrně rozsáhlé sídliště ze staršího stupně kultury s lineární keramikou, předběžně datované do LnK Ic–I/II a dále využívané minimálně v LnK II. Jde o první tak rozsáhlý soubor na Kolínsku, který umožní i kvantitativní vyhodnocení souboru materiálů a sledování vnitřního vývoje areálu. Menší koncentrace objektů LnK byla zachycena také na pravém břehu Polepského potoka. Rozsáhlé sídliště s téměř dvaceti půdorysy domů zasáhla skrývka na pravém břehu paralelního Nebovidského potoka (obr. 8). Osídlení LnK zde bylo dlouhodobé a velmi intenzivní a pokračovalo až na okraj labské terasy. I zde minimálně jeden půdorys domu náleží do staršího stupně LnK.

Ve čtyřech lokalitách bylo doloženo osídlení kultury s keramikou vypíchanou. Na návrší na levém břehu Pekelského potoka jde o ojedinělé objekty, v dalších lokalitách byla zkoumána rozsáhlá sídliště a rondely. První areál se dvěma rondely je rozložen na okraji první labské terasy nad ústím Pekelského potoka do Labe. Terén je zde mírně svažité k severu a severovýchodu a rondely jsou odděleny depresí – zřejmě zaniklou vodotečí, původně se vlévající do Pekelského potoka. První byl odkryt

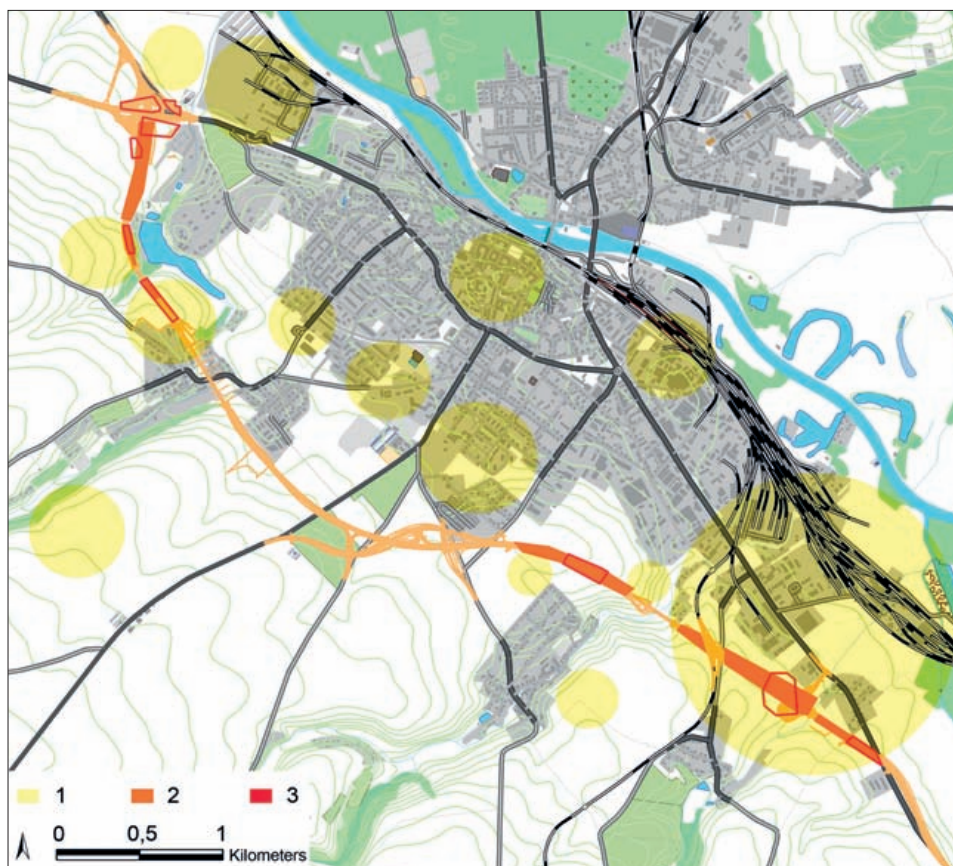

Obr. 1. Trasa obchvatu silnice I/38 mimo Kolín. 1 – zóny archeologického výzkumu, 2 – výřezy vyobrazené na obr. 3, 6, a 7.

Fig. 1. The route of the I/38 by-pass outside of Kolín. 1 – archaeological excavation zones, 2 – highlights depicted on fig. 3, 6, and 7.

recentně silně narušený velký rondel se čtyřmi koncentrickými příkopy a čtyřmi branami. Komunikacemi a inženýrskými sítěmi byl zničen celý vnitřní prostor rondelu, část konstrukce rondelu a pravděpodobně původně existující východní brána. Vnější konstrukce je tvořena čtyřmi koncentrickými příkopy (obr. 10), z nichž čtvrtý, vnější příkop nebyl dokončen. Maximální vnější průměr rondelu je 213 m, vnitřní průměr rondelu, tedy průměr vnitřní hrany prvního příkopu, je ca 147 m. Šířka celé soustavy příkopů je více než 60 m. Brány byly tvořeny klešovitými výběžky příkopů, přičemž severní brána je situována přímo na okraji terasy nad nivou Labe a před vstupem terén již spadá do záplavového území. Počet příkopů řadí kolínský rondel mezi české unikáty, tvar brány s klešovitě vyhnutými rameny všech příkopů je pak častější na Slovensku (Svodín: *Němejcová-Pavůvková 1995*; Bajtava: *Kuzma 2005*).

Jižně od rondelu 1, za mírnou terénní depresí, byl zkoumán další rondel (obr. 11). Skrývkou byl odkrytý zhruba ze čtyř pětín, zbývající část se podařilo zachytit geofyzikálním průzkumem. Rondel nemá striktně kruhový tvar, spíše by se dalo mluvit o oválu s rozměry 82 x 74 m. Je tvořen jedním příkopem, vnitřní palisádou, ohraničující prostor o průměru zhruba 60 m, a je možné uvažovat i o vnější palisádě. Příkop byl přerušen čtyřmi branami s neobvyklou konstrukcí, kdy vlastní příkop byl

Obr. 2. Pozitivní výsledky přípravné fáze výzkumu. 1 – archivní rešerše, 2 – sběry, 3 – geofyzikální průzkum.
Fig. 2. Positive results of the excavation preparation phase. 1 – archive research, 2 – field survey collections, 3 – geophysical survey.

pouze přerušena a kolmo k němu byly v odstupu vyhloubeny dva žlaby o stejném profilu i hloubce, ohraničující vstupní šíji, která se vně nálevkovitě rozevírala. Tato konstrukce nebyla prozatím u jiných rondelů pozorována (Řídký 2008), zde byla shodně sledována u severní a východní brány, na jižní straně byla pouze úzká branka vzniklá prostým přerušením příkopů. Západní brána pak má na geofyzikálním plánu obdobný tvar jako severní a východní, ale žlaby se stáčíjí do oblouku. Vnitřní palisáda byla vzhledem k erozi zachována jen torzovitě v podobě mělkého žlábků, přesto můžeme konstatovat, že nebyla přerušena v místě přerušení příkopu. Pokud nebudeme předpokládat jinou stavební fázi, dalo by se uvažovat o určitém ztížení průchodu i průhledu do vnitřního prostoru. Celá konstrukce, bereme-li v úvahu i vnější palisádu, byla široká 20 m. Svými rozměry náleží rondel do střední velikostní skupiny (Podborský 1988, 246), do typové skupiny dle konstrukce brány (Řídký 2008, obr. 28) jej nelze zařadit.

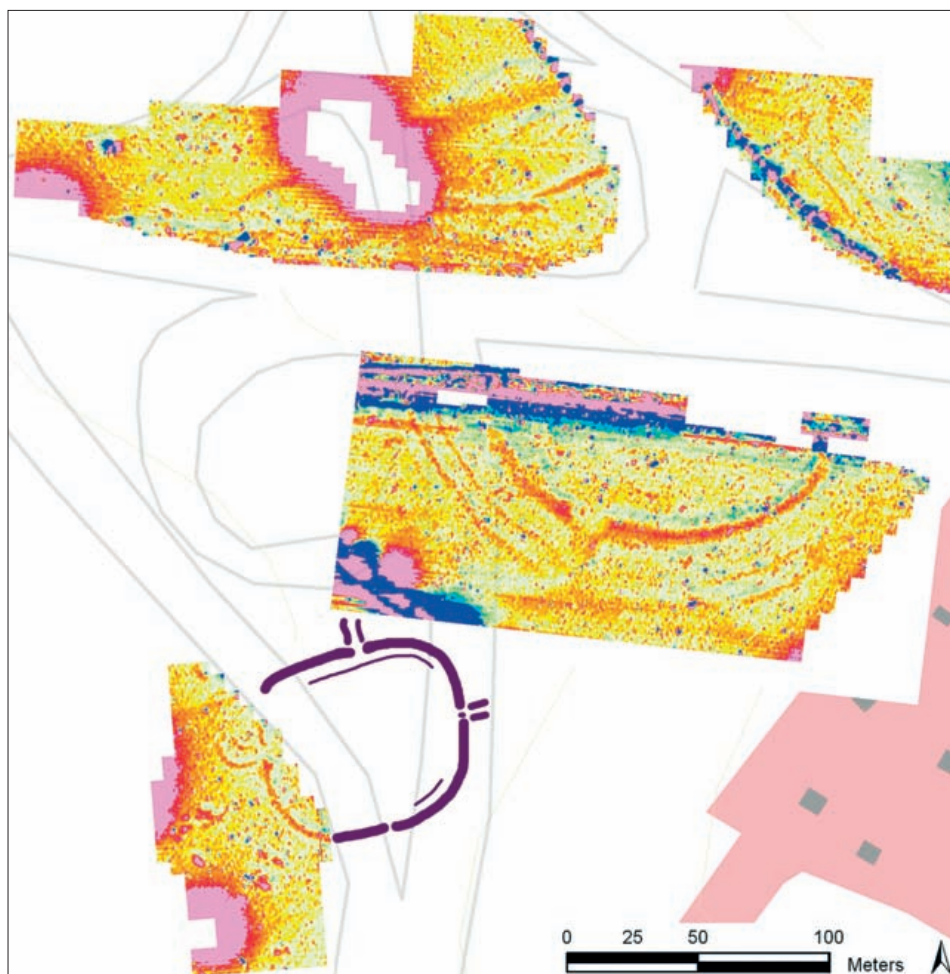
Třetí zachycený rondel byl zjištěn na 6. km obchvatu, vzdušnou čarou asi 4,5 km od předchozích, opět na místě, kde je labská terasa přerušena zářezem toku II. řádu, tentokrát Polepským potokem. Situovaný je na mírném svahu obráceném k severu až severovýchodu. Rondel je tvořený jedním příkopem o šířce 3 m a hloubce až 3,5 m a vnitřní palisádou. Výzkumem odkrytá západní brána má

Obr. 3. Plán ploch I-1, I-2 a I-3 s vyznačeným průběhem rondelů 1 a 2.
 Fig. 3. Map of surfaces I-1, I-2 and I-3 with layout of rondels 1 and 2 marked.

podobnou konstrukci jako brány druhého rondelu, severní a jižní brána byly zničené při stavbě železnice a silnice z Kolína do Hlubokého Dolu. Východní brána byla zachycena geofyzikou a opět je patrná v podobě kolmých nenapojených žlabů. Vnější průměr rondelu je 75 m (střední velikostní skupina), prostor ohraničený vnitřní palisádou má průměr asi 50 m. Čtvrtý rondel je položen na poměrně výrazném svahu nad sousedním Nebovidským potokem ve vzdálenosti necelých 500 m. Stopy vnitřních palisád nebyly zachyceny, problematické je i položení bran. Jeho průměr přesahuje 260 m, čímž se stává největším zkoumaným rondelem v Evropě. Na Slovensku ale zřejmě existovaly i větší objekty, jako je např. leteckou prospekci a geofyzikálně dokumentovaný objekt v lokalitě Hostovce s průměrem až 300 m (Kuzma 2005, 195).

Ze spektra běžných sídlištních objektů v okolí rondelů se vymykají domy se základovými žlaby podkovovitého půdorysu s anty, zkoumány byly i klasické kúlové dlouhé domy. Z prostoru rondelů 1 a 2 evidujeme doklady pohřbívání. Ve třech případech jsou lidské pozůstatky uloženy do částečně již zanesených příkopů, v jednom případě je pohřeb v mělkém žlabu přiléhajícím k příkopu a jednou byly

Obr. 4. Výsledky geofyzikálního měření v prostoru rondelů 1 a 2 (R. Křivánek, M. Končelová).
 Fig. 4. Geophysical measurement results in area of rondels 1 and 2.

zjištěny pozůstatky malého dítěte ve výplni zásobní jámy uvnitř rondelu. V prostoru mezi příkopem rondelu 1 bylo zachyceno torzo žárového hrobu, další byl zjištěn severozápadně od konstrukce rondelu (podrobněji *Šumberová v tisku*).

K časovému zařazení objektů lze uvést několik předběžných úvah. Z rondelu 1 je k dispozici materiál ze všech příkopů. Na nálezy nejbohatší je střední část výplně třetího příkopu, kde je patrné, že nálezy spadají do příkopu po vnější stěně, tedy z prostoru vně rondelu. Keramický materiál lze řadit do průběhu fáze StK IV s přesahem do StK V. Do stejného období náleží zřejmě většina sídlištních objektů vně rondelu. Evidovány jsou také zlomky malované keramiky MMK I jak z rondelu, tak ze sídlištních objektů. Superpozice je zaznamenána pouze v případě čtvrtého, nedokončeného příkopu, který překrývá jedno ze soujání i půdorys domu se základovým žlabem. Lze tedy konstatovat, že poslední fáze výstavby rondelu nastala v době zaplnění některých sídlištních objektů. Vzhledem k doloženým opakovaným obnovováním příkopů předpokládáme relativně dlouhou dobu trvání

Obr. 5. Polykulturní sídliště na ploše III (foto M. Gojda).

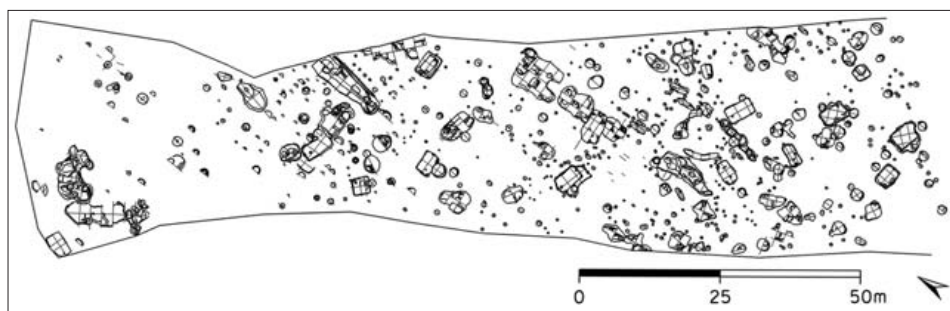
Fig. 5. Polycultural settlement on surface III.

rondelu. Podstatným úkolem dalšího studia je časové zařazení podkovovitých půdorysů domů se základovými žlaby, které jsou v českém prostředí bez analogií a předpokládáme, že zde zastupují poslední fázi neolitického osídlení.

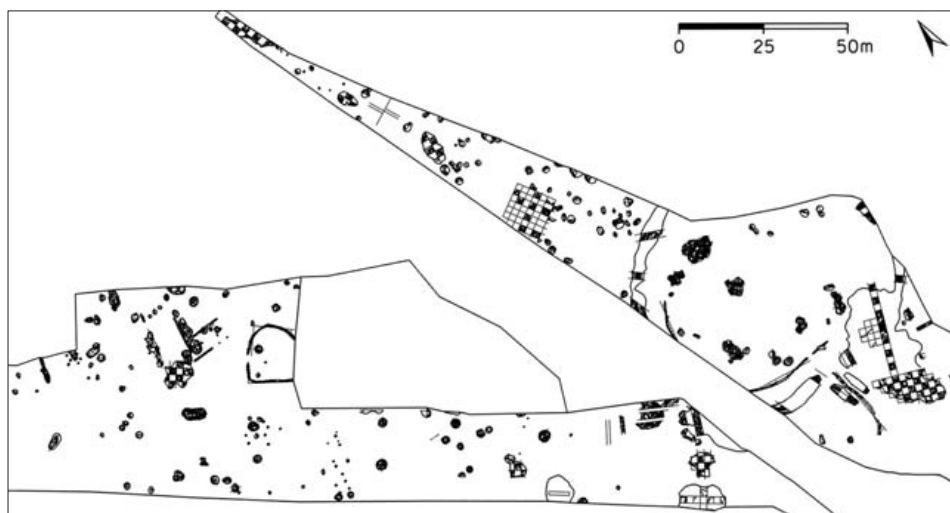
V případě rondelu 2 je k dispozici materiál z příkopu i z objektů uvnitř a vně rondelu, přičemž zásobní jámy uvnitř rondelu obsahují velmi početné kolekce nálezů. Z předběžných hodnocení materiálu prozatím nevyplývá jednoznačně chronologická současnost objektů a rondelu. Podobně výjimečně nálezově bohaté objekty byly zjištěny například uvnitř rondelu Kammeg, kde jsou dávány do souvislosti s dobou funkce rondelu (Doneus 2001), zásobní jáma s lengyelským materiálem je zaznamenaná i uprostřed rondelu v Holohlavech, její vztah k rondelu ovšem není jednoznačný (Kalferst – Vávra 1998). My můžeme prozatím pouze konstatovat, že z vrstev v příkopu i z výplní zásobních jam máme k dispozici materiál z období StK IVb a StK V a nejpozději v mladším lengyelském období již byl příkop rondelu 2 částečně zanesený a byl do něj zapuštěn hrob. Protože však zaplňování spodních vrstev příkopu probíhá dle údajů z jiných lokalit i dle našich zkušeností (z několikaměsíčního výzkumu) velmi rychle, nemusí být odstup mezi koncem užívání, a tedy i čištění příkopů, a momentem uložení pohřbu, příliš velký. K materiálu z rondelů 3 a 4 máme prozatím k dispozici méně údajů, předběžné datování keramiky z výplně příkopů i sídlištních jam odpovídá stupni StK IV–V, v případě sídliště nevyklučujeme ani starší dataci.

Z uvedených skutečností vyplývá, že v tuto chvíli nemůžeme posoudit vzájemný vztah rondelů ani jejich vazbu k sídlištním objektům, což je důležitým úkolem budoucích analýz. Jednoznačně však přítomnost čtyř rondelů na tak malé ploše ukazuje na mimořádnou intenzitu využívání této oblasti a vezmeme-li v úvahu i nedaleké rondely u Bylan (Pavlů – Rulf – Zápotocká 1995) a u Poděbrad (Řídký 2008, 24), pak zde získáváme zcela nový obraz využívání krajiny v mladší fázi neolitu.

Ačkoliv archeologické kultury období eneolitu jsou v celé trase obchvatu zastoupeny hojně, prozatím nejsme schopni říci, zda alespoň v některých areálech pokračovalo osídlení kontinuálně. Lze

Obr. 6. Plán plochy IV-1 a IV-2 s polykulturním sídlištěm.
Fig. 6. Map of surfaces IV-1 and IV-2 with polycultural settlement.

Obr. 7. Plán plochy VII s vyznačeným průběhem rondelu 3.
Fig. 7. Map of surface VII with layout of rondel 3 marked.

to předpokládat na ploše I, kde je výzkumem doložena neolitická sekvence až do období lengyelu a eneolitická k řivnáčské kultuře, starší nálezy v těsné blízkosti pak vyplňují mezeru v období jordanovské kultury a kultury se šňůrovou keramikou. Hroby kultury zvoncovitých pohárů byly zkoumány na nedalekém návrší na ploše II. O něco kratší sekvenci je pak možno sledovat ještě na ploše VIII na návrší nad Nebovidským potokem. Celkem je evidováno 15 eneolitických komponent, z toho sedm areálů sídlištních a pět poloh s hroby. Převažuje osídlení kultury s nálevkovitými poháry, zaznamenané minimálně ve čtyřech lokalitách. Z pohřebních nálezů předběžně kultuře nálevkovitých pohárů přiřazujeme ojedinělý hrob na ploše I a pohřeb dítěte v nádobě na ploše IX na pravém břehu Nebovidského potoka. Na ploše I, na okraji první labské terasy, bylo prozkoumáno i několik objektů badenské kultury. Převažně se jednalo o nálezově velmi bohaté sídlištní jámy klasické fáze. Na výšině nad Pekelským rybníkem, ve vzdálenosti asi 1 km od sídliště badenské kultury, byly zachyceny sídlištní jámy bošácké skupiny, které jsou prvními objekty této skupiny ve středních Čechách a nejzápadněji položenou lokalitou vůbec (srov. *Vokolek – Zápotocký 1990; Kalferst – Prostředník 1998*). Poměrně

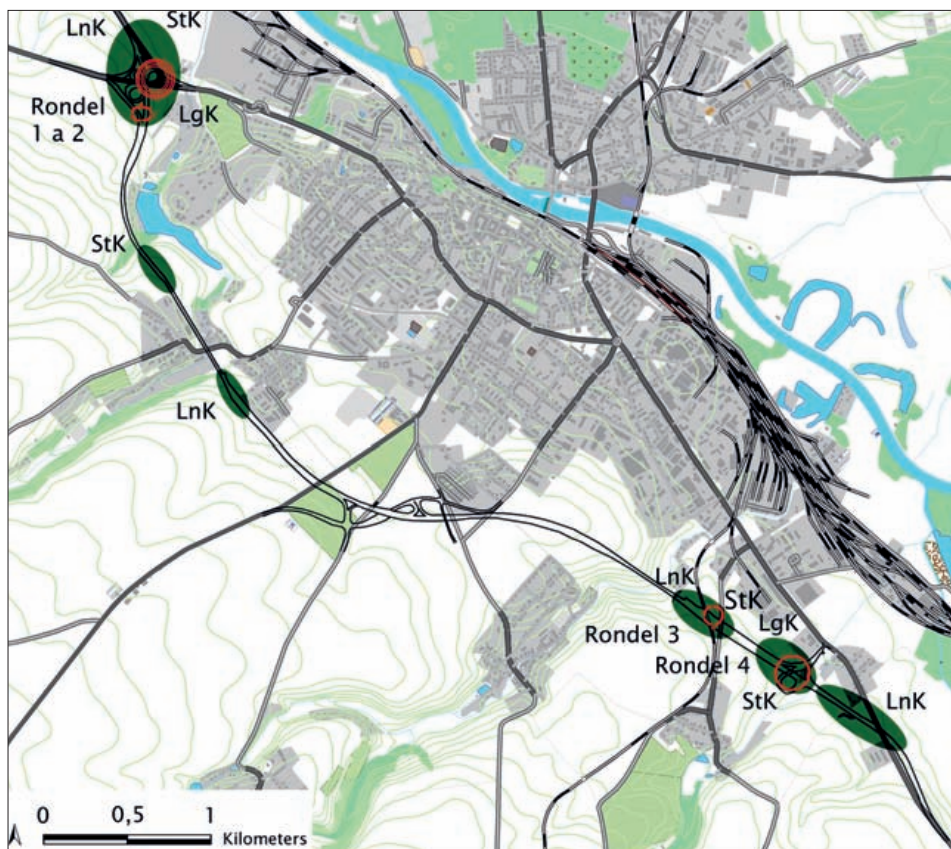

Obr. 8. Neolitické sídliště na ploše IX (foto M. Gojda).
Fig. 8. Neolithic settlement on surface IX.

výrazně je v nálezovém souboru zastoupena řivnáčská kultura několika typickými polozemnicemi. Staršímu nebo střednímu eneolitu by měly náležet i orbou porušené kamenné skříňky na ploše I-9 a IX-1. Mladší eneolit reprezentují dvě pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry. První skupina se čtyřmi hroby byla umístěna na výšině nad Pekelským rybníkem, druhé pohřebiště bylo identifikováno na hraně terasy nad Polepským potokem v návaznosti na prostor zkoumaný již *F. Dvořákem* (1936; *Hájek* 1968, 85–86). Skrývkou bylo odkryto sedm hrobů s poměrně špatně zachovanými skelety, nedaleko skupiny hrobů byl zachycen minimálně jeden sídlištní objekt kultury zvoncovitých pohárů. Spektrum eneolitických nálezů doplňují dva hroby kultury se šňurovou keramikou, zaznamenané v místech, kde se trasa obchvatu vrací na první labskou terasu. Hroby byly zahloubeny do písčitých náplav, pod tenkou vrstvou ornice byly značně poškozeny a zachovala se pouze torza keramických nádob.

Vzhledem k umístění obchvatu a ke křížení trasy se známými polohami Štítary a Polepy bylo možno očekávat velmi intenzivní doklady osídlení i v době bronzové. Zkoumáno bylo pět poloh se sídlišti a čtyři polohy s hroby. Nejnápadnější je pohřebiště únětické kultury se 70 hroby na ploše I (*obr. 12*). Zkoumány zde byly jak jednoduché hroby, tak hroby se skříňkou, pohřby v zásobních jamách a vícečetné pohřby. Řada hrobů nesla stopy sekundárních zásahů. Úvahy o časovém rozpětí pohřebiště jsou prozatím předčasné, mezi keramickými milodary ale byly relativně časté klasické koflíčky. Ojedinelé únětické hroby nebo menší skupinky byly zachyceny ještě na plochách III a VII.

Střední doba bronzová je zastoupena jen velmi nevýrazně, pravděpodobně jednu sídlištní jámu z plochy I bude možno přiřadit závěrečné fázi mohylové kultury, do stejného období náleží bronzová sekerka s lalokovitým schůdkem nalezená při skrývce ornice na ploše II. Podobně slabě se projevuje mladší doba bronzová ojedinelými objekty knovízské kultury na pravém břehu Pekelského potoka. V případě střední doby bronzové odpovídá nízké zastoupení nálezů situaci v této části středních Čech, kde se, s výjimkou lokalit Velim–Skalka a Čáslav – Na Skále, setkáváme spíše s ojedinelými nálezy. U lužické kultury pak absenci sídlišť považujeme zatím za náhodnou, pohřebiště byla v intenzivně

Obr. 9. Neolitické komponenty a rondely v trase obchvatu Kolína.
 Fig. 9. Neolithic components and rondels along Kolín by-pass route.

obdělávané krajině již nejspíš zcela zničena, když jejich „nelítostný osud“ konstatuje již *F. Dvořák* (1936, 51) v 30. letech 20. století. Podstatně více dokladů osídlení zůstalo z období štítarského stupně knovízské kultury, který v poloze nedaleko eponymní lokality reprezentují sídlištní jámy s několika pohrozenými dětskými skelety se stopami postmortálních zásahů. Objekty štítarského stupně jsou zaznamenány i na opačném břehu Pekelského potoka a na pravém břehu Polepského potoka.

Starší dobu železnou zastupují čtyři sídlištní polohy, ale zpravidla v jiných areálech, než byla zachycena sídliště štítarská, a jedno pohřebiště bylanské kultury. Na severním okraji obchvatu byla zkoumána dvě oddělená sídliště. První se rozkládalo na okraji labské terasy a bylo tvořeno několika jámami a dvěma rozměrnými polozemnicemi. Další sídliště bylo vzdálené asi 800 m a leželo na břehu Pekelského potoka, částečně překryté nivou, resp. zaneseným korytem bezejmenného vodního toku. Pohřebiště, z něhož bylo odkryto pět relativně dobře vybavených hrobů, bylo umístěno mezi zmíněnými sídlišti na okraji nivy nad soutokem Labe s Pekelským potokem. Tři hroby byly ve vzájemné blízkosti, další pak asi 150 m jižně, resp. 100 m západně od této skupiny. Jeden z hrobů měl původně kamennou konstrukci a ve výbavě obsahoval kromě desítek nádob i železný meč s bronzovým nákončím pochvy. Na okraji terasy nad Polepským potokem se rozkládal areál, který lze interpretovat jako ohrazený dvorec. Je reprezentován jednak ojedinělým půdorysem čtvercového domu se základovým

Obr. 10. Vnější příkop rondelu 1.
Fig. 10. The outer ditch of rondel 1.

Obr. 11. Rondel 2 po skryvce (foto M. Gojda).
Fig. 11. Rondel 2 after removal of soil.

Obr. 12. Plocha I-7 s polykulturním sídlištěm a pohřebišťem únětické kultury (foto M. Gojda).
 Fig. 12. Surface I-7 with polycultural settlement and Únětice culture burial ground.

žlabem a čtyřmi trojicemi kúlů uvnitř (obr. 13), zatím známým jen ze Straškova (okr. Litoměřice) z letecké prospekce (Gojda – John 2009), a třemi obdobnými domy, ovšem bez základového žlabu. Součástí areálu, ohrazeného palisádou, byly i zemnice a zásobní jámy. Méně výrazné osídlení z tohoto období byly zachyceny v prostoru mezi Polepským a Nebovidským potokem.

Dobu laténskou reprezentují čtyři sídlištní polohy a jediný kostrový hrob z LT C1. Muž pohřbený v natažené poloze na okraji návrší nad Pekelským potokem byl vybaven masivní železnou sponou. V polykulturní lokalitě u Štítar, ze tří stran ohraničené potokem, bylo položeno rozsáhlé laténské sídliště. Zastavěná plocha zde mohla činit až 9 ha, ale její skutečný rozsah bude ještě sledován geofyzikálním průzkumem. Předběžné datování lze provést jen podle výběru kovového inventáře, jehož část jasně ukazuje na velmi mladé časové řazení lokality (kolečko s loukotěmi, pinzety, řetízek, stříbrná mince s koníčkem atd.). Prozatím můžeme konstatovat, že poloha byla využívána minimálně ve dvou fázích, alespoň jedna velká zemnice se zázemím náleží dle předběžných zjištění do stupně LT B.

Další sídliště bylo umístěné na svahu nad druhým břehem Pekelského potoka. Nejvýraznějšími objekty byly zahloubené chaty typického obdélníkovitého půdorysu s plochou nejčastěji kolem 20 m² a základními konstrukčními prvky. Téměř ve všech chatách byla výrazná malá zahloubená kruhová ohniště s propálenými stěnami. Spektrum objektů doplňují zásobní jámy typických tvarů a destrukce pecí. Zastoupena je jak jednoduchá kruhová pec, tak dvouprostorová pec s kamenným obložením ústí a destruovanými rošty. Také toto sídliště bylo minimálně dvoufázové a spolu s dalšími třemi již méně výraznými lokalitami doplňuje enormně hustou síť osídlení levobřežního Labe u jeho ohybu k severu, zejména v pozdním latěnu.

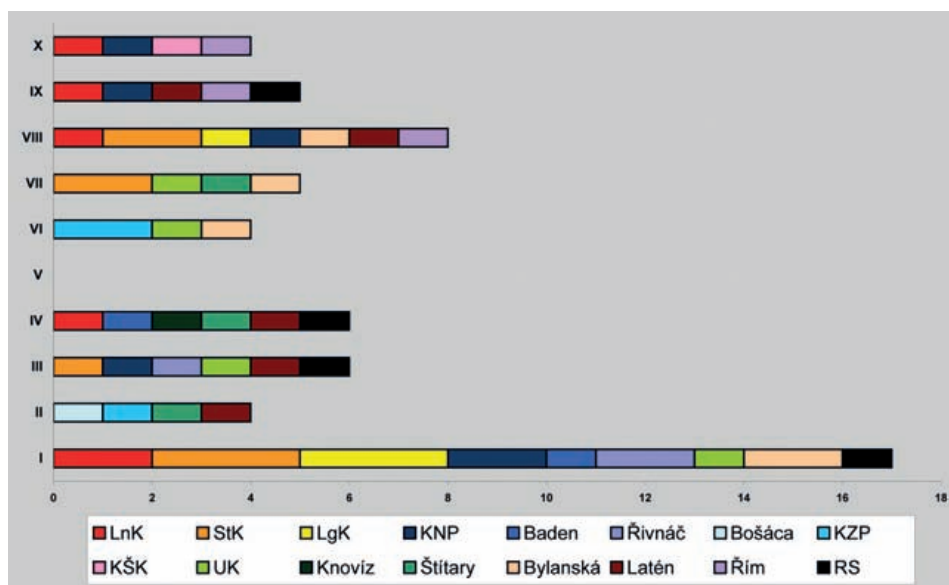
V době římské zřejmě byly polohy pro sídlení a zejména výrobu vybírány s důrazem na odlišné aspekty. Jak nepočtené starší nálezy, tak tři nově zjištěné sídlištní polohy jsou koncentrovány jižně od města a zpravidla v nivě. Pouze zemnice na návrší nad levým břehem Nebovidského potoka se

Obr. 13. Půdorys domu z doby halštatské na ploše VI.
Fig. 13. Ground plan of Hallstatt period structure on surface VI.

tomuto tvrzení vymykají, ale k nim přilehlý výrobní okrsek se již nacházel v silně zamokřené nivě potoka. Na druhém břehu, také v nivě, byly identifikovány zemnice a železářské pece. K datování lze zatím říci, že je zastoupen starší i mladší stupeň doby římské. Další sídliště s jen zcela mírně zahloubenými chatami okrouhlého tvaru bylo situováno na okraji labské terasy a zde předpokládáme časové zařazení do pozdní doby římské. K období stěhování národů snad bude možné přiřadit některé nálezy z povrchového a detektorového průzkumu plochy III, ze které pochází i ojedinělý nález římské spony. Může se jednat o poslední doklady orbou zničených žárových pohřebišť.

Ranému středověku náleží dvě sídlištní polohy a dvě pohřebišť. Na vyvýšené poloze na levém břehu Pekelského potoka byla odkryta část osady. Osídlení se přimykalo těsně k západní hraně návrší. Byly prozkoumány tři jednoprostorové mělce zahloubené polozemnice téměř čtvercového půdorysu s pozůstatky kamenných pecí umístěných vždy v severozápadním rohu stavby. Nejlépe dochovaná pec byla vybudována z větších bloků kamene postavených na užší stranu, které lemovaly obdélníkový prostor topeniště. V jednom případě byla v okolí pece nalezena i do podlahy polozemnice zapuštěná nádoba. V prostoru zkoumané části osady bylo objeveno také několik obilnic dosahujících od povrchu skrývky hloubky více než dva metry. Některé z nich obsahovaly kromě zlomků keramiky a zvířecích kostí také části rotačních mlýnů na obilí. Osada svým charakterem odpovídá zemědělskému osídlení a časově spadá do starohradištního období. Další osada ze stejného období ležela i na protějším břehu potoka. Na svahu obráceném k severu byla zjištěna značná koncentrace zásobních jam a zřejmě i polozemnice, ale především chlebová pec s hliněnou klenbou a kamenným ostěním. Keramické nálezy z předpeční jámy umožňují časové řazení do kultury pražského typu, zlomek bronzové záušnice pak navozuje úvahy o kontaktech s balkánským prostředím. Doba trvání slovanského osídlení je

Obr. 14. Zastoupení archeologických komponent v zónách výzkumu.

Fig. 14. Representation of archaeological components in excavation zones.

prozatím nejistá, na přetrvávání sídliště do pozdějších fází by bylo možno usuzovat dle povrchového nálezu stříbrné mince z doby vlády Soběslava II., ta ale nemusí souviset přímo se sídlištěm.

Části pohřebišť byly zachyceny na obou koncích obchvatu, tedy vždy při okraji první labské terasy. Na ploše I byla prozkoumána skupina šesti kostrových hrobů, vzhledem k jejich umístění je třeba předpokládat zničení části pohřebiště již původní silnicí z Kolína do Nové Vsi, pokračování je možno očekávat západně od zkoumané plochy. Jediný zřejmě žárový hrob byl zjištěn v prostoru, kde byl terén výrazně snížen v souvislosti s výstavbou silnice v 60. letech a zachovala se pouze část keramické nádoby a vědérka. Ostatní hroby byly i přes terénní úpravy zachovány poměrně dobře. U některých z nich byly dobře patrné obrysy rakví, zejména se výrazně projevovaly u mužského hrobu vybaveného vědýrkem, nožem a sekerou. Na ploše IX, na jižním okraji obchvatu, ve vzdálenosti asi 800 m od známého pohřebiště (Kablo Kolín – Dvořák 1936, 106; Hrala 1985, 48; Valentová – Tvrdlík 2004, 561), bylo zkoumáno 12 hrobů, včetně jednoho dvojhrobu s kůlovou konstrukcí v rozích. Ženské hroby obsahovaly kolekci skleněných a jantarových korálů různých typů. Relativně často se ve výbavě objevovaly i keramické nádoby. Ani zde nelze předpokládat zachycení celého pohřebiště, které může pokračovat západním i východním směrem od trasy obchvatu.

Rané středověkými nálezy historie využívání tohoto výseku krajiny pro sídlení a pohřbívání končí. Minimálně od 11. stol. se sídlní aktivity koncentrují v několika osadách mimo sledovaný prostor, blíže k Labi nebo předpokládanému centru na chrámovém návrší, kam bylo ve 13. stol. situováno i královské město.

Závěr

Koncentrace intenzivně využívaných polykulturních lokalit v trase obchvatu potvrzuje sídlní a komunikační význam celého prostoru levobřeží Labe nad jeho ohybem k severu. Vzhledem k rozsahu terénních prací v rámci 8 km dlouhého řezu krajinou bylo možno některé lokality prozkoumat kompletně, a lze tak sledovat celkovou podobu osad, proměny sídlního areálu a rozdílů ve využívání jednotlivých poloh. Pro období od počátků neolitu do 10. stol. bylo v trase obchvatu identifikováno

celkem 54 komponent (*obr. 14*). Území, které prstencovitě obepíná návrší u ohybu Labe k severu, bychom prostorově mohli označit jako okrajovou část sídelní aglomerace s oscilující hustotou osídlení. Lze ale oprávněně předpokládat, že v některých obdobích, zejména v neolitu a eneolitu a později v době železné, plnilo centrální funkci s kontinuálním využíváním některých poloh.

Poznatky získané archeologickým výzkumem silničního obchvatu Kolína poskytují podklady pro řešení mnoha otázek spojených především s proměnou sídelní strategie a dynamikou osídlení v období 5500 př. n. l. – 1000 n. l. Objev neolitických polyfunkčních areálů s rondely umožňuje studium jejich vzájemného vztahu, relací k okolním sídelním a pohřebním komponentám a jejich postavení v rámci neolitické sídelní struktury regionu. Archeologické nálezy otvírají také možnost sledovat vývoj eneolitických kulturních skupin od počátků eneolitu až k eneolitu mladšímu. Pohřební komponenty zejména z období únětické kultury mohou významně přispět k řešení relativní i absolutní chronologie a poskytují množství materiálu pro antropologické analýzy a archeogenetiku. Zároveň bude možné podrobně sledovat mj. i halštatský dvorec s neobvyklým typem domů, systém využívání lokalit v průběhu latěnu, vývoj osídlení v rámci doby římské a ekonomickou funkci raně středověkých osad.

Za pomoc s přípravou grafických podkladů děkujeme Markétě Končelové.

Prameny a literatura

- Doneus, M. 2001:* Die Keramik der mittelneolitischen Kreisgrabenanlage von Kamegg, Niederösterreich. Ein Beitrag zur Chronologie der Stufe MOG I der Lengyel-Kultur. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften 46, Wien.
- Dvořák, F. 1926:* Pohřebiště únětické kultury v Polepech u Kolína. Památky archeologické 35, 22–44.
- 1927: Nálezy únětické kultury na Kolínsku. Památky archeologické 35, 353–370, tab. 89–94.
- 1936: Pravěk Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Dvořák, F. – Filip, J. 1939–1946:* Slovanské nálezy na Kolínsku. Památky archeologické Nová řada 9–16, 70–94.
- Filip, J. 1956:* Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Gojda, M. – John, J. 2009:* Dálkový archeologický průzkum starého sídelního území Čech. Konfrontace výsledků letecké prospekce a analýzy družicových dat. Archeologické rozhledy 61, 467–492.
- Hájek, L. 1968:* Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. Praha.
- Hrala, J. 1959:* Několik nálezů z Kolínska. Archeologické rozhledy 11, 21–25.
- 1985: Hánín – hradiště libického zázemí a kolínská aglomerace. Sborník Národního muzea – řada A-Historie 39, 45–50.
- Jiráň, L. – Rulf, J. – Valentová, J. 1987:* Pohled do pravěkého a slovanského osídlení Kolínska. Památky archeologické 78, 67–133.
- Kalferst, J. – Prostředník, J. 1998:* Nové nálezy bošácké skupiny ve východních Čechách. Archeologické rozhledy 50, 586–599.
- Kalferst, J. – Vávra, M. 1998:* Neolitický příkop v Holohlavech, okr. Hradec Králové. In: I. Kuzma ed., Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Turnov – Hradec Králové, 75–83.
- Kuzma, I. 2005:* Kruhové priekopové útvary na Slovensku – aktuálny stav. In: I. Chebeň – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004, Nitra, 185–220.
- Motýková, K. – Sedláček, Z. 1990:* Osídlení ze starší doby římské v Kolíně – Radovesnicích I. Archeologické rozhledy 42, 270–283.
- Moucha, V. 1954:* Rozbor únětického pohřebiště v Polepech u Kolína. Archeologické rozhledy 6, 502–503, 523–536, 566–567, 573–574.
- Němejcová-Pavůvková, V. 1995:* Svodín, Band I. Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Bratislava.
- 1997: Kreisgrabenanlage der Lengyel Kultur in Ružindol-Borová. Bratislava.
- Pavů, I. – Rulf, J. 1996:* Nejstarší zemědělské osídlení na Kolínsku. Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední VI, 121–169.
- Pavů, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1995:* Bylany Rondel. Model of the Neolithic site. In: Památky archeologické – Suppl. 3, Praha, 7–123.

- Podborský, V. 1988: Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady s moravskou malovanou keramikou. Brno.
- Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. *Památky archeologické* 74, 35–95.
- 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. *Študijské zvesti Archeologického ústavu SAV* 32, 115–124.
- Rybová, A. 1968: Laténská sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. *Katalog. Fontes Musei Reginaehradecensis – Supplementum III. Hradec Králové.*
- Rybová, A. – Motyková, K. 1983: Der Eisendepotfund der Laténezeit von Kolín. *Památky archeologické* 74, 96–174.
- Řídký, J. 2008: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. Ms. disert. práce, FF UK Praha.
- Šumberová, R. 2007: Kolín, okr. Kolín – záchranný výzkum v areálu firmy KOPOS. *Nálezová zpráva. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 11231/2007.*
- v tisku: Neolitické rondely a hroby v trase obchvatu silnice I/38 mimo Kolín. *Předběžná informace o průběhu výzkumu. Sborník příspěvků z 27. konference Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Vranov nad Dyjí* 29. 9. – 3. 10. 2008.
- Tvrdlík, R. 2003: Kolín, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 2001, Praha, 105–106.*
- Valentová, J. 2003: K osídlení levobřeží ohybu Labe u Kolína v době laténské. *Pravěk NŘ* 12, 209–228.
- 2007: Silniční obchvat Kolína. *Expertní zpráva pro ARÚ AV ČR Praha. Ms.*
- Valentová, J. – Tvrdlík, R. 2004: Předlokační osídlení Kolína. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 547–583.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 1990: Východní Čechy ve středním eneolitu (otázka zásahu bošácké skupiny). *Památky archeologické* 81, 28–58.
- Velímský, F. – Brzobohatá, H. 2008: K pohřebišti kultury bylanské na kolínském předměstí Štáralka. *Archeologie ve středních Čechách* 12, 449–458.
- Zápotocká, M. 1998: *Bestattungsritus des Böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.). Praha.*

Settlement agglomerations in today's Kolín area, Central Bohemia Rescue excavations along the town by-pass road

In the area of today's Kolín the settlement agglomeration lies in territory that has been monitored over the long term, yet rescue excavations conducted in advance along the I/38 by-pass outside of Kolín still managed to produce a sizeable amount of new discoveries. These excavations took place between 2008 and 2009 and 10 zones, with a surface area of 40 ha, with evidence of repeated settlement and burials from the Neolithic to the early medieval period were gradually examined. A marked and unexpected result is the capturing of four Neolithic rondels, each of which is unique in its own way. The most perfect sample is a rondel with four concentric ditches and four gates, with a maximum diameter of 213 m; another two rondels feature an original gate structure and the fourth rondel on a slope above the Nebovidský stream features a maximum diameter of 260 m. The horseshoe-shaped ground plan of a structure with foundation trenches were unearthed nearby rondels 1 and 2; these have no analogy in the Czech environment and we presume that they represent the last phase of Neolithic settlement. In terms of the post-Neolithic problem, the capturing of ten settlement and five burial components of the Eneolithic period should be emphasised, as well as the possibility of monitoring the Eneolithic sequence from the onset of the Eneolithic period to the Late Eneolithic, the excavation of Bošácká group structures and the capturing of graves from the Bell-Beaker culture together with settlement structures. Five settlement components and four locations with graves are dated to the Bronze Age. We regard as important the processing of an extensive Únětice culture burial ground in area I, an Únětice culture settlement nearby the well known Polepy burial ground and the Štítary phase of the Knovíz culture with eponymous sites. The Early Iron Age is represented by four settlements and a burial ground, which is examined in the Bylany culture settlement context. For this period is unique a ground plan of a structure with a periphery trench in a fenced-in court. The La Tène period is represented by four settlement locations and one grave. The most potential is offered by the possibility of

monitoring the system for utilising locations during the La Tène period. Settlement during the Roman period is evident at three locations, together with a manufacturing area, and in one case we are able to consider a component dating to the Migration period. On distinct positions above Pekelský stream, two early medieval settlements with marked concentrations of storage pits were examined; these may be linked to a specific economic function of these settlements. Both captured burial grounds, with almost twenty graves in total, show traces of the important status of some of the buried individuals. A total of 54 components, dated to the period from the beginning of the Neolithic period to the 10th century, were identified along the by-pass route (*fig. 14*). We could label the territory, which follows the hillock at the Elbe River's bend northwards, as the boundary of a settlement agglomeration with a fluctuating population count. It can be said though, that in some periods – particularly the Neolithic, Eneolithic and the Iron Age – it did serve a central function with the continual use of some locations. The information drawn from the recently concluded excavations is currently undergoing analyses and the results of these will gradually be made public.

English by *David J. Gaul*

*DRAHOMÍRA MALYKOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, CZ-11801 Praha 1
malykova@arup.cas.cz*

*MONIKA PECINOVSKÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, CZ-11801 Praha 1
pecinovska@arup.cas.cz*

*RADKA ŠUMBEROVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., pracoviště Kutná Hora, Hloušecká 609,
CZ-284 01 Kutná Hora; sumberova@arup.cas.cz*

*JANA VEPŘEKOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, CZ-11801 Praha 1
jankovitz@seznam.cz*

Kachlové formy z Prostějova – Kostecké ulice K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů

Michal Vitanovský – Dana Menoušková

Článek seznamuje s kolekcí forem z Prostějova – Kostecké ulice. Exempláře jsou významné velmi dobrým stavem dochování, některými unikátně zachovanými stopami výrobně-technologického rázu, ikonografií a v neposlední řadě i různou mírou tvůrčí invence autora. Vedle výtvarně suverénně provedeného, nadstandardně kvalitního portrétního poprsí tvoří kolekci zlidovělý motiv jezdce na koni, k němuž je znám analogický kachel. Třetí exemplář představuje nenáročnou vegetabilní variaci. Výrobně-technologické aspekty a formální podoba naznačují původ všech těchto forem v jedné dílně. Datování exemplářů je možné klást do počátku 2. pol. 16. století.

raný novověk – kachle – kachlové formy – technologie výroby – Prostějov – Morava

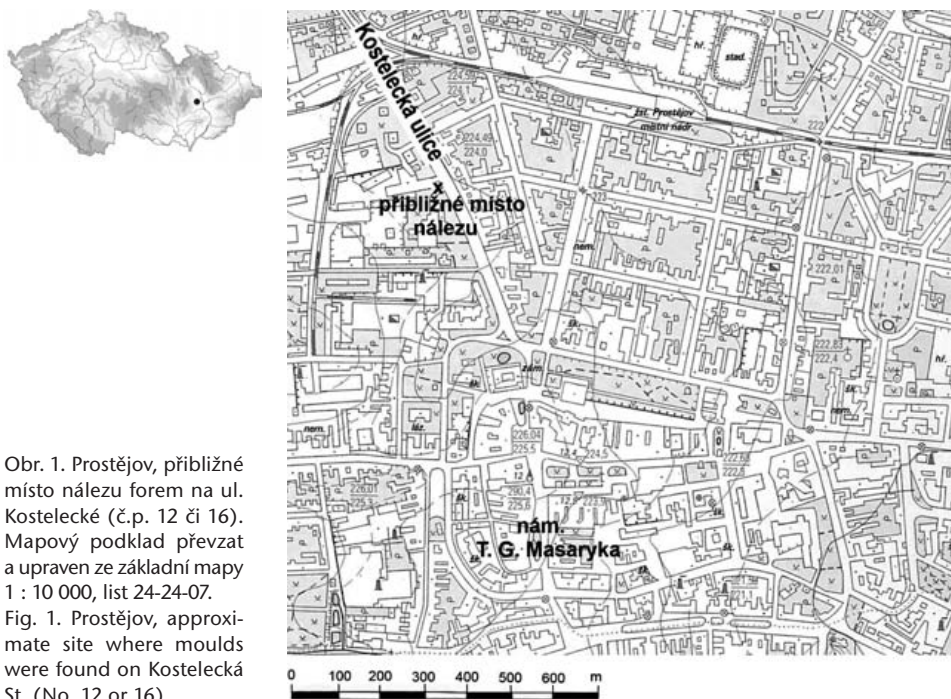
Stove tile moulds from Kostecká St. in Prostějov (Central Moravia). On technological and creative issues relating to the rise of Renaissance stove tile reliefs. *The article covers the collection of moulds from Kostecká St. in the city of Prostějov, Central Moravia. The specimens are important in terms of their very good state of preservation, some uniquely preserved traces of manufacturing and technological elements, their iconography and, last but not least, in terms of the ingenuity of the creator of the specimens. Over and above the masterful work and top quality of a portrait bust, the collection comprises a folk-like motif of a rider on a horse, an analogy of which is known from a stove tile. The third specimen features a simple plant variation. Their manufacturing and technological aspects, and formal appearance indicate that all these moulds come from one workshop. Dating of these specimens indicate an origin in the second half of the 16th century.*

Early Modern period – stove tiles – stove tile moulds – manufacturing technology – Prostějov – Moravia

Úvod

Studium kachlových forem, souvisejících přechodných pozitivů a negativů (např. Vitanovský 2008, 158) i technologických aspektů jejich tvorby a výroby se jeví jako významný zdroj poznání. Souběžně s přijetím této myšlenky roste počet známých exemplářů. Byly dlouho stranou pozornosti, mj. také proto, že nebylo jasné, co všechno na nich studovat a jak je dávat do souvislosti se samotnými kachli. Teď jsou znovu „objevovány“ a publikovány. Jen za poslední tři roky vzniklo na toto téma několik textů (Drechsler – Pavlík – Vitanovský 2008; Vitanovský 2008; Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009a; 2009b; Menoušková – Vitanovský v tisku) a k problematice bylo zorganizováno i setkání specialistů.¹ Zvláštní postavení mezi těmito výstupy má zpracování nálezu produkce renesanční hrnčířské dílny z Prahy (Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009a; 2009b; Vitanovský – Žegklitz v tisku). Je dáno zatím bezkonkurenčním množstvím a bohatstvím zde nalezeného materiálu. Keramické negativy kachlových reliéfů se oproti obrovskému množství dochovaných a stále nalézáných kachlů vyskytují sporadicky a většinou ve fragmentárním stavu. Ještě před deseti lety napsal Zdeněk Hazlbauer o kompletně zachované renesanční formě: „její jedinečnost spočívá v tom, že se zachovala prakticky v úplné podobě, což je u tohoto typu hrnčířského výrobku velmi vzácné“ (Hazlbauer 2000, 395). I v tomto ohledu dochází k posunu a kompletních nebo z podstatné části zachovaných forem se objevuje stále víc.

¹ Odborný seminář „Výrobní a technologické aspekty středověkých a raně novověkých komorových kachlů“ pořádalo 11. února 2009 Slovácké muzeum v Uherském Hradišti ve spolupráci s Ústavem archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Obr. 1. Prostějov, přibližné místo nálezu forem na ul. Kostecké (č.p. 12 či 16). Mapový podklad převzat a upraven ze základní mapy 1 : 10 000, list 24-24-07.

Fig. 1. Prostějov, approximate site where moulds were found on Kostecká St. (No. 12 or 16).

Soukromá sbírka kamnářské keramiky z Prostějova a její původ

Možnost prostudovat soukromou sbírku forem a další kamnářské keramiky z Prostějova² se autorům naskytl v souvislosti s vydáním katalogu k výstavě kachlů *Krása, která hřeje. Gotické a renesanční kachle Moravy a Slezska*. Kolekce vedle tří níže popisovaných kachlových forem zahrnuje také tzv. kukačku, používanou k malbě engobou (Lansfeld 1950, 18, obr. 10; Rada 1956, 127–129), různě tvarovaná razidla, novověký medailonek s motivem jelena a pozdně gotickou či renesanční plastickou ozdobu (?), k níž se autorům v dosud publikovaném materiálu nepodařilo najít adekvátní analogie (obr. 2).

Tento soubor byl získán amatérským výkopem v 90. letech 20. stol. při stavebních aktivitách v ulici Kostecké (obr. 1), tj. asi 600 m na SZ od nám. T. G. Masaryka. Kolekce se posléze dostala ke sběrateli, který nám umožnil její prostudování. Nálezové okolnosti souboru jsou podchyceny jen vágně a naznačují, že došlo k narušení hrnčářské dílny. Místo nálezů (již mimo historické jádro města), povaha získaných předmětů, ale i zachycené ústní svědectví podporují domněnku o existenci hrnčářské dílny/dílen. Časový rozptyl v datování nejstaršího a nejmladšího předmětu souboru (trojúhelníkovitá plastická ozdoba ?? a medailonek s jelenem) naznačuje, že mohlo dojít k porušení několika hrnčářských objektů různé chronologické úrovně, nebo k narušení dílny se silnou tradicí, v níž se kamnářské výrobní pomůcky předávaly po generaci. Předávání výrobních předmětů z generace na generaci a existence prokazatelně stylově starších exemplářů i v mladších dílnách jsou doložené (např. Žegklitz – Zavřel 2004, 599; Vitanovský 2008, 157–158), náš případ je však poznamenán absencí nálezových okolností, které by tuto hypotézu mohly podpořit či vyvrátit. V úvahu je proto třeba brát i možnou kontaminaci nálezů z Kostecké ulice o cizorodé předměty.

² Autoři tímto ještě jednou vřele děkují majiteli sbírky za umožnění studia a respektují jeho přání zůstat v anonymitě. Formy jsou v současné době dlouhodobě zapůjčeny Muzeu Prostějovska v Prostějově.

Obr. 2. Drobné předměty ze sbírky z Prostějova, ul. Kostelecké: a – tzv. kukačka, pohled zepředu a shora, b – trojúhelníková plastická ozdoba (?), čelní a boční pohled, c – medailon s jelenem, d-g – negativní razidla, pohledy zepředu a zezadu, resp. boku. Veškeré foto D. Menoušková.

Fig. 2. Small objects from the collection from Prostějov, Kostelecká St.: a – so-called “cuckoo”, view from front and above, b – triangular embossed decoration (?), frontal and side view, c – medallion with deer, d-g – negative stamps, view from front and back, or side. All photos by D. Menoušková.

Významným činí tento soubor tři kachlové formy, jejichž studium může do značné míry obohatit naše dosavadní poznatky ohledně tvorby a výroby těchto renesančních kusů. Zajímavé jsou ovšem i z ikonografického hlediska. Mimo předkládaný text zůstávají drobné předměty z kolekce.³

S ohledem na výše zmíněné nálezové okolnosti je možné se k pravděpodobnému místu nálezů souboru v Kostelecké ul., nejspíše č.p. 12 či 16, vyjádřit jen prostřednictvím ne právě nejdůležitějších historických zpráv. Michaela Kokojanová⁴ nás upozornila, že ve zmíněné ulici bývala v 16. stol. soustředěna komunita českých bratří, kteří zde měli také sbor se školou (*Kühndel 1938a*, 11; *1938b*, 3–6). Tento poznatek se ve světle našich ikonografických závěrů o námětech forem jeví jako velmi zajímavý a nahrává hypotéze o jejich záměrném vzniku pro nekatolicky smýšlejícího objednavatele.

Prostějovské exempláře v kontextu dosud známých nálezů

Tři prezentované prostějovské formy jsou zajímavé z více hledisek. Tím na první pohled zřejmým je velmi dobrý stav dochování. Materiál má prozatím srovnání jen s nově zkoumanou hrnčířskou dílnou Adama Špačka z Prahy, nám. Republiky (*Žegklitz – Vitánovský – Zavřel 2009a; 2009b*). V rámci moravského či slezského materiálu adekvátní srovnání chybí. Jen nález z Lipníka nad Bečvou, uložený dnes v Muzeu Komenského v Přerově, může v tomto směru poněkud doplnit naše poznání

³ Byť je soubor drobných předmětů z Kostelecké ulice poněkud nesourodý, jeho povaha hypotézu existence hrnčířské dílny podporuje. Zásadní se v této souvislosti jeví přítomnost negativních razidel – formiček, nesoucích ornamentální a vegetabilní dekor, a tzv. kukačky. Jak potvrdil akademický sochař a keramik Jiří Vlach, kterému jsou autoři za jeho konzultaci zavázáni, tou se obvykle označuje keramická nádoba baňkovitého tvaru se dvěma otvory používaná na malbu engobou. Jedním otvorem se do nádoby vlévala engoba, tedy hlína rozmíchaná s vodou a přísadou podle zvolené barevnosti, do druhého, užšího otvoru se vsadila vhodná trubička (např. husí brk) a utěsnila se hlinou nebo voskem. Pro srovnání uvádíme, že objem tzv. kukaček známých z hrnčířské výroby 19.–20. stol. se pohyboval kolem 0,1–0,2 l, což odpovídá i objemu prostějovského exempláře. Název předmětu je odvozen z charakteristického zvuku, který nádoba při zamíchání vydávala.

⁴ Autoři děkují historičce Muzea Prostějovska v Prostějově Michaelě Kokojanové za cenné informace, které k tématu poskytla. Poděkování patří také Blance Veselé, archeoložce téhož muzea, za organizační pomoc.

(Drechsler – Pavlík – Vitanovský 2008). Kvalitně zpracované formy bychom měli očekávat u významných hrnčířských center. Nabízejí se samozřejmě velká města s koncentrací náročných klientů, pro Moravu zejména Brno nebo Olomouc. Z prvního z nich je prozatím evidována jen jedna celá a jedna zčásti zachovaná forma (Vitanovský 2008, 158–159, kat. č. 527 a 528), z Olomouce takový nálezu autorům znám není. Naopak v Prostějově a jeho širším okolí je koncentrace forem či jiných prostředků k výrobě kachlů datovaných do 15./16.–16. stol. markantní. Kvalitní kolekce renesančních forem je podchycena také z jihovýchodně situovaného Holešova (Vitanovský 2008, 158, kat. č. 522–526), ze samotného Prostějova a opět nedalekého, severně ležícího Šternberka jsou známy části tzv. přechodných pozitivů sloužících v procesu vzniku kachle k výrobě formy (Menoušková – Vitanovský v tisku). A pominout nelze ani vlastní nálezy hodnotných renesančních kachlů z Prostějova, nám. T. G. Masaryka (Prudká 1996). Navíc jedna z níže představovaných forem má blízkou vazbu k nálezu z další středomoravské lokality – hradu Cimburka na Kroměřížsku.

Ikonografie

Portrét vládců

První z forem patří portrétnímu kachli takřka čtvercového formátu s motivem poprsí vousatého muže s čapkou. Výjev je umístěn do portálu, ve cviklech s rostlinným dekorem, v dolní části s majuskulním nápisem H.AUGUSTUS.C (obr. 3). Muž středních let s charakteristickým dominantním vzezřením je oděn do svrchního pláště patrně s kožešinovým límcem, pod ním viditelný kabátec ozdobený šňůrami naznačuje východní vlivy v odívání (Kybalová 1996, 55, 68). U krku je patrné řasení košile podobné okruží, což je naopak vliv španělské módy. Další orientaci k východu naznačuje bohatě zdobená pokrývka hlavy s péry a mohutný vous. Inspiraci v orientální módě potvrdila autorům Ludmila Kybalová, již touto cestou děkujeme a která zároveň upozornila, že východní prvky měly ve střední i západní Evropě charakter módních záležitostí a používaly se bez ohledu na původ nositele. Pštroší pero na pokrývce hlavy nepřímo dokládá, že se jedná o člena nejvyšší společnosti, byť (další) insignie chybějí.

Pro identifikaci portrétovaného je důležitý nápis na formě, který můžeme číst jako jméno konkrétní osoby, tedy Augustus císař – vladař. Majuskulní „H“ na začátku může být jak zkratkou konkrétního jména, tak označením výrazu čest, čestný (z latinského *honor*). Pro ztotožnění onoho urozeného a vysoce postaveného muže s konkrétní osobou jsou důležité dva ikonografické prameny. Jako zásadní se jeví upozornění Jaromíra Žegklitze, jemuž tímto děkujeme, na mědiryt Virgila Solise z r. 1557 s portrétem saského kurfiřta Augusta (obr. 4), který, jak uvedený badatel soudí, mohl být předlohou i pro tvůrce prvotního modelu použitého k výrobě studovaného exempláře.

Způsob zpracování kachlové formy s majestátním, suverénně zvládnutým poprsím, které reliéfu dominuje, domněnku o využití dobové předlohy podporuje. Tvůrce modelu pro tuto formu se přitom předlohy neдрžel zcela věrně. Vtiskl portrétovanému osobitý výraz a vytvořil svébytné a samostatné umělecké dílo. Kachlová forma tak zobrazuje poněkud staršího muže s jinými individuálními rysy. Celkovým podáním je nicméně mědiryt Virgila Solise reliéfu z kachlové formy velmi blízký. Dále shledáváme formální podobu portrétu z kachlové formy (podobný vous, klobouk, orientace hlavy) s poprsím Augusta Saského na tolaru⁵ z r. 1553 raženém v Annabergu (obr. 5).

S ohledem na tyto ikonografické prameny je možné portrétovaného urozeného muže s velkou pravděpodobností ztotožnit se zmíněným saským vévodou a kurfiřtem Augustem (1553–1586), který vládl v době uzavření augšpurského míru (1555), jímž došlo k uznání náboženské svobody ve formě zásady *cuius regio, eius religio*. August sám pobýval také nějaký čas v Praze na dvoře Ferdinanda I., s jehož synem Maxmiliánem se přátelil. Augustovi je přičítáno zavedení přísného luteránství v Sasku, a to pod vlivem manželky Anny, dcery dánského krále Kristiana III. (např. Kollmann 1889, 1033–1034; Špírk 1889, 1030).

⁵ Za upozornění na tuto analogii jsou autoři zavázáni akademickému malíři Karlu Zemanovi. Zmíněná mince se objevuje na numismatických aukcích (např. Künker 2008, 344).

Obr. 3. Prostějov, Kostecká ulice. Forma s motivem portrétu vládce (v. 250 mm, š. 230 mm, síla 10 mm) – August Saský (?). Soukromá sbírka.

Fig. 3. Prostějov, Kostecká St. Mould with portrait of ruler (height: 250 mm, width: 230 mm, thickness: 10 mm) – Elector Augustus of Saxony (?). Private collection.

Obr. 5. Saský kurfiřt August, tolar z roku 1553, Annaberg. Reprodukováno z: *Künker 2008*, 344.

Fig. 5. Elector Augustus of Saxony, thaler from 1553, Annaberg. Reproduced from: *Künker 2008*, 344.

Obr. 4. Reprodukce mědirytu Virgila Solise z r. 1557 s portrétem saského kurfiřta Augusta. Převzato z: *Bartsch 1987*.
Fig. 4. Reproduction of copperplate engraving by Virgil Solis dated to 1557 with a portrait of the Elector Augustus of Saxony. Source: *Bartsch 1987*.

Jezdec

Také další prostějovská forma je čtvercového formátu (*obr. 6*). Výjev je zasazen do bohatě zdobného portálu, nad nímž se ve cviklech objevují poněkud asymetricky umístěné rozetky. Centrální část formy zachycuje jezdce na koni, přičemž i zde je kladen důraz na zdobnost. Jako dekor je pojato i vročení 1564, které rozděluje po dvou číslovkách jezdcova hlava. Ozdobně je zpracován také prostor pod nohama koně, kde můžeme číst majuskulní FALG. Také v tomto případě se nabízí hypotetický výklad zmiňovaného nápisu, a to jako zkratka jména či titulu, a to buď výrobce/tvůrce, či spíše zobrazeného. V této souvislosti vyslovila J. Boublíková-Jahnová názor⁶, že se může jednat o zkratu slov FAL(TZ) G(RAF) – tedy falcký panovník⁷, což by konvenovalo s tématem předchozího kusu a tvořilo významový celek s aktuálním politickým děním.

Oděv i vzhled jezdce má již na rozdíl od předchozího kusu charakteristický středoevropský charakter (*Kybalová 1996*) s možnými španělskými vlivy. Hlavu kryje baret s pery, obličejí šviháka do-

⁶ Poděkování za konzultaci reliéfu patří Julianě Boublíkové-Jahnové.

⁷ Vzhledem k době vzniku forem by tak zobrazeným falckým kurfiřtem mohl být např. Ludvík V. († 1544), za jehož vlády se ve Falci rozšířila reformace, tu podporoval též Fridrich II. († 1556) a také Ota Jindřich († 1559). Jeho následovník ze simmernské větve rodu Fridrich III. († 1576) přilnul ke kalvinismu (např. *Šembera 1894*, 1022).

Obr. 6. Prostějov, Kostelecká ulice. Forma s motivem jezdce (v. 245 mm, š. 245 mm, síla 15–25 mm). Soukromá sbírka.

Fig. 6. Prostějov, Kostelecká St. Mould with rider (height: 245 mm, width: 245 mm, thickness: 15–25 mm). Private collection.

Obr. 7. Část kachle s analogickým motivem jezdce z hradu Cimburka, ulož. Muzeum Kroměřížska Kroměříž, inv. č. 11423, max. rozměry 120 x 120 mm.

Fig. 7. Part of stove tile with analogous motif of rider from Cimburk Castle, held at the Museum of Kroměříž District in Kroměříž, Inv. No. 11423, max. dimensions 120 x 120 mm.

minuje mužný plnovous. Tělo zdobí krátký, bohatě dekorovaný kabátec a košili prostřihy na rukávech. Na hrudi jsou patrné řetězy a prostřihy najdeme i na nabíraných krátkých kalhotách, pod nimiž vystupují přiléhavé punčochy. Boty nejsou naznačeny nijak výrazně. Rovněž postroj koně, jakož i čtورا i architektonické prvky jsou bohatě zdobené. Protiváhou dekorativně pojatého zobrazení v portálu je pak prostor kolem něj, jen stroze doplněný zmíněnými rozetkami.

K formě s motivem jezdce se dochovalo několik zlomků kachlů (*Menoušková* 2008, 88, kat. č. 274) z hradu Cimburka, lišící se od prostějovského negativu v detailech. Nejmarkantnější je rozdíl ve vřechení formy a kachle (1564 a 1561). S ohledem na momentální nedostupnost cimburských zlomků⁸ není zatím možné zcela vyloučit existenci dvou forem se stejným ústředním motivem, ale s odlišnými doprovodnými detaily. Při porovnávání formy z Prostějova a fotografií fragmentu z Cimburka (*obr. 7*) se zatím oba reliéfy jeví jako totožné, na řadě míst cimburského pozitivu lze najít stejné charakteristické útvary, jen měkčí a méně zřetelné.

Rostlinný ornament

Poslední představený kus se z dosavadního rámce vymyká, a to nejen provedením (viz níže), ale i ikonografií (*obr. 8*). Nejedná se totiž o figurální téma, ale o krajně zjednodušený lineární vegetabilní dekor s motivem listu – stromu (?) s vnitřní kresbou jakýchsi pěti větví zakončených květy. Ty se objevují i jinde uvnitř pomyslného „stromu“. Centrální motiv je v rozích doplněn o do středu

⁸ Nálezový soubor kachlů z hradu Cimburka je uložený v Muzeu Kroměřížska v Kroměříži, inv. č. např. 11423–426. Rekonstruované rozměry kachle činí 240 (?) x 277 x 68 mm. S ohledem na někdejší provizorní umístění a následné stěhování depozitáře muzea mají autoři k dispozici jen starší pracovní snímky střepů reliéfu s motivem jezdce.

Obr. 8. Prostějov, Kostelecká ulice. Negativ s rostlinným motivem (v. 200 mm, š. 225 mm, síla 20–30 mm). Soukromá sbírka.

Fig. 8. Prostějov, Kostelecká St. Negative with plant motif (height: 200 mm, width: 225 mm, thickness: 20–30 mm). Private collection.

Obr. 9. Zadní strana formy s portrétem na reliéfu. Typická definitivní úprava zadní strany s opěrnou lištou a nožkou.

Fig. 9. Back of mould with portrait on relief. Typical definitive appearance of back with supporting moulding and foot.

směřující menší srdčité listy obvyklého zpracování, které přiléhají těsně k obvodovému obdélnému rámu.

Exemplář má díky svému výtvarnému zpracování poněkud nadčasový vzhled, nicméně výrobně-tvůrčí analýza jej řadí do celku s předchozími kusy a klade jeho vznik rovněž do počátku 2. pol. 16. století.

Tvorba a výroba forem

Portrét vládce

Kompletní forma je vysoká 250 mm a široká 230 mm. Síla střepe se pohybuje kolem 10 mm, materiálem je neostřená červenostřepná pórovina. Zadní strana je na svém obvodu jištěna proti prolomení masivní opěrnou lištou a uprostřed válcovitou opěrnou nožkou (obr. 9). Povrch zadní strany je všude do hladka zpracován. Pečlivá úprava a hlavně důkladná opěrná konstrukce jednoznačně dokládají, že jde o výrobní nástroj určený pro opakované používání. Detailní studium přední strany formy, tedy negativního reliéfu poprsí muže v obvyklé arkádě, ukáže především jeho kvalitativní nesourodost. Nejdůležitější část negativu, architektonicky orámované poprsí s řádkou písma dole, vznikla otiskem umělecky hodnotného reliéfu vytvořeného s největší pravděpodobností mimo prostějovskou dílnu. Zbytek, tedy okrajová lišta, byl vytvořen vlastními silami dílny. Domníváme se, že forma vznikla spojením těchto dvou dílů. Takový postup dokládají i další nálezy z českých zemí (např. *Pajer 1983*, 171; *Hazlbauer 1986*, 497; *Hazlbauer – Špaček 1986*, 163; *Žegklitz – Zavřel 2004*, 610; *Žegklitz 2006*, 100–105).

Otisk okrajové lišty pochází s největší pravděpodobností z pozitivu prázdné niky, pečlivě provedeného polotovaru, který byl zřejmě součástí vybavení prostějovské dílny. Jak uvidíme dále, mohl být použit při mnoha dalších podobných operacích. V našem případě, po vyříznutí střední části negativního otisku této niky, byla do vzniklého otvoru vlepena část s poprsím. Běžný postup spočívá v tom,

Obr. 10. Detail reliéfu formy s motivem vládce. Vlevo dekorace provedená špachtlí, vpravo ornament vzniklý otisky razítka. Příklad rozdílného charakteru stop zanechaných dvěma způsoby vytváření negativního reliéfu, totiž modelováním a otiskem.

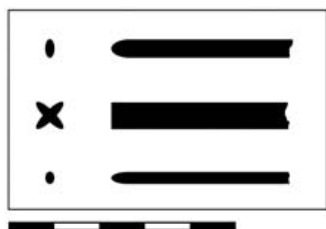
Fig. 10. Detail of relief mould with ruler. Decoration performed with spatula on left, stamp-imprinted ornament on headgear on right. Example of differing nature of traces left behind of two methods used for creating negative relief, i.e. moulding and imprint.

že se řezy vedou šikmo tak, aby při lepení spojované plochy na sebe optimálně dolehly. Před spojením se lepené plochy zdrsni naškrábáním a nanese se na ně tzv. „šlikr“, tedy řídká kašička z hlíny, z jaké jsou oba spojované kusy. Přitlačením se ze spáry uvolní přebytečný materiál, který je následně odstraněn. Celá operace se musí dělat pečlivě, protože případná vzduchová bublina ve spoji by při výpalu způsobila prasknutí formy. Někdy se mohou v místech spoje objevit tenké prasklinky, které ale destrukci nezpůsobí. Podobné nacházíme i na několika místech formy s vládcem. Tyto prasklinky signalizují postup vytváření forem ze zaměnitelných částí, který byl již vícekrát popsán (např. *Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009b*, 458). Po spojení obou částí formy byly na portrétu provedeny ještě drobné dekorativní zásahy a podobným způsobem byly ozdobeny také cvikly a pilastry tvořící arkádu (*obr. 10*). Na pilastrech je na několika místech patrný přesah těchto dekorací přes linie spojení obou částí formy. Menšímu podílu autorských doplňků odpovídá počet použitých nástrojů identifikovaných podle jejich stop. Rozeznáváme zde jen tři (*obr. 11*). Otevřená zůstává otázka řádku písma. Je částečně ohraničen ryskou, která není olemováním ani jiným výtvarným prvkem. Na to je příliš nepravidelná, málo plastická a při horním účaří dokonce přiléhá těsně k písmu. Jde tedy zřejmě o technologickou stopu naznačující, že i řádek písma mohl být jako otisk samostatně aplikován.

Při vzniku této formy šlo o kombinovanou techniku, ale podíl přímých zásahů je podstatně menší než podíl otisku. Je to důsledek náročnosti námětu na jedné straně a schopností autora formy na straně druhé. Kdyby neměl k dispozici cizí reliéfní model, snad by se vlastními silami nepustil do jednoho z nejnáročnějších výtvarných úkolů, jakým portrét nesporně je. Doložené jsou i další podobné případy využití otisku v kombinaci s tvůrčími zásahy autora, např. na portrétech Ferdinanda I. (?) z Dambořic, nebo Karla V. (?) ze Strážnice (*Pavlík – Vitanovský 2004*, kat. č. 714, 715). Zároveň to jsou dobré příklady zlidovělé interpretace oficiálních portrétů. Na obvyklost praxe opakovaného využití centrální části reliéfu v kombinaci s jiným okrajem ukazují nálezy samostatných forem centrální části (*Franz 1969*, Abb. 441; *Strauss 1983*, Taf. 141: 1, 142: 5, 6).

Portrét na naší formě je každopádně umělecky kvalitní a profesionálně zvládnutý. Hlava je zachycená ze tříčtvrtěho pohledu. Výraz očí, nasazení hlavy, suverénní provedení vousů, draperie a pštrosího péra, to vše bylo autorem otisknutého reliéfu talentovaně odvozeno z výše uvedené grafické předlohy. Podle charakteru reliéfu můžeme hypoteticky soudit, že prvotní model byl pozitivní a jeho materiálem bylo nejspíš dřevo, méně pravděpodobně hlína. I když jsou dílenské doplňky provedeny hrubě a zběžně, zejména na architektuře, nesnižuje to vysokou kvalitu této formy. Kachle vyráběné s její pomocí by jistě obstály i u náročného zákazníka.

Obr. 11. Nástroje (rekonstruované podle pracovních stop, které zanechaly) použité k doplnění otisku formy s portrétem. Dvě dřevěná razítka a špachtle z téhož materiálu. Kresby na obr. 11, 13, 18, 20 M. Vitanovský. Fig. 11. Tools (reconstructed according to traces of work left behind) used to fill in mould imprint with portrait. Two wooden stamps and wooden spatula. Drawings on fig. 11, 13, 18, 20 by M. Vitanovský.

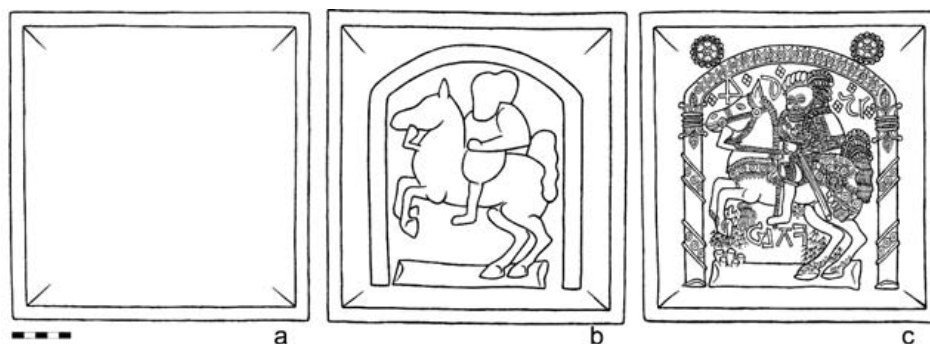
Obr. 12. Prostějov, Kostelecká ulice. Zadní strana formy s motivem jezdce. Jako u formy s portrétem i zde opěrný systém typický pro výrobní nástroj. Fig. 12. Prostějov, Kostelecká St. Back of mould with rider. As with the mould with the portrait, also the supporting system here is typical of the manufacturing tool.

Jezdec

Kompletní forma má rozměry 245 x 245 mm, materiálem je jemně ostřená pórovina podobné barvy jako u předešlé formy. Síla střepe se pohybuje mezi 15 a 25 mm. Zadní strana a boky jsou pečlivě do hladka opracovány (obr. 12). Okraje zadní strany lemuje důkladná lišta a uprostřed je válcovitá opěrná nožka. Také zde je možné konstatovat, že máme před sebou definitivní výrobní nástroj pro sériovou produkci čelní vyhřívací stěny.

Přední strana s reliéfem jezdce v arkádě je výtvarně sourodá a ukazuje na autorskou práci bez použití nějakého cizího modelu. Její studium po technické stránce předchází zjištění potvrzuje. Forma vznikla, podobně jako v předešlém případě, kombinovanou technikou. Zde je ovšem podíl otisku a práce *alla prima* ve výrazně jiném vzájemném poměru, a to ve prospěch druhého z nich. Průběh tvůrčího procesu můžeme sledovat v jednotlivých fázích (viz obr. 13a-c). Na začátku byl polotovár – pozitivní prvotní model v podobě hladké ploché niky s prostě profilovaným okrajem (byl použit také při výrobě předcházející formy s poprsím vládce). Do jeho otisku si autor formy nejprve nakreslil základní kompoziční rozvrh námětu, tedy jezdce na vzpínajícím se koni v arkádě. I když, na rozdíl od nálezů z pražské dílny Adama Špačka, se zde nezachoval žádný zbytek přípravné kresby, autor sotva mohl postupovat bez její pomoci.⁹ Dále pokračoval obvyklým způsobem, totiž od velkých objemů k doplňujícím a zdobícím detailům (Vitanovský 2001, 406). Předpokládáme, že tvůrce pracoval bez jediného zaváhání, protože chyba by se v měkké hlině okamžitě projevila stopami po retušování a opravování. Taková korekce by byla podobně rozeznatelná, jako je tomu u písmene G (viz níže). Čistotu otisku totiž nemůže nikdy nahradit sebepečlivější práce špachtlí. Autor byl přitom nástroji dobře vybaven.

⁹ Také na přechodném negativu z Lipníka nad Bečvou se v detailu zachovala přípravná kresba (Drechler – Pavlík – Vitanovský 2008).

Obr. 13. Vznik formy s jezdcem ve třech fázích: a – první fáze: otisk prvotního pozitivního modelu v podobě hladké ploché niky; b – druhá fáze: písátkem/rydlem byl načrtnut hlavní kompoziční rozvrh, velkou špachtlí pak byly vybrány základní negativní objemy budoucího reliéfu, totiž architektury, terénu, figury jezdce a koně, následovalo uhlazení plochy a nově vzniklých objemů pomocí prstů a dlaně; c – třetí fáze: aplikací většího počtu nástrojů byly hlavní objemy z druhé fáze doplněny množstvím detailů včetně písma a letopočtu. Některé části zůstaly v podobě druhé fáze, tedy jako základní plastický objem (např. noha jezdce).

Fig. 13. Manufacture of mould with rider in three phases: a – first phase: imprint of initial positive mould in form of smooth flat niche; b – second phase: main compositional drawing sketched using a stylus/scorer, then large spatula used to extract basic negative mass from future relief, i.e. architecture, terrain, figures of horse and rider, then smoothing of surface and newly created mass using fingers and palms; c – third phase: using a larger amount of tools allowed for the main masses from the second phase to be filled in with detail, including letters and year. Some parts remained in the form of the second phase, i.e. as a basic embossed mass (i.e. leg of rider).

Základní objemy vybíral buď větší dřevěnou špachtlí, nebo prsty, details vytvářel zásahy kovových či dřevěných špachtlí a razítek (obr. 14; 15). Těchto nástrojů jsme podle jejich stop napočítali čtrnáct. K nim můžeme případně přidat ještě univerzální pomůcky, totiž nůž, písátko/rydlo a cidlinu.¹⁰ Počet nástrojů by ještě vzrostl, pokud bychom připočetli písmena a číslice, které jsou technicky vzato také otisky razítek. Výjimkou je písmeno G, které autor zřejmě vytvořil tenkou dřevěnou špachtlí a jeho méně čisté provedení tomu odpovídá (obr. 16). Dalším nepřímým dokladem dodatečného provedení je stranově chybná orientace písmene G. Tohoto omylu se běžně dopouštějí výtvarníci, kteří bez dostatečné praxe provádějí písmena nebo číslovky v negativu. Tvůrce formy nejspíš neměl písmeno G ve své sadě, a proto musel při jeho realizaci improvizovat. Za zmínku také stojí rozdíl mezi písmeny a číslovkami. Zatímco písmena mají celkově užší řez a tvarově nejsou příliš vytříbená, číslovky jsou o něco širší a mají ušlechtilější kresbu. Zjevně pocházejí z jiné abecedy. Předpoklad, že mistr, jehož formu máme v rukou, disponoval mezi svými nástroji také sadou písmen a číslovek, je sice hypotetický, ale uvedené aplikace razítek k němu ukazují.

O neobvyklých nástrojích vypovídají zejména rozetky ve cviklech arkády. Vznikly otiskem rytého kovového pozitivu, snad ozdobného knoflíku, jehož okraj byl ještě obrouben důlky vytlačenými kulatě zakončeným nástrojem (obr. 17). Jde o další doklad nápaditého využívání běžných předmětů. Pokud byl po ruce předmět vhodného tvaru a dekoru, pak ho autor neváhal použít. Také o tom máme doklady z dílny pražského mistra Adama Špačka. U prostějovského mistra můžeme sledovat použití improvizovaných nástrojů i na méně nápadných místech, než je zmíněný otisk rytého kovového knoflíku simulující rozetku. Na reliéfu najdeme mimo jiné také tisk tří typů kroužků. Vzhledem k tenkým

¹⁰ Cidlina je tradiční, dodnes užívaný nástroj řemeslníků pracujících s hlinou nebo sádrou. Je to přiměřeně velký (ca 5 x 15 cm) plochý kus dřeva nebo kousek plechu, který má jednu stranu rovnou a druhou někdy zubatě profilovanou. Slouží k zarovnávaní hliněné nebo sádrové plochy.

Obr. 14. Detail reliéfu formy s jezdcem. Na detaily hlavy a dekoraci kostýmu byl použit větší počet razítek a špachtlí různých profilů.

Fig. 14. Detail of mould relief with rider. A number of stamps and spatulas of varying profiles were used to detail the head and dress decoration.

stěnám byla tato razítka nejspíše kovová a sloužila také, nebo především, jiným účelům než jako razítka. Oproti nim stojí jiná, která jsou naopak s vysokou pravděpodobností speciálními zdobícími nástroji vyrobenými pro tento účel. Jejich příkladem jsou dva typy dřevěných razítek ve tvaru jednoduchého a čtyřnásobného kosočtverce (obr. 18).

Reliéf s jezdcem představuje pozoruhodný autorský výkon, nikoli však svou kvalitou. V podstatě je to dílo lidového umělce, o čemž svědčí mj. nezvládnuté proporce lidské i zvířecí figury. Dílo zaujme suverenitou svého tvůrce, jistotou, se kterou podle své představy zvládl složitou kompozici jezdce, architektury a písma. Někde velmi daleko tušíme předlohu grafického listu, která doputovala k našemu autorovi kolikerou transformací a byla jím pak přepsána do polohy naivního umění s jeho příznačným dekorativizmem. Výtvarnou paralelu můžeme najít v perníkových formách.

Značnou výpovědní hodnotu má tato forma pokud jde o pracovní postup při jejím vzniku a díky kompletnímu stavu zachování můžeme rekonstruovat jednotlivé pracovní fáze. Mimořádné je množství nástrojů doložených na této jediné formě. Jejich počet, bez razítek písmen a číslic, několikanásobně překračuje množství nástrojů použitých na jednom kachlovém negativu z dílny Adama Špačka. Kdybychom u formy s reliéfem jezdce důsledně spočítali všechny použité nástroje, včetně těch univerzálních a také písmen a číslic, dojdeme k počtu 25 kusů.

Rostlinný ornament

Negativ o rozměrech 200 x 225 mm je zachován kompletně, jen s chybějící malou částí levého horního rohu. Síla střepe se pohybuje mezi 20 až 30 mm. Použitý materiál je ostřená pórovina červenavého odstínu se stopami slídy. Zadní strana je mělce vybrána špachtlí a stopy tohoto nástroje jsou zachovány, aniž byl učiněn pokus o definitivní vyhlazení plochy dlaní nebo cidlinou (obr. 19). Opěrná lišta se objevuje jen jako náznak při pravém okraji zadní plochy formy. Popsaná úprava zadní strany této formy vzbuzuje pochybnosti o tom, že se jedná o definitivní formu, která měla sloužit pro sériovou výrobu čelních vyhrívacích stěn kachlů.

Přední strana, která nese negativ prosté rostlinné dekorace, je vytvořena kompletně *alla prima*, bez použití jakéhokoli otisku, tedy ani prázdné niky, jako tomu bylo u předešlých dvou forem. Základní plastický tvar, budoucí nika, byl vymodelován prsty nebo špachtlí. Nerovnosti vzniklého konkávního tvaru byly vyhlazeny cidlinou. Stopy po tom vidíme v rýhách probíhajících ve směru

Obr. 15. Detail reliéfu formy s jezdcem. Diagonální ozdoba pilastru vytvořená kombinací otisků razítka a práce špachtle.

Fig. 15. Detail of relief with rider. Diagonal decoration of pilaster created using combination of stamp imprints and spatula work.

Obr. 16. Detail reliéfu formy s jezdcem. Skupina otisků tří písmen FAL a špachtlí vyryté a chybně orientované G.

Fig. 16. Detail of mould relief with rider. Set of imprints with three letters "F-A-L", and spatula-engraved and wrong facing letter G.

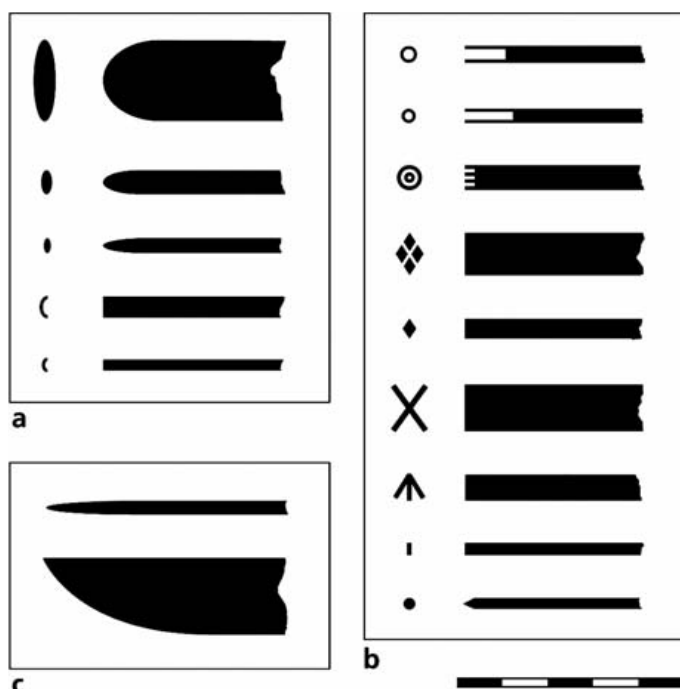
Obr. 17. Detail reliéfu formy s jezdcem. Vlevo otisk rytého kovového knoflíku. Vpravo razítkem provedený motiv děleného kosočtverce a otisk číslice.

Fig. 17. Detail of mould relief with rider. On left: imprint of engraved metal button. On right: stamped motif of divided rhombus and number imprint.

svislé osy formy. Toto vyhlazení, které strhlo hladší vrchní vrstvu materiálu, také částečně odkrylo ostřívo na ploše, kde měl vzniknout reliéf. Autor pak pokračoval v práci dvěma typy špachtlí nebo spíše rydel. Ornament provedl tím nejjednodušším možným způsobem, totiž rytou linií. Negativ okrajové lišty vyretušoval stejnou špachtlí, kterou vybíral zadní plochu formy. U tohoto artefaktu jsme zaznamenali stopy maximálně tří pracovních nástrojů (obr. 20).

Popsaný negativ je primitivní prací jak provedením, tak výtvarným názorem. Vcelku přijatelné kompoziční schéma plochy asi nebude zásluhou autora, ale nějaké předlohy. Krajně zjednodušený reliéf může být pokusem začátečníka (tovaryše?), anebo prací někoho, kdo byl v časové tísní. Rozpa-

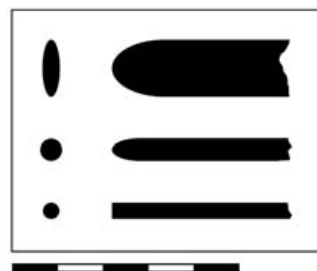
Obr. 18. Nástroje použité pro vytvoření formy s jezdcem, pohled ze strany a zepředu: a – tři dřevěné a dvě kovové špachtle různých profilů; b – tři kovové trubičky různého průřezu použité improvizovaně (?) jako razítka a šest dřevěných razítek; c – univerzální nástroje, nůž a písátko/rydlo.

Fig. 18. Tools used for creating mould with rider, from side and front: a – three wooden and two metal spatulas of varying profile; b – three small metal tubes of varying diameter, used in an improvised manner (?) as stamps and six small wooden stamps; c – universal tools, knife and stylus/scorer.

Obr. 19. Zadní strana negativu s rostlinným ornamentem provizorně opracovaná zběžnými zásahy špachtle.

Fig. 19. Back of negative with plant decoration worked in a provisional manner by superficial spatula application.

Obr. 20. Nástroje, s jejichž pomocí vznikl negativ rostlinného ornamentu. Dvě dřevěné špachtle a razítko.

Fig. 20. Tools used to create negative of plant decoration. Two wooden spatulas and stamp.

čitý výtvarný výkon koresponduje s ledabylou úpravou jeho zadní strany. Navzdory nízké výtvarné úrovni mohl tento negativní reliéf technicky fungovat jako negativ k formování. Mohlo však také jít o přechodný negativ. Analogický případ byl popsán u atypického negativu z Lipníka nad Bečvou (*Drechsler – Pavlík – Vitanovský 2008*, 11–13). Reliéfní motiv byl na tomto exempláři sice proveden nesrovnatelně kvalitněji, ale úprava zadní strany a boků vykazuje stejné nedostatky, jaké se u regulérních kachlových forem obvykle nevyskytují. Zcela totožným zběžným způsobem byla například u obou kusů vybrána zadní plocha, aniž by pak autor považoval za nutné ji dále pečlivěji upravit.

Závěr

Pokud jsme v úvodu ocenili narůstající počet dobře zachovaných keramických negativů kachlových reliéfů, je třeba na závěr dodat, že vedle kvantity se rozšiřují i naše možnosti v oblasti studia výpovědní hodnoty těchto artefaktů. Jde především o informace výrobně-technologického rázu, např. o identifikaci použitých nástrojů a interpretaci jejich stop. Závěry, které tak získáme, jsou sice zčásti hypotetické, přesto významně vypovídají o možnostech dobové dílenské praxe a vybavení dílen vůbec. V této souvislosti je třeba zmínit výhody spolupráce archeologa s výtvarníkem specialistou: sochařem, medailérem, keramikem. Praktické zkušenosti specialisty jsou přínosné právě ve výrobně-technologických aspektech tvorby a výroby kachlů.

V případech tří prostějovských forem jsou jistě handicapem jejich nálezové okolnosti, které do značné míry determinují možnost přiřadit je k nějaké konkrétní hrnčířské dílně a zhodnotit produkci této dílny v dobovém kontextu středomoravského města 16. století. O to zajímavější je koncentrace takovýchto výrobních prostředků (ať už forem, či primárních pozitivů) v daném regionu (Prostějov, Šternberk či poněkud vzdálenější Holešov, Lipník nad Bečvou) a prozatímni absence takovýchto větších celků v ostatních regionech Moravy a Slezska. Neproporčnost v zastoupení a kvalitě nálezů zaradí především u velkých městských aglomerací, kde by podobné, kvalitně provedené formy měly být očekávány i s ohledem na intenzitu archeologických výzkumů (Brno, Olomouc, Opava¹¹).

Soubor tří prostějovských forem je do značné míry nehomogenní. Ukazuje různou míru tvůrčího a řemeslného podílu hrnčíře na vzniku formy i její ikonografické složky. Nej kvalitnější a výtvarně suverénní je provedený portrét vládce, který využívá otisku cizího modelu doplněného nemnoha zásahy *alla prima*. Podíl práce *alla prima* u druhého z motivů (jezdce na koni) je mnohem vyšší a poskytuje nám množství technologických a umělecko-historických informací. Nejjednodušší, byť kompozičně ucelený, je motiv na posledním z negativů, který vznikl kompletně *alla prima* a ponejvíce rytím.

Pracovní stopy na třech prostějovských formách vypovídají i leccos o autorství těchto kusů. Především rozlišíme nejméně dva jejich tvůrce. Ten, který vypracoval formu s rostlinným ornamentem, určitě není totožný s autorem formy s jezdcem. Otevřenou otázkou zůstává, zda jezdce a portrét vládce vytvářel týž člověk, a to především proto, že na druhé ze zmíněných forem je málo stop typu *alla prima*. Naopak forma s jezdcem umožňuje charakterizovat tvůrce jako sebevědomého a obratného výtvarníka, schopného improvizovat, se zálibou v dekorativismu, a zároveň nezatíženého obavami z náročných námětů. Výsledky díla tohoto prostějovského mistra jsou objektivně limitovány jeho schopnostmi realistického ztvárnění náročných figurálních témat, což ho udržuje v hranicích lidového umění. Výsledek připomíná perníkové formy. Ačkoli byly prací řezbářů, jejich podoba s kachlovými formami je daná stejnou metodou práce do negativu.

Stopy použitých nástrojů nás také vedou k úvahám o jejich jednorázovém nebo opakovaném použití a o souboru nástrojů, které byly při tvorbě a výrobě forem k dispozici, jak je bylo možné doplnit a chybějící pomůcku nahradit.

Ověřování ikonografie figurálních motivů z prostějovských forem ukazuje na zajímavé konotace těchto námětů. Je pravděpodobné, že minimálně v jednom případě je zobrazena skutečná historická osoba, a to vévoda a kurfiřt August Saský (1553–1586). Hypotéza, že i druhým portrétovaným je ně-

¹¹ Z Opavy jsou autorům známy jen části forem (*Krasnokutská 2005*, 154, tab. 62: 4–6, a informace této badatelky z 11. 8. 2008 ohledně kadlubů z archeologického výzkumu v Krnovské ulici z r. 2007; *Tymonová v tisku*).

jaký dobový představitel protestantských (falckých) knížat, pak naznačuje, že soubor prostějovských forem nemusel vzniknout zcela náhodně a mohl být směřován k nějakému podobně nábožensky smýšlejícímu objednateli. Tomu nahrává i skutečnost, že místo nálezů bývalo sídlem komunity českých bratří. V této interpretaci jsme ovšem značně limitováni již zmíněnou absencí jakýchkoli bližších nálezových okolností.

Literatura

- Bartsch* 1987: The Illustrated Bartsch 19. Part 1. New York.
- Drechsler, A. – Pavlík, Č. – Vitánovský, M.* 2008: Nevšední nález souboru keramických kadlubů, kachlů a nádob z Lipníka nad Bečvou. In: Sborník Státního okresního archivu Přerov 2008, Přerov, 5–23.
- Franz, R.* 1969: Der Kachelofen. Graz.
- Hazlbauer, Z.* 1986: Příspěvek k technologii výroby pozdněstředověkých reliéfních kachlů. *Archaeologia historica* 11, 489–504.
- 2000: Signovaná a datovaná kamnářská matrice horažďovického hrnčíře Josefa Dobředěleje. *Archaeologia historica* 25, 389–396.
- Hazlbauer, Z. – Špaček, J.* 1986: Poznámky k výrobě reliéfních renesančních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí. *Časopis Národního muzea – řada historická* 155, č. 3–4, 146–166.
- Kollmann, I.* 1889: August kurfiřt saský (1553–86). In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Druhý díl, Praha, 1033–1034.
- Krasnokutská, T.* 2005: Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů. *Archaeologiae Regionalis Fontes* 8. Olomouc.
- Kühndel, J.* 1938a: Prostějov a jeho Čeští bratří. *Českobratrské staršovstvo. Prostějov.*
- 1938b: Prostějovský sbor za br. Michalce. In: 5. výroční zpráva českobratrského evangelického sboru v Prostějově za rok 1938, Prostějov, 3–6.
- Künker* 2008: Künker 138. Aukcion, 11.–12. März 2008. Osnabrück.
- Kybalová, L.* 1996: Dějiny odívání. *Renesance.* Praha.
- Landsfeld, H.* 1950: Lidové hrnčířství a džbánkařství. Praha.
- Menoušková, D.* 2008: Portrétní kachle. In: D. Menoušková – Z. Měřínský edd., *Krásy, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska, Uherské Hradiště*, 73–88.
- Menoušková, D. – Vitánovský, M.* v tisku: K technologii výroby středověkých kachlů. Dva neobvyklé kachlové reliéfy (přechodné pozitivy) s motivem sv. Jakuba Většího (?) z Prostějova a Šternberka. In: *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana*, Brno.
- Pajer, J.* 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. *Strážnice.*
- Pavlík, Č. – Vitánovský, M.* 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance.* Praha.
- Prudká, A.* 1996: Prostějovské renesanční kachle. *Štafeta XXVII*, 62–66.
- Rada, P.* 1956: *Kniha o technikách keramiky.* Praha.
- Strauss, K.* 1883: Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern. III. Teil. München.
- Šembera, F.* 1894: Falcko. In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Osmý díl, Praha, 1022–1024.
- Špirk, V.* 1889: Augšpurský mír. In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Druhý díl, Praha, 1030.
- Tymonová, M.* v tisku: Keramický kadlub z Opavy – Kolářské ulice s letopočtem 1571. In: *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana*, Brno.
- Vitánovský, M.* 2001: Dřevo a hlína v procesu vzniku středověkého kachle. *Archaeologia historica* 26, 403–409.
- 2008: Kadluby. In: D. Menoušková – Z. Měřínský edd., *Krásy, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska, Uherské Hradiště*, 156–165.
- Vitánovský, M. – Žegklitz, J.* v tisku: Dva atypické kachlové reliéfy z produkce pražské hrnčířské dílny Adama Špačka (1531–1572). In: *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana*, Brno.
- Žegklitz, J.* 2006: Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze. *Archeologické rozhledy* 58, 78–116.

- Žegklitz, J. – Vítanovský, M. – Zavřel, J. 2009a: An assemblage of stove tile moulds from the Prague pottery workshops of Adam Špaček and its tile production in the years 1531–72. In: *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, Prague, 207–272.
- 2009b: Soubor kachlových forem z pražské hrnčířské dílny Adama Špačka a její kachlové produkce v letech 1531–1572. *Archeologické rozhledy* 61, 427–466.
- Žegklitz, J. – Zavřel, J. 2004: Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa. Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů. *Archeologické rozhledy* 56, 591–618.

Stove tile moulds from Kostelecká St. in Prostějov (Central Moravia) On technological and creative issues relating to the rise of Renaissance stove tile reliefs

The text contains the little-known collection of moulds from Kostelecká St. in Prostějov (*fig. 1*), Central Moravia, dated to the beginning of the second half of the 16th century. Along with other objects, this assemblage (*fig. 2*) was obtained by amateur excavation in the 1990s during construction activities approximately 600 m from today's square. The find contexts indicate the disturbance of a pottery workshop/s. The central focus of the article is on three mould specimens (*fig. 3, 6, 8, 9, 12, 19*). These are significant due to their very good state of preservation, some uniquely preserved traces of a manufacturing and technological nature, their iconography and in terms of the ingenuity of their creator. The three Prostějov moulds have analogies only in the newly examined pottery workshop of Adam Špaček from Prague, náměstí [Sq.] Republiky (Žegklitz – Vítanovský – Zavřel 2009a; 2009b). The assemblage of Prostějov moulds, two with figural motifs and one with plant decoration, is heterogeneous to a certain extent. It demonstrates the varying degree of the potter's creative and craft abilities in creating the moulds as well as the iconographic elements. The top quality and mastery of work can be seen on the portrait of a man – ruler, Elector Augustus of Saxony (?), which uses an imprint of a foreign model on the majority of its surface and features minimal *alla prima* work. The share of *alla prima* work on the second of the motifs (rider on horse) predominates, and features, the work of an essentially folk artist whose creative work would be paralleled in, for example, gingerbread moulds. Although compact in composition, the simplest is the plant motif on the last piece of the collection, which was performed using engraving. The outstanding mould with the rider demonstrates the diversity of tools used when creating the work. Somewhat surprising is the disproportion in the representation and quality of Moravian and Silesian finds primarily near large city agglomerations. For the time being we do not have similar, good quality mould collections recorded from this area (Brno, Olomouc, Opava); although we should anticipate them also in view of the intensity of archaeological excavations being conducted. The verification process conducted on the iconography of the figural motifs from the Prostějov moulds yielded interesting results. The anonymous portrait figures of the ruler and rider drew some unusual connotations during the study, which indicate that the first portrait could at least be a portrait of a real historical individual (*fig. 4*), i.e. Duke and Elector Augustus I of Saxony (1553–1586). The hypothesis that also the second portrait is a representative of Protestant (Palatinate) rulers of that time then indicates that the assemblage of Prostějov moulds need not have been manufactured at random and could have been made on order for religious intentions. Also the fact that Kostelecká St. in Prostějov was the seat of the community of Bohemian Brothers may be a further indication of this. In this interpretation we were however significantly limited by the aforesaid absence of any further find contexts.

English by Zuzana Maritz

Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945

Tobias Weger

Příspěvek přináší komparaci životních osudů a osobnostního vývoje dvou archeologů německého původu, Bolko von Richthofena a Helmuta Preidela. Cílem tohoto srovnání má být zodpovězení otázky před- a poválečné kontinuity nacionálních mýtů, stereotypů a schémat v uvažování německých vědců, kteří působili v tzv. německých východních územích a kteří se po roce 1945 angažovali v tzv. vyhnaneckých organizacích.

archeologie – Slezsko – Čechy – Německo – Bolko von Richthofen – Helmut Preidel – Svaz vyhnanců – nacismus – landsmanšafty

Bolko Freiherr von Richthofen and Helmut Preidel. Case study on the role of archaeologists in expellee organisations after 1945. The article presents a comparison of the fates and personality developments of two archaeologists of German origin: Bolko von Richthofen and Helmut Preidel. The aim of this comparison is to address the issues of the pre-war and post-war continuity of national myths, stereotypes and schemes in the reflections of German scientists who were active in the so-called eastern German territories and who became involved in expellee organisations after their forced resettlement in the Federal Republic of Germany.

archaeology – Silesia – Bohemia – Germany – Bolko von Richthofen – Helmut Preidel – Federation of Expellees – Nazism – homeland organizations

Když byla Erika Steinbachová, předsedkyně organizace Bund der Vertriebenen (Svaz vyhnanců, dále BdV), v srpnu 2006 dotazována na možnost zpracování nacistické minulosti bývalých funkcionářů svazu, odvětila lapidárně: na něco takového nebudou u BdV k dispozici peníze.¹ Byla ale tato otázka vůbec správně položena? Autor tohoto příspěvku zastává názor, že z odborného hlediska by bylo mnohem zajímavější ptát se po kontinuitě nacionální ideologie v prostředí tzv. vyhnaneckých organizací, než po někdejším členství v NSDAP, které bylo v rozhovoru dotčeno. Nebylo by konečně – také ve srovnání s jinými elitami oné doby – žádným překvapujícím zjištěním, že v prvních vedoucích garniturách landsmanšaftů a BdV je možno vypátrat řadu dřívějších nacistů. Ještě přínosnější by pak bylo vztažení otázky personální kontinuity k trvalosti etnicko-nacionalistických mýtů, historických obrazů, stereotypů a schémat.

Následující biografická studie pojednává o dvou protagonistech z okruhu vyhnaneckých organizací v poválečném období – o Bolku von Richthofen a Helmutu Preidelovi. První pocházel z Dolního Slezska, druhý ze severních Čech, oba žili a působili po r. 1945 ve Spolkové republice Německo, přesněji řečeno v Bavorsku. Nezávisle na sobě se v rámci svých prehistorických studií a zájmů zabývali před r. 1945 veskrze stejnými tématy.

Pre- a protohistorie je od té doby, kdy se etablovala jako akademická disciplína, opakovaně ideologicky zneužívána jako legitimizující vědní obor. Mediálně a muzeálně šířené nálezy starých kultur stejně jako spektakulární naleziště vyvolávají v laicích mimořádnou fascinaci. Původ v hlubinách země se zdá vycházet vstříc potřebě mnoha lidí formulovat pro širší minulost – v ideálním případě pravěkou – teritoriální a územní nároky. V této mytické komponentě nejspíše tkví příslušná konstanta novověkého nacionalismu. Pro německý kontext období nacistické diktatury to ilustruje citát z populárněvědného lexikonu „ABC der Volkstumskunde“ (ABC národopisu) Maxe Hildeberta Boehma (1891–1968) z r. 1936: „Prehistorii označila zbývající historie ta období, jejichž události z nedostatku dochovaných písemných pramenů musejí být odhalovány převážně pomocí vykopávek. K dosavadnímu zanedbání výzkumu germánského dávnověku přispěl mj. také humanismem určený obraz světa

¹ Nazi-Vergangenheit im BdV. Kein Geld für Aufarbeitung, <<http://www.n-tv.de/699073.html>> (přístup 12. 08. 2006).

německého idealismu. Znovuprobuzený smysl nejstarších německých dějin, který byl vyvolán nacionálně socialistickým převratem, dává samotnému tomuto slovu do té míry obměněný význam, že prehistorie národa byla pozdvižena na základ vlastních národních dějin. Od výsledků nově obnoveného archeologického výzkumu očekáváme především hlubší náhled na počátky našeho národa, kdy vírou a rasově příbuzné elementy pod příkladným vedením nordické vrstvy rozhodujícím způsobem působily na vznik tělesné i duševní jednoty našeho národa.“²

Vzhledem k teritoriálním ztrátám Německa na východě a vysídlení Němců z východní Evropy po druhé světové válce nabyly diskursy, které zohledňovaly územní nároky, nové kvality. Landsmanshafty, kulturní instituce, církevní a kulturní sdružení z vyhnaneckého prostředí nárokovaly vrácení „ztracené vlasti“, revizi poválečných hranic a restituci majetků. Tyto aktivity často stály v tradici revizionistického úsilí proti závěrům versailleských smluv uzavřených po první světové válce.³ Tehdy šlo především o principiální diskreditaci znovu či nově založených států na východě střední Evropy, jako Polska nebo Československa. V tomto kontextu byly podstatné také archeologické vzorce myšlení. Znovu byly konstruovány dvě tisíciletí staré sídelní kontinuity, aby z nich byla vyvozována práva primátu platná pro současnost. Sudetoněmecký publicista Emil Franzel (1901–1976), protagonist a tzv. ideologie abendlandu,⁴ zdůraznil ještě r. 1958 ve svých populárních a vlivných „Sudetendeutsche Geschichte“ svou teorii o „germánsko-německém národu“ a ponechal volný průběh svému antislovanskému cítění. Tvrdil, že Slované „v žádném případě nebyli neškodní či konformní sousedé“⁵, tito také měli náležet kulturně nižšímu civilizačnímu stupni. Výpovědi obdobné tendence se nacházejí také u soudobých autorů slezského původu.⁶ Upomínají na teorie ospravedlňující kolonizaci, přičemž byl uplatněn i argument zprostředkovávání vyspělejších kulturních elementů pro legitimaci kolonizace.

Bolko von Richthofen i Helmut Preidel se nechali mobilizovat při své prehistorické orientaci pro politické cíle. Jak se jim ale podařilo po r. 1945 opět zapustit kořeny? Tyto otázky je možno nejlépe zodpovědět na základě životopisů obou vědců.

Bolko Freiherr von Richthofen: od sporu o původ k národovecké politice

Bolko Karl Ernst Gotthard svobodný pán von Richthofen přišel na svět jako ratolest šlechtické rodiny, od 17. stol. rozvětvené ve Slezsku, 13. září 1899 na otcovském panství Mierczyce u Jaworu.⁷ Jeho otec, Ernst svobodný pán von Richthofen (1858–1933), vykonával v letech 1891 až 1893 úřad zemského rady v Jaworu; kromě toho zastupoval od r. 1891 do r. 1904 jako konzervativce volební obvod 121 (Jawor – Bolków – Kamienna Góra) v pruském parlamentu. Byl také účastníkem slezského provinciálního zemského sněmu, předsedal provinciálnímu výboru pro Slezsko a byl čestným občanem Jaworu.⁸ Roku 1886 se oženil s Angličankou Helgou Hewittovou (1862–1954), s níž měl tři děti: dceru Amaran (1890–1967) a syny Ernsta (1893–1927) a Bolka.

² Max Hildebert Boehm, ABC der Volkstumskunde. Der Begriffsschatz der deutschen Volkslehre für Jedermann, Potsdam 1936, 91.

³ Srov. Tobias Weger, „Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955, Frankfurt a. M. 2008, 498–527.

⁴ Ideologie abendlandu označuje smýšlení 50. let, které stavělo obraz západního křesťanského světa, vycházejícího z řecko-římských antických tradic a křesťanství, proti komunistickému „Východu“, přičemž byly instrumentalizovány i staré antislovanské stereotypy.

⁵ Emil Franzel, Sudetendeutsche Geschichte, Augsburg 1958, 30n.

⁶ Ernst Bednara, Geschichte Schlesiens, Aschaffenburg 1953, 8–10.

⁷ Hans-Dieter Bamberg, Die Deutschland-Stiftung e.V. Studien über Kräfte der „demokratischen Mitte“ und des Konservatismus in der Bundesrepublik Deutschland, Meisenheim am Glan 1978, 405–408; Bolko Freiherr von Richthofen. 80. Geburtstag, Ostdeutsche Gedenktage 1979, 85n.

⁸ Richard Eckert – A[lfred] Tost, Mertschütz–Weidenwerder, in: Alfred Tost (Hg.), Heimatbuch des schlesischen Kreises Jauer–Bolkenhain, Velen in Westfalen 1955, 121n.; Thomas Kühner, Handbuch der Wahlen zum Preußischen Abgeordnetenhaus 1867–1918. Wahlergebnisse, Wahlbündnisse und Wahlkandidaten, Düsseldorf 1994, 386–388, 922.

Otcovský statek získal r. 1871 Bolkův stejnojmenný děd (1821–1899) a r. 1895 jej přepsal svému synovi Ernstovi. Jeho jádro představovala dodnes dochovaná rezidence, která byla zřízena r. 1796 na místě vyhořelé starší budovy. Za domem se rozkládala zámecká zahrada koncipovaná ve francouzském stylu. Hospodářské zázemí statku, který zahrnoval provozní plochu 415 ha – z toho 383 ha orné půdy, představoval vedle živočišné výroby podíl na místní mlékárně, na dvou cukrovarech a k nim nezbytném řepářství.⁹

Mladistvý Bolko von Richthofen byl ovlivněn svým původem z prusko-slezské vyšší šlechty, z politicky tradicionalistického, ale hospodářsky progresivního rodičovského domu. Navštěvoval šlechtickou akademii v Lehnici, kde r. 1917 složil maturitní zkoušku. Jako četní příslušníci své generace se zúčastnil ještě v letech 1917–1918 jako dobrovolník první světové války. Po návratu z fronty se připojil r. 1918 k freikorpsu, který v Horním Slezsku a v bývalé pruské poznaňské provincii bojoval proti polskému osvobozeneckému hnutí. V r. 1919 byl nasazen proti republikám rad v Berlíně a v Mnichově. Od 1. dubna do 7. července 1921 byl příslušníkem Selbstschutz Oberschlesien (*Hornoslezská domobrana*, SSOS),¹⁰ v jejichž řadách se podílel na později nacionalisticky mytizovaném „útoku na Annaberg“ (21.–27. května)¹¹; počátkem července získal v boji u obce Zębowice vyznamenání „Schlesischer Adler“ (*Slezský orel*).

V zimním semestru 1921/1922 zahájil Bolko von Richthofen studium prehistorie, klasické archeologie a geografie na Friedrich-Wilhelms-Universität ve Vratislavi. Studijní pobyt v Mnichově využil především k politickým účelům, přičemž navázal kontakty s raným nacistickým hnutím. Již r. 1924 promoval na základě práce o starší době bronzové ve Slezsku, která obdržela hodnocení „summa cum laude“ [*nejvýše chvályhodná* – pozn. překl.].¹² Díky tomu získal místo vědeckého pracovníka ve vratislavském Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer (*Slezské muzeum uměleckého průmyslu a starožitností*) mezi Graupenstraße a Schlossplatz.¹³ V této reprezentativní budově, někdejší stavovském domě, který byl v letech 1898/1899 přestavěn pro muzejní účely, byl vyhrazen celý suterén, tj. devět místností, pravěku Slezska od doby kamenné po „slovanské“ období. V poslední místnosti byly vystaveny nálezy ze Šlezy, „od doby kamenné po pozdní středověk.“¹⁴

Od července 1925 pracoval von Richthofen jako vedoucí oddělení a kustod prehistorických sbírek v městském muzeu v Bytomi, kde zahájil širokou aktivitu.¹⁵ Od dělení Horního Slezska platilo

⁹ Schlesisches Güter-Adreßbuch. Verzeichnis sämtlicher Rittergüter und selbständigen Gutsbezirke sowie solcher größeren Landgüter der Provinz Schlesien, welche innerhalb der Guts- und Gemeindebezirke mit einem Grundsteuer-Reinertrage von etwa 1500 Mark und mehr veranlagt sind, Breslau ¹⁰1912, 376; Schlesisches Güter-Adreßbuch. Verzeichnis sämtlicher Rittergüter sowie der größeren Landgüter der Provinzen Nieder- und Oberschlesien, Breslau ¹⁵1937, 502.

¹⁰ E[mil] I[ulius] Gumbel, Verschwörer. Beiträge zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalistischen Geheimbünde seit 1918, Wien 1924, 103.

¹¹ Juliane Haubold-Stolle, Der heilige Berg Oberschlesiens – der Sankt Annaberg als Erinnerungsort, in: Marek Czapliński – Hans-Joachim Hahn – Tobias Weger (Hg.), Schlesische Erinnerungsorte. Gedächtnis und Identität einer mitteleuropäischen Region, Görlitz 2005, 201–220.

¹² Bolko Freiherr von Richthofen, Die Ältere Bronzezeit in Schlesien, Berlin 1926.

¹³ Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender (KDGK) 1976, Bd. II, 2567; Bolko Freiherr von Richthofen, Auf den Spuren alter Siedlungen. 1. Gegend von Mertschütz, Kreis Liegnitz, Altschlesien 1/2 (1924), 57–65.

¹⁴ Woerl's Reisehandbücher. Illustrierter Führer durch Breslau und Umgebung, Leipzig ¹⁴1936, 44n.; Adam Więcek, Muzea Wrocławskie od 1814 roku, Wrocław 1997, 30–32.

¹⁵ Bolko Freiherr von Richthofen, Erste Funde aus der mittleren Steinzeit in Oberschlesien, Der Oberschlesier 9/3 (1927), 131–136; týž, Germanische Krausengefäße des 4. Jahrhunderts n. Chr. aus der Provinz Oberschlesien und ihre weitere Verbreitung, Mannus 6. Erg.-Bd. (1928), 73–76; týž, Neue Funde der Kugelflaschenkultur aus Ober- und Niederschlesien, Oppeln 1929; týž, Oberschlesische Urgeschichtsforschung und nordische Altertumskunde, Oppeln 1929; týž, Steinzeitliche Kamm- und Grübchenkeramik in Oberschlesien, Hamburg 1929; týž, Altsteinzeitliche Funde aus der Provinz Oberschlesien, Oppeln 1930; týž, Zur Herkunft der Wandalen, Breslau 1930.

toto průmyslové město v nacionálních střetech za „baštu němectví“¹⁶ proti Polsku. K místu kustoda v bytomském muzeu přibyl v listopadu 1925 také úřad státního důvěrníka pro kulturněhistorickou archeologickou památkovou péči v Hornoslezské provincii.¹⁷ V této funkci usiloval von Richthofen o vybudování muzea v někdejší klášteře dominikánek v Ratiboři, které bylo zřízeno 4. prosince 1927.¹⁸

V říjnu 1929 byl von Richthofen svého úřadu důvěrníka při hornoslezské provinciální správě zbaven.¹⁹ Přešel totiž jako vedoucí oddělení do Museum für Völkerkunde (*Národopisné muzeum*) v Hamburku. Po své habilitaci navíc působil v letech 1930–1933 jako soukromý docent na hamburské univerzitě. Roku 1930 se oženil s Herthou Landeckovou (1895–?). S Gustavem Schwantesem (1881–1960) a Wilhelmem Brüchmannem založil 28. února 1931 Verein zur Förderung der heimischen Vor- und Frühgeschichtsforschung (*Spolek pro podporu místního prehistorického a protohistorického bádání*), jehož druhým předsedou byl do r. 1933.²⁰

Vedle toho byl von Richthofen čestným docentem hamburské nacionálně socialistické Volkshochschule (*Lidová vysoká škola*). Byl členem odborné skupiny pro prehistorii v Kampfbund für deutsche Kultur (*Bojový svaz pro německou kulturu*, KfdK), spolku kulturních pracovníků a vědců, blízkého NSDAP; skupina byla ustavena v květnu 1932 z iniciativy tübingenského prehistorika Hanse Reinertha (1900–1990).²¹ Převzetí moci v Třetí říši NSDAP otevřelo Bolku von Richthofenovi nové perspektivy. V r. 1933 se stal vedoucím Berufsvereinigung Deutscher Vorgeschichtsforscher (*Odborné sdružení německých prehistoriků*), které vzniklo z popudu Hanse Reinertha ze „zglajchšaltované“ Deutsche Gesellschaft für Vorgeschichte (*Německá společnost pro prehistorii*) a které sdružovalo koncem r. 1933 na 70 německých odborníků.²² Téhož roku obdržel řádnou profesuru pro prehistorii a protohistorii na Albertově univerzitě v Královci v Prusku.²³ Dne 17. dubna 1933 vstoupil von Richthofen do NSDAP, poté, co se již několik let hlásil k nacionálnímu socialismu.²⁴

Mezinárodní ohlas vyvolala polemika, kterou von Richthofen vedl s poznaňským archeologem a muzeologem Józefem Kostrzewským (1885–1969).²⁵ Ten studoval v letech 1910–1914 u Gustaffa

¹⁶ [Bernhard] Stephan, Beuthen als Bollwerk des Deutschtums, in: Erwin Stein (Hg.), Beuthen, Berlin-Friedenau 1925, 37–39.

¹⁷ Alfred Arndt, Das Beuthener Museum, in: Erwin Stein (Hg.), Beuthen, Berlin-Friedenau 1925, 126–128, zde 127; Jahresberichte für deutsche Geschichte 1926, 245; Wiebke Röhrer, Archäologie und Propaganda. Die Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie in der deutschen Provinz Oberschlesien und der polnischen schlesischen Wojewodschaft zwischen 1918 und 1933, Berichte und Forschungen 12 (2004), 123–178; táž, Politics, propaganda and polemics. Prehistoric archaeology in Upper Silesia 1918 to 1933, Archaeologia Polona 42 (2004), 155–196.

¹⁸ Bolko Freiherr von Richthofen, Einführung in die Vor- und frühgeschichtliche Abteilung des Museums Ratibor. Zur Eröffnung der Abteilung am 4. 12. 1927. Hg. von der Oberschlesischen Provinzialdenkmalpflege für Bodentaltertümer, Ratibor 1927.

¹⁹ Hans-Ludwig Abmeier, Alfred Hadelt. Provinzialkonservator der Provinz Oberschlesien, Oberschlesisches Jahrbuch 2 (1986), 21–57, zde 34.

²⁰ Ein Blick zurück in die Vergangenheit, <<http://www.vorgeschichtsverein.de/>> (přístup 20. 11. 2007).

²¹ Wolfgang Pape, Die Entwicklung des Faches Ur- und Frühgeschichte in Deutschland bis 1945, in: Achim Leube – Morten Hegewisch (Hg.), Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945, Heidelberg 2002, 163–226, zde 176.

²² Gunter Schöbel, Hans Reinert. Forscher – NS-Funktionär – Museumsleiter, in: A. Leube – M. Hegewisch (Hg.), Prähistorie und Nationalsozialismus, 321–396, zde 336.

²³ Bolko Freiherr von Richthofen, Die Völkergeschichte der Vorzeit Ostdeutschlands und seiner Nachbarstaaten im ausländischen Licht, München – Berlin 1936.

²⁴ Von Richthofen měl vstoupit do NSDAP až r. 1933 snad proto, aby neztratil důležité kontakty „k marxistickým kruhům“; srov. Pape, Entwicklung, 187, pozn. 155.

²⁵ Bolko Freiherr von Richthofen, Gehört Ostdeutschland zur Urheimat der Polen? Kritik der vorgeschichtlichen Forschungsmethode an der Universität Posen, Danzig 1929; Józef Kostrzewski, Vorgeschichtsforschung und Politik. Eine Antwort auf die Flugschrift von Bolko Frhr. von Richthofen: Gehört Ostdeutschland zur Urheimat

Kossinny (1858–1931) v Berlíně a přejal jeho sídelně archeologické metody. Byl pokládán za nejvýznamnějšího protagonistu poznaňské archeologické školy, která spatřovala v lužické kultuře raně slovanské prvky. V konečném důsledku vyústila stanoviska Kostrzewského a von Richthofena v konkurenční diskursy kontinuity – v otázku, zda Polsko má slovanskou sídelní kontinuitu od 1. stol. n. l., nebo jestli Německo může na základě dvoutisíciletého osídlení vyvozovat teritoriálně-politické nároky na území, která ležela na východě tehdejšího říšského území, resp. na západě území polského státu. Sebastian Brather charakterizoval jádro této disputace následujícími slovy: „Nejen tyto archeologové, ale široké vrstvy vyvozovaly z údajných kontinuit mezi antickými a moderními národy dalekosáhlé teritoriální a mocenské nároky, které zapřahaly do soudobých politických zájmů.“²⁶ Kostrzewski se dostal do křížové palby nacionálně socialistických úřadů; řada jeho spisů a příspěvků byla pro služební účely přeložena cenzurní úřadovnou v Berlíně-Dahlemu do němčiny.²⁷ O několik let později musel Kostrzewski z Německem okupované Varšavy zmizet pod falešným jménem, neboť mu bylo v patách Gestapo.

Po podpisu německo-polské dohody o neútočení z 26. ledna 1934 ovšem Bolko von Richthofen obrátil na nově nařízený smířlivý kurz a publikoval – kromě ve Varšavě německy tištěné práce „Die Urheimat der Slawen“²⁸ – dokonce spis, v němž vyzdvihoval německo-polskou spolupráci v oblasti prehistorického bádání.²⁹ Ve skutečnosti se jednalo o taktický krycí manévř, neboť současně intervenoval s poukazem na cenzurní omezení výše zmíněné dohody u polského vyslanectví v Berlíně a stěžoval si na veřejná vyjádření Józefa Kostrzewského.³⁰ Ten zpětně poukázal na námítky vznesené proti němu, že neodpovídá poměrům 20., nýbrž 18. století, když by měly „cizí agentury“ v Polsku panovat „jako doma“ a „rozhodovat o osudu jim nepohodlných polských občanů.“³¹ Von Richthofenův útok navíc vyvolal vlnu solidarity poznaňských a krakovských archeologů s Kostrzewským.³²

Od poloviny 30. let je možno u von Richthofena pozorovat stále otevřenější příklon k nacionálně socialistickým premisám. Okruh jeho činnosti se začal rozšiřovat i mimo samotnou archeologii. Roku 1936 obdržel na univerzitě v Královci jako vedlejší pedagogický úkol přednášky z nauky o zahranič-

der Polen?, Poznań 1930; týž, Argumenty niemieckiego profesora prehistorii, Katowice 1935; týž, Badania prehistoryczne w dziesiętych Niemczech, Lwów 1939; ke sporu srov. Jan Žak, Słowianie i Germanie w prehistorii polskiej i niemieckiej, in: Jerzy Krasucki – Gerard Labuda – Antoni W. Walczak (Red.), Stosunki polsko-niemieckie w historiografii, Poznań 1974, Bd. 1, 21–149, passim; Tadeusz Malinowski, à la frontière de la science et de la politique, in: Bogusław Gediga (Red.), Archeologia – Kultura – Ideologia, Wrocław 2004, 35–56; dále Rohrer, Polemik.
²⁶ Sebastian Brather, Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa, Berlin 2006, 19.

²⁷ Jan Baumgart, Tajna organizacja nauki niemieckiej, Poznań 1948, 14; Józef Kostrzewski, Die Frage der sogenannten gotischen Kultur im Gebiet des alten Polen, in: L. Zabrocki (Hg.), Pommerellische Woche, Berlin-Dahlem 1935; týž, Vorgeschichte Schlesiens. Aus dem Werk der Polnischen Akademie über Schlesien, Berlin-Dahlem 1935; týž, Die prähistorischen Denkmäler Ostpreußens, in: Marian Zawadzki (Hg.), Ostpreußen. Vergangenheit und Gegenwart, Berlin-Dahlem 1935; týž, Die Argumente eines deutschen Professors für Vorgeschichte, Berlin-Dahlem 1935; týž, Das heidnische und das frühgeschichtliche Gnesen im Lichte der letzten Ausgrabungen, Berlin-Dahlem 1938; týž, Vorgeschichte der polnischen Länder. Vom Mesolithikum bis zur Völkerwanderungszeit, Berlin 1943; týž, Großpolen in vorgeschichtlicher Zeit, Berlin-Dahlem 1943.

²⁸ Bolko Freiherr von Richthofen, Die Urheimat der Slawen in der Vorgeschichtsforschung, Warszawa 1934.

²⁹ Bolko Freiherr von Richthofen, Zur deutsch-polnischen Zusammenarbeit in der Vor- und Frühgeschichtsforschung, Leipzig 1935. Ještě roku 1938 je doložena návštěva von Richthofenových studentů z Královecké univerzity v Archeologickém muzeu v Krakově; srov. Magdalena Maczyńska, Ur- und Frühgeschichte in Kraków in den Jahren 1933–1945, in: A. Leube – M. Hegewisch (Hg.), Prähistorie und Nationalsozialismus, 511–516, zde 511.

³⁰ Žak, Słowianie i Germanie, 62.

³¹ „Żyjemy w XX wieku, a nie w końcu XVIII wieku, kiedy obce agentury rządziły w Polsce jak u siebie i decydowały o losach niemyłych sobie obywateli polskich.“; cit. dle Zdzisław Skrok, Archeologie niezgody, Rzeczpospolita 10. 11. 2000.

³² Magdalena Maczyńska, Ur- und Frühgeschichte in Kraków, 512.

ním tisku,³³ mimo to byl nasazen jako cenzor u Prüfungsstelle des NS-Schrifttums (*Kontrolní úřadovna nacionálně socialistického písemnictví*). V r. 1937 vedl obsáhlou korespondenci s ostatními univerzitami, aby mobilizoval antikomunistické osobnosti. Cílem bylo založení přípravného výboru Antibolschewistischer Weltkongress (*Světový antibolševický kongres*), jehož předsednictví měl von Richthofen převzít.³⁴

Dalším dokladem jeho prorežimního postoje je spolupráce s Institut zum Studium der Judenfrage (*Institut pro studium židovské otázky*) vedeným Eberhardem Taubertem (1907–1976), který byl založen r. 1934 z popudu Říšského ministerstva pro národní osvětu a propagandu.³⁵ Von Richthofenova archeologická práce v Horním Slezsku se těšila výslovnému ocenění vlivného vratslavského univerzitního profesora Hermanna Aubina (1885–1969).³⁶ Podle tajné zprávy platil von Richthofen za „absolutně přímý, upřímný a nekompromisní charakter“, jehož spolupráce s SD [*Sicherheitsdienst*, kontrarozvědka SS – pozn. překl.] a Ahnenerbe [nacistická organizace pro (pseudo)vědecké bádání o minulosti německé rasy – pozn. překl.] měla být „usilovná“.³⁷ Toto hodnocení je ve spojení s tvrzeními, že von Richthofen měl být „ostrým odpůrcem Reinertha“, obzvláště brizantní. Hans Reinerth náležel k „Úřadu Rosenberg“, který byl konkurencí SS, SD a Ahnenerbe. V témže dokumentu SD byly vůči Reinerthovi „jak ve vědeckém, tak také v osobnostním smyslu vzneseny nejtěžší pochybnosti“ a byl vykreslen jako „nespolehlivý“.³⁸ Negativní charakteristika tohoto důležitého protivníka významně ovlivnila vzestup von Richthofena. Skutečně lze u něho doložit v následujících letech rozmanitou spolupráci s Ahnenerbe, která byla blízka SS.³⁹ S pražským ordinářem Lotharem F. Zotzem (1899–1967) se podílel r. 1940 na spisu zaměřeném proti české archeologii, v němž opět šlo – jako již předtím ve sporu s polskými kolegy – o legitimizaci územních nároků.⁴⁰

Při vypuknutí 2. světové války byl von Richthofen na základě svých mimořádných jazykových kompetencí povolán v důstojnické hodnosti jako tlumočnick. Byl činný ve štábu Oberkommando des Heeres (*Vrchní velitelství pozemního vojska*, OKH), v rámci oddělení „Cizí vojska východ“. Tato složka byla od r. 1942 vedena generálmajorem Reinhardem Gehlenem (1902–1979), který byl v poválečném období s pomocí USA hybatelem „Organizace Gehlen“ a později prvním předsedou Bundesnachrichtendienst (*Spolková zpravodajská služba*). Výrazný von Richthofenův antibolševismus šel, jak ukazují citáty z válečných let, ruku v ruce s neskrývaným antisemitismem.⁴¹ Poté, co se r. 1940 rozvedl se svou první ženou, oženil se v r. 1942 s Erikou Frankenfeldovou.⁴²

³³ Bolko Freiherr von Richthofen (Hg.), *Bolschewistische Wissenschaft und „Kulturpolitik“*. Ein Sammelwerk, Königsberg in Preußen, Berlin 1938 (21942).

³⁴ Bundesarchiv, Deutsches Reich/Parteien und politische Gruppen, sign. R 8058, *Antibolschewistischer Weltkongress, Vorbereitendes Sekretariat*, 1937.

³⁵ Henryk Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, Warszawa 1982, 361.

³⁶ Eduard Mühle, *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005, 303.

³⁷ Bundesarchiv, Deutsches Reich/Reichssicherheitshauptamt, sign. 58/9002, Bl. 389, citováno z <<http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/VorgeschDossiers.pdf>> (přístup 20. 02. 2008).

³⁸ Tamtéž, Bl. 388. Bolko von Richthofen se od r. 1937 účastnil příprav stranického soudu nad Hansem Reinerthem, který byl ovšem zahájen teprve 29. 10. 1943 a skončil až 27. 2. 1945 Reinerthovým vyloučením z NSDAP; srov. Schöbel, Hans Reinerth, 349n.

³⁹ Reinhard Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*, München 2006, passim.

⁴⁰ Lothar F[riedrich] Zetz – Bolko Freiherr von Richthofen, *Ist Böhmen-Mähren die Urheimat der Tschechen?*, Leipzig 1940; k Zetzovi srov. Bollmus, *Amt Rosenberg*, 270–272.

⁴¹ Olszewski, *Nauka historii w upadku*, 383, pozn. 282; Bamberg, *Deutschland-Stiftung*, 406n.

⁴² Srov. <www.richthofen.de/fileadmin/richthofen/downloads/familienarchiv/stammbaum_low.jpg> (přístup 27. 02. 2008).

Během německé okupace SSSR byl Bolko von Richthofen jmenován „zvláštním pověřencem pro Kalmyky“; vyhotovil mj. „zprávu o zkušenostech s proněmeckým jednáním Kalmyků“ ze 14. ledna 1943.⁴³ Z pověření Zahraničního úřadu [ekvivalent ministerstva zahraničí – pozn. překl.] měl zajišťovat likvidaci knihovny společnosti pro starožitnosti v Novgorodu a muzea ve městě Staraja Russa.⁴⁴

V letech 1942 až 1945 obsadil von Richthofen místo ordináře pro prehistorii a protohistorii na univerzitě v Lipsku. Poté, co 4. prosince 1943 zasáhla budovu institutu v Schillerstrasse 7 letecká puma a většina písemností byla ztracena, nebyly pracovní podmínky právě příznivé. V listopadu 1944 byl von Richthofen opět odveden k Wehrmachtu. Roku 1945 se dostal do amerického zajetí, byl ale propuštěn již po několika týdnech.

V procesu proti spolupracovníkům Zahraničního úřadu (tzv. Wilhelmstrassen-Prozess) v r. 1948 – jedenáctý v řadě dvanácti procesů vedených norimberským vojenským tribunálem – byl Bolko von Richthofen aktivní jako „odborný poradce společné německé obhajoby“.⁴⁵ Tehdy se také trvale usadil v Bavorsku a vstoupil do Christlich-Soziale Union (*Křesťansko-sociální unie*, CSU). Od r. 1951 se opakovaně účastnil výzkumných projektů podpořených Deutsche Forschungsgemeinschaft (*Německé badatelské sdružení*, DFG), Spolkovým ministerstvem všenněmeckých otázek, Spolkovým ministerstvem pro vyhnance, uprchlíky a válečné poškozence, stejně jako Zahraničním úřadem.

Obsahově převládala po r. 1945 u von Richthofena politika nad archeologií. V letech studené války byl často zván k přednáškám v Německu i v zahraničí, mnohokrát i tzv. Americkými domy, které byly od r. 1946 zřizovány v Německu a Rakousku jako kulturní a propagační centra USA. Přednášková turné jej zavedla i do Velké Británie, Irska, Kanady a USA. Od r. 1961 působil v Institut zur Erforschung der UdSSR (*Institut pro poznání SSSR*) v Mnichově, který byl založen r. 1950 jako společná iniciativa Harvardské univerzity a newyorského výboru Radia Liberty. V tomto institutu publikoval již r. 1956 spis „Die kommunistische Darstellung der ostdeutschen Geschichte“ (*Komunistická představa východoněmeckých dějin*).⁴⁶

Těžiště však u von Richthofena, který byl posměšně i obdivně titulován jako „slezský ministr zahraničí“, představovalo angažmá ve vyhnanecké politice.⁴⁷ Od r. 1953 byl členem spolkového předsednictva slezského landsmanšaftu, v této době si přivydělával jako odborný poradce spolkových úřadů. Při úsilí implementovat v rámci „Ostkunde“ vlastivědu ztracených německých východních území do západoněmeckého školního vyučování se angažoval od r. 1956 v Deutsche Pestalozzi-Gesellschaft (*Německá Pestalozziho společnost*), jakož i v Arbeitskreis für Ostfragen (*Pracovní skupina pro východní otázky*). V USA předložil r. 1956 anglicky psanou stať o pohledu landsmanšaftu na hranice na Odře a Nise, která měla zrazovat západní spojence od dodržování závěrů postupimské konference.⁴⁸ Roku 1957 se Bolko von Richthofen stal členem Gesamtdeutscher Ausschuss (*Všenněmecký výbor*), který fungoval jako zahraničněpolitické poradní grémium BdV.⁴⁹ O rok později se stal spolupracovníkem Europäische Arbeitsgruppe für Flüchtlingsfragen (*Evropská pracovní skupina pro otázky uprchlíků*) a Weltgesellschaft für Flüchtlingsfragen (*Světová společnost pro uprchlíky*). Dolnosaská

⁴³ Wilhelm Tieke, *Der Kaukasus und das Öl. Der deutsch-sowjetische Krieg in Kaukasien 1942/43*, Osnabrück 1970, 177.

⁴⁴ Ch[ristiane] Mückenberger, *Deutsche Slawistik und Ostforschung*, in: Gerhard Ziegenggeist, *Wissenschaft am Scheidewege. Kritische Beiträge über Slawistik, Literaturwissenschaft und Ostforschung in Westdeutschland*, Berlin (Ost) 1964, 13–35, 34.

⁴⁵ KDGG 1966, Bd. II, 2568; srov. Bolko Freiherr von Richthofen, *Als Zeuge in Nürnberg*, Kiel 1987.

⁴⁶ Bolko Freiherr von Richthofen, *Die kommunistische Darstellung der ostdeutschen Geschichte*, München 1956.

⁴⁷ Matthias Stickler, „Ostdeutsch heißt gesamtdeutsch“. *Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzungen der deutschen Vertriebenenverbände 1949–1972*, Düsseldorf 2004, 188n.

⁴⁸ Bolko Freiherr von Richthofen, *Germany and the Oder Neisse Line*, Newark 1956, 26–29.

⁴⁹ Stickler, „Ostdeutsch heißt gesamtdeutsch“, 188n. Sticklerovo hodnocení, že se u těchto 18 osobností jednalo výhradně o vědce, je naivní. Právě jim jmenovaní vědci, mezi nimi také von Richthofen, byli v letech 1933 až 1945 silně aktivističtí v nacistickém bádání.

zemská centrála pro politickou osvětu vydala r. 1959 v rámci svého edičního programu von Richthofenův spis „Deutschland und Polen – Schicksal einer nationalen Nachbarschaft“ (*Německo a Polsko – Osud jednoho národního sousedství*), který krátce na to v nezměněné podobě přetiskl slezský landsmanšaft.⁵⁰ Německo-polské vztahy byly jedním z prominentních témat von Richthofenovy publicistiky, která byla více a více pravicově extremistická.⁵¹ Srovnával mj. vysídlení Němců z Polska s nacistickými zločiny⁵² a zároveň relativizoval německou odpovědnost na rozpoutání 2. světové války tím, že připisoval Polsku, Sovětskému svazu, Velké Británii, Francii a Československu podíl viny.⁵³ Tímto směrem posouval své texty ke Slezsku,⁵⁴ k Sovětskému svazu i ke komunismu.⁵⁵ Dne 14. prosince 1963 obdržel Bolko von Richthofen na návrh bavorského ministerského předsedy Alfonse Goppela (1905–1991) „Bundesverdienstkreuz 1. Klasse“ (*Spolkový záslužný kříž 1. třídy*).⁵⁶ V citaci zmínila řádová kancelář spolkového prezidiálního úřadu „jeho obzvláštní nasazení za právo na vlast vyhnanců a uprchlíků, a též za znovusjednocení“.⁵⁷

Bolko von Richthofen nezůstal jen u ústních a písemných projevů. Od počátku 60. let se stal jednou z ústředních postav pravicových extremistických organizací. Byl příslušníkem Deutsches Kulturwerk Europäischen Geistes (*Německá kulturní dílna evropského ducha*), kterou r. 1950 založil nacistický básník Herbert Böhme (1907–1970).⁵⁸ S mnichovským publicistou Gerhardem Freyem (*1933) a jeho myšlenkovým spřízněncem Erwinem Artem patřil Bolko von Richthofen r. 1962 k zakladatelům Aktion Oder-Neiße (*Akce Odra-Nisa*, AKON), která r. 1970 spolu s Aktion Widerstand (*Akce odporu*) a s Deutsche Volksunion (*Německá národní unie*, DVU) utvořila Freiheitliche Rat (*Rada svobody*).⁵⁹ Od r. 1966 byl členem kuratoria Internationale Grotiusstiftung zur Verbreitung des Völkerrechts (*Mezinárodní Grotiova nadace k šíření národních práv*). Mimoto vstoupil r. 1967 do Deutschland-Stiftung (*Nadace Německo*), která usilovala o „konzervativní obnovu duchovního, kulturního

⁵⁰ Bolko Freiherr von Richthofen, *Deutschland und Polen. Schicksal einer nationalen Nachbarschaft*, Hannover 1959 [Bonn 1959].

⁵¹ Bolko Freiherr von Richthofen – Reinhold Robert Oheim, *Die Wahrheit in der Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen*, Vaterstetten 1979; též, *Die polnische Legende. Von den Vertreibungsverbrechen bis zum Kriege recht. Das Schicksal der Deutschen unter polnischer Besetzung*, Kiel 1982; Bolko Freiherr von Richthofen, *Deutschland und Polen. Mythos und Wirklichkeit. Geschichte einer 1000jährigen Nachbarschaft*, Kiel 1982 (3 svazky).

⁵² Raymond de Geouffre de la Pradelle et al., *Verjagd – beraubt – erschlagen. Die Austreibung aus den alten deutschen Grenzmarken. Schicksal und Völkerrecht. Mit einem Geleitwort von Bolko von Richthofen und einem Interview mit Robert Schuman*, Wiesbaden 1961; srov. také Bolko Freiherr von Richthofen – Reinhold R. Oheim, *Die polnische Legende*, 7n., kde se hovoří o „polských koncentračních a vyhlazovacích táborech pro Němce“ po r. 1945 a za podmínku německo-polského smíření je kladeno „dobrovolné vyklizení“ někdejších východoněmeckých území.

⁵³ Bolko Freiherr von Richthofen, *Kriegsschuld 1939 bis 1941. Der Schuldanteil der anderen*, Kiel 1981.

⁵⁴ Bolko Freiherr von Richthofen, *Auslandsstimmen zur oberschlesischen Volksabstimmung*, Augsburg 1961; též, *Schlesien und die Schlesier. Eine landes- und stammeskundliche Übersicht*, Bd. 1: *Die Schlesier vor und nach der Vertreibung aus ihrer Heimat*; Bd. 2: *Landschafts- und Wirtschaftskunde Schlesiens sowie seine Geschichte von der Urzeit bis zum Dreißigjährigen Krieg*; Bd. 3: *Schlesiens Geschichte vom Dreißigjährigen Krieg bis zur Gegenwart*, Wolfenbüttel 1967.

⁵⁵ Bolko Freiherr von Richthofen, *Weltherrschaft. Die Entwicklung Russlands zur Großmacht. Ziel und Weg des Sowjet-Kommunismus*, Preußisch-Oldendorf 1981.

⁵⁶ Kurt Hirsch, *Rechts von der Union. Personen, Organisationen, Parteien seit 1945. Ein Lexikon*, München 1989, 429 (s chybnou datací „1964“).

⁵⁷ Bundesarchiv, Bundesrepublik Deutschland/Bundespräsidialamt, sign. B 122/38.477 – za upozornění děkuji Oliveru Grimmovi.

⁵⁸ Heiner Lichtenstein, *Rechtsextreme Publizistik. Ein Überblick*, in: Wolfgang Benz (Hg.), *Rechtsradikalismus. Randerscheinung oder Renaissance*, Frankfurt a. M. 1980, 168–183, 174.

⁵⁹ Bamberg, *Deutschland-Stiftung*, 321n.

a politického života“ a která byla nositelkou antikomunismu.⁶⁰ O šest let později byl von Richthofen kvůli svému členství v Nationaldemokratische Partei Deutschlands (*Národně demokratická strana Německa*, NPD) z této nadace vyloučen.⁶¹ Spolu s obhájcem národních práv Fritzem Münchem (1906–1995), který působil i jako poradce slezského landsmanšaftu a r. 1972 přestoupil z CDU do NPD, iniciovali v r. 1970 vznik Gemeinschaft Ost- und Sudetendeutscher Grundeigentümer und Geschädigter (*Společenství východo- a sudetoněmeckých majitelů půdy a poškozců*, GOG).⁶² Von Richthofen a Münch stáli spolu s již zmíněným Herbertem Böhmem v témže roce i u kolébky Deutsche Bürgergemeinschaft (*Německé občanské společenství*).⁶³ Doposledka vycházel von Richthofen z nároku na znovunabytí někdejších německých říšských území východně od Odry a lužické Nisy: „Dějiny učí, že se poměry stále mění. Pro východní Němce to znamená, že po období polského bídneho hospodaření v německých východních provinciích jednoho dne začne nová dějinná kapitola. Hlas rozumu říká, že by to měla být kapitola německá.“⁶⁴

Vedle všech politických aktivit zůstala v poválečném období jedním z polí von Richthofenových činností i prehistorická archeologie, ačkoliv již nemohl být činný na akademické půdě. Náležel ke kuratoriu pro zřízení východoněmecké univerzity v SRN, o jejíž zřízení v Bavorsku usiloval.⁶⁵ a marně se ucházel o místo na univerzitě v Hamburku.⁶⁶ Pro Bolka von Richthofen zůstala archeologie legitimizujícím vědním oborem. Do sborníku „Unser Schlesien“ (*Naše Slezsko*), který byl ve vysokém nákladu publikován r. 1954, napsal protohistorický úvod. V něm datoval první vystoupení „Germánů“ ve Slezsku již do 6. stol. př. n. l.; tito měli Slezsko opustit již okolo r. 300 př. n. l. směrem na východ. V protikladu k „stěhování“ Germánů hovořil o „prosakování slovanských kmenů“, čímž měl být vsugerován dojem neuspořádané existence, mj. pomalého rozvracení příštího germánského sídelního území.⁶⁷ Zároveň našla ozvěnu v poválečném období i polemika s polskými kolegy z 30. let, jako např. v krátkém příspěvku k toponomastice ve čtvrtletníku „Schlesien“ z r. 1956.⁶⁸

S celou řadou nacionálně orientovaných kolegů-prehistoriků, mezi nimi s Jürgenem Spanuthem (1907–1998) a Hermanem Wirthem (1885–1981), založil Bolko von Richthofen r. 1969 v Bonnu Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte (*Společnost pro prehistorii a protohistorii*), jejímž byl prvním prezidentem. Ta navázala na Deutsche Gesellschaft für Vorgeschichte (*Německá společnost pro prehistorii*, DGV), založenou r. 1909 Gustaffem Kossinou. Na tuto kontinuitu poukazyval také spolkový časopis *Mannus*, který byl zastaven r. 1942 a který byl nyní obnoven právě pro potřeby Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte, jež jej vydávala v letech 1969–1994 v pravivově extremistickém nakladatelství Peter Wegener v Bonnu. V reakci na tento projekt se krátce poté, rovněž v Bonnu, sdružili mladí archeologové v Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte (*Německá společnost pro prehistorii a protohistorii*, DGUF).⁶⁹

Portrét Bolka von Richthofen by nebyl kompletní bez zmínky o jeho příležitostných literárních aktivitách. Mezi ně náleží sbírky veršů, antologie slezského muzea a kniha „Heimat und Freiheit in

⁶⁰ Tamtéž, 64 a 405–408.

⁶¹ Tamtéž, 65 a 200.

⁶² Hirsch, Rechts von der Union, 181.

⁶³ Bamberg, Deutschland-Stiftung, 512; Hirsch, Rechts von der Union, 415.

⁶⁴ Úvod in: Bolko Freiherr von Richthofen – Reinhold R. Oheim, Polens Marsch zum Meer. Zwei Jahrhunderte Teilungen und Expansion, Kiel 1984, 8n.

⁶⁵ Hans-Christian Petersen, Bevölkerungsökonomie – Ostforschung – Politik. Eine biographische Studie zu Peter-Heinz Seraphim (1902–1979), Osnabrück 2007, 275 a 312.

⁶⁶ Za ústní sdělení děkuji Utě Halle, 26. 11. 2007.

⁶⁷ Bolko Freiherr von Richthofen, Schlesiens Bewohner in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, in: Karl Hausdorff (Hg.), Unser Schlesien, Stuttgart 1954, 13–24, zde 20.

⁶⁸ Bolko Freiherr von Richthofen, Zum Ursprung des Namens Tinz, Schlesien 1/1 (1956), 30n.

⁶⁹ K dějinám DGUF viz <<http://www.dguf.de/index.html>> (přístup 04. 03. 2008).

der Dichtung der Welt“ (*Vlast a svoboda ve světovém básnictví*).⁷⁰ Literární vědec Arno Lubos (1928–2006), který sám ze Slezska pocházel, se o von Richthofenových lyrických schopnostech vyjádřil přímo euforicky: „Báseň je zároveň deníkem. Města, krajina, lidé, hudební a literární vjemy (v tom i holdování zemřelým i žijícím umělcům a básníkům), denní i noční nálady: mnohé a ještě více je vsazeno do veršů, rýmovaně i nerýmovaně, hravě, lehce a také s kapkou sebeironie.“⁷¹

Dne 18. března 1983 se Bolko svobodný pán von Richthofen nevrátil v hornobavorském Seehausenu na Staffelsee domů z vycházky a byl řadu měsíců pokládán za nezvěstného. Jeho mrtvola byla nalezena až 20. října. Mysteriózní okolnosti jeho smrti krmily fámy v pravicově radikálních kruzích, podle nichž se měl von Richthofen stát obětí politicky motivované vraždy. Posmrtně mu *Deutsche Nationalzeitung* udělily svou Cenu svobody.

Bolko von Richthofen náležel k intelektuálním vůdcům a vlivným hybatelům pravicově radikálního spektra vyhnaneckých organizací v SRN. Dodnes se projevují jeho nacionální konstrukty v kořenech myšlení obou těchto prostředí.⁷² Přesto se dnes zdá být BdV a slezskému landsmanšaftu nepohodlným. Namísto aby se kriticky vyrovnaly s jeho životem a dílem, obě organizace jej zamlčují. „Schlesien-Lexikon“ (*Slezský lexikon*) Klause Ullmanna tak věnoval jednomu z vedoucích slezských vyhnaneckých funkcionářů jen několik málo řádek, které vynechávají období po r. 1945.⁷³ V pamětech Herberta Hupky (1915–2006), který s Bolkem von Richthofenem přišel mnohokrát do kontaktu, je marné hledat jeho jméno.⁷⁴ Levicoví autoři příležitostně kolportují odsudek tzv. Braunbuchu (*Hnědá kniha*, vydaná r. 1968 v tehdejší NDR),⁷⁵ solidní biografie von Richthofena však dodnes představuje desideratum.

Helmut Preidel: Germáni a Slované v Čechách

Dráha českého prehistorika Helmuta Preidela se v mnohém odlišovala od kariéry jeho slezského kolegy. Přišel na svět 17. května 1900 v Podmoklech u Děčína jako syn učitele Josefa Preidela a jeho ženy Anny, rozené Stelzig.⁷⁶ Po maturitě na osmiletém Státním reálném gymnáziu v Děčíně⁷⁷ zahájil r. 1920 na pražské Německé univerzitě studium historie, germanistiky a národopisu, v němž následně pokračoval v Berlíně a v Halle. V Berlíně náležel k posluchačům Gustaffa Kossiny.⁷⁸ Již r. 1923 promoval na univerzitě v Halle-Wittenbergu prací o germánských sponách v rané době

⁷⁰ Bolko Freiherr von Richthofen, *A Schtickla Heemte. Gedichte in schlesischer Mundart*, Rendsburg 1953; *týž*, *Heimat im Herzen. Gedichte*, Herne 1956; *týž*, *Gedichte in schlesischer Mundart. Mit einem Geleitwort von Alois M. Kosler*, Rendsburg 1953; *týž*, *Dank an Bayern. Gedichte*, Herne 1957; *týž*, *Allerlei Fröhliches aus Niederschlesien. Heitere Erlebnisse*, Ulm 1958; *týž*, *Aus fünf Erdteilen. Gedichte über fremde Länder und Völker*, Herne 1955; *týž*, *Heimat und Freiheit in der Dichtung der Welt*, Wört in Württemberg 1975.

⁷¹ Arno Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, Bd. II, München 1967, 500.

⁷² Srov. Alois Bernt, *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren. Spuren früher Geschichte im Herzland Europas*, Tübingen 1989, 305.

⁷³ Klaus Ullmann, *Schlesien-Lexikon für alle, die Schlesien lieben*. 2. verb. Aufl., Mannheim 1980, 248.

⁷⁴ Herbert Hupka, *Unruhiges Gewissen. Ein deutscher Lebenslauf. Erinnerungen*, München 1994.

⁷⁵ Braunbuch. *Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik und in Westberlin. Staat, Wirtschaft, Verwaltung, Arme, Justiz, Wissenschaft*. Hg. vom Nationalrat der Nationalen Front des Demokratischen Deutschland und dem Dokumentationszentrum der Staatlichen Archivverwaltung der DDR, Berlin (Ost) 1968, 269n.

⁷⁶ Helmut Preidel, 75. Geburtstag, *Ostdeutsche Gedenktage 1975*, 53n.; Eintrag „Preidel, Helmut“ in: *Biographisches Lexikon für Geschichte der Böhmischen Länder*, Bd. III, München 2000, 303n.

⁷⁷ 21. Jahresbericht des Staatsober-Realgymnasiums in Tetschen a. E. für das Schuljahr 1919/20, *Liste der Abiturienten; Festschrift zur Erinnerung an die Feier des 25jährigen Bestehens des Staatsoberrealgymnasiums in Tetschen*, Tetschen 1924, 53.

⁷⁸ Jan Blažek, *Damals. Die deutsche Archäologie in Nordwestböhmen (von den Anfängen bis 1945)*, in: Michael Neumüller (Hg.), *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung der J. E. Purkyně-Universität*

římské.⁷⁹ V r. 1927 navíc složil Preidel v Praze učitelské zkoušky a 23. března 1927 se oženil s Mariannou Wimmerovou (1924–?) z Mostu. Z tohoto manželství vzešly obě Preidelovy děti, Gertrud (*1928) a Herta Ottilie (*1934). Po uzavření manželství působil Preidel od r. 1928 postupně jako učitel na Státním vrchním gymnáziu v Mostě (1927–1931), na Dívčím reformním gymnáziu v Moravské Ostravě (1931–1932) a na Státním reálném gymnáziu v Žatci (1932–1938). Objemy jeho vyučovací hodiny obnášely mezi 12 a 24 hodinami týdně, přičemž od primy do kvinty vyučoval dějepis a příležitostně i zeměpis a vlastivědu. Vedle toho byl často pověřován ještě správou archeologických sbírek a knihoven těchto škol.

V r. 1924 se Preidel vedle celé řady svých kolegů archeologů a učitelů, zejména spolu s germanistou Erichem Gierachem (1881–1943), stal spoluzakladatelem Deutsche Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in der Tschechoslowakei (*Německá společnost pro prehistorii a protohistorii v Československu*) se sídlem v Ústí nad Labem. Z jejího pověření redigoval Preidel v letech 1925–1927 periodikum *Sudeta. Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte*, které od r. 1928 převzal Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung (*Ústav pro sudetoněmecké vlastivědné bádání*) v Liberci, jenž jej vydával až do jeho zastavení v r. 1938 pod vedením Ericha Gieracha a Hermannu Schrollera (1900–1959). Oba byli – ačkoliv pocházeli ze západního Pruska a Sedmíhradska – silně angažováni v sudetoněmeckém hnutí. Do tohoto časopisu přispěl Preidel před r. 1928 řadou článků.⁸⁰ Jméno *Sudeta* se odvolávalo ke kolektivnímu označení Němců v Čechách a na Moravě, které se konstitovalo jen o málo let před tím a mělo propůjčovat mytické zasvěcení s akcentem germánské minulosti.

Společně se svým přítelem historikem Kurtem Oberdorfferem (1900–1980), který vedl v letech 1924–1938 mostecké městské muzeum, sepsal Preidel r. 1927 průvodce muzeálními prehistorickými sbírkami.⁸¹ Jeho nejdůležitějším předválečným dílem je však dvousvazková monografie o germánské kultuře v Čechách a jejich nositelích,⁸² následovaná pojednáním o dobývání a zpracování železa v severozápadních Čechách.⁸³ Dále se Preidel zabýval soupisy archeologických lokalit pro okresy Most⁸⁴ a Chomutov.⁸⁵ Od r. 1931 měl vedlejší pracovní úvazek v muzeu v Chomutově, pro které vytvořil plán nové expozice archeologických nálezů. Souběžně pracoval na další monografii ke germánskému období v Čechách, kterou dvakrát neúspěšně předložil jako habilitační spis.⁸⁶ Na rozdíl od mnohých kolegů, kteří v těchto letech vsadili na konfrontační kurz vůči Čechům, šel Preidel

in Aussig und des Archivs der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag vom 20. bis 21. April 1995, Ústí nad Labem 1996, 185–190, zde 189.

⁷⁹ Helmut Preidel, *Germanen im Spiegel der Bodenfunde. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Landes, Reichenberg* 1926.

⁸⁰ Helmut Preidel, *Germanen in Böhmen im Spiegel der Bodenfunde*, *Sudeta* 1 (1925), 121–130; týž, *Bronzebaren aus der Umgebung von Leitmeritz*, *Sudeta* 1 (1925), 196n.; týž, *Die Arbeitsweise der Vorgeschichtswissenschaft*, *Sudeta* 2 (1926), 30–38; týž, *Vorgeschichtliche Funde aus dem Franzensbader Moor*, *Sudeta* 2 (1926), 105–109; týž, *Die Arbeitsweise der Vorgeschichtswissenschaft*, *Sudeta* 3 (1927), 19–26; týž, *Ein awarischer Fund aus Böhmen*, *Sudeta* 3 (1927), 64–66; týž, *Schnurkeramische Funde des Stadtmuseums in Brüx*, *Sudeta* 4 (1928), 89–103; týž, *Spätbronzezeitliche Hügelgräber bei Saaz*, *Sudeta* 4 (1928), 104–114; týž, *Funde der älteren Bronzezeit aus der Umgebung von Brüx*, *Sudeta* 4 (1928), 195–197; týž, *Zwei frühbronzezeitliche Gefäße aus Brüx*, *Sudeta* 4 (1928), 197–199.

⁸¹ Helmut Preidel – Kurt Oberdorffer, *Führer durch die vorgeschichtliche Abteilung des Stadtmuseums in Brüx*, Brüx 1927.

⁸² Helmut Preidel, *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger*, Bd. 1: Die Kulturen; Bd. 2: Die Träger, Kassel 1930.

⁸³ Helmut Preidel, *Zur ältesten Geschichte der Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in Nordwestböhmen*, Komotau 1932.

⁸⁴ Helmut Preidel, *Die urgeschichtlichen Funde und Denkmäler des politischen Bezirks Brüx*, Reichenberg 1934.

⁸⁵ Helmut Preidel, *Die Urgeschichte des Bezirks Komotau*. Hrsg. v. Deutschen Bezirkslehrerverein Komotau, Komotau 1935.

⁸⁶ Helmut Preidel, *Germanen in Böhmens Frühzeit. Eine Darstellung*, Karlsbad – Drahowitz – Leipzig 1938.

poměrně umírněnou cestou. Jak píše Jan Blažek: „Ačkoliv se zabýval takto ožehavými tématy jako doba římská, stěhování národů a počátky slovanského osídlení Čech, nesklozl nikdy k prostým nacionalistickým názorům. I když mnozí čeští archeologové a historici s ním nebyli zcela ve shodě, přece všichni současníci uznávali Preidelův postoj [...]. V letech 1937 a 1938 publikoval doposud výhradně německy píšící Preidel dva české články o svých výzkumech, navíc v silně nacionalistickém časopise *Krajem Lučanů*.“⁸⁷

V r. 1938 přineslo připojení říšské župy Sudetenland k Německé říši Preidelovi, který byl členem Sudetendeutsche Partei (*Sudetoněmecká strana*, SdP), zpočátku splnění národních tužeb části jeho generace. Osobní problém mu však vyvstal ze skutečnosti, že jeho žena byla ve smyslu norimberských rasových zákonů pokládána za poloviční Židovku. Preidel promptně odmítl rozvod, za což mu byl uložen dočasný publikační zákaz.⁸⁸ Kromě toho byl 20. listopadu 1938 „kvůli příznivosti s Židy“ vyloučen z SdP a jako učitel byl penzionován.⁸⁹ Přesto se zdá být výrok Ferdinanda Seibta o tom, že Preidlovy „vývojové možnosti“ měly být „omezené v závislosti na politické radikalizaci“ a že Preidel již nebyl „po r. 1938 politicky oportunní“, poněkud paušalizující.⁹⁰ Nadále byl totiž Preidel protežován Fritzem Valjavecem (1909–1960), vedoucím mnichovského Südost-Institutu, který mu umožnil publikovat v *Südost-Forschungen*.

Preidel obdržel r. 1938 místo prehistorika v městském muzeu v Chomutově a zorganizoval několik výstav k prehistorii a protohistorii, jednu r. 1940 ve spolupráci s teplickým Amt für Vorgesichte.⁹¹ Chomutovské muzeum bylo řízeno od r. 1923 archivářem a historikem Rudolfem Wenischem (1892–1967). Po konci války mohl Preidel až do července 1946 působit v městském muzeu v Žatci. V r. 1947 se dobrovolně vystěhoval z ČSR a usadil se v Planeggu u Mnichova.⁹² Nejprve byl pomocnou silou na Wittelsbašském gymnáziu v Mnichově, dokud mu opět Fritz Valjavec neobstaral místo v Südost-Institutu. V rámci denacifikace byl Preidelovi pro těžkosti v kariéře pro jeho manželství přiznán status poškozence a následně byl jmenován mimořádným profesorem. Penze, která mu byla přiznána, odpovídala pracovnímu zařazení ředitele Prehistorického zemského úřadu v říšské župě Sudety.

Preidel se záhy angažoval v prostředí sudetoněmeckých spolků. Roku 1948 se stal spoluzakladatelem Adalbert-Stifter-Verein (*Spolek Adalberta Stiftera*, ASV) v Mnichově,⁹³ který byl chápán jako sudetoněmecké kulturní centrum, následovník jazykově německých kulturních institucí v ČSR,⁹⁴ a fungoval ještě před Sudetoněmeckým landsmanšaftem jako zastřešující hnutí.⁹⁵ Pro ASV redigoval

⁸⁷ Blažek, Damals, 189. Periodikum *Krajem Lučanů*, vydávané Českým muzejním a archivním spolkem pro kraj Žatecký, vycházelo v letech 1928–1949.

⁸⁸ Johanna von Herzogenberg, Bilderbogen. Aus meinem Leben, München 1999, 143; Karla Motyková, Die Ur- und Frühgeschichtsforschung in Böhmen 1918–1945 und die tschechisch-deutschen Beziehungen, in: A. Leube – M. Hegewisch (Hg.), Prähistorie und Nationalsozialismus, 471–480, zde 478.

⁸⁹ Jahresbericht des deutschen Staats-Realgymnasiums in Saaz über das Schuljahr 1937–38, Saaz 1938, 6.

⁹⁰ Ferdinand Seibt, Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938, in: Robert Luft – Christiane Brenner – K. Erik Franzen – Peter Haslinger – Peter Heumos – Stephanie Weiss (Hg.), Ferdinand Seibt. Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten. Festschrift zu seinem 75. Geburtstag, München 2002, 425–445, zde 437.

⁹¹ Vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des westelbischen Sudetengaus. Wanderausstellung des Komotauer Museums in Verbindung mit dem Amte für Vorgeschichte in Teplitz-Schönau. Einleitung von Helmut Preidel, Komotau 1940.

⁹² KDGK 1950, 1585; Hermann Födisch, Prof. Dr. Helmut Preidel – 70 Jahre, Sudetendeutscher Kultur Almanach 7 (1969), 124n.

⁹³ Peter Becher – Sigrid Canz – Jozo Džambo, 50 Jahre Adalbert Stifter Verein 1947–1997, München 1998, 156.

⁹⁴ Lilian Schacherl, Die Kulturwerke der Vertriebenen. Ihre Aufgaben, Tätigkeitsbereiche und Arbeitsmethoden. Hg. vom Ostdeutschen Kulturrat, Bonn o. J., 7–24.

⁹⁵ Weger, Volkstumskampf, 229–251.

Preidel v letech 1949–1965 „Stifter-Jahrbuch“ (*Stifterova ročenka*), který se snažil navázat na odborná periodika meziválečného období.⁹⁶ Spolu se sociologem Eugenem Lembergem (1903–1976) Preidel vydal r. 1949 sborník „Die Ausweisung als Schicksal und Aufgabe“ (*Vypovězení jako osud a úkol*).⁹⁷ Dále pro ASV editoval r. 1950 sborník „Die Deutschen in Böhmen und Mähren“ (*Němci v Čechách a na Moravě*), který byl zamýšlen již v letech druhé světové války a teprve nyní realizován.⁹⁸ V publikaci byl brán zřetel i na aktuální fenomény; závěry postupimské konference, které vedly k vysídlení Němců a jejichž páté výročí bylo přímou pohnutkou vydání sborníku, označil Preidel opovržlivě za „triumf slovanského nacionalistického hnutí“, které mělo být „rovnocenným německému nacionálnímu socialismu“.⁹⁹ Tento druh revizionistické propagandy nebyl v tomto období ničím neobvyklým, odpovídal cílům charty Němců vyhnaných z vlasti, která byla vyhlášena 5. srpna 1950.¹⁰⁰ Zároveň Preidel zopakoval ve své předmluvě teorii o německém kulturním přínosu, podle něhož teprve christianizace a kolonizace zajistily vstup Čech do Evropy.

Od 17. ledna 1950 byl Helmut Preidel výkonným ředitelem Institutu für Kultur- und Sozialforschung (*Institut pro kulturní a sociální bádání*), který byl založen v Mnichově Josefem Hanikem (1900–1963).¹⁰¹ Zároveň byla založena sudetoněmecká historická komise při Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat (*Badatelská rada Johanna Gottfrieda Herdera*), jejímž členem byl od počátku i Helmut Preidel. Nikdy ovšem nebyl členem Collegia Carolina (CC), mnichovského badatelského orgánu pro dějiny českých zemí.¹⁰² Roku 1951 vydalo oddělení pro vědu ASV pod titulem „Saaz zur Zeit des Ackermann-Dichters“ (*Žatec v době básníka Oráče z Čech*) knížečku někdejšího pražského historika Wilhelma Wostryho (1877–1951). Hotový rukopis této stati zanechal Wostry v Praze již r. 1945; jeho žák Helmut Preidel jej vzal s sebou do Mnichova a připravil k vydání.¹⁰³

V 50.–70. letech se Preidel příležitostně prezentoval jako autor přehledových příspěvků k dějinám pravěku. S větší pozorností – ale též kritikou – se setkaly jeho monografické práce „Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume Böhmens und Mährens“ (*Prehistorické a protohistorické sídelní prostory Čech a Moravy*)¹⁰⁴ a „Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens“ (*Počátky slovanského osídlení Čech a Moravy*).¹⁰⁵ Když předsednictvo CC projednávalo 15. července 1960 schválení publikace druhého dílu „slovanské“ monografie, vyslovil se jazykovědec Ernst Schwarz (1895–1983) proti jejímu vydání. Varoval před „publikováním tezí, že Češi již ve 4. století obývali Sudety. Tím vrhá profesor Preidel kameny do cesty německého bádání.“¹⁰⁶

⁹⁶ von Herzogenberg, Bilderbogen, 152.

⁹⁷ Eugen Lemberg – Helmut Preidel (Hg.), *Die Ausweisung als Schicksal und Aufgabe. Zur Soziologie und Ideologie der Ostvertriebenen*, Gräfelting bei München 1949.

⁹⁸ Helmut Preidel (Hg.), *Die Deutschen in Böhmen und Mähren. Ein historischer Rückblick*. Unter Mitarbeit von E[rnst] Bachmann – O[tmár] Bohusch – E[mil] Franzel – E[ugen] Lemberg – K[arl] V[alentin] Müller – R[udolf] Quoika – R[udolf] Schreiber – E[rnst] Schremmer – E[rnst] Schwarz – P[aulus] Sladek – W[ilhelm] Weizsäcker, Gräfelting bei München 1950.

⁹⁹ Einführung, tamtéž, 7n., zde 7. Srov. také Antonín Šnejdár, *Revanšisté proti Československu*, Praha 1963, 135n.

¹⁰⁰ Weger, *Volkstumskampf*, 465–476.

¹⁰¹ Tobias Weger, „Völkische“ Wissenschaft zwischen Prag, Eger und München. Das Beispiel Josef Hanika, in: Christiane Brenner – K. Erik Franzen – Peter Haslinger – Robert Luft (Hg.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006, 177–208, zde 200.

¹⁰² Michael Neumüller, *25 Jahre Collegium Carolinum München 1956–1981*, München 1981, 60–62 (Mitgliederübersicht).

¹⁰³ Kurt Oberdorffer, *Wilhelm Wostry (1877–1951), Professor an der Deutschen Universität in Prag, Bohemia 18 (1977)*, 392–397, zde 396.

¹⁰⁴ Helmut Preidel, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953.

¹⁰⁵ Helmut Preidel, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*, Gräfelting bei München 1954–1957 (2 svazky).

Německému bádání šlo i v letech studené války o to, aby podpořilo archeologickými argumenty svá domnělá prioritní práva. Mýtus o delším trvání germánské oproti slovanské přítomnosti v Čechách měl ze Schwarzova pohledu podpořit návrat Němců, kteří byli vysídleni z ČSR po r. 1945. Přesto se r. 1960 Schwarz vůči Preidelovi neprosadil. Ten dosáhl díky svému poválečnému zájmu o počátky slovanských dějin pozitivního ohlasu i u svých českých kolegů.¹⁰⁷ Kladně bylo ze strany československých prehistoriků stejně jako již v období 2. světové války přijímáno, že Preidel zohledňoval i nejnovější českou literaturu. Dnes Helmuta Preidela připomíná pamětní deska umístěná vedle vchodu na fasádě Regionálního muzea v Žatci, které je pojmenováno po českém muzejníkovi Karlu Aloisovi Polánkovi (1887–1953).¹⁰⁸

Poslední léta života trávil Helmut Preidel v relativním ústraní, zemřel 14. srpna 1980 v hornobavorském Gilchingu (Landkreis Fürstenfeldbruck).

Dvě rozdílné optiky

Co je možno na základě životních osudů von Richthofena a Preidela souhrnně konstatovat? Bolko svobodný pán von Richthofen, který začal svou životní dráhu jako nadšený prehistorik, se v období nacionálního socialismu opakovaně zapletl s vědeckou politikou režimu a skončil jako vyhnanec politik, politický publicista a ideolog radikální pravice. Helmut Preidel byl z hlediska svých kolegů přeběhlíkem, německy mluvícími kolegy nepochopen a odmítnut. Po r. 1945 podpořil sice revizionistické úsilí sudetoněmeckých vyhnaneců, držel se ovšem zpět a došel ve zřetelném protikladu k Bolkovi von Richthofen k překvapujícím náhledům: „Již by se neměly utvrzovat a obhajovat určité pojmy, které ztratily svůj obsah, nyní je čas vypracovat nový a uspokojivější historický obraz, který by nestál na fixních představách a nehájl již vyřčené.“¹⁰⁹ Ani Preidel se sice nemohl odpatat od všech paradigmat zažitých před r. 1945, přece ale dospěl k pochopení problematičnosti některých svých dřívějších, dobově podmíněných názorů. Do jaké míry mohlo způsobit Preidelův obrat vyloučení z SdP r. 1938, musí být zjištěno dalším bádáním na základě Preidelových svědectví o sobě samém i cizích postřehů.

Shodu mezi von Richthofenem a Preidelem lze sledovat jen velmi vzácně.¹¹⁰ Z počátku stáli oba v národně-nacionalistické tradici dvoutisícileté kontinuity přítomnosti Germánů ve Slezsku a v Čechách, která byla zneužívána jako politický argument – v tzv. Volkstumskampfu meziválečného období a v revizionistickém a revanšistickém diskursu vyhnaneců organizací po r. 1945. Na jejich rozdílných postojích po 2. světové válce se podílely i rozdílné optiky prehistorického a protohistorického bádání ve 20. století.

Přeložil Jan Hasil

¹⁰⁶ Cit. in: Robert Luft, *Deutsche und Tschechen in den böhmischen Ländern. Traditionen und Wandlungen eines Teilgebiets der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft*, in: Christiane Brenner – K. Erik Franzen – Peter Haslinger – Robert Luft (Hg.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert*, München 2006, 367–431, zde 408.

¹⁰⁷ Helmut Preidel, *Die Witwenverbrennung bei slawischen Völkern*, *Stifter Jahrbuch VII* (1962), 275–292, týž, *Die Frage der Einwanderung der Slawen in Böhmen und Mähren*, *Südost-Forschungen* 26 (1967), 315–334; týž, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropa im 9. und 10. Jahrhundert*, Gräffelfing bei München 1961–1966 (3 svazky); týž, *Handel und Handwerk im frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Eine kritische Betrachtung*, Gräffelfing bei München 1965; týž, *Das Großmährische Reich im Spiegel der Bodenfunde*, Gräffelfing bei München 1968.

¹⁰⁸ <http://deutsch.mesto-zatec.cz/user_data/zpravodajstvi/obrazky/File/Deutsch/so_de.pdf> (přístup 01. 03. 2008).

¹⁰⁹ Helmut Preidel, *Anfänge der slawischen Besiedlung*, Vorwort.

¹¹⁰ Připomenout lze pouze recenzi Bolka von Richthofen k publikaci Preidel – Oberdorffer, *Führer* (Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 65 /1927/, 153n.), v níž píše, že tato publikace je „dalším, zvláště vítaným důkazem toho, jaký čilý odborný ruch panuje v mosteckém muzeu.“

Bolko Freiherr von Richthofen and Helmut Preidel Case study on the role of archaeologists in expellee organisations after 1945

Today, German expellee organisations face difficulties in finding the will or finances to come to terms with the Nazi past of some members of their first post-war governing authorities. The author of this work therefore poses the question to what extent national schematic reflection was constant in these individuals? As a model example, the author selected two German archaeologists born in East Central Europe at the turn of the 20th century; the reason for this being that archaeology is regularly used as a scientific field that legitimises the claims of one or the other nation on the basis of settlement traditions of specific territories. The fates and personality developments of Bolko von Richthofen and Helmut Preidel were selected for the comparison.

Bolko von Richthofen was born in 1899 into a politically conservative Silesian landed aristocratic family. Between 1918 and 1921 he fought as a volunteer in the battles of World War I and took part in German units fighting against the Silesian (Polish) uprisings. After studying prehistory, classical archaeology and geography at the University of Wrocław, von Richthofen took on several functions in Silesian museums and in state administration from 1924. The year 1933 and the commencement of Nazism, which von Richthofen openly admitted to supporting, expanded his activities into the area of politics. As a member of the NSDAP, he held various functions in pro-government scientific organisations and he also worked with political cultural bodies.

On the academic front, von Richthofen was at first active in Hamburg (where he lived in 1930) and was then summoned to become tenure professor at Königsberg, Prussia. When WWII started, he was conscripted as officer to the armed forces of Nazi Germany (where he acted as interpreter for the High Command of the Army, the OKH); between 1942 and 1945 he held the post of professor at the university in Leipzig. Towards the end of the war, von Richthofen again joined the army, was captured by the US military and released after several weeks of internment.

After the war, he settled in Bavaria, where he acted as advisor for the defence at the Nuremberg War Crime Trials. Later he became involved in work for expellee organisations whose revisionist views he supported both in his published material and professional activities. Although he no longer acted in the academic field, he often took part in lectures throughout Germany, Europe and abroad. Politically, von Richthofen stood at the extreme right (he switched from CSU to the NPD), and over time his rejection of German war crimes and post-war organisation of the world radicalised even more. With strong beliefs against communism and the USSR, he became a leading ideologist of the German extreme right. In March of 1983 von Richthofen did not come home from a walk and went missing for several months; his body was found in October of that year, which gave rise to rumors among extreme groups that political murder was involved.

Helmut Preidel was born in the Bohemian town of Podmokly on 17 May 1900 to a local teacher. He began studying history, German studies and ethnography at the German university in Prague in 1920, after which he continued these studies in Berlin (where he attended lectures by Gustaf Kossina) and in Halle, where he graduated in 1923. After his return to Bohemia, he got married, passed his teaching exams and became a high school teacher in Most, Moravská Ostrava and Žatec.

Despite a full work load in teaching, Preidel soon took part in professional activities. During 1925–1927 he was the first editor of a newly founded periodical, *Sudeta*, which was the printing body of an association of German prehistorians active in Czechoslovakia. His pre-war publishing activities included several monographs aimed primarily at the protohistoric period; however Preidel was not always successful with his habilitation at the German university in Prague. Politically, Preidel was part of the SdP, however in his case one cannot speak of an anti-Czech stance. He systematically worked with Czech professional literature, acknowledged the results of Czech researchers and even published some of his work in Czech towards the end of the 1930s.

While Munich and the reorganisation of the Czechoslovak border area did fulfil the dreams of Preidel's generation, it meant a professional catastrophe for him personally. Due to the fact that he

refused to divorce his wife, who was classified as a “Jew” according to Nuremberg race laws, he was forced to retire in autumn of 1938, suspended from the SdP and was banned from publishing any work. During WWII Preidel acted as prehistorian in the Chomutov museum and was allowed to publish – as a protégé of Fritz Valjavec – only in the Munich newspaper *Südost-Forschung*.

After the war, Helmut Preidel worked in Žatec and accepted resettlement to Bavaria in 1947, where he held the post of gymnasium professor for a short period. Classified as war-disabled and an antifascist, he was then given an officer’s pension and granted the title of associate professor. He soon took part in the activities of *Adalbert-Stifter-Verein*, an organization linked with German cultural institutions in the eastern territories. Preidel also edited several anthologies for this group, in which he held the opinion that the expulsion of eastern Germans is an unacceptable culmination of Slavic national emancipation.

From a professional point of view, Preidel followed up on his pre-war activities; in several of his monographs he covered the issue of the end of German settlement in the Czech lands and the onset of the Slavic settlement of this area. He was criticized by the radical elements of Sudeten German professionals for his views in which he reflected the latest findings of Czechoslovak science. He was active in several professional institutions and acted as head of the Munich *Institut für Kultur- und Sozialforschung (Institute for Cultural and Social Research)*. Helmut Preidel died in Gilching, Bavaria, on 14 August 1980.

The author of the work puts forward the following conclusions based on his comparison of the outlined fates of both prehistorians and protagonists of expellee associations: While the German expellee system rejected Preidel as a defector who, in a dangerous manner, strove to re-examine set national stereotypes, the problematic personality of von Richthofen is intentionally hushed up by contemporary leading expellee organisations.

English by Zuzana Maritz

DISKUSE

V době příprav nové legislativy upravující podmínky pro působení archeologie otevírají následující texty diskusi o provádění terénních výzkumů v České republice. Východí text kritizuje praxi, kdy si tzv. oprávněné organizace zaměstnávající profesionální archeology najímají na výkopové a dokumentační práce komerční organizace, tzv. servisní firmy, které vyplácejí z finančních prostředků poskytnutých zpravidla investorem na úhradu nákladů na výzkum. Pokud archeologie rezignuje na neustálé řízení postupu terénního výzkumu, přestává být poznávacím oborem, popsaná praxe navíc může být v rozporu s principem financování archeologických výzkumů vycházejícím z nonprofítního pojetí realizace odborné činnosti ve veřejném zájmu. Oponenti poukazují na to, že nejde o problém servisních organizací, ale o otázku jejich korektního či nekorektního využití. Nutnost jejich zapojení do terénního výzkumu zdůvodňují mj. omezenými kapacitami profesních archeologů a podmínkami rozsáhlých a striktně termínovaných záchranných prací; archeolog – vedoucí výzkumu je plně odpovědný za úroveň řešení odborných otázek i využití vynaložených prostředků. Nalézt průnik obou pohledů nebude snadné, avšak archeologie musí v každém případě eliminovat společenská rizika spojená s těmito problémy.

archeologie – terénní výzkum – legislativa – Česká republika

The conducting of terrain excavations in the Czech Republic is the topic of the ensuing discussion at a time when new legislation is being prepared on the conditions for archaeological operations. The starting text involves a critique on the practice of licensed organisations, which employ professional archaeologists, hiring commercial organisations, i.e. so-called “service companies”, to perform digging and recording work, and who pay these “service companies” from funds provided by investors to cover excavation costs. If archaeology resigns to the continuous management of terrain excavation procedures, it will stop being an epistemic field. The described practice can furthermore be in conflict with the principle of financing archaeological excavations stemming from the non-profit conception of the execution of professional activities in the interest of the public. Objectors see it as not being a problem of service companies, but a question of the correct or incorrect utilisation of these companies. These organisations state one of the reasons for using these service companies in terrain work as being the limited capacity of professional archaeologists and the conditions surrounding extensive rescue excavation work and its strict deadlines; the archaeologist – the head of the excavation is fully responsible for the standard of resolving specialised issues and the utilisation of expended resources. Finding a meeting point between these two views will not be easy, however archaeology must in all cases eliminate the social risks linked with these problems.

archaeology – excavation – legislation – Czech Republic

Česká archeologie na rozcestí

Jan Bouzek – Martin Gojda – Jan Klápště – Jiří Macháček –
Zdeněk Měřínský – Vladimír Podborský – Pavel Vařeka

Jest cosi shnilého v české obci archeologické. V posledních letech se v ní rozmohl zlořád, kterému se eufemisticky říká spolupráce se servisními organizacemi či „dodavatelskými“ firmami. Většina kolegů o problémech spojených s jejich činností dobře ví a mnozí v neformálních rozhovorech jejich působení v archeologické památkové péči kategoricky odsuzují. Z různých důvodů, kterými může být lhostejnost, falešná kolegiálníta, či dokonce existenční obavy, však se svými názory veřejně nevystupují. Čestné výjimky přesto existují (*M. Ernée*: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen. Praha 2008, 150–151). Z podstaty našich akademických funkcí, z nichž vyplývá i širší spoluodpovědnost za náš obor, považujeme za svou povinnost vyjádřit se ke zmíněné praxi a pokusit se pojmenovat důsledky, k nimž různě aplikovaný systém tzv. servisních organizací v naší archeologii vede.

Nejdříve je nutno definovat, co lze za servisní organizaci či „dodavatelskou“ firmu považovat. Je to komerční společnost (nejčastěji s.r.o.), která není oprávněnou organizací ve smyslu Zákona o státní

památkové péči 20/1987 Sb. podle § 21, odst. 2, přesto však provádí předstihové nebo záchranné archeologické výzkumy jako subdodávku pro některou z oprávněných organizací, která její činnost legalizuje a se kterou se dělí o finanční prostředky, jež zaplatil investor jako úhradu za náklady těchto výzkumů. Nejedná se tedy o pouhé pronajímání manuálních pracovníků na kopáčské práce nebo další terénní servis, ale o realizaci celých záchranných archeologických výzkumů tzv. na klíč, při níž pracovníci servisní organizace samostatně provádějí terénní analýzu archeologických pramenů, dokumentují archeologický terén, příp. jej i interpretují a rozhodují o postupu odkryvu. Takový typ archeologického výzkumu lze poměrně snadno rozpoznat podle toho, že odborně kvalifikovaná fyzická osoba z oprávněné organizace (čili profesní archeolog) není na místě výzkumu trvale přítomna, ale navštěvuje jej v různých intervalech, v extrémních případech (v praxi však nijak výjimečných) jen jednou či dvakrát do týdne.

Neblahé důsledky výše popsaného využívání tzv. servisních organizací identifikujeme v několika úrovních. Zde jsou hlavní důvody, proč se nelze s touto praxí v naší archeologii smířit:

1. Odborné důvody

Terénní archeologický výzkum představuje klíčovou etapu archeologického poznávání, která je ze své podstaty neopakovatelná a do důsledku zpětně nekontrolovatelná, na níž přitom zásadním způsobem závisí veškerá další poznávací činnost. Po celé Evropě se archeologie setkává se shodnými požadavky, aby ve vesměs krátké časové lhůtě a za finanční úhradu zbavovala stavební a jiné pozemky „archeologické zátěže“. Také tato kategorie terénních výzkumů se mnohde stává zdrojem zásadních archeologických poznatků a není pochyb o tom, že právě díky těmto výzkumům archeologie získala zcela nové poznávací měřítko. Pro naplnění této možnosti však archeologický výzkum nesmí opustit kategorii vědecké činnosti a stát se rutinní praxí, prováděnou čistě mechanickým způsobem. Potom mizí jakékoli soustavně řešené vědecké otázky a cílem se stává finanční přilepšení institucím, které vykopávky zašitují, příp. zisk servisních firem. Archeologie v českých zemích se v této situaci ocitá ve zvlášť komplikovaných a obtížně přehledných podmínkách, souvisejících s dlouhodobou absencí soustavných publikací terénních výzkumů. Výsledky často končí v investorských zprávách nebo jiných velmi předběžných textech, které nedovolují kritické a všeobecné průkazné posouzení terénních výzkumů, jejich postupu a výsledků.

2. Stavovské důvody

Servisní firmy povětšinou nezaměstnávají osoby s odbornou kvalifikací, již se podle Zákona o státní památkové péči 20/1987 Sb. (§ 21, odst. 3) rozumí vysokoškolské vzdělání získané studiem v akreditovaném magisterském studijním programu v oblasti společenských věd se zaměřením na archeologii a se 2 roky odborné praxe (tedy magisterský obor archeologie v rámci studijního programu historické vědy). Tato praxe představuje v důsledku pohrdání vysokoškolským vzděláním v oboru a vrací terénní archeologické výzkumy do hluboké minulosti, neboť „vykopávky“ vedou a dokumentují amatéři a samoukové nedotčení akademickým prostředím, kteří ignorují teorii naší vědní disciplíny i její rychle se rozvíjející terénní metody. Výrazně se tak zmenšuje potenciální trh práce pro nové archeology, kteří každoročně absolvují univerzitní studium. Někteří z nich, místo aby zůstali v oboru, který vystudovali a dále ho rozvíjeli jak po stránce terénní, tak teoretické, odcházejí z důvodu nedostatku pracovních míst. Potřeby totiž pokrývají tzv. servisní firmy ve spolupráci s oprávněnými organizacemi. Pokud jsou v některých servisních organizacích zaměstnáni vysokoškolsky vzdělaní archeologové, pak je na místě otázka, proč se taková firma netransformuje do oprávněné organizace ve smyslu zákona. Kromě důvodů finančních (viz níže) zde jistě hraje svoji roli i neochota k plnění časově náročných povinností vyplývajících ze statutu oprávněné organizace.

3. Finanční důvody

Jednou z hlavních příčin existence tzv. „dodavatelských“ firem jsou čistě finanční důvody. Oprávněné organizace musejí ze zákona uzavřít s Akademií věd České republiky dohodu o rozsahu a pod-

mínkách provádění archeologických výzkumů. Již od 90. let 20. stol. je v těchto smlouvách vetknut princip neziskovosti při provádění archeologických záchranných výzkumů, který je zformulován hned v článku I, odst. 1 dohody o rozsahu a podmínkách provádění archeologického výzkumu uzavřené na základě § 21 odst. 2 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění, mezi AV ČR a oprávněnou organizací (tzv. starší dohody) či v článku I, odst. 2 v návrhu nových dohod. To je i jeden z důvodů, proč nestátní soukromoprávní organizace oprávněné k provádění archeologických výzkumů fungují na bázi obecně prospěšných společností (o.p.s.), jejichž zisk nesmí být použit ve prospěch zakladatele, členů orgánů společnosti ani jejich zaměstnanců. Touto právní formou nejsou tzv. servisní organizace vázány, mohou proto generovat zisk. Zdá se, že tímto způsobem jsou ze systému soustavně a organizovaně vyváděny peníze do privátních rukou, přičemž dochází k tunelování archeologické památkové péče. Zda se tak opravdu děje a zda na tom formou různých provizí participují i někteří profesní archeologové, nelze jednoznačně prokázat. Pokud však současná praxe takovou situaci být jen teoreticky umožňuje, pak je evidentně chybná. Již na hranici bizarnosti jsou zprávy o tom, že některé obecně prospěšné společnosti zakládají své vlastní servisní firmy na bázi s.r.o., aby mohly obejít smlouvu s Akademií věd a generovat neoprávněný zisk z archeologie.

Při obraně tzv. servisních či dodavatelských firem v archeologii často slyšíme argument, že současná kapacita naší archeologické památkové péče neumožňuje efektivní ochranu archeologických nálezu a realizaci záchranných výzkumů v potřebném rozsahu. V této souvislosti je nutno podotknout, že problém dodavatelských firem je regionálně specifický. Váže se především na Čechy, zvláště na Prahu a okolí. Na Moravě se diskutovaný fenomén (až na úplné výjimky) prakticky nevyskytuje. Archeologická památková péče je zde v rámci současných možností přesto prováděna na solidní úrovni. Existence dodavatelských firem tedy zjevně nesouvisí s objektivními potřebami památkové péče, ale spíše s nabídkou archeologických zakázek o značném finančním objemu v některých oblastech a morálním relativismem konkrétních lidí, kteří je přivedli k životu a dodnes srdatě hájí. Nevyhraněný a nejasný postoj archeologické obce k působení servisních organizací v současné praxi je jistě způsoben i tím, že jejich služeb využívá také instituce, která je ze zákona garantem kvality archeologické památkové péče u nás. Právě z její strany by měly být deklarovány (a v praxi dodržovány) jasné a přísné podmínky, za nichž by přítomnost dodavatelských firem na archeologickém výzkumu byla všeobecně akceptovatelná.

Závěrem chceme jasně vyjádřit náš názor na tzv. servisní či dodavatelské firmy, jejichž neblahé působení v archeologii bylo výše popsáno. Způsob zapojení těchto subjektů do terénního archeologického výzkumu a legalizace jejich činnosti oprávněnými organizacemi směřuje evidentně proti zájmům našeho oboru a je pro českou archeologii velice škodlivý. Dosavadní praxe, která umožňovala existenci těchto firem v archeologické památkové péči, musí být změněna. Efektivním nátlakem může být i zveřejňování názvů oprávněných organizací, které využívají služeb tzv. dodavatelských firem takovým způsobem, jenž jsme výše charakterizovali. Pevně doufáme, že toho nebude potřeba a že se archeologická obec v rámci vlastní sebezáchovy sama od tohoto neblahého stavu očistí.

JAN BOUZEK, Ústav pro klasickou archeologii, Filozofická fakulta UK, nám. Jana Palacha 2, CZ-116 38 Praha 1
jan_bouzek@yahoo.com

MARTIN GOJDA, Katedra archeologie, Fakulta filozofická ZČU, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; gojda@kar.zcu.cz

JAN KLÁPŠTĚ, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta UK, nám. Jana Palacha 2, CZ-116 38 Praha 1; klapste@arup.cas.cz

JIŘÍ MACHÁČEK, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arne Nováka 1, CZ-602 00 Brno
machacek@phil.muni.cz

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arne Nováka 1, CZ-602 00 Brno
merinsky@phil.muni.cz

VLADIMÍR PODBORSKÝ, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arne Nováka 1, CZ-602 00 Brno; podbor@phil.muni.cz

PAVEL VAŘEKA, Katedra archeologie, Fakulta filozofická ZČU, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; vareka@kar.zcu.cz

Vzhůru do pootevřených dveří – ale co pak?

Jan Frolík – Luboš Jiráň – Martin Kuna – Jan Mařík

Archeologické rozhledy uveřejňují text podepsaný skupinou respektovaných představitelů univerzitního prostředí, v němž se autoři pozastavují nad povážlivým stavem naší archeologie. Jako základní zdroj všeho zlořádu identifikují tzv. servisní organizace či „dodavatelské“ firmy. O tom, že se naše archeologie potýká s řadou problémů, které ji významně ohrožují, a že zatím nenachází jednotné řešení, není pochyb. Za pojmenování problému můžeme být autorům vděční, nicméně se domníváme, že některá tvrzení je třeba uvést na pravou míru. Činíme tak jako zástupci instituce, která je, jak autoři uvádějí, „ze zákona garantem kvality archeologické památkové péče u nás“. Naše připomínky lze shrnout do následujících bodů:

1. Otázka tzv. servisních organizací představuje jen malou část problémů, s nimiž se současná česká archeologie potýká. Jejich příčiny lze lokalizovat mnohem hlouběji a nelze je redukovat na neuspokojivou praxi některých organizací zajišťujících terénní práce na archeologických výzkumech.
2. Problém spolupráce se servisními organizacemi není nový, jak by se mohlo z předchozího textu zdát. Naopak, existuje již dlouho, v současné době se naopak objevují pokusy jej v rámci existujících možností řešit. Možná právě proto si ho autoři teď všimli.
3. Problém vůbec nespočívá v tzv. servisních organizacích jako takových, ale spíše ve způsobu, jakým jsou využívány. Tyto organizace nemohou provádět a neprovádějí vlastní výzkumy a dělají pouze ty práce, na kterých se dohodnou s příslušnou oprávněnou organizací, která jejich služby využívá. Z toho jasně vyplývá, že veškerou odpovědnost nesou příslušné oprávněné organizace; za zprostředkování kopáčských či technických prací na archeologických výzkumech můžeme být servisním organizacím pouze vděční.
4. Archeologický ústav AV ČR (dále ARÚ) v Praze patří k nemnohým institucím, které se snaží problémy archeologické památkové péče řešit, i když tak může činit pouze v rámci personálních kapacit a legislativního rámce, které jsou k dispozici. Pole, na kterých se tak děje, představují např. účast na přípravě nového památkového zákona, vytvoření etického kodexu terénního archeologa, evidence terénních archeologických akcí aj.
5. Náprava současného stavu ovšem vyžaduje mnohem komplexnější přístup, do kterého patří i sféry, k nimž ARÚ přístup nemá, a to zejména dostatečná výchova mladých odborníků.

K některým z uvedených bodů bychom chtěli připojit vysvětlující informace. Jako bizarní je např. zmíněna skutečnost, že oprávněné organizace zřízené jako obecně prospěšné společnosti, zřizují vlastní servisní s.r.o., jejichž pomocí generují neoprávněný zisk z archeologie. K tomu pravděpodobně dochází, ale prokázat to v konkrétních případech je obtížné až nemožné, neboť finanční náležitosti obecně prospěšných společností, event. občanských sdružení, nelze nezávisle kontrolovat. Není také pravdou, že by se servisní organizace neproměňovaly v oprávněné organizace. V poslední době se tak stalo minimálně ve třech případech. Původní s.r.o. však existují vedle těchto oprávněných organizací dále, někdy s velmi těsnou osobní vazbou.

Text univerzitních kolegů je polemicky vyhocen pouze proti servisním organizacím. Odpovědnost za vedení výzkumu, jeho strategii, pojetí a kvalitní terénní úroveň ovšem spočívá vždy a pouze na vedoucím výzkumu, přesněji na oprávněné organizaci, která jej zaměstnává. Servisní organizace pouze plní pokyny vedoucího výzkumu. Terénní výzkum lze jistě vést pochybným způsobem, fyzicky se ho účastnit jen minimálně a využívat ho k „finančnímu přilepšení instituci“, ale úplně stejně tak lze činit i bez jakékoli servisní organizace. Navíc je velmi pravděpodobné, že právě takový výzkum by zůstal zcela mimo pozornost odborné archeologické komunity, nebo by ji přitáhl až ve chvíli, kdy by byl jasný příkrý rozdíl mezi potenciálem naleziště a získanými výsledky (tedy obvykle pozdě pro jakoukoliv nápravu).

Viditelnější působení servisních organizací v Praze a okolí je dáno velkou koncentrací záchranných výzkumů do tohoto regionu. Na základě evidence v databázi archeologických výzkumů můžeme kon-

statovat, že právě v něm se odehrává ca 70 % všech archeologických výzkumů na území Čech. Nicméně těžko lze uvěřit, že v ostatních krajích je podíl stavební a jiné činnosti, vyvolávající záchranné archeologické výzkumy, adekvátně menší. V těchto regionech je archeologická památková péče zabezpečována především organizacemi zřizovanými kraji, případně městy. V řadě případů tato pracoviště zaměstnávají pouze jediného archeologa, který by měl vedle dalších povinností zajistit provedení záchranných archeologických výzkumů obvykle na území jednoho okresu, přičemž zlepšení této situace je vzhledem k postojům a finanční situaci krajů patrně v nedohlednu. Nabízí se proto oprávněně otázka, zda je lepší, aby si místně příslušný specialista najal servisní organizaci, či aby se spokojil s postupy, které archeologii dostávaly před mnoha desetiletími.

Není také zřejmé, jakým způsobem lze v praxi naplnit postupy či sankce, uváděné v textu s odkazy na zákonná ustanovení (např. provádění archeologického výzkumu organizací, která k němu není oprávněna; provádění archeologického výzkumu způsobem, který archeologické nálezy ohrožuje nebo poškozuje). V současné praxi se zejména nedaří eliminovat z archeologické praxe postupy, které hledí na archeologický výzkum jako na jakoukoliv jinou činnost prováděnou při stavební či obdobné činnosti (tj. nijak se neodlišující od běžného podnikání) a provedení archeologického výzkumu se stává předmětem výběrového řízení, ať již vypsání podle příslušného zákona, nebo zaobaleného tak, aby se formálně tento zákon obešel (rozhodující je podle zákona pouze cena, logicky co nejnižší). A to i přesto, že archeologie by z podobných postupů měla být vyloučena. Výběrová řízení jsou vypisována i na archeologické výzkumy, které jsou součástí obnovy (národních) kulturních památek a garantovány vrcholnými orgány památkové péče. Do stejné kategorie patří marná snaha odejmout oprávnění k provádění archeologických výzkumů či vypovědět dohodu s Akademií věd organizacím, které jí dlouhodobě porušují či nedodrží. V této souvislosti je také zřejmé, že pisatelé netuší, s jakými obtížemi se před vrcholnými památkovými orgány obhajuje zdánlivě zcela samozřejmé stanovisko, že záchranný archeologický výzkum je vědeckou činností, která musí být prováděna na odpovídající odborné úrovni a postupy, odpovídajícími současnému poznání.

Archeologická obec momentálně stojí před velice závažným úkolem, kterým je obhájení takové novely archeologické části památkového zákona (má být připravena v prvním pololetí 2011), která archeologii definuje nedílně jako vědeckou činnost a důležitou součást péče o naše archeologické kulturní dědictví, nepodváže její další rozvoj a nepustí do jejího provádění postupy, které souvisejí s nekontrolovatelným tržním prostředím. Proto je hlas představitelů univerzitních pracovišť, která se zatím do debat o této problematice nezapojovala, velice vítaný. Měl by ovšem mířit ke skutečným problémům, s nimiž se archeologie potýká.

V některých případech jsou univerzitní pracoviště jedinými, která se mohou určité části archeologické problematiky věnovat. K nim patří např. etika archeologie jako oboru a její vstřípení absolventům archeologického studia. Že mnoho z nich tato problematika při studiu zcela minula, dokládá např. argumentace absolventů archeologie používajících pojmy jako „obchodní strategie“ či „konkurenční výhoda“ oprávněných organizací při jednáních o provádění záchranných archeologických výzkumů. Do stejné kategorie patří provádění záchranných výzkumů na neodůvodnitelně nízké nebo naopak nadsazené náklady. ARÚ v Praze se v této otázce nedávno velmi intenzivně angažoval, když jeho pracovníci zorganizovali a ve spolupráci s pracovníky dalších organizací připravili návrh etického kodexu terénního archeologa. Přípravu kodexu provázal na jaře 2010 veřejný seminář a výsledný text je veřejně dostupný na webových stránkách ARÚ. Vědí o tom vůbec autoři výše uvedeného diskusního příspěvku?

Z jejich textu na čtenáře dýchne nostalgická představa o průběhu terénního archeologického výzkumu, která byla typická ještě pro 70. či starší část 80. let: terénní analýza je vyhrazena jenom archeologovi – vedoucímu výzkumu, který také jako jediný dokumentuje archeologické situace apod. V této podobě je terénní výzkum proveditelný pouze za nejpříhodnějších podmínek, na nalezišti, které si badatel sám vybral, s dostatkem času na terénní práci. Reálná situace je však zcela jiná: při záchranných výzkumech ovlivňuje podmínky zadavatel a omezujícími faktory jsou čas a peníze. Často je např. nezbytná rezignace na výzkum části ničené lokality, a to v zájmu kvalitativně nového poznání vzorku. I takový postup může být legitimní a občas velmi úspěšný, ale v každém případě jej

provázejí nemalá odborná rizika. Např. při výzkumu v Praze–Záběhlicích, na který pisatelé odkazují, bylo prozkoumáno jen 1,4 % naleziště, přičemž zbytek byl ponechán bez odkryvu. Je zřejmé, že takové rozhodnutí může učinit jen zkušený odborník s konkrétní vizí řešení odborného problému.

Vedoucí terénního výzkumu většího rozsahu je dnes spíše organizačním manažerem, kterému na vlastní archeologii zbývá při rozsáhlých dalších povinnostech (jednání s investorem, zajištění pracovních sil, dalších specialistů, analýz, naplnění různých a stále rozsáhlejších pracovně právních předpisů a předpisů týkajících se bezpečnosti práce apod.) stále méně prostoru. V této situaci přináší zapojení servisní organizace pro archeologa zpravidla znatelnou úlevu. Principiálním řešením by bylo samozřejmě vedení výzkumu týmem archeologů s rozdělenou pravomocí. V našich podmínkách je toto řešení ovšem ještě stále hubdou budoucnosti, i když větší výzkumné týmy s více archeology průběžně přítomnými v terénu byly při některých akcích pražského ARÚ konstituovány (např. Kolín, Roztoky).

V současných možnostech se ovšem archeolog o své povinnosti často musí dělit s terénními techniky (dokumentátoři), i když jeho odpovědnost za všechny výše uvedené aspekty výzkumu je nedělitelná (viz bod 6.1 zmíněného etického kodexu). Z tohoto hlediska se terénní technici stávají do jisté míry klíčovými osobami. Často jde o osoby s hlubokým zájmem o archeologii a terénními zkušenostmi, které přesahují zkušenosti začínajícího archeologa. V této souvislosti stěží mohou být označeni za „amatéry a samouky, nedotčené akademickým prostředím“, zvláště pokud část z nich archeologii studuje nebo jí studovalo (byť třeba nedokončilo). Stejně tak se tím nijak nezužuje „potenciální trh práce pro nové archeology“, protože absolventi archeologie, ať již magisterského či bakalářského stupně o podobné pracovní pozice neusilují nebo je chápou jenom jako nouzové řešení.

V neposlední řadě je v souvislosti s oponovaným textem třeba upozornit na fakt, že úroveň absolventů archeologie je v ohledu technických dovedností na terénním výzkumu často podstatně nižší než praktiků ze servisních organizací. Kvalitnější příprava středního personálu (terénních techniků) je velkou výzvou pro univerzitní pracoviště. Mají-li se na takových místech objevovat lidé „dotčení akademickým prostředím“, je třeba, aby absolventi např. bakalářských programů byli připraveni nejen na postup do magisterského stupně studia, ale také zvládli základní řemeslo archeologa. Kde jinde by měli být vzděláváni lidé, kteří jsou schopni pořizovat (samozřejmě pod dohledem vedoucích výzkumů) kvalitní terénní dokumentaci, dohlížet na práci dělníků či odebírat vzorky? Není-li tomu tak, jsou vedoucí výzkumů odkázáni na zkušené a spolehlivé samouky. Za bizarní je naopak možno považovat velmi častou zkušenost, kdy jsou studenti archeologie při terénních výzkumech zaskočení, mají-li provádět kresebnou, popisnou, měřičskou či fotografickou dokumentaci, příp. vést dílčí úsek výzkumu. Odpověď na příčinu překvapení je zpravidla stejná: na školních výzkumech jsou zvyklí provádět jen hrubé terénní práce.

Předmětem neukončené diskuse je i absence publikačních výstupů z mnoha výzkumů. I zde existuje volba mezi zmenšením počtu výzkumů dotažených až do publikační etapy proti dokumentaci větší části ohrožených nalezišť s odkladem publikačního výstupu. Tato situace nemá jasné řešení, ale její diskuse přesahuje cíle tohoto příspěvku. Částečným řešením by mohlo být zadávání některých výzkumů ke zpracování v bakalářských, magisterských či doktorských pracích. V praxi se ovšem toto řešení setkává s rozmanitými obtížemi. I zde by spolupráce organizací činných v terénu s univerzitními pracovišti mohla být velmi přínosná.

Závěrem nelze než opakovat, že konstruktivní diskuse s renomovanými členy archeologické obce může hledání řešení budoucnosti české archeologie výrazně obohatit. Autoři tohoto příspěvku se velmi těší na konkrétní podněty vzešlé z univerzitního prostředí – ať už k právě probíhající přípravě novely památkového zákona, standardů terénní archeologické práce či koncepce terénního výzkumu. Předpokladem takové diskuse ovšem je společné **hledání** možných odpovědí, nikoliv kategorická prezentace parciálního problému z výšin akademických věží ze slonoviny.

JAN FROLÍK, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; frolik@arup.cas.cz

LUBOŠ JIRÁŇ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; jiran@arup.cas.cz

MARTIN KUNA, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; kuna@arup.cas.cz

JAN MARÍK, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; marik@arup.cas.cz

K archeologickému rozcestí

Martin Tomášek

Sedm profesorů české a moravské archeologie se stalo spoluautory závažného podnětu k oborové diskusi. Pojmenovávají činnost tzv. servisních či dodavatelských archeologických společností slovy do značné míry negativně zabarvenými. Na takto vyhraněný pohled na problematiku činnosti podobných organizací zazní jistě reakce také od těch z kolegů, kteří spoluprací s tzv. servisními organizacemi praktikují a považují ji za užitečnou.

Úkolem tohoto příspěvku není pokoušet se o takový pohled. Snad jen dvěma poznámkami. Při spolupráci s tzv. servisními organizacemi jde vždy o vztah dvou stran, který nemá a nesmí být z pohledu oboru a ani zákona rovnoprávný. Na jedné straně stojí archeolog a jeho oprávněná organizace, jejichž povinností je tzv. servisní organizaci smysluplně a průběžně úkolovat a kontrolovat. Právě na nich, archeologovi a jeho oprávněné organizaci, leží veškerá odpovědnost vůči archeologickým situacím, nálezům, oboru a zákonu. Na straně druhé pak stojí tzv. servisní organizace, poskytující službu. Její odpovědnost vůči archeologickým situacím, nálezům, oboru i zákonu je v zásadě jen a pouze do výše smluvní částky. Je úkolem archeologa, potažmo oprávněné organizace, výše řečeného bez výjimky dbát. Velký důraz by tedy dnes měl být kladen na etiku oboru, abychom v budoucnu nemuseli bezzubě apelovat pouze na morálně volní vlastnosti zástupců oprávněných organizací.

V diskusi by ještě neměla zapadnout ani odpověď na vkrádající se otázku, zda vzniku fenoménu tzv. servisních organizací bylo v silách oboru, či v kontextu tohoto článku zejména pražského Archeologického ústavu AV ČR, zabránit. Zda bylo možné, před nějakými 15 lety, neobrátit se na vznikající organizace, které v Čechách té doby reprezentoval zejména *PERES – služby vědě a výzkumu*, a zejména při realizaci větších plošných výzkumů s nimi nespolečupracovat. Tyto organizace tenkrát využily a dodnes využívají prostoru, který je jim dán platnou legislativou, a to nejen v oblasti památkové péče. Můžeme jistě, spolu s autory diskusního příspěvku, pochybovat o tom, že je to tak dobře, představené argumenty pro takový pohled jsou vážné, ale více zřejmě učinit nelze. Jsem přesvědčen, že AV ČR a její ARÚ nejsou, a nikdy nebyly, schopny vznik podobných organizací nijak výrazněji ovlivnit, snad kromě možnosti s nimi principiálně nespolečupracovat. Nezbyvá tedy než smířit se s existencí těchto organizací, vzniklých v souladu s právním řádem ČR. Proti tomuto fenoménu zřejmě není v mezích současné legislativy relevantní obrana.

Samotný text nás staví před úkol zamyslet se nad budoucím působením takových organizací na obor a v jeho rámci, a dost možná, že nejen jich. Servisní organizace představují pouze jeden z problémů současného stavu oboru, a to zřejmě problém spíše dílčí. Jako již několikrát v minulosti, jsme na přelomu let 2010 a 2011 ve stadiu, kdy se opět připravuje nová legislativa upravující podmínky pro fungování a rozvoj našeho oboru. Názor, který vyplyne z diskuse o tzv. servisních organizacích, může být nějakým způsobem do nové legislativy promítnut. Sama diskuse se jistě může odvíjet od pohledu zachyceného v textu příspěvku vysokoškolských pedagogů. Jistě v ní mají právo zaznít argumenty těch, kteří s podobnými organizacemi dlouhodobě spolupracují a realizují archeologické výzkumy bez drtivé většiny definovaných nešvarů. Řada výzkumů, realizovaných za pomoci tzv. servisních organizací, nepostrádá kvalitní nálezové zprávy uložené v archivu ARÚ, publikace v prestižních časopisech a znamená také kvalitní správu nálezů a jejich muzejní prezentaci.

Oba úhly pohledu budou mít nepochybně svou vyhraněnou argumentaci, a hledat průnik tak nebude snadné. Obě strany by se ale přece jen mohly shodnout na tom, že odvádění nemalých prostředků od investorů mimo obor je v kontextu současného stavu celé společnosti (nikoliv pouze oboru archeologie) prostorem pro tvorbu zisku tam, kde žádný vzniknout nemá. Případné, byť neprokázané úvahy, či dokonce obvinění z korupce či tunelování oboru, tak lze očekávat a situace je pro celý obor dosti na hraně. Obě strany by se snad mohly shodnout také na tom, že je v bytostném zájmu oboru, je-li výše popsané riziko reálné, takovou díru uzavřít a s fenoménem servisních organizací pracovat pokud možno bez velké části rizik zmíněných v úvodním příspěvku. Už proto, že naše záchranné

i badatelské archeologické výzkumy jsou financovány z peněz soukromých i veřejných se zdůvodněním, že provádíme odbornou expertní činnost ve veřejném zájmu. Vyvedení části soukromých a veřejných prostředků mimo toto prostředí je zvenčí snadno napadnutelné a *a priori* podezřelé. V podobné diskusi, vedené již mimo archeologickou obec, by odborné a stavovské aspekty hrály – přinejlepším – druhé housle. Podezření ekonomického charakteru, byť neprokázaná, bohužel housle první!

Co tedy může obor učinit? To nejhorší, co by mohl udělat, je nad podnětem k diskusi mávnout rukou. To nejsnadnější, co obor udělat může, je zdánlivě poměrně jednoduché. Je to mimochodem jeden z nějakých 58 bodů vládní protikorupční strategie, bod, který by možná stačil sám a ostatních 57 by v ní vlastně ani nemuselo být. Nechť každá z oprávněných organizací zveřejní znění svých dohod se stavebníky a subdodavateli na svém webu, případně webu centrální odborné organizace, která k tomu může vytvořit vhodné, do jisté míry chráněné prostředí. Není to jistě všelék, ale do české archeologie plyne na záchranné archeologické výzkumy ročně kolem 300 milionů Kč. Kolik z nich končí u servisních organizací, a může tak být teoreticky považováno za podezřelé z „praní“ peněz za účelem tvorby zisku? O tom přehled není, byl by to jistě údaj zajímavý a nebyla by to rozhodně malá částka. Informovanost o toku soukromých a veřejných prostředků v jednotlivých segmentech naší činnosti je, domnívám se, velmi závažnou věcí. Umožňuje totiž do určité míry veřejnou a částečně i odbornou kontrolu nad jejich využitím. V současné době by se jednalo o krok dobrovolný a možná, že je čas k vážné úvaze, zda by nebylo možné současně stanovit morální kodex, ke kterému by oprávněné organizace měly možnost dobrovolně přistoupit. Vznikla by tím postupem času jakási oborová komora bez komory. Kromě morálního kodexu by jedním z jejich pravidel mohla být právě kvalitně definovaná spolupráce s podobnými organizacemi v zájmu prosazování odborných a stavovských aspektů provádění záchranných archeologických výzkumů. Není na škodu připomenout, že tyto odborné aspekty jsou z pohledu výkonných orgánů státní památkové péče často daleko méně důležité než aspekty formální a čistě legislativní. Půjde-li novela památkového zákona v oblasti archeologie cestou udělování oprávnění k provádění archeologických výzkumů přímo MK ČR, byť na základě doporučení nějaké odborné komise, což lze předpokládat, pak právě toto nebezpečí formálního a čistě právního přístupu k archeologii hrozí. Jakási asociace archeologických organizací, vyznávajících stejné mravní a odborné principy výkonu povolání a archeologických výzkumů v tomto prostředí, může hrát mimořádně závažnou roli.

MARTIN TOMÁŠEK, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Valdštejské náměstí 3, CZ-118 01 Praha 1; tomasek@up.npu.cz

Vážení kolegové, pokud hodláte vstoupit s podnětným příspěvkem do diskuse, jež se otevřela na předchozích stránkách, redakce Archeologických rozhledů se těší na texty o max. rozsahu 8500 znaků zaslané do 31. 5. 2011.

AKTUALITY

8. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ARCHAEOLOGICAL PROSPECTION, PARIS, 8.–12. 9. 2009

Konference konaná tentokrát v Paříži byla zahrnuta do širšího rámce akce s názvem Mémoire du sol, espace des hommes, jejíž součástí bylo rovněž 7. mezinárodní kolokvium Geofcan. Také proto byli vedle odborníků využívajících různé nedestruktivní metody a postupy zastoupeni specialisté z oblasti geoarcheologie, pedologie a také kupř. v modelování archeogeofyzikálních dat.

Pořadatelé 8. konference Archaeological Prospection byly Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM) v Paříži a Lyonu, Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Université Pierre et Marie Curie (UPMC) v Paříži a Université Louis Lumière v Lyonu pod patronací International Society for Archaeological Prospection (ISAP). Přihlášeno (a následně publikováno) bylo 94 příspěvků, na výsledcích se však většinou podílelo několik specialistů včetně archeologů (celkem mezi 250–300 přispěvateli). V průběhu tří dnů odeznělo 40 přednášek a bylo prezentováno 42 posterů. Příspěvky byly rozčleněny do čtyř sekcí zaměřených na metodiku průzkumů, sledování změn krajiny, studium proměn kulturních vrstev a na rozvoj metod a jejich inovace. Zastoupena byla všechna nejvýznamnější světová pracoviště. Zde můžeme připomenout pouze několik nejzajímavějších prací (z archeologického pohledu obecně i z pohledu středoevropských podmínek).

Tradičně široce zastoupenou sekci Sites and their Landscapes otevírala přednáška, ve které *J. Fassbinder* z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově představil možnosti uplatnění archeogeofyzikálních metod při systematických průzkumech jihoněmeckého území s hraničními pevnostmi, tábory a opevněním z doby římské (chráněno a podporováno UNESCO). Vysoce nastavené latce odpovídal příspěvek *T. Herbicha* z IAE PAN Warszawa, opírající se o plošně rozsáhlá magnetometrická měření v Egyptě (od r. 1999 v pouštních podmínkách prozkoumáno 130 ha). Propracovaný způsob využití (včetně 3D-modelování) víceletých geofyzikálních měření (magnetometrie, symetrické odporové profilování, odporová tomografie, radar) v areálu zaniklého města Sikyon (sev. Peloponés, 250 ha) prezentoval *A. Sarris* z Laboratory of Geophysical – Satellite Remote Sensing and Archaeo-environment

na Krétě ve spolupráci s dalšími řeckými, britskými, čínskými a korejskými kolegy. Dlouholeté systematické výzkumy rozsáhlých sídelních areálů z časněho a středního neolitu shrnuli *K. Löcker* a *A. Eder-Hinterleitner* z vídeňského ústavu meteorologie a geodynamiky (ZAMG) a *W. Neubauer*, *E. Nau* z Vienna Institute of Archaeological Sciences (VIAS). V Dolním Rakousku bylo díky této systematické práci kupř. prokázáno unikátní časně neolitické obdélné příkopové ohrazení s osídlením (Grossrussbach-Weinsteig – opevněná plocha ca 21,5 ha s 12 vstupy) nebo postupné proměny středoneolitické sídelní lokality s rondelem, jež byla později převrstvena mohylovým pohřebištěm z doby hallštatské (Kleinrötztz). Problému sledování časně neolitické obdélného prostředí (ostrov Por-Bajin uprostřed jezera) se při využití méně tradičních geofyzikálních metod (seismika, akustická měření, odporová tomografie, VES, radar) věnoval tým z Fakulty geologie moskevské university (*M. A. Andrejev*, *S. A. Akulenko*, *I. N. Modin*), z Ústavu etnologie RAV (*I. A. Arzhan-tseva*) a firmy JCS Geotechnology (*M. J. Kats*). Komplexní výsledky výzkumů v regionu Tuva přispěly nejen k vysledování podpovrchových (i podvodních) reliktních pevností ujugurského kaganátu z 8.–9. stol., ale i pochopení složitého vývoje přírodního prostředí (permafrost).

V sekci Landscape and Resource Evolution zaujal příspěvek týmu *A. Querrien* (CNRS), *J. Moulin* (Chambre d'agriculture de l'Indre) a *A. Tabagh* (UPCM/CNRS), který se podrobně věnoval otázce půdní eroze prostřednictvím srovnání výsledků geofyzikálních průzkumů, rozborů půd i archeologického výzkumu. Opakovaná odporová měření potvrdila úbytek vodivějších vrstev půd. Odkryv části sond otevřených v minulosti ukázal, že během 24 let byla z oraného pole (s lokalitou z doby železné) erozní činností snesena vrstva mocná 25–45 cm.

V sekci History and Evolution of the Urban Subsoil dominovaly prezentace využívající různé výsledky radaru. *W. Neubauer* z VIAS a *S. Seren*, *A. Eder-Hinterleitner*, *K. Löcker* a *P. Melichar* ze ZAMG prokázali na výsledcích radarových průzkumů římského města Flavia Solva potenciál metody při velkoplošných průzkumech i přednosti podrobného měření se vzdáleností profilů 0,25 m. Fran-

couzští kolegové *Ch. Benech* z UMR Archeorient a *M. Gelin* z UMR Arscan ve spolupráci s *J. A. Mas-sahem* z university v Bejrútu plošnými výsledky magnetometrického průzkumu prezentovali urbanistické změny helénské města Cyrrus a odhalili postupně přestavované místo vstupu do města.

V nejpočetněji obsazené sekci Methods and innovations bylo představeno několik nových metodik terénních měření, uspořádání aparatur i způsobů vyhodnocení měřených dat. Elektromagnetické měření vodivosti i magn. susceptibility FDEM (frequency domain electromagnetic induction) na mobilním podvozku prezentovali kolegové z belgických (*D. Simpson, M. Van Meirvenne* a *J. Bourgeois* z university v Gentu) a německých pracovišť (*E. Lück* z university v Postupimi, *J. Rühlmann* ze zemědělského ústavu v Erfurtu). Tým English Heritage (*N. Linford, P. Linford, L. Martin, A. Payne*) předvedl, jak efektivní může být investice do tzv. 3D-radaru (GeoScope), resp. systému mnoha řazených antén na kolovém přívěsu využívajících při měření různých frekvencí. Nový trend mnohakanálových radarových měření podpořil svými výsledky také *I. Trinks* ze Swedish National Heritage Board ve spolupráci s týmem z firmy Malå Geoscience AB, která vyvinula šestnáctikanálový systém MIRA s možností měření profilů 8 cm od sebe (za 5 hodin měření bylo možné v této hustotě prozkoumat plochu 0,9 ha). Na jiné možnosti detailních měření magnetické susceptibility ve vrtech protínajících různé archeologické situace (i superpozice) upozornila *R. A. Dalan* z university v Minnesotě. Měřením lze kupř. vymezit zdroj, hloubku, rozsah či rozměry naměřených magn. anomálií, nebo prokázat zachování vrstvy pohřbených púd (paleopūd) pod archeologickými objekty. Vysokou produktivitu víceprofilových magnetometrických průzkumů se zařízením umístěným na přívěsu za automobilem pak doložil *Y. Deberge* z INRAP Clermont-Ferrand a *M. Dabas* ze soukromé archeogeofyzikální společnosti Geocarta. Na prozkoumané ploše 3,5 ha za jediný den

(ca 471 000 měřených bodů) byl sledován charakteristický projev dřívě zkoumaných objektů či shoda s výsledky letecké prospekce (pouze částečná). Kvalitními příspěvky se prezentovali budoucí hostitelé konference z Turecka. *M. A. Berge* a *M. G. Drahor* z university v Izmiru diskutovali různé výsledky elektrické odporové tomografie (ERT) při použití různých elektrodoových uspořádání. V jiném příspěvku společně s dalšími kolegy předvedli ideální způsob geofyzikálního průzkumu lokality typu tell při využití maxima geofyzikálních metod.

Za ARÚ AV ČR Praha jsme s J. Maříkem prezentovali příspěvek „Early Medieval stronghold Libice nad Cidlinou – an example of use of geophysical methods in systematic non-destructive archaeological project“.

Ku příležitosti mezinárodní konference Mémoires du sol, espace des hommes bylo vydáno mimořádné číslo periodika Archeosciences revue d'Archéométrie, Supplément au no. 33–2009 (Presses Universitaires de Rennes).

Mnoho příspěvků na 8. konferenci Archaeological Prospection potvrdilo, že možnosti prospekčních metod zdaleka nejsou vyčerpané. Množství specialistů a celých pracovišť zaměřených výhradně na uplatnění nedestruktivních metod v archeologii roste. Při referování z předcházejících konferencí jsem se opakovaně zmiňoval o rozdílných možnostech podobně specializovaných pracovišť. Finančně, personálně, přístrojově atd. to platí nadále, a tento rozdíl se při evidentních nových možnostech průzkumů i zpracování dat bude zvětšovat. A pak jsou také země, kde pracoviště zaměřená na archeologickou prospekci neexistují a v případě potřeby (a dostupných finančních prostředků) se požadované průzkumy řeší objednávkou či nabídkou spolupráce s pracovištěm ze zahraničí. Již na podzim 2011, kdy se bude konat 9. mezinárodní konference Archaeological Prospection v Izmiru, může tato pomyslná mapa zájmů i možností jednotlivých států vypadat jinak.

R. Křivánek

THE SEMINAR "THEORY AND METHOD IN ARCHAEOLOGY OF THE NEOLITHIC (7th–3rd MILLENNIUM BC)" IN HINDSIGHT

The seminar was organised under the auspices of the Institute of Archaeology and Museology at the Faculty of Arts of the Masaryk University in Brno, and the Regional Museum in Mikulov, allowance organisation, on 26–27 October 2010.

The seminar was aimed at an interconnection between the newest trends of scientific activity in

various disciplines including archaeology, anthropology, geology, geochemistry and information technologies. Another goal was to establish a space for the creation of international projects and involve above all the young scientists into a discussion on the topics treated. An important feature of this conference was the use of English as the only confer-

ence language, which enabled all participants to understand all contributions and brought together archaeologists and other experts from a total of seven European countries.

The seminar proceedings were divided into four main thematic blocks: (1) revision of older concepts, new interpretations of older finds and critical views, (2) methods of analysing material culture, (3) methods and results of geology and geochemistry in co-operation with archaeology, (4) methods and results of anthropological research.

The block devoted to new views and to the reevaluation of older concepts included a lecture of *Alexandra Anders* (New tendencies in Hungarian Neolithic research), who made the participants acquainted with changes in Hungarian archaeology, which took place within the past twenty years as a result of extensive rescue excavations and of a need for high-quality evaluation of find assemblages. The influence of contextual archaeology from the Anglo-American environment turned out to be beneficial and caused a turnaround from simple typo-chronological studies to comprehensive works including gender and social archaeology, landscape archaeology, spatial analyses, microregional approaches, statistics a. o.

The above lecture was followed by a joint contribution of *Markéta Končelová* and *Petr Květina* (Bylany after Soudský), who presented the changes in interpretation of the Neolithic settlement in Bylany since the time of Bohumil Soudský. The authors focused on the internal chronology of the settlement, the significance of settlement garbage disposal and on ecological data, which were evaluated as late as in recent times.

The block dealing with the analysis of material culture was opened by *Daniel Sosna* (Bell Beaker warfare: use-wear analysis of arrowheads, co-author *Vladimír Sládek*). The authors tried to find evidences of violent interpersonal contacts, and for this study they have chosen flint arrowheads from the graves of the Bell Beaker culture. The results of traseological analyses of these arrowheads show that they had not to be necessarily used in a physical fight. The author also added ethnographic parallels.

The next contributor was *Maciej Ehlert* (Flints versus lists. Lithic industries of early farming societies and classification of tools), who presented his new view on the classification of chipped industry in agricultural societies. The author introduced here a new concept of dividing chipped industry with regard to technological aspects and real use of particular tools.

The earliest phase of the Linear Pottery culture is the topic treated by *Isabel Hohle* (The Early Neo-

lithic settlements of Eythra and Zwenkau, co. Leipzig /D/). The author of the contribution acquainted the other participants with analytic methods and hitherto results on the earliest Neolithic pottery from the settlements of Eythra and Zwenkau, which are known above all by the discoveries of Neolithic timber wells, a circular ditched enclosure, timber-and-earth buildings and a palisade-like “henge”.

Peter Demján (Typological and chronological relations between burials on a Lengyel culture settlement. Archaeological data processing using formalized methods) focused on the Lengyel culture settlement burials in Svodín, Slovakia. To analyse them he elaborated a quantitative description system and applied multi-variation statistic methods. The result thereof is a formalised typology of pottery, and chronology of settlement burials.

Other possibilities of using statistics, this time in settlement finds, were presented by *Ivana Vostrovská* on the example of linear pottery from Těšetice-Kyjovice (Pottery from the LBK settlement of Těšetice-Kyjovice “Sutny” /South-West Moravia, Czech Republic/ – method of processing and possibilities of statistic analyses for data evaluation, co-author *Lubomír Prokeš*). The authors designed a new descriptive system combining the approaches of Bohemian, Moravian and Austrian experts in Neolithic research, which enabled to evaluate the archaeological data analysed. They also drew attention to advantages of the open-source statistic software “R”.

Mateusz Krupski (Explaining cultural elaboration in the Late LBK. The application of the waste hypothesis) has pondered in his contribution over the revolutionary thesis by R. Dunnell, which discusses the so-called waste behaviour during the Linear Pottery culture. Under unfavourable environmental conditions would be, paradoxically, favoured those individuals or communities, who put in more time and energy on activities which are not associated with reproduction – i.e. those who are “wasting”. The author of the contribution interpreted several cultural phenomena (burial rite, timber-and-earth buildings) in association with the theory of wasting.

Joris Coolen (Early Neolithic settlement in the surroundings of Melk, Lower Austria) introduced his microregional study from the surroundings of Melk (A), in which he focused on the Early Neolithic and presented his surface prospecting and GIS analyses. The author created a predictive settlement model from the acquired data, and is capable to distinguish different functions of individual settlement units detected.

Zsuzsanna Siklósi (Absolute and relative chronological position of Aszód-Papi földek Late Neolithic

site in the light of new radiocarbon dates, co-author *Nándor Kalicz*) focused in her contribution on the absolute chronology of a locality situated within a contact zone between the Lengyel and Tisza cultures. She emphasised the importance of absolute dates for an exact incorporation of the settlement into the Late Neolithic in the Carpathian Basin.

Jan Peřík (Pedogeochemical investigation of the Bell Beaker culture graves from the sites of Hodonice and Kyjovice, South Moravia, co-authors *Lubomír Prokeš*, *Martin Kuča*, *Zuzana Fajkošová*, *David Humpola*, *Klára Šabatová* and *Eliška Kazdová*) reported on the possibilities, limitations and perspectives of pedogeochemical analyses in grave excavations. As a case study he introduced the systematic research of a Bell Beaker culture grave at Kyjovice but on the example of three secondarily manipulated graves from Hodonice he proved that these methods of sampling and analysing the soil samples can be also very successfully performed within the frame of rescue excavations.

Libor Petr (Reconstruction of Early and Middle Holocene environments based on pollen analysis in lowlands of the Czech Republic) focused on the newest results of pollen analyses from lowland regions of the Czech Republic, which indicate a high environmental diversity in space and distinctive changes in time. He also posed himself a question of how to distinguish the influence of Neolithic human groups on vegetation from natural processes.

Lenka Lisá ("Does sediment speak?" Case study of rondel infillings based on micromorphology, co-authors *Petr Květina* and *Radka Šumberová*), who investigated micromorphologically the infillings of a rondel enclosure of Stroked Pottery culture from Kolín, came on the basis of a microscopic analysis of sediments from the deepest parts of the ditch to a conclusion that it was especially these parts which had been filled in by erosion processes already during the use of the enclosure. This sedimentation is then followed, according to the results of L. Lisá, by seasonal erosion until the surrounding landscape becomes stabilised by vegetation. Basing on exact study of sedimentation and post-sedimentation processes in the infilling of a Neolithic rondel enclosure L. Lisá assumes that these ditches must have been also equipped with adjacent embankments.

Johanna Kranzbühler (Potentials of anthropological kinship analyses in the reconstruction of social structures within past societies) showed practical application of methods of epigenetics and molecular genetics, which can be used in reconstructing the kinship ties (biological as well as in a broader social sense) within Neolithic societies throughout Europe.

Human remains in graves namely represent only a direct indicator of genetic kinship, while the cultural specifics can be recognised just indirectly.

Christian Meyer (New approaches to the reconstruction of kinship and social structure based on bioarchaeological analysis of Neolithic multiple and collective graves, co-authors *Robert Ganslmeier*, *Veit Dresely* and *Kurt W. Alt*) presented the results of a team of anthropologists, who were concerned with a reconstruction of kinship and social structure based on bioarchaeological data from Neolithic collective graves in Germany (Eulau, Benzigerode). He showed on several examples that this approach enables to decipher the extant structures in a socially conditioned placement of human remains into collective graves.

Nicole Nicklisch (Nutritional deficiencies and the risk of infectious disease at the onset of agriculture in Central Germany, co-authors *Robert Ganslmeier*, *Veit Dresely* and *Kurt W. Alt*) presented the results of anthropological research on 112 skeletons of the Linear Pottery culture in Saxony-Anhalt. These exhibited specific as well as non-specific bone reactions, which may be associated with nutritional deficiency (vitamin and protein deficiency) or diseases. Analyses of carbon and nitrogen stable isotopes confirmed the same results and showed also that these nutritional problems were already not present in later Neolithic phases within the same region. This way the results from other regions became confirmed, which showed that the transition to productive economy is associated with the first epidemics of diseases.

Robert Ganslmeier (Migration or contacts in the Early and Middle Neolithic of Central Germany – aDNA perspectives and the archaeological record, co-authors: *Guido Brandt*, *Nicole Nicklisch*, *Veit Dresely* and *Kurt W. Alt*) focused on an already several times posed question of the Central European Neolithic research – migrations or contacts in the Early and Middle Neolithic? On the sets of archaeological data from the running project he demonstrated that many burial grounds of the period under review were misinterpreted due to non-involved biological data (analysis of aDNA and various isotopes, anthropology). He also emphasised the fact that the concept of kinship in the Neolithic is not only a biological but also a purely social question, which had been so far undervalued in archaeology. In his presentation he focused on possible contributions of archaeological study of burial rite to the question treated.

Jan Kolář (Secondary mortuary practices during the Final Eneolithic in Moravia – interpretations,

perspectives and new approaches) introduced the development of terminology and interpretations of secondary burial practices, which commonly occur on Central European cemeteries of the Early Bronze Age and Late Eneolithic. The graves of Corded Ware culture and Bell Beaker culture were in some cases repeatedly entered and the skeletons were often manipulated in various ways, which is also reflected in archaeological sources. In Moravian archaeology a certain shift in perception and interpretation of this phenomenon can be observed, which is most probably related to the access to foreign scientific literature and to inspiration by processual and post-processual archaeology after 1989.

Márton Szilágyi (Burials within settlements in the Early Copper Age of the Great Hungarian Plain – in the period of the first formal cemeteries. Comments on the problem of the Late Neolithic – Early Copper Age transition in Eastern Hungary) has considered the problem of continuity in the Late Neolithic and Early Copper Age in the Carpathian Basin on the example of burial rite. In this time namely appear the first formal cemeteries, and this change has been explained until recently by immigrations, climatic changes or an economic crisis. However, basing on other aspects of culture (architecture, pottery, burial rite etc.) and anthropological data it turned out that no discontinuity has occurred in this time, on the contrary, the Neolithic traditions survived. According to him the changes in burial rite should be a reaction to changes in social structure of the society and fade-out of communal central places.

While the most Central European conferences dealing with Neolithic and Eneolithic focus on the presentation of new knowledge and archaeological material and they are often held in many or only in national languages, this seminar was aimed at the ways of evaluating archaeological data and the possibilities of their interpretation. The seminar offered above all a space for discussion on theoretical archaeology and research methods applied on Central European Neolithic and Eneolithic, which have been so far strongly underestimated in our environment. An important moment and goal of the seminar was to enable the participants to establish informal contacts and friendships. In the closing discussion several experts expressed a wish to organise such seminars at least biennially. Reacting to an unusually young audience Gerhard Trnka (University of Vienna, A) stated he would be in a conference with the youngest crew ever and closed the whole discussion with a question: “Where is my whole generation?”

Successful moment of the seminar can be considered the fact that each lecture was followed by a discussion, which is ascribable not only to the authors of individual contributions but also to an active approach of the whole audience. The proceedings volume of this seminar should be published within several months in the series British Archaeological Reports (BAR International Series).

Jan Kolář – František Trampota

KONFERENCE DETEKTORY KOVŮ V ARCHEOLOGII IV

Dne 10. 11. 2010 proběhlo po dvou letech další setkání na téma detektorů kovů v archeologii organizované Regionálním muzeem ve Vysokém Mýtě. Před čtyřiceti účastníky z řad profesionálních archeologů i spolupracovníků zaznělo patnáct příspěvků.

David Víth: Detektorový průzkum polohy „Chlum“ v k. ú. Nová Sídla, okr. Svitavy – netradiční typ archeologické lokality. Při archeologické prospekcí dlouhodobě zalesněného prostoru v k. ú. Nová Sídla (okr. Svitavy) byla zjištěna koncentrace asi stovky archeologických předmětů především z období středověku. Žádný z předmětů nebyl vázán na intaktní archeologické situace, nacházely se výhradně ve sterilním podloží či lesní humusové vrstvě. Předměty vykazují velký chronologický rozptyl. Jako nejpravděpodobnější interpretace se jeví komu-

nikační význam daného prostoru, možná v průběhu času kombinovaný s nějakou válečnou událostí.

Miroslav Kratochvíl: Nejnovější trendy v detekci kovů. Dnes již všeobecně známou skutečností je fakt, že archeologická obec zaspala nástup detektorů, situaci navíc zhoršuje nezadržitelný vývoj detekční techniky, jak u VLF přístrojů, tak u detektorů pulzních. Vývoj směřuje především ke zlepšování separačních schopností detektorů a zrychlování jejich reakční rychlosti u VLF přístrojů a zlepšování diskriminace pulzních detektorů.

Filip Krásný: Detektoráři a mladoboleslavské muzeum v letech 2008–2010. Všeobecného rozmachu detekční techniky vedoucí k devastaci archeologických lokalit lze za příznivých okolností (zatím spíše ojediněle) využít i k poznání minulosti. Vedle

objevu středověkého depotu stříbrných slitků v nádobě zaujal posluchače nález učiněný všímavým spoluobčanem v erozní rýze prvotně bez použití detektoru. Hromadný nález obsahoval vedle souboru mincí z 18. stol. také pečeti.

Jakub Halama: Detektoráři a šumperské muzeum. Ani Šumpersku se nevyhnul atak hledačů na archeologická naleziště. Vzhledem k síti spolupracovníků se daří alespoň část artefaktů zachránit a prohloubit poznání dějin regionu. Vedle objevů nových lokalit probíhá průzkum vybraných známých lokalit, které, i když silně poznamenané nelegální činností, přece jenom poskytly soubor zajímavých movitých nálezů, včetně železných předmětů ze starší doby železné.

Aleš Navrátil: Nové nálezy z Tabulové hory a stav archeologické nevědomosti. K dosud jedinému známému depotu z Tabulové hory přibýly další, bez výjimky pocházející z nelegální činnosti, pracovně označené jako depoty 2–5. Depot 2 je zanechaným zbytkem většího souboru, u depotů 3–5 není vůbec zřejmé, z kolika původních hromadných nálezů byly sestaveny. Odhad zcizených hromadných nálezů z Tabulové hory se reálně pohybuje v desítkách. Regulérní detektorový průzkum lokality na jaře 2010 přinesl již pouze ojedinělé metalické předměty a prokázal víceméně plošně „odkovení“ lokality.

Aleš Navrátil: Detektoráři a mikulovské muzeum. Na základě zkušeností s aktivitami hledačů na jižní Moravě odhaduje referent zcela reálně roční ztráty pravěkých a středověkých artefaktů na území ČR v řádech statisíců.

Ondřej Čermohorský: Zoomorfní držadla ocílek – aktuální stav poznání. Autor představil posluchačům hlavní předmět svého zájmu – typologii držadel ocílek, o jejichž datování se svého času vedla v odborných kruzích diskuze. Již jenom počet podchycečných kusů jednoznačně ukazuje na novověký původ alespoň větší části nálezového fondu.

Emil Malý: Detektorový průzkum raně středověkého hradiště v Mikulčicích (ve spolupráci s AÚ v Brně a Klubem hledačů historie). Na podzim r. 2010 proběhl detektorový průzkum velkomoravského centra v Mikulčicích. Při akci se vedle objevu ca 1000 archeologicky relevantních předmětů podařilo lokalitu zbavit značné části recentního odpadu (jako příprava na geofyzikální průzkum) a dohledat a zaměřit výtyčky starých výzkumů.

Milan Řezáč: Spolupráce archeologů a hledačů – praktické poznatky. Také v západních Čechách vede snaha zachraňovat alespoň část nálezů vyjmutých ze země s pomocí detektoru kovů k jistým výsledkům. Podařilo se získat a zajistit významný depot z doby bronzové včetně dodatečné dokumentace

místa nálezů, bez významu není ani soubor kovových artefaktů zjištěných při záchranném archeologickém výzkumu, které by bez detekční techniky zůstaly nepovšimnuty. Zřejmě z vykradeného pohřebiště pocházejí bronzové předměty z mladší doby železné, jež se podařilo zčásti získat, zčásti alespoň dokumentovat.

Jiří Militký: Nálezy mincí z detektorového průzkumu Třísova v letech 2008–2010. V posledních třech letech probíhá detektorový průzkum oppida Třísov, jehož výsledkem je vedle kolekce kovových nálezů nenumismatické povahy také důležitý soubor mincovních artefaktů dokládajících dálkové kontakty do oblasti Galie, nynějšího Rakouska, Moravy aj.

Kamil Smíšek: Detektor kovů na archeologickém výzkumu aneb co všechno lze přehlédnout. Při záchranných výzkumech roztokového muzea jsou při exkavaci objektů (především polozemnic) důsledně používány detektory kovů, díky nimž se daří dohledávat i milimetrové zlomky kovů. Velmi se osvědčily především detektory s frekvencí nad 13 kHz. Pro záchranu drobných kovových nálezů je tento způsob mnohem efektivnější než plavení či prosívání.

David Daněček: Nevšední osud bronzového depotu zlomků z Písku se šťastným koncem. V r. 2010 byl v Písku objeven depot bronzových předmětů, který se po složitých peripetích podařilo zdokumentovat včetně místa nálezů. Až na dva artefakty, o jejichž získání se stále jedná, je dnes poklad uložen v Prácheňském muzeu.

Filip Prekop – Ondřej Švejcár: Hradiště Kolová – záchranný a preventivní průzkum. V poslední době byla zjištěna řada nelegálních zásahů v lokalitě Kolová u Kynšperka nad Ohří (pozdní doba bronzová, 13. stol.). Proto bylo rozhodnuto zaměřit a zdokumentovat nelegální zásahy v areálu nemovité kulturní památky a provést preventivní detektorový průzkum. Vzorová dokumentace byla provedena ve čtvercové síti za použití teodolitu a vyhodnocení v prostředí GIS.

Filip Prekop: Mladobronzový depot z Hroznětína na Karlovarsku jako příklad úspěšné spolupráce s amatérskými držiteli detektorů kovů. Autor představil okolnosti úspěšného zajištění amatérského nálezů depotu z mladší doby bronzové (Ha B1) na Karlovarsku a zdůraznil jeho význam v kontextu současného poznání osídlení vyšších partií Krušných hor i území dnešního Karlovarského kraje.

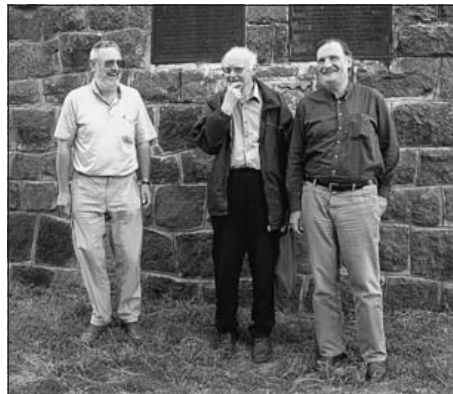
Jan Mařík: Legislativní podmínky detektorového průzkumu. Zástupce ARÚ Praha ve stručnosti posluchače seznámil s podmínkami, za kterých lze legálně provádět detektorový průzkum za účelem vyhledávání archeologických předmětů a nastínil plánované změny v připravované novele památkového zákona týkající se této problematiky.

David Vích

DVACET LET ČINNOSTI ARCHEOLOGICKÉ PRACOVNÍ SKUPINY VÝCHODNÍ BAVORSKO/ZÁPADNÍ A JIŽNÍ ČECHY/HORNÍ RAKOUSKO – ARCHÄOLOGISCHE ARBEITSGEMEINSCHAFT OSTBAYERN/WEST- UND SÜDBÖHMEN/OBERÖSTERREICH

Dvacet let uplynulo od doby, kdy se 3. března 1990 na hraničním přechodu Železná Ruda/Bayerisch Eisenstein, prvně po r. 1989 na jeden den volně průchozím, sešli tři archeologové – Antonín Beneš z Expozitury pražského ARÚ v Plzni, Berndt Engelhardt z Ústavu památkové péče v Landshutu a Karl Schmotz, okresní archeolog v Deggendorfu. Při této emocemi nabitě události se zrodil nápad pokusit se o užší a trvalejší spolupráci při studiu pravěku a středověku v krajích po obou stranách Šumavy a Českého lesa. Díky nadšení a neúnavnému úsilí především Karla Schmotze došlo již 10. srpna ke konkrétnímu jednání s vedením ARÚ v Praze, jehož tehdejší ředitel E. Neustupný tuto myšlenku posvětil a ústav se stal garantem za Čechy pro všechna následující setkání. Za bavorskou stranu se jednatelem stal K. Schmotz, za západní Čechy A. Beneš, za jižní Čechy J. Michálek a za pražský ARÚ M. Zápotocká (později M. Chytráček). Výsledkem dalších jednání bylo ustavení Archeologické pracovní skupiny východní Bavorsko/západní a jižní Čechy (ještě bez Horního Rakouska, které se stalo jejím členem v r. 2007) a stanoven její dlouhodobý program, podle něhož (1) zájemci o užší spolupráci se budou setkávat každoročně, (2) zasedání se budou konat střídavě na různých místech obou zemí a (3) věnována budou vybraným a aktuálně sledovaným tématům. Vedle jednoho ústředního tématu – v prvních pěti setkáních nás měli specialisté seznámit se stavem poznání jednotlivých epoch a kultur na tom kterém území – jsme se chtěli vzájemně informovat a diskutovat o aktuálních otázkách vyplývajících z nových výzkumů a objevů. V té době zejména v Bavorsku docházelo k četným velkoplošným záchranným výzkumům, odkrývajícím zde dosud neznámé archeologické struktury i kulturní prvky (např. pro neolit velká pohřebiště a rondely), které nově ukazovaly na vzájemné vztahy a oboustranné vlivy ve vývoji pravěkého osídlení. Důležitou součástí se staly i exkurze do významných lokalit.

Již na jaře r. 1991 se K. Schmotzovi podařilo zorganizovat 1. setkání konané na základně Evropské akademie v Bernriedu u Deggendorfu a věnované kulturám paleolitu, neolitu a eneolitu. Zúčastnilo se jej 11 archeologů za českou a 16 za německou stranu, předneseno bylo 22 referátů. Ačkoli se původně neuvažovalo o publikaci, K. Schmotzovi se podařilo vydat alespoň krátké výtahy ve sborníku Resümee der Vorträge (1992), které měli účastníci k dispozici již na 2. setkání v Táboře. Další rok

Zakladatelé před památníkem Jana Žižky v Sudoměři. Zleva: Karl Schmotz, Antonín Beneš, Berndt Engelhardt.

a všechny následující již vycházely sborníky s kompletními referáty, na jejichž včasné dokončení měl (kromě přispívajících) hlavní zásluhu P. Weinzierl z Mnichova. Vedle poměrně stálého počtu zakládajících členů se referující přidávali a měnili podle právě projednávaného tématu, přičemž nelehká role organizátorů a hostitelů připadla na bedra kolegů z míst jednání. Po přehledu jednotlivých kulturních epoch jsme dalších pět let věnovali vždy jiné archeologické problematice a jejím projevům v prostředí různých kultur (sídelně geografické otázky, způsoby pohřbívání, těžba a zpracování surovin).

Na přelomu tisíciletí společnost dovršila deset let své činnosti setkáním v Českém Krumlově. V úvodní přednášce „Zehn Jahre Arbeitsgemeinschaft – Rückblick und Ausblick“ zhodnotil K. Schmotz uplynulé desetiletí, během něhož se nejen zdařilo uskutečnit původní plán každoročních setkání, ale navíc i poskytnout přednesené referáty a závěry archeologické obci ve formě sborníkových svazků „Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen – Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 1.–9. Treffen. Resümeees der Vorträge“. Příspěvky hodnotící pokrok a změny v poznání pravěku tehdy přednesli zástupci obou zemí. V závěrečné diskusi vznikl plán na vypracování reprezentativního dvoj- jazyčného svazku, který by nabídl nejen odborníkům, ale též zájemcům na obou stranách Šumavy

ucelený souhrn poznatků o nejstarších dějinách těchto regionů.

Jedenácté setkání, věnované kontaktům, cestám a přechodům mezi jednotlivými zeměmi, se konalo v r. 2001 v Oberzell na hranici s Rakouskem. Prvně se ho účastnili i kolegové z Horního Rakouska. Dalším přelomem bylo 17. setkání (2007). Zde se Horní Rakousko stalo rovnocenným členem pracovní skupiny (a jeho zástupcem Heinz Gruber): došlo tudíž k rozšíření jejího názvu o *Oberösterreich*. Novou tvář a nové pojmenování získal i každoročně vydávaný sborník přednášek: stručným „Fines Transire“ jsme chtěli zdůraznit nyní již třístrannou spolupráci přesahující dnešní hranice. Jako hlavní téma se projednával stav, metodika a soupisy nemovitých archeologických památek a z toho vyplývající dějiny osídlení. Setkání v r. 2008 hranice překročilo ještě dále. Konalo se totiž na pozvání dlouholetého účastníka setkání a vedoucího „Kelten Römer Museum“ W. Davida v Manchingu a i jeho téma, týkající se počátků neolitu v různých přírodních prostředích, mělo daleko širší přesah.

Dvacáté setkání Archeologické pracovní skupiny Východní Bavorsko/Západní a jižní Čechy/Horní Rakousko se konalo ve dnech 23.–26. 6. 2010 v Eschenbachu v Horní Falcí. Zhodnocení dvaceti-leté činnosti se ujal její přední představitel Karl Schmotz úvodní přednáškou „20 Jahre Arbeitsgemeinschaft – Rückblick und Ausblick“ a zdravici přednesli též jednatelé ostatních zemí. Celkem 22 přednášek pokračovalo v tomto duchu a specialisté ze všech zainteresovaných zemí hodnotili dosažené výsledky a pokrok v poznání jednotlivých epoch od paleolitu po dobu laténskou. Pro množství referentů

bylo nutno přehledy od doby římské po vrcholný středověk přeložit až do příštího zasedání. Mezi 50 účastníky byla přítomna i řada pamětníků prvního setkání v Bernriedu. Může jen těšit, že zájem o spolupráci vzrůstá a nastupují další a mladší, kteří jsou ochotni se nejen setkání zúčastnit, ale i podílet se na jejich organizaci.

Vznik Archeologické společnosti a její dvacetiletá činnost je v evropském rámci unikátním projektem. Můžeme konstatovat, že oblastí po obou stranách Šumavy se dnes řadí mezi ty nejlépe prozkoumané a dokumentované evropské regiony. Užší poznání společné problematiky a navázání přátelství vedlo i ke vzniku některých dalších úzce specializovaných projektů. Za dobu trvání společnosti se setkání účastnilo na 300 badatelů, velká část z nich opakovaně, a předneseno i publikováno bylo na 377 přednášek. Velké přání do dalšího desetiletí představuje utřídění a publikace poznatků získaných za léta přeshraniční spolupráce ve společném dvojjazyčném díle o pravěkých a raně středověkých dějinách regionu. Podrobnější informace o činnosti a dalších záměrech jsou přístupné na stránkách www.archaeologie-bay-cz-ooe.de, úplné referáty lze nalézt ve sbornících Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich – Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko, 1.–7. Treffen, Resümees der Vorträge (1992–1997), 8.–16. Treffen (1998–2007; již bez označení Resümees), a konečně Fines Transire, 17.–20. Treffen z let 2008–2011.

Marie Zápotocká

KLÁŠŤOV – HORA ČARODĚJŮ UNIKÁTNÍ ARCHEOLOGICKÉ OBJEVY Z DOBY STARÝCH SLOVANŮ

Výstavu v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně (10. 9. – 21. 11. 2010) uspořádala J. Langová ke třetímu výročí úmrtí J. Kohoutka, nese proto ještě druhý podtitul „Věnováno Jirkovi“ a jako spoluautoři scénáře jsou uváděni J. Kohoutek a J. Langová.

Klášťov je nejvyšší hora Vizovických vrchů, na níž se rozkládá hradisko, které by se podle zvyklostí mělo jmenovat po katastru obce, na níž leží, tedy Vysoké Pole. Pod tímto názvem je také uvedeno v Encyklopedii hradišť (*Čižmář 2004*, 265–266) jako hradisko z pozdní doby bronzové. Jako takové se stalo cílem detektorářů. Poté, co jeden z nich ukázal nález depotu železných předmětů rámcově zařaditelných do 9. stol. J. Kohoutkovi, započal v r. 2005

na hradisku záchranný výzkum Ústavu archeologické památkové péče Brno, pracoviště Zlín, který pod vedením J. Kohoutka trval až do r. 2007. Jeho prvním cílem bylo prozkoumat místo nálezu depotu 1 a vysbírat předměty detektorářem ponechané v zemi, poté prozkoumat hradisko detektorem, aby byly nalezeny a odborně dokumentovány další depoty. Takto byly nalezeny depoty 2 až 10.

Po vstupu si návštěvník může zvolit směr prohlídky, každého však asi nejdříve zaujme pravá strana s promítaným téměř hodinovým filmem. V sestřihu zachycuje poslední výzkumnou sezónu, od ranního vstávání v bývalé hájovně, cestu nákladní Tatroou po lesní cestě prudkým svahem vzhůru,

hemžení lidí i psů organizované J. Kohoutkem s jeho typickými gesty. Pak vyměřování sondy v podrostu, kopání v kamenité lesní půdě, vedro a komáři, prostě jak to na této „expedici“ chodilo. A nakonec záběry z odborné komise v roce 2006. Většina návštěvníků se bude dívat chvilku, celý film vydrží sledovat jen ti, kteří někoho z účastníků výzkumu znají. Z nás, kteří jsme znali Jiřího Kohoutka, asi nebudu jediná, kdo se při sledování napůl smál a napůl slzel.

Expozice sestává v prvním sále jednak z exponátů umístěných v prosklených vitrínách řazených za sebou uprostřed místnosti, jednak z panelů s texty, plánky a obrázky na stěnách. Úvodní panely ukazují návštěvníkům Klášťov s výhledem dolů do osídlené krajiny, představují předměty z doby bronzové na hradisku nalezené, uvádějí začátek výzkumu nálezem depotu 1 i výsledný celkový plán hradiska s rozmístěním všech depotů, plánkem sond a řezu valem. Další panely jsou věnovány depotům 2 až 10: na panelu je prezentována dokumentace sondy v místě příslušného depotu a ve vitríně naproti panelu jsou vybrané předměty z depotu rozvěšeny na suchých větvích nebo položeny v listí pod nimi, čímž působivě evokují nálezové prostředí v lese. Na tuto „nálezovou“ část expozice navazuje část „prvotně výkladová“: předměty z depotů jsou zařazeny do celků podle svého účelu. Prvnímu panelu o hutnictví odpovídá model šachtové pece. Za obzvlášť povedenou považují rekonstrukci kovářské dílny ve skutečné velikosti, v níž jsou vedle kovadliny položeny kovářské nástroje. Atmosféra je dokreslena citáty z valašských lidových písní o kovářích. Následují hutnické a kovářské polotovary – lupy naseknuté i menší vcelku, hřívny, misky slezského typu. Zařazeny jsou i zlomky olovených hřiven, které byly nalezeny na terasovitě jihovýchodní části hradiska. A pak návštěvník postupuje kolem panelů a vitrín se zemědělským i řemeslnickým nářadím včetně vzácných nálezů pil, potřebami pro domácnost s noži, ocílkami, klíči, kováními věder, až po výzbroj a výstroj jezdce a koně (ostruhy, třmeny, udidla).

Druhý sál je věnován možným interpretacím v duchu názvu Klášťov – hora čarodějů. Klášťov je představen jako kultovní centrum kraje, neboť nejvyšší hora přirozeně přitahovala pozornost lidí. Protože je těžké hledat pragmatické důvody ukládání depotů na tak těžko přístupném místě, Jiří Kohoutek s lehou ironickou nadsázkou pro něj tak typickou mluvil o Klášťovu jako o „valašském Olympu“. Na výstavě je možná souvislost ukládání depotů s uctíváním boha-kováře ilustrována finskou bájí o božském kováři Illmarinenovi a v doprovodném textu jsou jmenováni bohové-kováři různých

indoevropských národů. V čele místnosti je ve vitríně vystaven depot 1, nalezený u studánky. Nálezy z Klášťova jsou uvedeny do kontextu s raně středověkými mohylovými pohřebišti na sousedním Slavičíně, na nichž J. Kohoutek rovněž prováděl výzkumy. Dva panely věnované lidovým pověstem o hoře a o Čertově kameni na jejím vrcholu dokazují, že její poloha a konfigurace působí na lidi po tisíciletí. Závěrečná část expozice je věnována současnosti, a to snahám o využití místa pro rozvoj turistického ruchu. Plastická mapa raně středověkých lokalit v kraji ještě působí typicky muzeálně, avšak snímky z otevření naučné stezky Jiřího Kohoutka jsou již živou novinkou. Po J. Kohoutkovi převzal starost o údržbu a ochranu lokality ve spolupráci s obcí Vysoké Pole Tomáš Chmela.

Na výstavě nejsou zmíněny objevy soudobých železných depotů na slovenském hradisku Bojná, srovnatelném s Klášťovem nejen datací do 9. stol., ale i polohou na vysokém kopci mimo osídlenou oblast. Bojná je ovšem interpretována jako strážní hradiště na cestě z Pováží na Nitransko (*Pieta – Ruttkay – Ruttkay 2007*, 23), u Klášťova asi o strážní funkci nešlo. Na Bojně byly kromě předmětů ze železa nalezeny také zlacené plakety s křesťanskými motivy a zlomky bronzových zvonů. V případě Klášťova se dosavadní úvahy nesly spíše ve smyslu kultovního předkřesťanského střediska. Jenže kdo z archeologů ví, kolik z předmětů nalezených na Klášťově detektoráři před výzkumem (a možná i po něm) zůstalo zatajeno? Poslední zprávy o nálezů železného depotu na hradisku Pružina v okr. Považská Bystrica dovolují uvažovat o tom, zda díky detektorům nejsme na počátku objevování nové skupiny hradišť doby velkomoravské.

Jiří Kohoutek už svůj poslední výzkum nikdy nedovede do podoby publikace, proto je tato výstava nejlepší formou jeho zveřejnění. Zároveň je poctou člověku, který svůj život zasvětil vědeckému bádání v rodném kraji a přitom měl schopnost kolem sebe soustředit nadšené spolupracovníky i následovníky. Za to patří Janě Langové – jeho kolegyni a manželce – dík.

Drahomíra Frolíková-Kaliszová

Literatura

- Čižmář, M. 2004:* Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha.
Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. 2007: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra.

NOVÉ PUBLIKACE

Timothy A. Kohler – Sander E. van der Leeuw eds.: The Model-Based Archaeology of Socio-natural Systems. SAR Press, *Santa Fe, New Mexico* 2007. ISBN 978-1-930618-87-9. 312 str.

Jak by archeologové měli přistupovat a řešit otázky spojené s kulturními změnami ve společnosti? Jednou z možných cest, jak interpretovat archeologická data, je postupovat pomocí vytváření kvalifikovaných modelů. Tato kniha představuje celkem deset studií, kde se aplikují modelové postupy, jako prostředky interpretace minulých systémů, kdy lidé obývají a mění přírodní prostředí. Poslání knihy spočívá v *rethinking archaeology as a model based science*, tedy prosazování tzv. „modelově založené archeologie“ (*model-based archaeology, mba*), která se zakládá na specifických, většinou kvantitativních modelech, s jejichž pomocí se popisují systémy zkoumající především lidské interakce s krajinou (tzv. *socionaturální systémy*). Jedná se vpravdě o propagaci nové metodologie, neboť díky novým technologiím, detailnějším archeologickým a environmentálním datům a za pomoci dalších disciplín bychom mohli nyní využít modelování ke studiu vývoje celých kulturních komplexů. Je to tedy kniha o simulování minulých kulturních a sociálních systémů za účasti archeologů, biologů, paleoklimatologů, pedologů, geologů, hydrologů, evolučních vědců a počítačových specialistů. Zavede nás např. do jižní Francie mezi roky 1000 BC a 1000 AD, do prehispanšské střední Ameriky, na středověkou Havaii, do raně neolitické Evropy, Ománu doby bronzové nebo do Mezopotámie 3. tisíciletí př. n. l. Zkoumají se tak robustní sociální systémy, jako zavlažování, a procesy, jako adaptabilita, kulturní transformace, technologické tradice, sociální rozdíly (např. jak se lidské společnosti posunou z egalitářských k hierarchickým organizacím?), subsistenční a sídelní strategie atd.

Hledání zákonitostí nebo pravidel pro vysvětlení určitých jevů nebo fenoménů a odpovídání na otázky typu „co se stalo, proč“ vytvářením modelových situací není samozřejmě v archeologické teorii věcí novou a neznámou. Tendence k vyslovení této potřeby se objevovaly už v 70. letech, kdy interpretační metody začaly používat postupy, ve filozofii vědy nazývané *model-based*, příp. „sémantické“. Ty se liší od postupů navrhovaných původně procesuální („novou“) archeologií. Kritický rozdíl v *mba* je ten, že modely nemohou být ve své podstatě a předpokladech pravdivé nebo nepravdivé, nicméně musejí být dané, jasné a konzistentní. Dobrý model nemá znamenat univerzální pravdu, ale dokáže přiměřeně a v určitých aspektech vyhovovat části reálného světa. Cílem je izolace relevantních parametrů, definování kauzálních vztahů a jejich zasazení do reálných skutečností (založených na konkrétních datech), které potom mohou být testovány (např. pomocí dat nových). Hlavním aspektem těchto modelů je určitý stupeň svobody v jejich budování („scénářích“). Vytvářením a porovnáváním různých scénářů se dá kromě obměňování vstupních proměnných nebo proxy dat dobře uplatnit i časový aspekt, čímž lze např. vysvětlit procesy na různých prostorových a časových úrovních, a tím dosáhnout scénáře, který je nejvíce pravděpodobný. Úroveň takové shody je určována většinou evaluačními postupy (statistickým ověřením, novými daty atd.). Model je imaginární systém, reprezentovaný v jazyce, matematice, počítačovém kódu nebo v jiném symbolickém médiu, který má určitou podobu s reálným světem. Může být vnímán jako abstrakce, zjednodušení, idealizace nebo konceptuální prostředek (*conceptual device*). Autoři (resp. editoři) prohlašují, že ti, kteří nevěří tomu, že přistupují k řešení otázek modelově, mají své modely pouze málo explicitní. V této knize se tento přístup maximálně vyzdvihuje a předvádí jako metoda, jak „dělat vědu“ – ne všichni s nimi ale samozřejmě musíme souhlasit. Prezentované studie nicméně chtějí ukazovat, že dopad takové rekonceptualizace je důkladný, promyšlený a dalekosáhlý.

V knize se pracuje s pojmem tzv. *kompletních systémů*, který tvrdí, že všechny systémy, včetně těch sociálních, jsou v otevřené interakci s přírodním prostředím a jsou definovány několika znaky: obsahují velké množství navzájem se ovlivňujících tzv. *agentů* (což jsou jednotlivci, nositelé informací), kteří mají svůj vývoj a organizované kolektivní chování. Modely vybudované na tomto principu mají přispívat daleko lépe k porozumění dlouhodobému sociálnímu a biologickému vývoji lidstva a také tomu, jak tato evoluce postihla přírodní prostředí a donutila ho v mnoha případech reagovat

na interakci s lidskou společností. Popisuje se zde zároveň kontinuita i změna, tradice i inovace a jejich vztahy. Kulturní a sociální *změny* jsou právě jevy, na které se kniha zaměřuje především. Monitoruje se chování a aktivity agentů (individuálně i simultánně), kteří obývají prostorově a časově definovaný svět a předvádějí (převážně lokální) interakce mezi sebou a svým prostředím. Na základě jejich pozorování se potom budují interpretace a teorie. Modely mohou být charakterizovány mnoha parametry: mentální, verbální, fyzické (krajiny, stavby), matematické a simulační. To bylo velmi usnadněno (v podstatě umožněno) až v 90. letech vývojem tzv. objektově orientovaných programovacích jazyků (např. java). Dají se tak naprogramovat a zkoumat i složitější struktury (např. aliance, instituce, komunity).

Autoři jednotlivých studií se snaží budovat teorie a hypotézy a pomocí simulace vytvářet specializované, různorodé a integrované prostředí a agenty, kteří jsou schopní, když už ne přímo projevovali intencionální chování, pak alespoň ukazovat vývoj v čase (T. Kohler et al.; E. A. Smith – J.-K. Choi). Také se pokoušejí postihnout proces kulturní změny (P. Jordan; S. Shennan), jako jsou technologické tradice (P. Jordan) nebo komplexní téma, jako je šíření zemědělství (S. Shennan). Další pracují s koncepcí, jako jsou kompromisy, dohody nebo optimalizace (T. Kohler et al.; M. A. Janssen – J. M. Anderies; T. J. Wilkinson et al.); tím je např. budování a robustnost společností závislých na zavlažovacích systémech (M. A. Janssen – J. M. Anderies), případně vytváření sídelní struktury a transportní sítě (T. J. Wilkinson et al.). Některé studie se snaží skutečně v modelování postihnout koncepty a procesy socioenvironmentálních změn přes dlouhá časová období trvající i tisíce let (J.-F. Berger et al.; S. Cleuziou), kdy různé kultury a společnosti působily různě na svá prostředí. Nesnaží se tedy postihnout dynamiku interakce lidí s krajinou v detailech, ale způsoby, jakými se tato dynamika mění dlouhodobě a za působení různých kulturních systémů (J.-F. Berger et al. se zabývá dlouhodobým vývojem společnosti a krajiny v údolí střední Rhôny mezi roky 1000 př. n. l. a 1000 n. l.; S. Cleuziou řeší období neolitu a rané doby bronzové v pouštním prostředí Ománu).

V prezentovaných příspěvcích lze v řešení problematiky kulturních změn snadno rozpoznat různá badatelská prostředí: zejména francouzskou *École des Annales* a antropologickou archeologii převažující v USA. Na jedné straně je tedy vidět „oko“ pro společenskou dynamiku, na straně druhé pak zkušenost s abstraktními modely původně z přírodních věd. Francouzští autoři většinou pracují s již hotovými koncepty, anglosasští potom odvozuji teorie z dat, se kterými pracují. Metoda vytváření detailních a specifických modelů socioekonomických systémů z archeologických a historických dat je v knize zvláště vydvihována. Díky tomu si zaslouží pozornost studie o sídelní dynamice ve starověké Mezopotámii (T. J. Wilkinson et al., 175–208), která přidává navíc i viditelný efektivní trénink v geografii.

V knize se setkáváme s důležitými neologismy, termíny, které jsou zde pravidelně skloňovány, ačkoliv se v archeologii běžně nepoužívají. Např. pojem „socionaturální“ (objevující se i v názvu knihy) má vyjadřovat společnou dynamiku sociálních a environmentálních faktorů, které vzájemně umožňují nebo naopak zabraňují změnám ve společnosti a přírodním prostředí. Dále se zde setkáme ještě s termínem „ekodynamika“ (vyjadřující nejspíše opět vzájemnou provázanost lidí a environmentu) a „biokomplexita“ (rámcově studium vztahů mezi organismem a jeho prostředím).

Všechny kapitoly jsou vlastně spíše dílčími zprávami („reports“) o projektech, které se stále vyvíjejí, tj. procházejí úpravami, změnami, zlepšují se. Dají se obsahově zhruba rozdělit do čtyř skupin. První zahrnuje kap. 5 (E. A. Smith – J.-K. Choi, 105–120) a 7 (S. Shennan, 141–156), které jsou v podstatě sofistikované aplikace modelů na vývoj komplexních kulturních systémů a procesy kulturních změn. Druhá obsahuje studie od P. Jordana (kap. 2, 13–40), S. Cleuziou (kap. 10, 209–220), P. V. Kircha et al. (kap. 6, 121–140) a J.-F. Bergera et al. (kap. 3, 41–60). Ty se zaměřují přímo na modelování těchto systémů. P. Jordan prezentuje analýzu variability stylů (v technologii, architektuře, lingvistice a kulturní geografii) mezi nativními komunitami v severní Kalifornii. S. Cleuziou zpracovává výsledky nejnovějšího bádání v Ománu, přičemž zatím zůstává na bázi formulace modelu na základě evidence kulturní změny na přechodu neolitu do doby bronzové, definuje parametry, agenty a pravidla interakce. P. V. Kirch et al. se zabývají podobnou problematikou na ostrově Maui na Havaii, kde využívají zejména nová data o přírodním prostředí, hospodářství, demografii a kontrolních mechanismech. Zvláště zajímavé je pak využívání nové techniky datování, využívající korálů.

J.-F. Berger et al. využívají datové základny projektu „Archeomedes“, již rozběhnutého v údolí střední Rhôny a původně zaměřeného na řešení dlouhotrvající desertifikace v oblasti Středomoří. Probíhající projekt má již mnoho rozpracovaných modelů a podmodelů zabývajících se zejména odolností a přetrváváním socionaturálních systémů ve zvolené oblasti, a to v dlouhém časovém období (1000 př. n. l. – 1000 n. l.). Třetí skupinu potom tvoří příspěvky od T. A. Kohlera et al. (kap. 4, 61–104) a T. J. Wilkinsona et al. (kap. 9, 175–208), prezentující již (alespoň dílčí) výsledky vytvořených modelů, ačkoliv ani jeden z nich nereprezentuje ještě celý systém. Kohlerův tým se zaměřuje na problematiku pueblových kultur v severní Americe mezi 6. a 13. stoletím. Staví zejména na archeologických datech s detailní chronologií, bohaté kulturní tradici živé až do současnosti a precizních klimatických záznamech. Projekt běží již od r. 1994 a zaměřuje se především na dlouhou koexistenci a společný vývoj přírodního prostředí a lidských komunit. Používá také agentové modelování, kde individuálními agenty jsou „domácnosti“ (tedy skupiny lidí), rozhodující se v modelu jakým způsobem budou přežívat a komunikovat s okolím. V současné době je už model velmi vyvinutý a komplexní a agenti využívají schopností tzv. social learning (trénují se postupně a následující generace jsou schopné využít zkušenosti těch předchozích) a vyvinutých „kulturních algoritmů“. Model T. J. Wilkinsona et al. se zabývá Mezopotámií ve 3. tisíciletí př. n. l. (raná doba bronzová), kdy sever využíval závlahových systémů a jih byl závislý na dešťových srážkách. Vycházejí jednak z bohaté archeologické tradice, zahrnující i svědectví písemných pramenů (klínopisné destičky), jednak z tradiční produkce, organizace práce a sociální organizace vyvinutých antropology. Model se zatím vyvíjí a testuje, nicméně už nabízí první výsledky, které zpochybňují dosavadní závěry o sociální organizaci a poukazují na další oblasti, které zasluhují pozornost. Čtvrtou skupinu reprezentuje pouze studie od M. A. Jansena a J. M. Anderiese (kap. 8, 157–174), která kriticky zhodnocuje dosavadní vývoj v modelování společností závislých na závlahových systémech. Srovnání pak používají pro vlastní irigační model v Arizoně mezi lety 200 a 1450 n. l. Tento model jako jediný neobsahuje prostorový rozměr, nicméně je zajímavý právě pro zhodnocování a komparaci starších modelů a navrhování nových, tzv. modelů další generace.

Na závěr editoři vybízejí samotného čtenáře, aby se neomezoval pouze na pasivní čtení knihy, ale od toho, že zde prezentované studie bude brát jako „cvičení“ v porozumění komplexitě minulých socionaturálních systémů skrze vytváření modelů, a posouval se sám do role agenta, který se na nich bude aktivně podílet. Zejména tím, že vyhodnotí prezentované modely z hlediska toho, co použité techniky dokáží říci o procesu změny v minulosti a co vlastně autoři samotní mohou říci o těchto technikách jako o nástrojích řešících určité problematiky. Čtenáři jsou přímo vyzýváni, aby rozvíjeli modely dále, stavěli na nich, zlepšovali je, testovali na nových datech a tím umožňovali naší vědě být více tvárnou.

Alžběta Danielisová

Felix Jakobson: Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 1. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Band 9. Neumünster 2009. ISBN 978-3-529-01869-5. 423 str. s obr., 227 tab.

Publikace přináší soubor materiálů a poznatků o době stěhování národů v býv. německém Vých. Prusku, zvláště v jeho jižní části na dnešním území Polska. Jejím základem jsou zachované části doktorské disertace lotyšského archeologa F. Jakobsona (Fēlikss Jākobsons), obhájené r. 1927 u prof. Maxe Eberta na univerzitě v Královci. Jakobson zemřel r. 1930 ve věku 33 let (utoul v Záp. Dvině). Rukopis jeho disertace věnovaný nejvýznamnějším pohřebišťům olštýnské skupiny však významně ovlivňoval bádání o době stěhování národů v jihových. Pobaltí. V úvodním oddíle (11–21) seznamuje *Jānis Ciglis* s Jakobsonovou životní dráhou, s jeho četnými terénními výzkumy a některými dodnes podnětnými badatelskými výsledky. V závěru publikace jsou připojeny další příspěvky a studie polských, německých a ruských badatelů. Týkají se jednak vývoje a problémů archeologického bádání v uvedené oblasti, kde bylo, včetně sbírkových fondů, těžce postiženo válkou a poválečnou situací, jednak stavu dnešního poznání daného období a jeho perspektiv.

V Tumianech (dříve Daumen) v okr. Olsztyn prozkoumal v r. 1893 J. Heydeck, dobrovolný spolupracovník Muzea Prussia v Královci, 153 popelnicových i jámových žárových hrobů. Obvykle v nich vespod byly spálené kosti, nad nimi milodary a navrchu zbytky hranice. Jejich zahloubení se značně lišilo v rozmezí 25–100 cm, ukládaly se však asi i mělčeji, jak o tom svědčí jednotlivé nálezy z hrobů porušených orbou.

Na pohřebišti v Kielarech, 9 km od Olštýna a 18 km od Tumian, prozkoumal v r. 1898 jiný spolupracovník muzea Prussia, E. Hollack, 107 žárových hrobů a téhož roku tehdejší předseda Starožitnické společnosti Prussia A. Bezenberger dalších 32 hrobů. Zde se uvádí uložení popelnic těsně vedle sebe, v hloubce 60–80 cm, bez kamenného obložení v písčité hlině nebo ve vrstvě s obsahem popela a uhlíků. Pohřby s popelnicemi velkými i malými, hrubými i pečlivě provedenými, s milodary i bez nich se na ploše nepravidelně střídaly. Při těchto výzkumech byly důsledně evidovány nálezné celky, což tehdy nebylo obvyklé.

V době římské bylo osídlení Mazurska, jehož památky se od stupně A3 (ca 50 př. Kr. až 20 po Kr.) nově označují jako bogaczewska kultura, zprvu pod silným vlivem kultury przeworské, od sklonku starší doby římské tam rozšiřovali svá sídla nositelé kultury wielbarské. Chronologie pozdní doby laténské, doby římské a stěhování národů pro tuto oblast ve zpracování J. Okulicze (1973, 352–353) se opírá o systémy H. J. Eggerse a K. Godłowského, základem je ovšem třídění O. Tischlera již z doby kolem r. 1880. Ve starší fázi stěhování národů (stupeň D – konec 4. a ca první dvě třetiny 5. stol.) se na nekropolích bogaczewské kultury přestávalo pohřbívat, nálezů je málo, jen do oblasti Gołdapu se z východně sousedící oblasti Suwałk rozšířila tzv. sudavská kultura (podle západobaltských Sudavů), zanechavši velká mohylová pohřebiště. W. Nowakowski (viz dále) však s odvoláním na A. Bitner-Wróblewskou upozorňuje, že chudoba nálezů může být zčásti způsobena zničením mělkých jámových hrobů, jak v posledním období naznačují průzkumy s použitím detektorů.

Olštýnská skupina se zformovala ve střední části Mazurska v počátcích stupně E, její raný horizont, charakterizovaný mj. samostřílovými sponami s příčným článkem na konci nožky, lze podle průvodních nálezů opaskových kování a ledvinovitých přezek synchronizovat s první fází raně merovejského období na sklonku 5. a v 1. čtvrtině 6. stol. podle H. Amenta (1977, 135). Nová zjištění ukazují, že již záhy se objevily také urny s okénkem (čtverhranným otvorem v horní části). Za svého následujícího rozvoje do přelomu 6. a 7. stol. se olštýnská skupina rozšířila k západu, do oblasti při horní Łyně, uprázdňené odchodem obyvatelstva s wielbarskou kulturou. Tehdy také vznikají obě publikovaná pohřebiště v Tumianech a skupina se projevuje neobvyklým bohatstvím hrobových výbav s jejich charakteristickými rysy, jako jsou bronzové a stříbrné zlacené přezky, trojvrstvé hřebeny, barevné korálky, vzácněji i skleněné nádoby. Nápadná je zvláště koncentrace stříbrných a často zlacených obloučkových spon z různých částí Evropy. V keramice, vesměs v ruce robené, jsou obvyklé hrnce s nehtovými vrypy a plastickými lištami, tenkostěnné teriny s kolkováním a nadále urny s okénkem, které je u pozdních derivátů nahrazeno menším kruhovým otvorem. Závěrečné období olštýnské skupiny, trvající snad až do 3. třetiny 7. stol., reprezentují spony ptačí, terčovité, již jen nečetné „úpadkové“ obloučkové, bronzové nebo stříbrné nákrčníky a náramky ukončené háčkem a očkem a také avarské importy jako udidla s kostěnými postranicemi.

Původ a etnicita olštýnské skupiny byly posuzovány různě. Zprvu se myslelo na Germány, buď neznámé kmenové příslušnosti (E. Brenner, G. Kossinna), nebo konkrétně na Góty, kteří v oblasti zůstali (J. Heydeck) či se tam od jihovýchodu vrátili (T. J. Arne), anebo také na Heruly, kteří se podle Prokopia vrátili do země Gautů (N. Åberg). Již r. 1929 však W. Gaerte vyslovil názor, že jde o památky části baltských Galindů, kteří se zúčastnili germánské migrace k jihovýchodu a po více než století se vrátili do své vlasti (nejstarší nálezy olštýnské skupiny pocházejí vesměs z pohřebišť bogaczewské kultury). Baltským Prusům pak připisoval tuto skupinu také E. Petersen. K. Voigtmann (1942, 12–13) odmítal její tehdejší a někdy dosud užívaný název mazursko-germánská kultura („masurgermanische K.“) a volil označení smíšená kultura Galindů („galindische Mischkultur“), přičemž četné importy a napodobeniny cizích předloh v jejím prostředí vysvětloval ovládnutím obchodu (i se sambijským jantarem) z této oblasti. Galindy považoval za nositele dané kulturní skupiny rovněž E. Šturms (1950, 20–22), který ukázal, že obloučkové spony, považované za hlavní germánskou složku, se zvláště ve

starších obdobích objevují téměř výhradně v hrobech ženských, zatímco spony baltské (varianty samostřilových) v hrobech mužských, a že tedy jde o projev odlišných zvyklostí při volbě součástí oděvu u téhož obyvatelstva.

V Tumianech probíhal na pohřebišti a nedalekém sídlišti výzkum pod vedením K. Dąbrowského i v l. 1969–1977, o němž podává stručný přehled *T. Baranowski* (385–396). Polohu pohřebišť, kterou podle Heydeckovy publikace nebylo možno určit, ukázaly nové náhodné nálezy několika bohatých hrobů, protože však nebyl znám rozsah německých odkrytí, byla část pohřebiště zkoumána dvakrát (korelaci ploch umožnilo až uspořádání a využití Jakobsonovy dokumentace, chované v Nár. hist. muzeu v Rize). Hroby, které se tu jeví jako zničené, mohly být, jak soudí Baranowski, spodními partiemi hrobových jam, nezachycených při výzkumu koncem 19. století. Především však tehdy zůstala neobjevena většina pohřbů koní, podle autora jednak pro jejich zahloubení někdy i více než 2 m, jednak proto, že železitá krusta v pískových vrstvách vytvářela místy dojem podloží, které však tvořil až glaciální jíl. Na celé ploše novějšího výzkumu bylo objeveno 17 objektů s pohřby koní, obsahujících kosti 30 zvířat. Spolu s asi 9 pohřby koní ze starších výzkumů jde o největší takový nálezový soubor z Polska, včetně postrojů jezdeckého koně. Tomuto tématu byla též badatelsky věnována největší pozornost (*Baranowski 1996*, 65n.). Výzkumem po r. 1969 bylo však odkryto také 74 lidských jámových a popelnicových hrobů, dosud celkově nezpracovaných, takže celkové vyhodnocení pohřebiště zůstává úkolem do budoucna. Asi 300 m severně od pohřebiště bylo v l. 1970–1977 zkoumáno soudobé, s pohřebištem zřejmě spjaté sídliště. Na necelých 30 arech, odpovídajících asi 30–40 % osídlené plochy, bylo odkryto 85 objektů včetně šperkařské dílny. Poloha u jezera Pisz nasvědčuje napojení na vnitrozemské vodní cesty, umožňující i dálkové kontakty.

V oddíle o historické interpretaci (415–421) olštýnské skupiny připomíná *W. Nowakowski*, že obloučkové spony se vyskytují vždy pospolu s baltskými. Je zřejmě míněn výskyt v rámci těchže pohřebišť, vzácně se však oba typy objeví i v témže hrobě (Tumiany hr. 31, 57; Kielary hr. 6, 8). Podobně kolkovaná výzdoba na keramice, považovaná za germánský prvek, se objevuje, většinou v podobě drobných otisků připomínajících dekor radýlkem, na nádobách baltské tradice. I v některých dalších jevech jsou souvislosti pohřbívání ambivalentní. Všechny nejstarší hroby olštýnské skupiny a vůbec většina jejich pohřebišť, ovšem právě s výjimkou obou zde publikovaných, se nalézají na místech nekropolí užívaných již předtím od prvních staletí po Kr., což svědčí o sepětí se starším osídlením, stejně jako výhradně žárový ritus. Naproti tomu v téměř úplné absenci zbraní v hrobové výbavě by mohla být spatřována návaznost na wielbarskou kulturu, spojenou s Góty. Nowakowski považuje za nejpravděpodobnější, jako již někteří němečtí a baltští archeologové (viz výše), spojitost olštýnské skupiny s baltskými Galindy, kteří se v době gótské migrace rovněž dostali daleko na jihovýchod a za nové vlny bojů na Balkáně a v Podunají po pádu hunské říše se postupně vrátili do svých starých sídel. Tuto hypotézu nyní však uvedený autor dokládá odkazy na západobaltské nálezy jednak v prostředí wielbarské kultury, jednak v Sedmihradsku a až v dolním Podněpří. Vyslovuje domněnku, že Galindové se díky převzaté složce své kultury, blízké germánské elitě, stali v 6. stol. preferovanými partnery germánských obchodníků v této oblasti střední Evropy, odkud do říši merovejské doby přicházely jantar, vosk a kožešiny. Již v 7. stol. však nastalo, hlavně v důsledku rozvoje osídlení Slovanů a jejich raných mocenských útvarů, oslabení těchto kontaktů a v prostředí okolních staropruských kmenů se postupně ztrácela výlučnost olštýnské skupiny. Ta byla vystavena i silnému časné slovanskému kulturnímu vlivu, jak o tom svědčí výskyt keramiky blízké pražskému typu. Podle Nowakowského neskončilo zřejmě s nejmladšími hroby na území olštýnské skupiny samo osídlení, které je ještě v 8. stol. doloženo na některých sídlištech, zatímco pohřby v důsledku předpokládané změny ritu nezanechaly stopy. Centry regionů se tehdy, jako součást přeměn při formování raně středověkých struktur, stávala hradiště.

Studie *A. Bitner-Wróblewské* (397–414) o periodizaci obou pohřebišť je založena na kombinačních diagramech nálezů z hrobových celků, známých nyní díky Jakobsonově práci. Pro pohřebiště v Tumianech zahrnuje analýza 75 celků sledovaných podle 37 druhů nálezů (znaků), pro pohřebiště v Kielarech 85 celků podle 33 znaků. V obou případech bylo tak rozlišeno 5 nálezových skupin, jež se staly základem stanovení vždy 3 vývojových fází. Pohřebiště v Tumianech datovala autorka v roz-

pětí stupňů D/E1 až E3 (tedy nejspíše asi od 70. let 5. stol. do doby po půli 7. stol.), pohřebiště v Kie-larech do stupňů E1 až E3–F (ca od konce 5. stol. do sklonku 7. stol.). K důležitým výsledkům ana-lýzy patří zjištění, že obloučkové spony chybějí v nejstarších fázích, což akcentuje baltský původ pohřbívacích komunit. K cizím prvkům, které se objevují ve 2. fázi především v hrobech žen, patřily vedle obloučkových spon soupravy závěsků, někdy i s řetízky a jejich nosiči, připomínající podobné součásti germánského ženského kroje. Pokud jde o závěr olštýnské skupiny, otevřela analýza otázku uplatnění nejstaršího stupně (F) chronologie A. Bezzenbergera, který doplněním stupňů F–H rozšířil Tischlerův systém i pro období raného středověku v jihových. Pobaltí.

Z krátkého příspěvku *M. J. Hoffmanna* (329–330) vyplývá, že v muzeu v Olštýně se nalézá jen velmi malý počet nálezů z obou předmětných pohřebišť, a to nikoli z uvedených vykopávek konce 19. stol., ale jen z menších výzkumů ve 20. a 30. letech.

V. I. Kulakov (331–345), který se již několik desetiletí věnuje archeologickému výzkumu v dnešní Kaliningradské oblasti, podává na základě četných informací a poznatků podrobnou zprávu o umístění, následném zničení, ale i dílčím znovuobjevení těch archeologických fondů a dokumentace, které zůstaly koncem války v býv. Královci. Šlo zvláště o část depozitáře („studijní sbírky“) a předmětů z expozice muzea Prussia, uloženou v pevnosti Quednau na sev. okraji Královce, o artefakty hlavně z expozice, které zůstaly v sídle muzea – královském zámku, a další nálezy a součásti dokumentace, umístěné v detašovaném pracovišti prehistorického oddělení, jež bylo od r. 1938 jako „Landesamt für Vorgeschichte“ z muzea organizačně vyčleněno. Ze všech těchto míst se postupně různými cestami dostaly mnohé nálezy i dokumenty do dnešního Kaliningradského historického muzea, zpravidla ovšem vytržené z kontextu a poškozené. V královském zámku zajišťoval archeologické památky již v létě r. 1945 A. J. Brjusov, u pevnosti Quednau (dnes Severnaja Gora) a na místě „Landesamtu“ vybombardovaného v červenci 1944 se po nich v posledním desetiletí pátralo i formou terénního výzkumu. V. I. Kulakov zmiňuje také poválečný transport muzejních exponátů z Královce do Moskvy, předpokládá však, že obsahoval především předměty z uměleckých sbírek. Považuje též za možné, že objekty z archeologického depozitáře a expozice muzea Prussia dosud zůstaly pod troskami a v zasypaných sklepeních královského zámku.

Článek *Christiny Reich* (347–361) pojednává o zřejmě největší části archeologických sbírek mu-zea Prussia, resp. „Landesamtu“, které, silně narušené, se dnes nalézají v muzeu prehistorické archeologie v berlínském Charlottenburgu. Důležitým dokumentem o přesunech sbírek a zabezpečení expo-zice muzea Prussia koncem války je zápis tehdejšího ředitele „Landesamtu“ W. La Baumeho z 23. 3. 1945, jehož strojopis je v článku reprodukován. Vyplývá z něj, že velké fondy z depozitáře a také náleзовý archiv, plány výzkumů, sbírka negativů aj. byly r. 1943 na ochranu před bombardováním uloženy mimo město a na přelomu let 1944/1945 dopraveny dále na západ a deponovány na dvou místech v Demminu v Předním Pomořansku. V článku se dozvídáme o škodách, k nimž došlo již při transportu, o ztrátách a vandalismu, jimž byly tyto fondy vystaveny zvláště krátce po válce, i o jejich pozdějším dlouhodobém, zčásti v podstatě utajeném uložení v archeologických institucích býv. NDR. Z dřívějších královeckých sbírek, jež byly z nejvýznamnějších v Evropě, jsou dnes v muzeu v Char-lottenburgu především nálezy z doby římské, stěhování národů (též zvláště z pohřebiště v Tumianech) a raného středověku (včetně nálezů z vikinského pohřebiště v býv. Wiskiauten), zatímco objektů z nej-starších období je jen málo a z doby halštatské a laténské žádné. Velkou část předmětů se nicméně podařilo podle zachovaných popisů a náleзовého archivu identifikovat podle nalezišť nebo i hrobo-vých celků. Pozornost zaslouží také úvodní oddíl článku, v němž autorka podává přehled o vývoji archeologického bádání v býv. Východním Prusku do 2. světové války, spjatém ve starším období se Starožitnickou společností Prussia, založenou r. 1844, a také s Fyzikálně–ekonomickou společností, založenou již r. 1790, v níž působil zvláště v 70. a 80. letech 19. stol. Otto Tischler.

Samostatný článek, jehož autory jsou *H. Junker*, *M. Malliaris* a *H. Wieder* (363–384) je věno-ván také záchraně a rekonstrukci náleзовého archivu býv. muzea Prussia, který se dostal do muzea v Charlottenburgu podobnou cestou jako archeologické nálezy, nakonec jen o něco později. Zachova-nou část tvořilo asi 50 000 jednotlivých dokumentů a asi 4600 lístků několika tematických kartoték. Dokumenty byly od r. 1996 uspořádány do několika tisíc souborů, jejichž největší sekce se týká

nalezišť, další zahrnuje zvláště sbírky negativů, fotografií, topografické mapy a plány a poslední pozůstalosti badatelů.

Celá publikace vychází z úsilí o zachování a zhodnocení cenných výsledků staršího bádání. Výrazně k tomu přispívá edicí Jakobsonovy práce a výstižně dokumentuje velký pokrok, dosažený hlavně v uplynulých asi 15 letech při náročné restauraci uchované části fondů muzea Prussia, které byly po celá desetiletí považovány za zcela ztracené.

L. Košnar

Literatura

- Ament, H. 1977: Zur archäologischen Periodisierung der Merowingerzeit, *Germania* 55, 133–140.
 Baranowski, T. 1996: Pochówki koni z Tumian, w. woj. Olsztyńskim, *Archeologia Polski* 41, 65–130.
 Okulicz, J. 1973: Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII. w. n. e. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
 Šturms, E. 1950: Zur ethnischen Deutung der „masurgermanischen“ Kultur, *Archaeologia Geographica* 1, 20–22.
 Voigtmann, K. 1942: Ein fränkisch-alamannischer Grabschmuck im Samland (Cobjeiten Gr. 86), *Alt-Preussen* 7, 7–13.

Volker Hilberg: Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 2. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Band 9. *Neumünster* 2009. ISBN 978-3-529-01869-5. 615 str. s obr. a 37 tab.

Druhým svazkem díla o době stěhování národů v Mazursku, založeného především na pohřebišťích v Tumianech a Kielarech, je podrobné zpracování obloučkových spon v celém kontextu jejich náleзовých souvislostí, a tedy již v sepětí s mnohými kulturními proudy a vývojovými trendy.

Značný výskyt různých druhů spon je vůbec význačným rysem obou uvedených žárových pohřebišť, v Tumianech byly ve více než 56 % hrobů, v Kielarech v téměř 53 % hrobů. Převládaly sice spony baltské provenience – různé druhy samostřilových spolu s kotoučovými, u nich se též předpokládá místní původ –, hojně jsou však zastoupeny i spony obloučkové, považované obvykle za výraznou součást dobového ženského kroje různých germánských kmenů. V Tumianech byly obloučkové ve více než 30 % hrobů se sponami, v Kielarech ve více než 45 %. Samostřilové spony se objevují v hrobech naprosto převážně po jedné, obloučkové mnohem častěji v páru, i když také u nich převažuje výskyt jen jednoho exempláře. S poukazem na výsledky antropologického rozboru pozůstatků kremace z pozdějších polských výzkumů (viz Band 1) uvádí autor také možnost, že výskyt dvou nebo výjimečně i více spon odpovídá společnému pohřbu více jedinců.

V. Hilberg zkoumá obloučkové spony v širším rozsahu území mezi Vislou a Němenem, tedy v jižnější části západobaltského kulturního okruhu v pojetí W. Nowakowského (1996, 80). Jejich koncentrace v záp. Mazursku, s největšími počty exemplářů na obou předmětných pohřebišťích, nikterak nezaostává za výskytem tohoto typu spon v ústředních oblastech tzv. civilizace řadových hřbitovů v sev. Francii a jižní Belgii.

Jestliže archeologové, jak uvádí autor, často označovali bez podrobnějšího rozboru velkou část mazurských obloučkových spon za importy a někdy je i spojovali s určitými etniky, zaměřuje sám svoji analýzu na podrobnější rozlišení pravděpodobných jevů, jež se uplatňovaly při rozšíření těchto spínadel. Opírá se přitom zvláště o metodická východiska, která při zkoumání archeologických jevů kontaktů mezi různými územími rozpracovali skandinávští badatelé. Připomíná se tu zdánlivě nijak objevené, ale málo soustavně uplatňované hodnotící schéma M. P. Malmera, stanovující, že shody objektů se mohou týkat jejich materiálu, proporcí, formy, technického provedení a výzdoby. Shody je tedy třeba zkoumat nikoli podle celkového rázu předmětu, ale podle konkrétních kritérií, jejichž vyhodnocení je lépe osvětlení, zejména pokud jde o odlišení zvláštních prvků u místních výrobků od

projevů kulturního vlivu, importů, případně místních kopií nebo napodobenin cizích předloh. Vhodné vymezení mechanismů vedoucích k výskytu artefaktů odlišných od místního prostředí nalézá V. Hilberg u *D. Olaussonové* (1988, 18–22). U importů v širším smyslu rozlišuje tato badatelka několikrát prostřednictvím formou obchodu nebo darů („objekty se pohybují samy“) oproti přenosu jednotlivci (obchodníky, řemeslníky, přivdanými ženami) nebo skupinami (při kolonizaci, migraci, vpádech). Takovýmto mechanismem je však podle Olaussonové také šíření samotných idejí, zhmotněné v místních výrobcích odrážejících kulturní vliv a v jistém smyslu i v kopiích a napodobeninách konkrétních předloh.

První čtyři kapitoly věnoval autor, vedle vstupní charakteristiky tématu a metodických východisek a cílů jeho zpracování, důkladnému osvětlení jeho širších souvislostí. Předkládá údaje psaných pramenů k historické geografii západobaltských kmenů a v dalším zvláštním oddíle podává přehled o své archeologické pramenné základně, v níž vedle Jakobsonova katalogu a zachovaných archivních dokumentů z muzea Prussia (viz Band 1) připadá velký význam také publikaci východopruských obloučkových spon ve třetím, posmrtně vydaném svazku korpusu *Herberta Kühna* (1981) a kartotéce tohoto badatele, uložené v muzeu (RGZM) v Mohuči. Po stručném nástinu přírodního prostředí oblasti mazurských jezer následuje detailní vyličení průběhu výzkumů na obou předmětných pohřebištích. Autor k tomu sebral veškerou dostupnou dokumentaci, poukazuje ovšem také na její problémy a nezachované části. V dalších kapitolách předcházejících rozboru autor sleduje vývoj bádání o době stěhování národů v býv. Vých. Prusku a zvláště v Mazursku od 2. půle 19. stol. do současnosti, dotýká se tedy četných otázek, pojednávaných i v příspěvcích 1. svazku díla o obou pohřebištích. Nastihuje pak také současný stav řešení chronologie v západobaltské oblasti v rozpětí od 4. do 7. století.

Obloučkové spony analyzuje V. Hilberg v rozdělení do tvarových skupin, vykazujících souvislosti s různými kulturními okruhy doby stěhování národů. Pátá kapitola je zaměřena na doklady vztahů ke střednímu Podunají a Karpatské kotlině a také na otázku působení sousedních kultur *przeworské* a *wielbarské* na sklonku doby římské a v počátcích doby stěhování národů. Již tehdy se v západobaltském okruhu, v mohylách sudavské kultury, objevují napodobeniny raných plechových obloučkových spon, které se zformovaly v prostředí kultury Šintana de Mureş – Černjachov. V dalších kapitolách je zkoumán vliv skandinávských forem a zvláště doklady kontaktů s merovejským okruhem řadových pohřebišt.

V Mazursku se objevují také obloučkové spony, které již r. 1919 stylisticky vyčlenil N. Åberg v nálezech z býv. Vých. Pruska jako skupinu s „jihoruskou zvířecí hlavou“, tvořící obvykle nožku. Patří k okruhu spon, které jsou rozšířeny vedle JV Pobaltí na velkých územích jihových. Evropy, vyznačují se obvykle protáhlejšími a řidčeji rozmístěnými knoflíky na polokruhové záhlavní destičce a jsou proto nazývány též jako paprskovité nebo prstovité. J. Werner je r. 1950 poprvé souhrnně pojednal v rozdělení do dvou skupin podle nožky ve tvaru lidské nebo zvířecí masky, datoval do 7. stol. a označil za slovanské. V. Hilger seznamuje s aktuálním stavem zkoumání těchto spínadel, z něhož vyplývá jejich rozšíření i v některých sousedních oblastech dříve známého výskytu a vcelku na území, kde je vedle Slovanů třeba počítat i s jinými etnickými skupinami, což se týká právě i Mazurska. Určitý chronologický posun spočívá vedle jejich potvrzené produkce během prvních dvou třetin 7. stol. v datování některých nově stanovených typů již do 2. půle 6. stol. (*Vida – Völling 2000*, 31 ad., s další lit.). Hlavní Wernerovy poznatky, že ne všechny obloučkové spony doby stěhování národů lze považovat za germánské a že tyto významně souvisejí se slovanským prostředím a pocházejí převážně ze 7. stol., však zůstávají v platnosti.

K cenným výsledkům Hilgerovy práce vedla mj. snaha o rozpoznání jednak importů, jednak více či méně zřetelných místních variant a imitací jednotlivých typů obloučkových spon původem ze západnějších částí střední Evropy. U mazurských napodobenin Kühnova typu Mühlhofen jsou rozlišeny tři stupně imitací, vzdalujících se od importovaného originálu. Zároveň je předmětem zkoumání, odkud mohly do západobaltského okruhu přicházet podněty pro místní výrobu a např. u malých spon tvarové skupiny Krefeld se uvažuje vedle středního Německa i o území Čech a Moravy.

Podle autora ukazují nálezy vrubořezem zdobených obloučkových spon a opaskových přezek, že ve stupni D3 (kolem a po polovině 5. stol.) se západobaltská oblast zapojila do mechanismu kontaktů

sahajících od Skandinávie do středního Podunají a spjatých hlavně s vyšší společenskou vrstvou. Na rozdíl od W. Nowakowského spojuje Hilberg výskyt takových cizích prvků, jako zvláště obloučkových spon, nikoli s migrací z Podunají (návrat Galindů, viz Band 1), ale právě s nadregionální komunikací elit, v níž se vedle obchodu uplatňovala také výměna darů (připomíná se tu u Cassiodora uvedený dopis Theodoricha Velikého poselstvu Aestiů). V dalším průběhu 5. stol., tedy již ve stupni E, přesun komunikačních tras do baltského prostředí ještě zesílil, když v jeho západním sousedství došlo k zániku wielbarské a przeworské kultury. To dokládá právě inventář pohřebišť v Tumianech a Kielarech a zvláště také žárový hrob bojovníka s jezdeckým koněm, objevený r. 1877 ve Warnikam u Viselského zálivu, východně od řeky Pasłęky, která od doby římské vyznačovala hraniční a kontaktní zónu mezi Germány a Balty. Tomuto hrobu, dosud nejbohatšímu z doby stěhování národů v západobaltské oblasti, je věnován samostatný oddíl. Autor k němu dohledal dokumentaci, datuje jej kolem r. 500 a řadí jej, i když jako skromnější variantu, k prestižním pohřbům staršího merovejského období typu Apahida II, Deersheim 9 nebo Großörner 19.

Hilbergova monografie neobyčejně komplexně a erudovaně pojednává regionálně vymezené téma a zároveň je zasazuje do širokého dobového kontextu. Při studiu detailních otázek, spjatých s určitými nálezy a jejich typy, i obecnějších problémů může být díky bohaté faktografii a dokumentaci užitečnou oporou.

L. Košnar

Literatura

- Kühn, H. 1981: Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa. Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit III. Graz.
- Nowakowski, W. 1996: Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg – Warszawa.
- Olaussen, D. 1988: Dots on a Map. In: B. Hårdh et al. eds., Trade and Exchange in Prehistory. Studies in honour of Berta Stjernquist, Lund, 15–24.
- Vida, T. – Völling, Th. 2000: Das slawische Brandgräberfeld von Olympia. Archäologie in Eurasien 9. Rahden/Westf.

G. Cooney – K. Becker – J. Coles – M. Ryan – S. Sievers eds.: Relics of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery. Worldwell, Dublin 2009. ISBN 9781905569373. XII+560 str.

Barry Raftery zasvětil svůj odborný život Irsku a jeho době bronzové a železné. Irské prameny zkoumal s dobrou znalostí evropského kontextu, a proto se stal předním badatelem v daném oboru. Sborník k jeho jubileu imponuje škálou sedmi tematických okruhů i svým rozsahem. Odráží šíři badatelských zájmů jubilanta od archeologie a umění doby laténské přes problematiku pravěkých hradíšť a sídlení obecně až po archeologii mokřadů. Právě tomuto poslednímu tématu se Barry Raftery v posledních dvaceti letech intenzivně věnoval; prozkoumal řadu dřevěných cest překrytých rašelinou (např. *Trackway Excavations in the Mountdillon Bogs, Co. Longford*, Dublin 1996), vyvinul speciální metodiku jejich terénního výzkumu a zasloužil

se o založení Irish Archaeological Wetland Unit v r. 1990. Referovaný svazek seznamuje čtenáře s minulým i současným archeologickým výzkumem doby bronzové a železné v Irsku v průřezu zejména současných projektů a poskytuje klíč k celé šíři dnes tam řešené problematiky. Může vlastně plnit úlohu průvodce irskou archeologií mladšího pravěku včetně přehledu současné metodiky, nálezového fondu i literatury, ale přináší i závažná témata britská a kontinentální.

Na tomto místě můžeme jen upozornit na vybrané příspěvky, které mají obecnější význam pro evropské bádání. V prvním oddílu nazvaném *Wetlands* zaujmou M. Baillie a D. Brown (*A chronological glimpse into later first millennium BC*, 17–24) přehledem irských dendrodat v časovém úseku od 1000 př. Kr. do 600 po Kr., získaných při výzkumu haťových cest. Z dat vyplývají environmentální události kolem let 207 a 44 př. Kr.: poslední datum koresponduje s historickými prameny zmiňujícími

nástup tzv. *Dark Age* po r. 40 př. Kr. C. McDermott et al. (*A Colossus of Roads: the Iron Age archaeology of Ireland's peatlands*, 49–65) shrnují postupy a výsledky irské archeologie rašelinišť a mokřin od r. 1984, kdy byla objevena první haťová cesta doby železné v Corlea, až dodnes, kdy je lokalit tohoto typu známo kolem 3500. Dřevěné cesty vedly nejen přes rašelinné oblasti, ale i do nich, a znám je i jejich environmentální kontext a hospodářské využívání okolní krajiny v posledním tisíciletí př. Kr. Druhý oddíl Artefakty a kontexty obsahuje mj. detailní studii technik použití zlatého drátu, kterou za pomoci experimentů provedla M. Cahill (*Working with wire – the functional and decorative uses of gold wire in Bronze Age Ireland*, 91–105). Pozoruhodný je pokus J. P. Malloryho (*The conundrum of Iron Age ceramics: the evidence of language*, 181–192) použít lingvistickou evidenci ke konfrontaci s archeologicky zjištěnou absencí keramických nádob v irské době železné. Časně středověká irština svým omezeným výskytem termínů pro hliněné nádoby archeologickou tezi spíše potvrzuje. Třetí oddíl Kontakty a souvislosti uvádí stať J. Collise (*To be, or not to be, a Celt. Does it really matter?*) s novým pohledem na „keltoskepsi“: ta nemá být považována za anti-keltskou, ale spíše za nový a vzrušující pohled na minulost, oproštěný od falešných metodologií a stereotypů. Kontakty mezi komunitami, nebo snad okruhy činnosti migrujících řemeslníků na příkladu jednoho středoevropského regionu přibližují M. Zeiler et al. (*Stempelgleiche Frühlatène-Keramik zwischen Traisental und Neusiedlersee*, 259–276) pomocí detailní archeologické i archeometrické analýzy otisků identického kolků na keramice starší doby laténské. Ve čtvrtém oddílu věnovanému laténskému umění docházejí J. V. S. a R. M. Megaw (*A style without genesis? The elusive birthplace of early Celtic art*, 291–306) k závěru, že na vzniku laténského umění se podílelo více ohnisek, což dokládají mj. hojnými příklady z Čech. F. Müller (*The Celtic horror vacui and its demise on the continent. An essay on a La Tène fibula*, 307–315) připomíná laténský ornament, aplikovaný i na prakticky neviditelných místech, a to na příkladu skupiny tzv. bernských spon. Obchodně strategický význam Čech předvádí P. Sankot (*The oldest Italian brooches in Bohemia*, 317–321) na příkladu spon pozdní doby bronzové a doby halštatské. Pátý oddíl Život a smrt v mladším pravěku otevírá K. Becker (*Iron Age Ireland – finding an invisible people*, 353–361), která dokumentuje podstatný nárůst evidence sídlišť doby železné, dříve téměř neznámých, po r. 1995. Došlo k tomu díky archeologickým výzkumům vyvolaným zvýšeným stavebním ruchem v období nedávného ekonomického rozkvětu Irska,

a ovšem také zásluhou aplikace přírodovědných datovacích metod. C. Newman (*The Sword in the Stone: previously unrecognised archaeological evidence of ceremonies of the later Iron Age and early medieval period*, 425–436) dokumentoval záseky mečem, většinou na zdobených nebo nápisy opatřených kamenech. Kořeny těchto středověkých praktik hledá v ceremoniální oblasti a spojuje je již s dobou železnou. W. O'Brien (*Hidden "Celtic" Ireland: indigenous Iron Age settlement in the south-western peninsulas*, 437–448) zjistil cíleným výzkumem řadu lokalit včetně sídlišť z doby železné překrytých rašelinou, což odporuje někdejší představě o daleko časnější době tvorby rašeliny. Řada těchto sídlišť ukazuje silnou kontinuitu domácích tradic od doby bronzové až do středověku a vlastně jen environmentálními postupy je lze správně datovat. Šestý oddíl Hradiště a ohrazení přináší stať O.-H. Freye (*Oppidum... silvis paludibusque munitum*, 451–456) upozorňující na možnost, že některá oppida v Caesarově pojetí a terminologii mohla být ohrazena archeologicky nejjistitelnými záseky a ohrazením ze záměrně upravovaných (živých) lesních stromů (což by nepřekvapovalo v období, kdy uvažujeme o hospodaření s lesem, mj. výmladkováním). S. Halliday a I. Ralston (*How many hillforts are there in Scotland?*, 457–469) poukazují na relativitu významu velikosti ohrazených míst a síly jejich opevnění, které mají své regionálně odlišné konotace.

Poslední, sedmý oddíl Archeologické historie zahrnuje nejen příspěvky z dějin bádání v Irsku, ale také studentské vřelé vzpomínky na terénní praxi na výzkumu jubilanta... S lítostí musím konstatovat, že ani nám nezbyvá než na něj již jen vzpomínat. Irský, či lépe evropský badatel prof. Barry Raftery byl znám archeologům zabývajícím se mladším pravěkem, jako výborný a mnohostranný odborník, vstřícný a přátelský kolega, ale hlavně jako dobrý člověk.

Natalie Venclová

Ondřej Jakubec ed.: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě. Příspěvky z mezinárodní konference. Muzeum umění Olomouc, *Olomouc 2010*. 367 str.

Ono setkání se konalo v závěru r. 2007 při příležitosti ukončení rozsáhlého projektu výstavby Arcidiecézního muzea. Výrazný tematický blok utvořili přednášející, kteří rozvíjeli už beztak košatou diskusi o počátcích stavebního vývoje olomouckého hradního okrsku. Není se co divit dlouhodobě velkému zájmu badatelů, ve hře je poznání lokality prvořadého významu. Vždyť si bez ní nelze před-

stavit výklad přemyslovského státu. Tato výsada se ovšem stala osudnou vlastní památce. Ponecháme-li stranou hodnocení „památkových“ zásahů do hmoty stávajících staveb, musíme z dnešního pohledu vnímat velkorysé archeologické výzkumy 2. pol. 20. stol., při nichž docházelo (i v 90. letech) k těžení velkým dílem neohrožených terénů, jako nanejvýš závadné. Třebaže dnes můžeme listovat v pohledné a objemné knize, která zprostředkovává výsledky tehdejších výzkumů, v ní předložené závěry jsou vzhledem k absenci patřičné dokumentace namnoze sporné (podrobně *Procházka 2002*). I dnešní důvěryhodnost oboru odvisí od naší schopnosti a hlavně ochoty náležitě pojmenovávat takto ožehavé problémy. O různých peripetiích letitých i novějších výzkumů lokality se bez obalu rozepisuje *R. Zatloukal (27–40)*. Zároveň poukazuje na celou řadu nepodložených předpokladů svých předchůdců, s nimiž se nevyhnutelně potýká při postupném vyhodnocování záchranného výzkumu, který vedl spolu s P. Šlézarem v l. 1999–2006 v rámci projektu vzniku muzea. Autor odvozuje argumenty vlastních předběžných závěrů vesměs z rozboru stratigrafických vztahů; doufejme, že tak v dohledné době učiní i s prezentací terénní dokumentace. Zásadní otázkou samozřejmě je, zda vůbec měl být realizován daný architektonický záměr, který evidentně málo hleděl na uchování historických terénů.

Své už dříve publikované představy o raně středověké zástavbě hradního areálu rekapituluje *V. Dohnal (17–26)*. Především topografií a chronologií románských a raně gotických sakrálních staveb dómského návrší se zabývá *L. J. Konečný (82–98)*. Pokus o rekonstrukci celkového uspořádání zástavby hradu ve 12.–13. stol. předkládá *M. Plaček (99–106)*. Stručný nástin stavebního vývoje a dějin lokality v rozpětí 12.–16. stol. podávají *K. Dolejší a L. Mlčák (113–130)*. *T. Durdík (143–154)* se na příkladu olomoucké válcové věže dotýká otázky genetických souvislostí objektů tohoto druhu ve střední Evropě ve 12. a na poč. 13. století. O ikonografii, dataci a možném původním umístění torz románských kamenných soch pojednává *P. Černý (69–81)*.

Je zajímavé sledovat, jak se rozcházejí závěry jednotlivých autorů o stáří, ale i o samotné funkci staveb, jejichž relikty byly odhaleny archeologickými výzkumy ve 2. pol. 20. století. O pozdně románském původu masivní válcové věže zapojené do obvodové hradby sice nikdo nepochybuje, ale konkrétní datace jejího vzniku jsou dost rozdílné. *R. Zatloukal* se spoléhá na dávný úsudek *V. Richtera*, který ji na základě rozboru písemných pramenů datoval na samý počátek 13. stol. (30–31). Výcho-

diskem této představy se stala zmínka o požáru r. 1204, který prý představoval impulz k výrazné obnově hradního areálu, a to včetně výstavby kamenných fortifikací. Věž ani jiné konkrétní části opevnění však v dobových zprávách nejsou jmenovány. Jelikož další argumenty zatím předloženy nebyly, jeví se uvažovaná datace jako přinejmenším odvážná. Podle *K. Dolejší a L. Mlčáka* došlo ke vzniku věže patrně už ve 2. pol. 12. stol. (116). Zcela ovšem pominuli argumentaci, což je znepokojující o to více, že *L. Mlčák* je autorem aktuálního stavebněhistorického průzkumu objektů pojatých do komplexu Arcidiecézního muzea. Ani nedávná příležitost k opětovnému zkoumání stratigrafie vrstev při vnějším plášti věže nepřinesla pádné datační opory. Archeologové mnohohočně sdělují, že výplň základového vkopu věže obsahovala keramiku údajně datovatelnou převážně před r. 1200, jenže i střepy „umožňující uvažovat o přesahu do 13. stol.“ (*Procházka – Kováčik – Zúbek 2002*, 206). Důvody časového zařazení střepů se však nezabývají. Nadto se dozvíme, že „horní část základového soklu (věže, pozn. J. K.) byla asi nejdříve obnažena, brzy se k ní začaly přisypávat navážkové vrstvy, z nichž s.j. 1198 a 1200 obsahují pozdně hradištní keramiku z 13. století“ (o. c., 206). Těžko si ale představit, že by značně hrubě upravený líc zdíva dávní stavitelé ponechali odkrytý nad terénem, a to až do výšky ca 1,5 m, když vlastní plášť věže pečlivě obložili kvádrčky (o. c., obr. 6). Stratigrafickou situaci lze vysvětlit i tak, že zároveň s výstavbou věže došlo k záměrnému navýšení úrovně terénu o 1,5 m. Tomu by odpovídal i navážkový charakter vrstev přiléhajících k nerovnému líci. Ony střepy ze 13. stol., které však nejsou vyobrazeny ani blíže popsány, by tedy byly určující pro časové zařazení výstavby věže.

Nechce se věřit, že žádný z autorů zabývajících se datací a klasifikací válcové věže nepředkládá její podrobnou dokumentaci. Ta je důležitá hlavně pro řešení otázky účelu a stáří rozměrného otvoru v úrovni jejího přízemí. Kromě *T. Durdíka* jej všichni pokládají za bránu do hradního areálu. Z několika publikovaných fotografií ovšem není zřejmé, zda jde o původní otvor, nebo o dodatečný průraz. Nadto zaujme i (druhotné?) užití cihel ve špaletách údajné brány (jak je patrné na jediné fotografii – obr. 30, v samotných textech o nich není ani zmínky). *T. Durdík* přidává další důležitá pozorování, „která interpretaci současného otvoru jako brány prakticky vylučují (zejména jde o malé dimenze otvoru, dochování šmorců uzavření, které dokládají, že se původně jednalo o výklenek, a průběžné in-taktní dvě řádky kvádrků v místech, kde by se již musel nacházet zazděný nádvorní portál)“ (145). To

vše by mělo být hodno co nejpodrobnější kresebné dokumentace, kterou však z nepochopitelných důvodů zatím postrádáme. Nevíme ani, zda vůbec byla vyhotovena. Přitom dotčené partie věže doznaly během nedávných stavebních prací značných změn: došlo k vybourání (prý) barokní zadržky otvoru.

Protichůdné názory vyvolává i objev zděných bloků protáhlého polygonálního půdorysu, situovaných před záp. průčelím chrámu sv. Václava. V. Dohnal je dodnes považuje za zbytky věžic hradby, která by údajně měla vydělovat „světýsky areál“ vůči ploše s hlavními sakrálními stavbami (20). Tuto představu převzal i M. Plaček, který ji navíc ztvárnil na kresebné rekonstrukci celého hradního návrší v polovině 13. stol. (obr. 66). V jednom z koutů hradního jádra tak spatřujeme bizarní útvar v podobě tří nápadně blízko sebe situovaných, podivně protáhlých věžic zasazených do hradby probíhající v linii výseče kruhu. Vzhledem k celkové dispoziční situaci i tvaru samotných bloků zdiva je uvěřitelnější hypotéza, že se jedná o konstrukce související s nedokončenou přestavbou záp. části chrámu sv. Václava (poprvé Michna – Pojzl 1988). L. J. Konečný daný prostor aktuálně považuje za atrium (85). Ač se badatelé směle předhánějí v předkládání originálních funkčních interpretací oněch domnělých věžic, zatím chybí to nejzákladnější: argumentace vycházející z rozboru stratigrafických vztahů, a potažmo důvěryhodná datace. L. Konečný tyto bloky klade do 1. desetiletí 13. stol. (85), V. Dohnal jen obecně do 13. věku (20). Jediné jisté je ovšem to, že jednu z domnělých věžic překrývá obvodové zdivo kaple sv. Anny, prvně připomínané k r. 1349 (Michna – Pojzl 1988, 65). Proč by tedy ony údajné věžice nemohly být třeba až ze 14. století? Důvod k všeobecně přijímanému datování do 13. stol. je ovšem zřejmý: v Olomouci šlo především o vykopávání přemyslovského hradu.

Ve výčtu očividných nesrovnalostí by bylo možné ještě dlouho pokračovat, nesdílím proto přesvědčení M. Plačka, že nad dosud publikovanými plány s vykopávanými reliktů zdi na olomouckém hradním okrsku „vzniká prostor k interpretacím, ale i spekulacím“ (101). Mám naopak dojem, že dosavadní publikace primárních pramenů ve své většině dovolují pouze nezávaznou debatu, která postrádá smysl. Zbývá doufat, že se alespoň něco z rozporuplných míst v publikacích o olomouckém hradním okrsku podaří v budoucnu vyjasnit při souborném zhodnocení výzkumu vedeného R. Zatloukalem a P. Šlezárem. Seznámení s fatálními následky olomouckých odkryvů vyvolává ještě jednu vážnou otázku: Jak se to ve skutečnosti má s kvalitativní úrovní dnešních archeologických výzkumů, pokud valná většina

z nich zůstává (resp. dlouho zůstane) nepublikována? Žádný kontrolní mechanismus v podstatě neexistuje. Ani koreferentské komise v průběhu výzkumu mnoho důvěry nevzbuzují: podobná setkání vážených badatelů se mnohokrát konala i na olomouckém dómském návrší.

Jan Kypta

Literatura

- Michna, P. – Pojzl, M. 1988: Poznámky k přestavbám katedrály sv. Václava v Olomouci ve 13. století, *Vlastivědný věstník moravský* 40, 65–72.
- Procházka, R. 2002: rec. Vít Dohnal, *Olomoucký hrad v raném středověku*. 10. až první polovina 13. století. Olomouc 2001, *Archeologické rozhledy* 54, 768–771.
- Procházka, R. – Kováčik, P. – Zůbek, A. 2002: Nové poznatky k vývoji opevnění olomouckého hradu v raném a vrcholném středověku, *Archaeologia historica* 27, 197–213.

Mario Küßner: Die späte Altsteinzeit im Einzugsgebiet der Saale. Untersuchungen an ausgewählten Fundstellen. Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, Weimar 2009. 327 str. včetně 73 tab. kreseb, 124 diagramů a 225 číselných tab., 2 přílohy.

Monografie je lehce pozměněná a v analytické dokumentaci poněkud zkrácená disertační práce autora. Tématem je pět dříve prozkoumaných lokalit z pozdní fáze mladého paleolitu ve středním Německu ve střední části povodí řeky Saale, většínou ve spolkové zemi Durynsko, pouze Wallendorf leží v Sasku-Anhaltsku. Nejvýznamnější a nejlépe zkoumanou lokalitou je Bad Frankenhausen – „Kosackenberg“, zajímavá jsou dvě naleziště na území města Gera (Gera-Liebschwitz-„Binsenacker“ a Gera-Zwötzen-„Schafgraben“), Abri Theure v Lausnitz jako jediné v oblasti jeskyní a menší lokalita Wallendorf-„Weinberg“.

V Bad Frankenhausen byly na počátku 50. let na povrchu nalezeny artefakty a v letech 1954–1956 zde G. Behm-Blancke odkryl dvě větší na sebe navazující plochy (1/1954 a 1/1955) a jednu v odstupe asi 10 m (2/1955). Rozsah sídliště byl vymezen řadou sond a dlouhým průkopem. Odkryto bylo bohaté magdalénienské tábořiště s četnými kosterními zbytky koní (zvláště zuby často v anatomickém pořádku, kosti byly špatně zachovány), a zejména s „dlažbou“ mnoha set pískovcových ploten (jež se nezachovaly). Struktura v ploše 1/1954 byla interpretována jako obytný prostor typu Gönnersdorf

s příslušnou pracovní zónou i ohništěm, struktura v ploše 1/1955 jako místo pobytu a pracoviště jedné osoby nebo malého počtu osob pod ochrannou stříškou a trojúhelníkovitá struktura v ploše 2/1955 se podobala prostoru 1/1954, má však také analogie v obytných strukturách v Gönnersdorfu.

Poblíž magdalénienského sídliště probíhá úvoz, v němž byl zachycen asi 8 m mocný sprašový profil, z něhož byly z hloubky 125 cm získána dvě OSL-data $14,6 \pm 1,8$ ka a $15,5 \pm 1,4$ ka, z fosilní půdy v hloubce 270 cm OSL-datatum $36,4 \pm 5,0$ ka.

Lokalita Gera-Liebschwitz-„Binsenacker“ byla objevena v polovině 30. let 20. stol., v r. 1938 byl proveden výzkum formou zjišťovacích průkopů. V některých (B2+B4, H1, H2) byly zastíženy části struktur („dlažba“) z břidlic a pískovců z magdalénienskou industrií a četnými kusy křemene. Na některých břidličných ploténkách (nedochovaných) měly být rytiny. Jednalo se asi o velké zimní tábořiště.

Gera-Zwötzen-„Schafraben“ je povrchové naleziště, na němž byla v r. 1934 vykopána sonda, v níž byly artefakty zjištěny ve svrchní asi 20 cm mocné vrstvě.

V Abri Theure u obce Lausnitz bylo amatérsky kopáno mezi léty 1928 a 1931, v 50. letech 20. stol. předal majitel sbírku archeologickému museu ve Výmaru a v r. 1960 provedl R. Feustel systematický výzkum, jehož výsledky byly komplexně publikovány. Zjištěna byla o pět poloha břidličných plotének o rozsahu asi 20 m², alespoň jedno rozsáhlé ohniště a fauna, v níž výrazně dominoval kůň vedle soba, zajíce a lišky.

Nejmenší z pojednávaných lokalit je Wallendorf-„Weinberg“, v níž byly artefakty sbírány na počátku 20. století. V r. 1911 byla vykopána sonda, jež poskytla kamenné artefakty i kosterní zbytky patřící vesměs koni.

Pro analýzu kamenné industrie vytvořil autor podrobný systém klasifikačních prvků („Merkmalanalyse“), který však, jak sám připouští, nelze pro časovou náročnost aplikovat na velké soubory. Z Bad Frankenhausem rozlišuje zvláště povrchové sběry a soubory z jednotlivých sektorů výzkumu z hlediska technologie (jádra a debitáž) i typologie. Jako surovina sloužil vesměs silicit, pocházející většinou z blízkých elsterských, v menší míře pak ze vzdálenějších saalských morén. Celkový počet modifikovaných artefaktů činí 581 kusů (394 ks z výzkumu a 187 ks ze sběrů, tab. 54), na němž se podílejí škrabadla téměř jednou čtvrtinou, následují otupené čepelky a rydla (~12 a ~11 %), retušované čepelky, různé kombinace, vrtáky a „Zinken“. Těchto „Zinken“ (jež bývají v české terminologii překládány jako ozuby) je asi 6,5 %, jedná se však téměř

výhradně o „Kurzzinken“, tedy krátké ozuby, často jen nepatrně vyčnělé retušované partie distální části zpravidla čepelí. Nemají naprosto nic společného se skutečnými „Zinken“, jak je popsal a vyobrazil Alfred Rust v industrii z Meiendorfu a jež jsou typické pro hamburgien.

Kolekci z Bad Frankenhausem použil autor jako základ, s níž srovnává industrie z dalších lokalit. Pokud se týká surovin, ve všech, vyjma Abri Theure, převažují morénové silicity, velikost artefaktů z nich se však s narůstající vzdáleností od zdroje zmenšuje. Největší jsou ve Wallendorfu, ležícím přímo na moréně, nejmenší v Abri Theure, ležícímu již jižně od tzv. „pazourkové linie“, tedy rozšíření morén (zhruba Erfurt–Jena–Weimar–Weida–Zwickau). V Abri Theure byl ve větším počtu zpracováván bulizník, v Gera-„Binsenacker“ křemičité vápence a všude se v malém množství objevuje křemen a kvarcit.

Podobně také nejvyšší počet jader je v „dílenkém“ inventáři z Wallendorfu, nejnižší v Abri Theure. V debitáži převažují úštěpy z preparační fáze, dále čepelky, čepelky a hrany jader. V tab. 158 jsou uvedeny soupisy typů ze všech pěti lokalit, včetně Bad Frankenhausem. Počty nástrojů činí z Gera-„Binsenacker“ 583 ks, z Gera-„Schafraben“ 141 ks, z Abri Theure 415 ks a z Wallendorfu 67 ks. Škrabadel je všude méně a rydel všude více než v Bad Frankenhausem, v Gera-„Schafraben“ činí dokonce 50 %. Čepelky s otupeným bokem je v Abri Theure téměř 40 %, v Gera-„Binsenacker“ 30 % a ve Wallendorfu 16 %, kdežto v Gera-„Schafraben“ pouze 1,42 % (2 ks). Ve všech inventářích jsou zastoupena dlátka a v malém počtu také – vyjma Gera-„Schafraben“ – v podstatě atypické hrůtky s otupeným bokem.

Z kapitoly o fauně středoněmeckého magdalénienu vyplývá, že ve všech zmíněných lokalitách (Bad Frankenhausem, Abri Theure, Kniegrotte, Oelk-nitz, Saaleck) dominuje kůň, pouze v Nebra poněkud převažuje sob nad koněm a v Teufelsbrücke je téměř stejný počet zajíců jako koní. Ovšem zajíc stejně jako hojně se vyskytující polární lišky byli loveni spíše pro kožešinu a snad jen jako doplněk potravy.

V další kapitole jsou shrnuty nové poznatky o chronologii pozdního viselského glaciálu: konec pleniglaciálu 14 450 BP, interstadiál meiendorf 14 450 – 13 800 BP, dryas I 13 800 – 13 670 BP, interstadiál bølling 13 670 – 13 540 BP, dryas II 13 540 – 13 350 BP, allerød 13 350 – 12 680 BP, je však přerušen krátkodobou degradací klimatu (výkyv gerzensee asi 12 880 BP), během níž došlo k laachské erupci se spadem tefry na rozsáhlém území, dryas III 12 880 – 11 590 BP, což je počátek

preboreálu (holocénu). Podle nekalibrovaných radio-karbonových dat, která jsou považována za spolehlivá, trval magdalénien ve středním Německu mezi středem 14. a počátkem 11. tisíciletí, v kalibrovaných datech mezi středem 15. a koncem 13. tisíciletí.

Při klasifikaci industrií autor odmítá, s odvoláním na publikaci C. Höckové o Kniegrotte, chronostratigrafický význam trojúhelníčků a lokality řadí do typologických skupin magdalénienu. Pouze inventář z lokality Gera-„Schafraben“ vykazuje podle autora specifické rysy, kterými se blíží badegoulienu a časnému magdalénienu, jejichž jistou paralelu vidí v Brně – Vídeňské ulici. Zmiňuje další lokalitu, Gera-„Zoitzberg“ (jež není v monografii zahrnuta), s níž má „Schafraben“ některé společné znaky a kterou považuje (podle T. Terbergera) za doklad průniku „grubgrabienu“ (z Dolního Rakouska!) do středního Německa.

K tomu je nutno podotknout, že v době rekolonizace střední Evropy po posledním viselském studeném vrcholu se objevuje celá řada industrií, jež mají některé rysy více či méně společné, což umožnilo vytvářet „odlišné“ kulturní skupiny: epiaurignacien, epigravettien, grubgraben, kašovien, ságvárien atd., přičemž některé jsou reprezentovány jedinou lokalitou (Ságvár), která navíc není vůbec podrobně analyzována a publikována (Grubgraben, pomíne-li předběžnou publikaci A. Montet-Whitové). Uvažovat v této situaci o stakilometrových přesunech (pravděpodobně) malých skupin lidí na podkladě analogií kamenných artefaktů se nezdá být reálné. Spíše se jedná o období, kdy se ve střední Evropě více či méně zřetelně diferencovaly menší skupiny lovců, vycházející ze stejných základů (jako na samém konci paleolitu), jež nestačily vytvořit svébytný technokomplex.

kv

Julia Lippok: CORONA FUNEBRIS – Neuzzeitliche Totenkronen als Gegenstand der archäologischen Forschung. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 54. Beier & Beran, Langenweissbach 2009. 131 str.

S potěšením lze sledovat, že archeologie novověku se konečně stala plnoprávnou disciplínou, třeba právě na poli výzkumu pohřebních zvyků. Už odeznělo překvapení z pestrého rejstříku artefaktů, které bylo vyvoláno prvními rozsáhlejšími odkryvy barokních a mladších hřbitovů na venkově i ve městech. V posledních letech rychle přibývají obšírné studie o archeologických dokladech regionálně rozrůzněných obyčejů a rituálů, jejichž poslední stádium v „živé“ kultuře mnohde ještě stihli zdoku-

mentovat etnografové. Na knížku dnes vydají poznatky třeba o jednom dílčím jevu, ač shromážděné na poměrně nevelkém území. V případě referované publikace představují onen úzce vybraný pramenný materiál nálezy pozůstatků pohřebních korun z Braniborska a Meklenburska-Předního Pomořanska. Výklad, vycházející z pečlivě vyhotoveného katalogu zhruba tří stovek kusů z 38 lokalit, nezapře archeologické školení autorky, zvláště v detailnosti chronologického a typologického rozboru. Jaký je však skutečný přínos archeologického studia daného zvyku, když jeho smysl už dávno objasnili etnografové? Z jejich záznamů se dovídáme, že svobodní zesnulí byli do hrobu slavnostně odíváni, což mnohovrstevnatě symbolizovalo jejich nenaplněný sociální statut: pohřební obřad vnějškově napodoboval svatbu. Jedním z hlavních atributů byly právě bohatě zdobené pokrývky hlavy (koruny, věnečky, čepce), jejichž kovové aplikace zbyly pro archeology. Atmosféru a průběh pohřebního rituálu barvitě zprostředkovávají ikonografické a písemné prameny. Autorka přesto přisuzuje archeologii podstatnou roli v budoucím výzkumu, konkrétně však zmiňuje jen možnost důkladnějšího poznání časové a regionální rozrůzněnosti sledovaného jevu. Pokud tedy archeologii novověkých pohřebišť vřadíme do vlastivědy, řekneme v podstatě totéž, ovšem o dost méně vzletným způsobem. Dojem o nepostradatelnosti archeologie se rychle rozplyne, když listujeme sborníkem *Totenhochzeit mit Kranz und Krone* (Kassel 2007), který je věnován zvykům spojeným s pohřby svobodných. Do něj přispěla i J. Lippok, která zaslala výtah z referované knížky. Z poznatků, které shromáždila, lze pouze jediný – ve srovnání se zjištěními etnografů a historiků – obdařit adjektivem nový: jakožto schránky pohřebních korun se do hrobů někdy vkládaly kuchyňské nádoby. Proto nemůžeme tvrdit, že studium problematiky novověkého pohřbívání by se bez archeologie neobešlo. Spíše než vědecký přínos bychom tentokrát měli zdůraznit její nezastupitelné místo v rámci moderní vlastivědy. Není na tom nic znevažujícího.

Jan Kypta

Gavin Lucas ed.: Hofstaðir. Excavations of a Viking Age Feasting Hall in North-Eastern Iceland. Institute of Archaeology Monograph Series 1. Institute of Archaeology, Reykjavík 2009. ISBN 978-9979-9946-0-2. 440 str.

Sídla elity doby vikinské patří v posledních desetiletích ke klíčovému tématu severské archeologie. Přestože odkryvy nejvýznamnějších a nejobhatších dvorců (Lejre a Tissø v Dánsku) zůstávají dlouho-

době nepublikované, v poslední době se monografického zpracování dočkalo několik pozoruhodných lokalit, jako jihošvédský dvorec Järrestad (*Söderberg red. 2003; Söderberg 2005*), Borg na Lofotech (*Munch Stamsø – Johansen – Roesdahl eds. 2003*) a nově též severoislandský Hofstaðir. Hofstaðir ležící u jezera Mývatn je lokalitou známou již od počátku 20. století. Po svém objevení byl interpretován a do literatury vstoupil jako pohanský templ. Dějiny jeho interpretace jsou vlastně historií poznávání problematiky pohanského kultu a pohanských svatyní na Severu. Po malém výzkumu z r. 1965 vyvolaném všeobecnými pochybami o existenci pohanských svatyní, který odkryl domnělou vařící jámu pro rituální shromáždění, byla Olafem Olsenem vyslovena teorie o existenci dvorců-svatyní, sídel velmožů vykonávajících i náboženské funkce. V 90. letech započaly rozsáhlé výzkumy vlastního sídla i jeho okolí a sídelních souvislostí, které se postupně rozvinuly ve velký sídelně-archeologicko-environmentální projekt v regionu jezera Mývatn. Hofstaðir se ukázal být sídelním dvorcem s centrální funkcí, mimořádným v kontextu celého ostrova, a stal se nejrozsáhlejší a nejlépe prozkoumanou archeologickou strukturou tohoto typu na Islandu. Poslední výzkumná sezóna se uzavřela r. 2002 a po sedmi letech následovala podrobná publikace v angličtině. Cílem editora a autorů jednotlivých příspěvků bylo co nejpodrobnější zpřístupnění archeologických a přírodovědných dat. Závěry nejsou podávány autoritativně a tam, kde není situace jasná, je uvedeno několik interpretačních variant. Jak editor zdůrazňuje v doslovu, od následující diskuse a pokračujícího výzkumu očekává zpřesnění či opravení nastíněného obrazu. Publikace vyniká množstvím tabulek shrnujících výsledky archeologických a přírodovědných analýz, všechny archeologické kontexty jsou uvedeny v tabulkách s jejich základním popisem a vyznačeny v půdorysech a řezech zkoumaných objektů.

Po úvodní kapitole shrnující dosavadní bádání v lokalitě následuje část paleoenvironmentální, rekonstruující původní životní prostředí v regionu Mývatn, které bylo velmi příhodné pro postavení prosperující usedlosti založené na živočišném hospodářství. Jádrem publikace je kapitola prezentující výsledky archeologického odkryvu, napsaná Gaviem Lucasem. Na svahu nad řekou byly odkryty pozůstatky dlouhého domu s četnými přístavky (délka 45 m, vnější šířka 10 m). Na základě stratigrafické analýzy, radiokarbonových dat a stratigrafie tefry byla stanovena chronologie domu, rozdělená do tří fází. Jako první (940–980) vznikl halový dům doprovázený na J a JV menší polozemnicí. Dlouhý dům měl obloukovitě prohnuté asi metr silné stěny

postavené z drmu, na vnitřní straně zpevněné řadou kamenů. Stěny sloužily k izolaci stavby, váhu střechy nesly dřevěné sloupky: vnější řada obíhala drmové stěny, uvnitř střechu podpíraly dvě řady sloupů vytvářející skandinávský trojlodní interiér. Některé ze sloupů nebyly zapuštěny do kulových jam, ale spočívaly na podkladových kamenech. Podkladové kameny mnohdy nahradily zasypanou sloupovou jámu, jednalo se tedy o opravu zetlelého sloupu, při níž byla dána přednost trvanlivější technologii. Severní komora byla užívána k přípravě potravy, navazující hala byla tradičním ústředním prostorem severského domu, sloužícím k obývání, běžným pracem, ale i k hodování a slavnostem (včetně náboženských). Uprostřed haly se nacházelo podlouhlé ohniště vydlážděné plochými kameny a s kamennou obrubou. O přípravě pokrmů svědčí přepálené kosti v okolí ohniště. Artefakty nalezené v hale byly pozůstatkem všednodenních aktivit obyvatel i běžné řemeslné činnosti. Jižně od hlavního domu ležela obdélná polozemnice: jednalo se o obytnou místnost, podle chemické analýzy a pozůstatků stavů se v ní zpracovávala vlna. Užívání zemnic ke specializované textilní produkci je jev dobře známý z Islandu i odjinud. Obdobná polozemnice se vstupní šíjí ležela východně od hlavního domu, nálezy kovářského odpadu ji identifikují jako kovářnu. Ve fázi II (980–1030) nabyl dům na členitosti a pokud je správná hypotéza o původně kratší stavbě, byl rozšířen. Jižní obytná místnost splývala s centrální halou v jeden rozsáhlý celek s novým ohništěm umístěným centrálně vzhledem ke zvětšené hale. Funkci jednoho z přístavků určuje množství kostí, ohniště a zapuštěný sud jako místnost pro přípravu pokrmů, masivní přítomnost strusky ovšem jako kovářnu. Umístění kovářny vedle haly by bylo rizikové, jiná interpretace uvažuje o druhotném navenzení strusky. Ve vzdálenosti asi 3 m od domu byla postavena menší samostatně stojící stavba s dvěma protilehlými vchody. Tento dům měl zřejmě obytnou funkci, a podle absence kostí se v něm nejedlo. V kontextu raného středověku je unikátní nález samostatně stojící latríny. Podél západní zdi stavby byl po celé délce vyhlouben žlab, jehož (dochovaný) obsah vytékal otvorem ve středu stěny dolů po svahu směrem k řece. Do vnitřního okraje žumpy byly zaraženy čtyři mohutné sloupky podpírající hřeben střechy a také dřevěnou konstrukci latríny, vzhledem k rozložení sloupů se zde pravděpodobně nacházela tři místa k sezení. Jako fáze III se označuje zánikový horizont celého sídliště (1030–1070). Dům byl opuštěn poklidně za vykonání určitých rituálů, jako bylo uložení hovězích lebek (k nim níže) a rituální porážky ovce.

Následující kapitola se zabývá analýzou osteologického materiálu ze sídliště a rozhodně se nejedná o jakýsi appendix k archeologické části. Závěry archeozoologického rozboru jsou pro interpretaci funkce a významu lokality natolik zásadní, až se otevírá otázka, zda není tato oblast archeologického bádání všeobecně podceňovaná. Důležitým znakem druhové skladby zvířecích kostí z lokality je její neměnnost v průběhu celé existence raně středověkého osídlení. Objevují se všechny druhy, které si osadníci přivezli z pevniny, včetně psa, kočky a jistě ne úmyslně zavlečené myši. Nejdůležitějším, byť ne nejpočetněji zastoupeným druhem hospodářského zvířectva, byl hovězí dobytek. Dobytek byl nejen užitečný v hospodářství, ale byl také významným sociálním indikátorem a všeobecným ekvivalentem materiální hodnoty. Ovce a kozy představovaly přes 70 % zvířat z Hofstaðiru, ovce bývaly rozděleny na dojně, chované blízko dvorce, a ovce na vlnu a maso, které byly vyháněny do kopců. Velké zastoupení starších ovcí svědčilo o specializaci na produkci vlny. Jako zdroj masa byli drženi vepři, obvyklí v oblasti severního Atlantiku až do vrcholného středověku, kdy zcela vymizeli (z důvodu destruktivního působení prasat v zemědělství). Většina zvířat byla porážena krátce po dosažení hmotnostního maxima, jen 10–16 % byla selata krátce po narození. Konzumace takto mladých kusů byla neekonomickým počínáním, jednalo se o vybranou lahůdku připravovanou při významných příležitostech. Vedle sladkovodních ryb (pstruh, losos) se ve vnitrozemském Hofstaðiru objevovaly i předem zpracované mořské ryby z rodiny tresek, dokazující spolu se skořápkami vajec mořských ptáků využívání poměrně vzdálených pobřežních zdrojů.

Mimořádným nálezem je 23 lebek hovězího dobytka jevících známky zvláštního způsobu porážky a následně dlouhodobé expozice vlivům povětrnostních podmínek. Jedna z lebek byla objevena poblíž vstupní šije, ostatní byly po opuštění domu uloženy ve dvou skupinách. Hovězí lebky pocházely z dospělých kusů samčího pohlaví, dospělí býci byli v severoatlantické oblasti velmi cennými a řídce se vyskytujícími kusy. Na základě výzkumu určitých izotopů v kostech bylo zřejmé, že zvířata porážená na Hofstaðiru nepocházela všechna z regionu Mývatn, ale že byla importována z širšího okolí, což podporuje představu o centrální funkci lokality. Největší pozoruhodností souboru byly stopy zvláštního způsobu porážky na zmiňovaných lebkách i na některých obratlích z odpadních kontextů: jednalo se o vklešlou zlomeninu čelní kosti způsobenou jedním silným úderem a následný dekapitační úder v momentě, kdy býk ještě stál na nohou. Rekon-

strukce porážky proto počítá s účastí dvou dobře koordinovaných mužů, kdy jeden silným úderem mezi oči zvíře znehybnil (*de facto* usmrtil) a druhý mu mohutným úderem široké sekery oddělil hlavu od těla. Celá operace vyžadovala kromě značné fyzické síly a zručnosti dobré načasování: srdce zvířete v době oddělení hlavy od těla ještě bilo, takže její useknutí bylo doprovázeno vystříknutím mohutného proudu krve. Je mimo pochybnost, že takový způsob porážky neměl praktický smysl (a také nebyl běžně provozován) a že pravou příčinou byla jeho efektnost a dramatičnost, žádoucí při slavnostech konaných na velmožském sídle.

Závěry osteologické analýzy dokládají centralitu sídla i vyšší status jeho majitele, na rozdíl od zcela průměrných artefaktů, jimž se věnuje následující kapitola. Analýza rostlinných makrozbytků prokázala přítomnost vzácného ječmene, který byl na Hofstaðir importován z jiného místa na Islandu. Jedna kapitola je věnována organizaci krajiny, jejího půdního a vegetačního pokryvu, vlivu hospodářství na ekosystém a naopak hospodářským možnostem ekosystému. Krajina umožňovala i velkému hospodářství slušnou prosperitu, zajišťovanou i rozumným nakládáním s přírodními zdroji regionu.

Závěrečná kapitola knihy shrnuje představy o vývoji a významu zkoumaného dvorce nabyté na základě interdisciplinárního výzkumu. Výjimečnému sociálnímu statutu sídliště nasvědčovalo několik znaků (dominantní poloha, velikost, konání slavností s regionálním významem) a i tradiční spojování lokality s pohanstvím mělo své opodstatnění: kromě místního jména značícího v nejširším významu místo mající význam v kultu to byly zmíněné rituální aktivity. Zánik domu se časově překrýval s počátky křesťanství na Islandu, kdy oba věroučné systémy po nějakou dobu fungovaly paralelně. Publikace přináší dostatek precizně zpracovaného materiálu pro další diskuse o sídlech severských velmožů, centralitě, rituálech i povaze severské duchovní a materiální kultury, které se ve Skandinávii vedou s velkým zájmem, někdy i ve značně abstraktních rovinách.

Ladislav Holík

Literatura

- Munch Stamsø, G. – Johansen, O. S. – Roesdahl, E. eds. 2003: Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway. Arkeologisk skriftserie 1. Trondheim.
- Söderberg, B. 2005: Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62. Stockholm.

Söderberg, B. red. 2003: Järrestad. Huvudgård i centralbygd. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 51. Stockholm.

Hans-Werner Peine – Julia Hallenkamp-Lumpe: Forschungen zu Haus Horst in Gelsenkirchen. Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Öfen. Mit einem Beitrag von Bernd Thier. Denkmalpflege und Forschung in Westfalen 49.3. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2009. 228 str.

Autoři prvního vydaného dílu plánované řady monografií, které podle příslibu editorů po čase uceleně zpřístupní výsledky rozsáhlého archeologického výzkumu (s přestávkami uskutečněného 1990–2005) zámku, původně hradu, v porúřském městě Gelsenkirchen, se podrobněji zabývají nejen hmotnými pozůstatky otopných zařízení, ale i příslušnými písemnými prameny. Zhodnocení středověkých kachlů podnikla J. Hallenkamp-Lumpe. Porúří patří k oblastem prvotního výskytu kachlů ve střední Evropě, což potvrzují i zjištění z dané lokality. Podle bohatého souboru dendrodat lze určit, že nejstarší nálezy archaických pohárových kachlů tu spadají do let 1170/80–1211/14. Tehdy zástavba hradu sestávala převážně ze dřeva a hlíny. Pro charakteristiku dobového komfortu pobývání však výzkum přinesl jen málo informací. Nálezy torz kachlů jsou sice početné, v původní poloze dochované relikty otopných zařízení zato postrádáme zcela. Autorka se nicméně domnívá, že v jedné z odkrytých staveb stála nepřímě obsluhovaná kamna. Usuzuje tak ale pouze na základě jámy situované při vnější stěně domu, resp. v drobném přístavku. Sloužila prý k vymetání popela z kamen umístěných ve vedlejší místnosti. V prostoru uvažované světnice sice byly rozptýleně nalezeny fragmenty kachlů, nikde však ani stopa po vlastním otopném zařízení. Obezřetnost je na místě, neboť ikonografické prameny dokládají ještě pro počátek 14. stol. existenci výhřevných těles zbudovaných z kachlů, obsluhovaných ovšem přímo z obytné místnosti (srov. *Tauber 1980*, 361). Ze stratigrafických situací 15. stol., kdy na hradě nepřímě obsluhovaná kamna bezesporu stála (soudě podle analogií), pocházejí paradoxně jen ojedinělé zlomky kachlů.

Monografie zaujme především specialisty na raně novověkou kamnářskou produkci. Rozsáhlá přestavba v 50.–70. letech 16. stol. vtiskla sídlu dnešní podobu honosné renesanční rezidence a tomu odpovídaly i nároky na vnitřní vybavení, včetně otopných zařízení. Hmotným pozůstatkům kamen, se zvláštním zřetelem k ikonografií jejich výzdoby, se věnuje H.-W. Peine, B. Thier důkladně rozebírá

zápisy dobových účetních knih. Při archeologickém výzkumu nalezená torza desítek kachlů doplňují dřívější představu o škále použitých výzdobných motivů, které dnes spatříme na novodobě sestavených kamnech na zámku Huguenpoet. Vlastní kachle ovšem pocházejí z gelsenkirchenského zámku. Úplně stejný osud potkal čtyři rozměrné litinové desky, rovněž konstrukční součásti kamen. Právě výrobků tohoto druhu se týká poměrně vysoký počet účetních záznamů z doby přestavby sídla. B. Thier proto mohl velice pravděpodobně stanovit celkový počet pořízených kamen, vysledovat dílenský původ litinových desek, nadto určil i jména tvůrců některých prvotních modelů. Z rozboru dále vyplynulo, že na zámku ve 2. pol. 16. stol. stála kamna výhradně dvou typů: buď kompletně litinová, anebo dílem litinová a dílem sestavená z kachlů. Zjištěná doba konfesního napětí se ve skvostné výzdobě kamnových stěn nijak neprojevuje. Pouze některé motivy lze obezřetně považovat za oblíbenější v protestantském prostředí. H.-W. Peine přesto přesvědčivě nachází ideový smysl výzdoby kamen, a to ve snaze představit objednavatele jakožto osobu oddávající se humanistickým ideálům a oplývající ctnostnými vlastnostmi. Právě důrazem kladeným na rozkrývání kulturně-historických souvislostí autoři otevírají nejedno závažné téma studia historické kamnářské produkce.

Jan Kypta

Literatura

Tauber, J. 1980: Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jh.). Olten.

Vladislav Razím ed.: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátska. Národní památkový ústav – úz. odb. prac. stf. Čech v Praze, Praha 2010. ISBN 978-80-86516-33-2. 228 str.

Na přípravě publikace vydané jako výpravný katalog k výstavě, která v roce 2010 zpestřovala návštěvu hradu Křivoklátska, se pod vedením editora (a zároveň kurátora výstavy) podílelo několik desítek odborníků. Shromážděné materiály ale inventář výstavy natolik předčí, že i návštěvník či čtenář by si nakonec mohl všimnout, jak scestný podtitul, odkazující (teprve) k nejstarší písemné zmínce o Křivoklátsku, se ho na kulaté jubileum snaží nychytat. Dobová i současná vyobrazení hradu a míst v jeho okolí, včetně stavebních a jiných detailů, reprodukce středověkých iluminací, mapy a plány, leckdy

objevné a zhotovené právě pro tento katalog, i v podstatě všechny klíčové a průkazné archeologické a stavebněhistorické nálezy a zjištění jsou seřazeny do tematických bloků. Jejich komentovaný konvolut nabízí reprezentativní představu, co dnes o středověké historii regionu víme. Jde totiž o „Křivoklát a lovecký hvozď v době přemyslovské“, jak zní i název úvodního přehledu dosavadních poznatků (A. *Nachtmannová* – V. *Razím*, 12–34). Otázky v něm vzbuzuje neprůkazné ztotožnění lokality zvané Castellum Vetus se Zbečnem a Castellum Novum s Křivoklátem (podpírané odkazem na formulaci, z níž nic takového nevyplývá), stejně jako uvádění poměrně odlehle vsi Lišany mezi místy pobytu panovníka v hvozdu (*in Lysan*: nešlo třeba o Lysou nad Labem?). V zásadě se však autorům podařilo nabídnout i laickému čtenáři srozumitelného a přitom seriózního průvodce nejen přemyslovským Křivoklátskem, ale i prameny a literaturou. Neméně důležitých informací je rozptýleno v katalogových popisích ke 227 obrázkům, vesměs opatřených příslušnou bibliografií; práci usnadní místní rejstřík. Ruku v ruce s výtvarnou kvalitou fotografií jdou grafická i redakční úprava a bezvadný tisk publikace.

mj

Astrid Schmitt: Burg Tannenberg bei Seeheim-Jugenheim/Lkr. Darmstadt-Dieburg. Eine spätmittelalterliche Ganerbenburg im Licht der archäologischen Funde. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 151. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2008. 495 str.

Uběhlo bezmála století a půl, než se uzavřela jedna z podstatných kapitol oborových dějin archeologie středověku. Už v r. 1849 byla při rozsáhlých výkopech na hradě Tannenberg (jižní Hesensko) shromážděna neobyčejně početná kolekce artefaktů, dílem zveřejněných v následujícím roce ve výpravné knižce vybavené množstvím pozoruhodně přesných kreseb. Ovšem až referovaná monografie, prvotně disertační práce, přinesla souborný katalog a podrobné zhodnocení tehdejších nálezů, dnes rozptýlených ve sbírkách několika muzeí. Pozornosti se zároveň dostalo dalším artefaktům objeveným při „památkových“ úpravách, které proběhly zejm. v 70. letech 20. století. Vzhledem k absenci terénní dokumentace pozbyly veškeré nálezy důležitou část své výpovědní hodnoty, přesto stále představují neocenitelný historický pramen daný jejich celkovým množstvím, ukázkami všeobecně vzácně zastoupených kategorií předmětů, v neposlední řadě i možností relativně přesného datování. Písemné prameny

dobře určují *datum ante quem*: r. 1399, kdy došlo k dobytí a následnému rozboření hradu.

Přímo se nabízí, aby se při výčtu zásadních položek shromážděné kolekce dostalo nejprve na početné nálezy kachlů. Jméno hradu se totiž vžilo pro označení specifického typu výklenkových exemplářů, které charakterizují kamnářskou produkci široké oblasti jižního Německa a Švýcarska po celé 14. stol.: nika vysokého obdélného formátu je završena prořezávaným trojlaločným obrazcem (tzv. jeptiškou), v jehož cviklech se nachází vegetabilní a/nebo zoomorfní výzdoba. Aktuálně publikované kresby kachlů jsou však až příliš schematické, mnohem kvalitnější dokumentaci obsahuje původní publikace z r. 1850, což našťástí neplatí pro tabulky s ostatními artefakty. Výkopy na hradě Tannenberg podstatně obohatily i studium středověkých militarií. Zvláště zaujmou jedny z nejstarších dokladů užití palných zbraní ve střední Evropě, reprezentované mj. kompletně dochovanou hlavní ručnice. Neméně cenné jsou (takřka nepoškozená) hrncovitá helma či třeba segmenty plátové zbroje. Další helmu, tzv. basinet, dnes můžeme hodnotit jen podle vyobrazení v původní publikaci. Nechybějí ani ukázky sečných zbraní. Jezdecké vybavení reprezentují desítky kusů různých typů udidel, třmenů a ostruh. Soubor hrotů šípů čítá stovky exemplářů rozličných tvarů i gramáže. Třmen oválného tvaru (Taf. 45: 1) byl podle úsudku autorky buď jezdecký, či součástí kuše. První možnost lze však na základě porovnání s analogiemi bezpečně vyloučit, druhá je naopak nesporná (*Brych 1998*, LVI–LVII). Přesto se o účelu i stáří těchto železných ok stále vedou diskuse: např. exemplář české proveniencí byl nedávno mylně popsán jako jezdecký třmen staromadarského rázu (*Košnar 2006*).

Každodenní život na hradě přibližují početné předměty užívané v kuchyni a při stolování, z nichž za zmínku stojí především kovové nádoby s oblou podstavou nesenou třemi nožkami, tzv. *Grapen*. Hojně jsou zastoupeny nástroje k opracování dřeva i kovů, charakteristickým tvarem čepele se vyznačuje vinařský nůž. Do mnoha typologických skupin lze utřídít početné klíče, zámky a stavební kování. Grumle a hliněné rohy evokují dávné kratochvíle. K vzácnějším předmětům patří kupecké vážky. Při souhrnném pohledu ale musíme konstatovat, že postrádáme – vyjma některých druhů militarií – předměty, které by svědčily o výlučném sociálním prostředí lokality. Daný závěr sice může překvapovat vzhledem k násilnému zániku hradu i počtu objevených artefaktů, autorkou shromážděné písemné prameny ovšem podávají pravděpodobně vysvětlení

daného rozporu: rozdrobená držba hradu na konci 14. stol. skýtala dost omezené zdroje reprezentace.

V publikacích nálezů z hradu Tannenberg lze dobře postihnout hlavní vývojové rysy oboru. Platí to jak pro jeho začátky, tak pro dnešní dobu. Aktuálně jsme totiž svědky aplikace složité korespondenční analýzy při utřídění početného souboru keramických stěpů. Děje se tak navzdory absenci informací o stratigrafických souvislostech. Doufejme, že tento trend, jehož výsledkem se namnoze stává samoučelná hra s grafy, brzy odezní.

Jan Kypka

Literatura

Brych, V. 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In: Encyklopedie českých tvrzí I. A–J, Praha, XLVII–LXXXIII.

Košnar, L. 2006: Trmen staromaďarského rázu z Kolína. In: Studia mediaevalia Pragensia 7. Na prahu poznání českých dějin. Sborník k počtě Jiřího Slámy, Praha, 39–43.

R. Schröter: Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands IV. Die Ausgrabungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts der Universität Tübingen (UFI) in Aichbühl und Riedschachen (1919–1930). Mit Beiträgen von Michael Strobel. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg. Heft 67. Herausgegeben von Landesdenkmalamt Baden-Württemberg. Konrad Theiss Verlag, Stuttgart 2009. 363 str., 151 tab., 35 tabelací a 168 obr.

Obsáhlá monografie je výsledkem dlouholeté práce Rudolfiny Schröterové, která byla započata již v r. 1973 a jejímž předmětem je podrobné zpracování dvou švábských lokalit. Jejich význam pro studium počátků českého raného eneolitu je nepopíratelný, pečlivost a vytrvalost autorky si zaslouží podrobnější komentář. Pro výsledek je zajisté rovněž důležité, že autorka měla možnost kontaktovat mnohé autory těchto výzkumů z 20. a 30. let 20. stol. (O. Paret, H. Reinerth, G. Rieck, K. Hülle), přičemž jako velice podstatný se jeví v tomto ohledu přínos Ernsta Walla, předního znalce Federsee a částečně i očího svědka tehdejších vykopávek.

Obě lokality z jihových. části Federsee, Aichbühl a Riedschachen, vzdálené od sebe ca 100 m, byly během holocénu překryty rašelinou a právě její těžba, prudce se rozvíjející po záměrném snížení hladiny jezera v letech 1787/88 a 1808/09, vedla r. 1875 k jejich objevu. Ihned poté se na ně soustředil jak amatérský zájem místních vlastivědných ba-

datelů (E. Frank, H. Forschner, W. Staudacher), tak zájem představitelů tehdejšího institucionalizovaného sběratelství (konzervátoři E. Paulus a O. Fraas). Nálezy z těchto akcí byly postupně deponovány zejména v muzeích v Berlíně a Stuttgartu, přičemž došlo k jejich výrazné redukci během 2. světové války (jejich podrobný soupis a vyobrazení viz *Strobel 2000a*). Trvajícím zájem o obě naleziště, podněcovaný zejména vlhkem dokonale konzervovanými podlahami domů, vyvrcholil r. 1919 v původně společné akci univerzity v Tübingenu (R. R. Schmidt s asistenty H. Reinerthem, G. Krafftem, K. Hüllem a G. Rieckem) a památkového ústavu ve Stuttgartu (P. Gössler s asistentem O. Paretem). Spory o koncepci výzkumu, záhy přerostlé do osobní polohy, vedly k tomu, že již od r. 1920 se na odkryvech v Aichbühlu a Riedschachenu podílela pouze tübingská univerzita pod Schmidtovým vedením. Výzkum, který s přestávkami trval až do r. 1930, ovšem reálně prováděli jeho asistenti, navíc pod silným tlakem a bez účinné podpory svého nadřízeného. Výsledkem byly opět spory, tentokrát mezi Schmidtem a asistenty, kteří mj. odlišně interpretovali nalezovou situaci v obou lokalitách. (Výrazné rozdíly v interpretaci ční ze vzájemné korespondence mezi Schmidtem a Krafftem, vztahující se k výzkumu v Riedschechenu v letech 1921–1923.) Byly tak zveřejněny pouze katalogy pozůstatků domů (*Schmidt 1930–1937*), přičemž k publikaci vlastních nálezů a jejich vztahu k jednotlivým stavením v té době již nedošlo. Osobní spory zúčastněných a též politické angažmá Hanse Reinertha za Třetí říše tak odsunuly zpracování obou lokalit až do současnosti. Samotný Schmidt se posléze věnoval úplně jiným archeologickým problémům (*Schmidt 1945*).

Anotovaná publikace je založená zejména na vyhodnocení originální dokumentace ze Schmidtovy pozůstalosti, s níž jsou ovšem spojeny mnohé problémy. Výzkumy v obou polohách byly zaměřeny zejména na vysledování půdorysů domů, na které byly vázány jednotlivé sondy. V žádném případě tedy nešlo o systematické prokopání celé plochy, prostorům mimo domy nebyla věnována prakticky žádná pozornost. Sondáže navíc probíhaly velmi rychle, s cílem co nejdříve obnažit podlahy domů, přičemž stratigrafické vztahy a podrobné studium nadložních vrstev rozhodně nestály v centru zájmu výkopců. Zveřejněné celkové plány tedy sice vypadají jako půdorysy vesnic jednoho časového horizontu, navozený dojem ovšem není podpořen žádnými důkazy stratigrafické povahy, nehledě na dendrochronologii, které tehdy nemohla být poměrně dobře zachovalá dřeva z jednotlivých půdorysů podrobená. Schmidt zřejmě navíc příliš nehleděl na terén-

ní pozorování svých asistentů, zveřejněné detailní i celkové plány obou lokalit je tedy třeba brát s rezervou (*Schmidt 1930–1937*).

Přes všechny tyto obtíže jsou obě lokality pro výzkum raného eneolitu zásadní, zejména co se týče konstrukce domů. V aichbühlském keramickém inventáři lze pozorovat nepopiratelný pozdně lengyelský vliv, který se odráží i v konstrukci jednodolních domů, zpravidla dvouprostorových, tj. s předsíní, o průměrné délce okolo 8 a šířce ca 5 m. Ty jsou v pozdně lengyelském (potažmo jordanovském) a švábském prostředí půdorysně prakticky totožné, výhodou posledně jmenovaných je, že je zachováno množství konstrukčních detailů, které se na běžných středoevropských nalezištích s totálně zničeným nadložím nedochovaly. Některé jsou zřejmě specifické pro místní vlhké prostředí (podlahy domů sestavované z kulatin, stabilizované na podloží, zpravidla rašelinovém, vrstvami jílu se šterkem a odizolované mechem, březovou kůrou a listím), jiné lze předpokládat i v našem raně eneolitickém prostředí (kromě jiných úprav např. i stěny z půlených kmínků, „palisádově“ skládané rovnou plochou do interiéru a k tomu ještě zevnitř silně omazávané lepenicí, dále ohniště v zadní místnosti a kupolovité pece v předsíni atd.). Podle autorčiny revize bylo v Aichbühlu odkryto celkem asi 25 půdorysů, z toho 14 jistých, dle podrobné analýzy zřejmě nesoučasných.

Naleziště v Riedschachenu bylo již od počátku členěno kvůli rozdílné výškové úrovni podlah domů a doprovodnému materiálu na dvě chronologicky odlišné entity, a sice spodní niveau aichbühlského stáří (Riedschachen I) a svrchní (Riedschachen II) datovaný do schussenriedské kultury. Dle revize jde nepochybně o vícefázové sídliště, vztah spodních půdorysů je vzhledem k absenci podrobnějších stratigrafických pozorování opět ne zcela jasný. Pro půdorysy zahrnuté Schmidtem k nalezišti Riedschachen II platí totéž. Není vyloučeno, že některé mohou být i řádově mladší než schussenriedské, ve svrchní vrstvě se totiž nalézaly i poměrně početné zlomky keramiky altheimské kultury, čili bavorsko-švábské formace na úrovni nálevkovitých pohárů. Některá z vesnic byla nepochybně obkroužena palisádou, jak doloženo výzkumem, opět ovšem není zřejmé která.

Systémem výše popsanych sondáží bylo v letech 1919 až 1930 získáno v obou polohách poměrně malé množství materiálu – 295 artefaktů v Aichbühlu a 1493 v Riedschachenu. S výjimkou kampaně 1919 není jejich pozice ve vrstvách v dokumentaci zpravidla zachycena, maximálně je uvedena příslušnost k domu, někdy ani to ne. Nízký

počet jedinců v Aichbühlu je dán nejspíše tím, že prakticky vůbec nebyly zkoumány kulturní vrstvy mimo půdorysy domů, na rozdíl od Riedschachenu, kde k tomu byli výkopci občas donuceni vzájemnými stratigrafiemi domů. Z občasných pozorování tohoto typu a stylového rozboru keramiky vychází i pokus autorky o vnitřní členění aichbühlského materiálu.

Byly vytvořeny dvě fáze, ve kterých jsou pozorovatelné např. prvky kultury münchshöfenské, přítomné jsou např. poháry typu Borscht a výzdoba příznačná pro poströssenskou facii Goldberg. Z českého pohledu je zajímavý opakovaný výskyt okrajových lišt, zpravidla nehtovaných – „románských lizén“, a bohatý dekor na plecích pohárů, provedený technikou brázděného vpichu.

Monografie bohužel neobsahuje jakékoli zmínky o absolutním datování obou sídlišť, jelikož byla sepsána v 70. letech 20. stol., jak uvedeno výše (tomu odpovídá i stav citované literatury). Bylo by tedy dobré připomenout si dostupná data, již vzhledem k možným paralelám k českému prostředí. Sídliště z Aichbühlu bývá dendrochronologicky tradičně datováno zhruba k roku 4260 BC, na základě fragmentu kmene získaného při drobné revizní sondáži v r. 1980 v místech domu A15. Jde o „plovoucí“ sekvenci 111 letokruhů, která byla absolutně ukotvena prostřednictvím 6 dat ¹⁴C, porovnaných metodou *wiggle-matching* s dendrochronologickou křivkou odrážející stav výzkumu k r. 1978 (*Kromer – Bilamboz – Becker 1985*). Projekce stávající washingtonské kalibrační křivky však poskytuje poněkud jiné výsledky, kdy se jako nejpravděpodobnější datum pokácení jeví rok 4197 BC (*Stöckli 2009*, 125, Abb. 74). Nově zkoumaná schussenriedská sídliště na Federsee jsou dnes dendrochronologicky datována do 40. stol. BC (např. Alleshäusen-Hartöschle: 3920 a 3916, viz *Strobel 2000b*, 204–215, Abb. 54, Tab. 24), materiál z naleziště Riedschachen II by tedy měl být hodnocen s tímto vědomím.

Zajisté je škoda, že rozsáhlejší revizní výzkum obou nalezišť již není možný. Obě byla vykopávkami různých úrovní, od systematických po divoké, zcela zničena, přičemž materiál z eponymní lokality Aichbühl je dodnes jediným početnějším souborem této kultury.

M. Dobeš

Literatura

Kromer, B. – Bilamboz, A. – Becker, B. 1985: Kalibration einer 100jährigen Baumringsequenz aus der Siedlung Aichbühl (Federsee). In: B. Becker et al. Hrsg., Berichte zu Ufer- und Moorsied-

- lungen Südwestdeutschlands 2. Materialhefte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 7, Stuttgart, 241–247.
- Schmidt, R. R. 1930–1937: Jungsteinzeitliche Siedlungen im Federseemoor 1–3. Augsburg.
- 1945: Die Burg Vučedol. Zagreb.
- Stöckli, W. E. 2009: Chronologie und Regionalität des jüngeren Neolithikums (4300–2400 v. Chr.) im Schweizer Mittelland, in Süddeutschland und in Ostfrankreich aufgrund der Keramik und der absoluten Datierungen, ausgehend von den Forschungen in den Feuchtbodensiedlungen der Schweiz. Basel.
- Strobel, M. 2000a: Die Schussenrieder Siedlung Taubried I (Bad Buchau, Kr. Biberach). Ein Beitrag zu den Siedlungsstrukturen und zur Chronologie des frühen und mittleren Jungneolithikums in Oberschwaben. Stuttgart.
- 2000b: Alleshausen-Hartöschle – eine Siedlung der Schussenrieder Kultur im nördlichen Federseemoor (Kr. Biberach). Die Ausgrabungen 1984, 1992 und 1993. In: J. Könniger et al., Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands III. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 52, Stuttgart, 123–285.

Věra Souchopová – Karel Stránský: Tajemství dávného železa. Archeometalurgie objektivem mikroskopu. Edice Studie z historie techniky a průmyslu. Technické muzeum v Brně, Brno 2008. ISBN 978-80-86413-54-9. 167 str.

Kniha přináší v deseti kapitolách rekapitulaci výzkumu hutnictví železa ve střední části Moravského krasu. Nejprve je čtenář seznámen s objevem a obecnými počátky a principy výroby železa. V kapitole druhé je diskutována kovárna odkrytá J. Wankelem v jeskyni Býčí skála. Třetí kapitola pojednává o raně středověkém hutnictví železa ve střední části Moravského krasu. Seznamuje s genezí tamního železářství, podrobně jsou představeny typy někdejších hutnických dílen, surovinové zdroje, různé formy železných polotovarů a doklady kovářské práce v hutnických dílnách. O starší i současné etapě experimentů s přímou výrobou železa z rud informuje kapitola sedmá. V další kapitole se dovídáme, co prokazují o životě dávných hutníků archeologické nálezy, etnologické poznatky a písemné prameny. Následuje informace o zařazení střední části Moravského krasu do mezinárodního projektu Evropské cesty železa a soupis archeologicky zde zjištěných metalurgických stařin. Knihu završuje anglické resumé a dodejme, že v samotném úvodu

je u příležitosti životního jubilea vymezen prostor osobnosti Jiřího Merty, odborníka v oblasti industriální archeologie a archeometalurgie.

V publikaci se prolínají výsledky archeologického výzkumu, řady přírodovědných a materiálových analýz a zkušeností nabitých experimentální činností. Přestože pozornost je z hlediska geografického soustředěna na střední část Moravského krasu a řada prezentovaných informací již byla v minulosti uveřejněna, zdaleka nejde o publikaci regionálního dosahu. Propojení starších i novějších výsledků a široce vedená diskuse dává jednotlivým kapitolám novost i obecnější platnost. Publikace ve svém úhrnu potěší i poučí každého, kdo se zajímá o historii železářství.

Jiří Hošek

Isidro Toro Moyano – Henry de Lumley – Pascal Barrier – Deborah Barsky – Dominique Cauche – Vincenzo Celiberti – Sophie Grégoire – Frédéric Lebègue – Brahim Mestour – Marie-Hélène Moncel avec la collaboration de Dominique Cléré – Denis Daimat – Élisabeth Faumquemberque – Emmanuelle Fernandez – Charlotte Frégier – Françoise Hildisey – Marie-Hélène Licht – Bernard Magnaldi – Magali Montesinos – Dominique Monzo – Michèle Rey: Les industries lithiques archaïques de Barranco León et de Fuente Nueva 3, Orce, bassin de Quadix-Baza, Andalousie. CNRS Éditions, Paris 2010. ISBN 978-2-271-06981-8. 306 str.

Monografie o jedněch z nejstarších industrií v Evropě je pojata jako společné dílo autorského kolektivu, aniž by byl (s výjimkou úvodních statí) podíl jednotlivých autorů jakkoli naznačen. Význam dosavadních výsledků výzkumů v okolí vesničky Orce tento neobvykle dlouhý seznam autorů ospravedlňuje. Obě lokality poskytly sídelní horizonty *in situ* datované metodami biostratigrafie, magnetostratigrafie a ESR na 1,2 mil. let, takže se jedná o nejstarší evropské lokality s precizní stratigrafií a dokumentací, které jsou velmi podrobně zpracovány. Kniha začíná rovněž neobvykle souhrnem francouzským, anglickým, německým, španělským, italským a portugalským.

Lokality Barranco León a Fuente Nueva 3, od sebe vzdálené 4 km, leží u obce Orce, asi 115 km na SV od Granady a 80 km od pobřeží Středozemního moře. Nacházejí se ve výšce 950 m n. m., v pánvi obklopené horami, v níž se uchovaly plio-pleistocenní sedimenty v mocnosti až 100 m jako pozůstatek jezera z doby od konce miocénu do středního pleis-

tocénu, tedy z doby od 7 mil. do 0,3 mil. let. V celé pánvi je známa řada nalezišť hlodavčí mikrofauny z různých poloh až do 3,5 mil let, lokality s makrofaunou Fuente Nueva 1 (nejstarší), Venta Micena datovaná na 1,5 mil let a Barranco del Paso (poněkud mladší), i obě naleziště archeologická, rovněž doprovázená bohatou faunou, spadající do biozóny charakterizované výskytem *Allophaiomys lavocati*.

V r. 1970 se stala tato pánev známá paleontologickými nálezy, artefakty byly objeveny v Barranco León v r. 1994 a v Fuente Nueva 3 v r. 1991, v obou lokalitách byly výzkumy zahájeny r. 1994. Do r. 2004 poskytly dosti rozsáhlé kolekce artefaktů: Barranco León z jediné polohy D (či 5) 1292 ks a Fuente Nueva 3 celkem 932 ks (769 ze spodní vrstvy, 28 ze svrchní, 41 z polohy sekundárně stmelené, u 61 nebyla pozice zjištěna a 33 pochází z překopaných sedimentů).

Na podkladě geologických studií je možno předpokládat, že lidé se usadili na břehu jezera za nízkého stavu vody. Po jejich odchodu v průběhu inundačních období byl archeologický materiál rychle pokryt sedimenty. V Barranco León jsou artefakty více či méně zvětrány, hrany vykazují jak pseudoretuše, tak drobné stopy opotřebení a skutečné retuše. Ve Fuente Nueva 3 jsou artefakty silně patinované a mají méně pseudoretuší.

Jako suroviny byly používány vápence a silicity (okrajově kvarcit), jež jsou podrobně petrograficky definovány (s barevnými mikrofotografiemi výbrusů). Pocházejí ze vzdáleností 500–5000 m. V Barranco León převažují silicity (62 %, 4 variety) nad vápencí (38 %, 3 variety), ve Fuente Nueva 3 převažují vápence (63,2 %, 5 variet) nad silicity (36,6 %, 6 variet). Valounové nástroje jsou však v obou lokalitách výhradně z vápence.

Z podrobné analýzy obou industrií vyplývají četné tabulky a grafy, sledující různé vztahy, ukazatele i metriku. Zvláště zajímavá jsou jádra, jež jsou jednodopustavová (B. L. 3 ks, F. N. 8 ks), dvoudopustavová (B. L. 3 ks, F. N. 3 ks), vícesměrná (B. L. 3 ks, F. N. 8 ks) a vícesměrná s tendencí centripetální (B. L. 9 ks, F. N. 3 ks). Vyskytují se také úštěpy ve funkci jader. Tedy již v této fázi se objevují způsoby těžby, jež se uplatňují v průběhu celého paleolitu, technika těžby je převážně přímým úderem, méně úderem o kovadlinu. Každý kus je dokumentován kresbou stínovanou i technologickou a barevnou fotografií z několika stran.

Více než polovina úštěpů je bez kůry (B. L. 59 %, F. N. 51,1 %). Úplně kortexem pokrytou dorzální stranu má jen malý podíl (B. L. 2 %, F. N. 5, 1 %), s převažujícím kortexem a ojedinělými negativy předchozích odštěpů je rovněž jen malý počet

(B. L. 5 %, F. N. 8,8 %), kdežto s malými zbytky kůry je o něco více než třetina úštěpů (B. L. 34 %, F. N. 35,0 %). Autoři předpokládají, že základní příprava jader byla prováděna již v místě zdroje surovin. Patky úštěpů i malých úštěpů jsou stejně rozmanité jako u mladších industrií: lineární nebo bodové (B. L. 10,2 %, F. N. 14,5 %), lomené nebo fasetované (B. L. 6,7 %, F. N. 7,4 %), hladké (B. L. 28,1 %, F. N. 36,1 %), kortikální (B. L. 13,7 %, F. N. 14,8 %), odstraněné (B. L. 2,6 %, F. N. 0,8 %), odstraněné retuší (B. L. 0,5 %, F. N. 0,8 %), neurčitelné (B. L. 15,8 %, F. N. 5,8 %), chybějící (B. L. 22,5 %, F. N. 19,8 %).

Pravidelné retuše, modifikující tvar polotovaru a vytvářející standardní typy, zjištěny nebyly, ale značný počet artefaktů vykazuje nepravidelné retuše, které mohou mít trojí původ: funkční, což bylo u několika kusů z každé lokality doloženo trasologicky, při těžbě jádra úderem o kovadlinu, což bylo potvrzeno experimentálně, nebo se může jednat o pseudoretuše způsobené přírodními procesy. Poměrně časté nepravidelné, ale souvislé retuše funkčního původu na úštěpech, na ostrých hranách jader i valounových artefaktů však tvoří jeden z charakteristických rysů industrií z obou lokalit.

Ve svrchní vrstvě Fuente Nueva 3 byla nalezena značná část kostry slona (*Mammuthus meridionalis*) v anatomickém pořádku a s ní koprolity hyeny (*Pachycrocuta brevirostris*), která se na mršíně živila, a také 15 artefaktů (12 úštěpů a 3 úlomky, 8 z vápence a 7 ze silicity), převážně malých, zřejmě používaných na odřezávání masa, neboť na prořezávání sloní kůže jsou příliš malé. Na 5 z nich byly trasologicky zjištěny stopy používání.

Obě lokality jsou si podobné výběrem surovin i způsobem jejich opracování. V obou byl nalezen značný počet valounů a úlomků, které byly používány ke štípání kostí velkých býložravců, jejichž těla se nacházela v bažinách na okraji jezera, i jako otloukače při výrobě nástrojů. Valounových nástrojů je naproti tomu málo, v kolekcích dominují úštěpy, takže débitáž a jádra jsou pro tyto industrie charakteristické. Zejména malé úštěpy do 2 cm vykazují často mikroretuše a nepravidelné užitkové retuše, které se vyskytují také na ostrých hranách všech typů artefaktů. Hominidé se usídlili na úpatí hor poblíž bažin jezera, kde se živili mršinami v konkurenci s obrovitými hyenami. Autoři kladou tyto industrie do horizontu preoldowayenu.

Závěrem uvádějí pro srovnání lokality z téhož horizontu ve východní Africe (Gona EG 10 A et EG 12, Ounda Gona OGS 6 a 7, Omo FtJi 1, 2 a 5, Lokalele 1 a 2c Omo 71 AL 666, Kanjera South a Fejej Fj 1a), v Izraeli (Yiron), v Gruzii (Dmanisi)

a v mediterránní oblasti Evropy (Pirro Nord, Sima del Elefante, Le Vallonet a Monte Poggiolo). Graficky pak znázorňují svou představu o postupném osídlování středomořské oblasti v této fázi s příslušným časovým posunem oproti výchozí východní Africe. Publikace industrií z okolí Orce je svým pojetím i metodikou příkladná a skýtá obraz nejen o nejstarších industriích, jaké jsou dosud známy pouze z jižních oblastí Evropy, ale také o životě prvních obyvatel Evropy.

kv

Pavel Vařeka – Petr Rožmberský a kol.: Středověká krajina na střední Úslavě I. Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, *Plzeň 2009*. 180 str.

P. Vařeka dokáže úspěšně využít potenciál absolventských prací studentů plzeňské katedry archeologie. Díky jejich kolektivnímu úsilí došlo k výraznému znásobení počtu důkladně zdokumentovaných a popsanych zaniklých středověkých vesnic, především v západních Čechách. Je přirozené, že publikovaným verzím bakalářských a magisterských prací, věnovaných nejnověji lokalitám na Blovicu a Nepomucku, lze leccos – z formálních i obsahových hledisek – vytknout, celkový dojem však může být jedině kladný. Předkládaná, detailně vyhotovená zaměření konkrétních památek totiž představují nezpochybnitelnou hodnotu. Zatím ale nebyly představeny nějaké aktuálně provokativní otázky daného výzkumného projektu. *P. Vařeka* (3–9) v úvodu sborníku opět vyjmenovává jen notoricky známé a příliš obecné badatelské úkoly: zejm. poznávání sídelní struktury daného regionu, stavební a dispoziční podoby vesnic, jejich zázemí a jakéhosi „mnohostranného využití krajiny“ (s. 3). Skutečně originálních a inspirativních myšlenek se snad dočkáme v budoucnu. S nadsázkou lze dokonce říct, že sborník i jako celek budí dojem standardní nálevové zprávy. Nechybí v něm důkladné, leč poněkud fádni kapitoly o stavu poznání zájmového regionu a jeho přírodních poměrech, obojí z pera *J. Pícky* (11–17; 19–23). Velký kus práce odvedl *P. Rožmberský* (25–70), který sestavil podrobný historicko-topografický lexikon sídel vymezeného území. Ve faktograficky nabitějším textu ovšem kupodivu nenajdeme odkazy na práce K. Charvátové o doměně nepomuckých cisterciáků. A zároveň žasneme, že v rámci ambiciózního výzkumného projektu vznikla rutinní rešerše písemných pramenů, aniž by předcházeloby vytýčení řešených problémů.

Následuje pětice příspěvků o jednotlivých zaniklých sídlech, z nichž se stáří i charakterem vy-

myká areál dvora Rájov (z přelomu 17. a 18. stol.), zdokumentovaný *K. Moravcovou* (143–159). Je otázkou, nakolik výslednou podobu textů ovlivnil kritický komentář pedagoga. Hlavně k němu totiž míří výhrada, že neusměrnil dost nepatřičné úvahy *J. Švejnohy* (71–79) o terénních útvech v místech zaniklého sídliště neznámého jména na katastru obce Chýlava. O nich se autor domnívá, že by pravděpodobně mohly představovat „unikátně reliéfně zachované pozůstatky zástavby 12.–13. století v lesním prostředí“ (s. 77). V lokalitě byla sběrem sice získána keramika datovatelná rámcově do uvedeného rozpětí, to ale k datování amorfních objektů pochopitelně nestačí. Ani z kusé zprávy o výkopech *J. L. Píče*, která se snad týká oněch útvarů, nic určitého nevyplývá. Absence takto elementární kritiky pramene v absolventské práci ubírá hodně z prestiže příslušné katedry.

Pozůstatky zaniklé vesnice Bzík charakterizuje *H. Přerostová* (81–97). Nejspíš se jednalo o nepravděpodobné seskupení 5–7 usedlostí. Sběrem shromážděné keramické střepy vymezují datační rozpětí do 12./13.–15. století. Podobné závěry vyplývaly z průzkumu podniknutého *P. Vařekou* (99–110) v areálu zaniklého sídliště, které lze pravděpodobně ztotožnit s původní polohou vesnice Chýlava. *L. Holata* (111–142) představuje pozůstatky vesnice Kamenice. I ona zřejmě sestávala z několika mála usedlostí osazených ve 12./13.–15. století. Všechny čtyři vsi se jeví jako velice nevhodné pro polnohospodářství: nacházejí se v poměrně vysoké nadmořské výšce na svazích či dokonce těsně pod temeny výrazných kopců. Pravděpodobné vysvětlení motivace dávných lokátorů tu skýtají stopy připovrchové těžby, nejspíš železné rudy, které jsou zvláště dobře patrné v okolí někdejší vesnice Chýlava. Před členy plzeňského týmu se tak otevírá jedno z klíčových témat současné archeologie středověku: neagrární výroba na venkově. Budou ovšem muset hlouběji promyslet výběr otázek, aby nejen zhotovováním přesných plánků a rutinních popisů obohacovali výzkum vesnického osídlení.

Jan Kypta

Wilhelm der Einäugige, Markgraf von Meissen (1346–1407). Tagungsband. SAXONIA, Schriften des Vereins für sächsische Landesgeschichte e.V., Band 11. *Dresden 2009*. 199 str.

Sborník mnohovrstevnatě přibližuje osobnost a dobu míšeňského markraběte Viléma I. Jednookého, kterého české bádání vnímá především jako mocného spojence i protivníka Lucemburků. Rozkrývání složitého předeva politických vztahů sice

představuje důležitý tematický blok publikace, ta však dává vyniknout i dalším podstatným aspektům studia dvorské kultury pozdního středověku. Jedna z klíčových rolí připadla příspěvkům o stavebních realizacích a uměleckých artefaktech jakožto nástrojích vladařovy osobní a rodové reprezentace. Už kvůli geografické blízkosti studovaných jevů nemůže česká medievistika zůstat vůči této slíčné knížce netečná. Ostatně třeba poznání wettinských rezidencí přelomu 14. a 15. stol. se během posledních dvaceti let posunulo o značný kus dopředu. Dnes víme, že patrně všechny saské hrady, které jednooký markrabě držel, doznaly za jeho vlády výrazných stavebních změn. Není tedy nutné obšírně pojmenovávat důvody, proč by se s aktuálními poznatky o těchto lokalitách měl seznámit každý, kdo zkoumá soudobé památky tohoto druhu na českém území. Jenže příležitost k přeshraničnímu srovnání zatím zůstává takřka nevyužita, přestože důkladné materiálové články o vybraných západočeských hradech, které v poslední době publikoval J. Anderle, k tomu přímo vybízejí. Zároveň si ovšem musíme připomenout, že mnoha jiným českým hradům lucemburské epochy se odpovídající pozornosti nedostalo. Za všechny vzpomeňme Točnick či Krakovec.

Souhrn dosavadních poznatků (včetně reprezentativní bibliografie) o saských markraběcích hradech z doby kolem přelomu 14. a 15. stol. podává *M. Donath* (141–159). Krom toho připojuje postřehy, které vyplývají z komparace se sídly wettinských dvořanů a dalších šlechticů. Upozorňuje i na podobnosti s českým prostředím. Výběr z velkého množství převratných zjištění, učiněných při mnohaletém stavebněhistorickém průzkumu hradu Rochlitz, představuje *S. Reuther* (173–184). Archeologa v prvé řadě zaujmou objevy pozůstatků teplovzdušných otopných zařízení. Bohatě soubory dendrodat umož-

ňují postihnout změny celkového půdorysu hradu a vročit převážnou část rozpoznávaných vývojových fází jednotlivých budov. Dnešní hmotový ráz sídla má původ právě ve Vilémově době. V 80.–90. letech 14. stol. vznikla nezaměnitelná silueta s dominantní dvojicí vedle sebe situovaných věží a s mohutným palácovým komplexem na protilehlé straně. O reprezentativních ambicích stavebníka mnohé vypovídá prostorové členění dvoukřídlého paláce, který v sobě ukrývá dva mimořádně rozlehlé shromažďovací sály. Nechyběly ani tehdy módní arkýře a dřevěné vížky osazené na okapních římsách. Ve velkém rozsahu se zachovaly původní kamenické články i dřevěné konstrukce. O nejnovějších závěrech stavebněhistorického průzkumu dalšího Vilémova hradu *Mildenstein/Leisnig* informují *I. Gräßler* a *T. Schmidt* (185–196). Také v tomto případě udivuje rozsah a reprezentativní charakter přestaveb z doby kolem přelomu 14. a 15. století. Jmenovat rovněž můžeme zbytky teplovzdušného otopného zařízení.

Čistě formálně vzato, lze v shromážděném souboru statí najít i přímé vazby k archeologickému bádání, konkrétně v článku o krušnohorském hornictví 2. pol. 14. stol. z pera *U. Thieleho* (67–78). Jenže sborník jako celek ukazuje, že úzká oborová vyhraněnost třeba při ohledávání témat spojených s reprezentací urozených osob má silně omezený smysl, stejně jako výzkum postrádající komparačně nadregionální rámec. To si lze uvědomit i při četbě příspěvku *J. Fajta* (125–140) o uměleckých artefaktech jakožto výrazu mocenských ambicí. Autor sleduje dosud jen velmi málo poznané vlivy z českého prostředí na míšeňském dvoře, přihlíží i k situaci v Norimberku či třeba Magdeburgu. O to větší očekávání vzbuzuje možnost provázaného studia české a saské hradní architektury.

Jan Kypta

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LXII/2010

- Bubeník, J.:* viz Klápště, J. – Muk, J. – Bubeník, J.
- Čulíková, V.,* Středověká údolní niva Vltavy v Praze na Malé Straně (Valdštejská čp. 154/III, Kolovratský palác) – Medieval floodplain of the river Vltava in the neighbourhood of the Lesser Town in Prague (Valdštejská St. No. 154/III, Kolovratský Palace) 72–116
- Gluhak, T.:* viz Wefers, S. – Gluhak, T.
- Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M.,* Archeologie krajiny a sídel na Podřipsku. Výzkum středověkého ohrazeného areálu v Ledčicích – Archaeology of the landscape and settlement around Říp Hill. Investigation of a medieval moated site (enclosure) at Ledčice, Central Bohemia 259–292
- Ježek, M. – Zavřel, J.,* Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy – Touchstones among archaeological finds 608–628
- Klápště, J. – Muk, J. – Bubeník, J.,* Klášter minoritů v Mostě – Das Minoritenkloster in Most (Brüx) 429–468
- Křivánek, R.:* viz Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M.
- Květina, P.,* Archeologie smyšlené identity – The archaeology of fabricated identity 629–660
- Meduna, P.:* viz Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M.
- Muk, J.:* viz Klápště, J. – Muk, J. – Bubeník, J.
- Novák, J.:* viz Pokorný, P. – Šída, P. – Novák, J. – Prostředník, J.
- Pokorný, P. – Šída, P. – Novák, J. – Prostředník, J.,* Neolitická těžba v Jizerských horách pohledem pylové a antrakologické analýzy – Neolithic quarrying in the Jizerské Mts. (Czech Republic) from the perspective of pollen and anthracological analyses 587–607
- Prostředník, J.:* viz Pokorný, P. – Šída, P. – Novák, J. – Prostředník, J.
- Rytíř, L.:* viz Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M.
- Šída, P.:* viz Pokorný, P. – Šída, P. – Novák, J. – Prostředník, J.
- Šikulová, V. – Zápotocký, M.,* Raně eneolitický měděný pektorál z vrchu Kotouče u Štramberka – Ein frühäneolithisches Kupferpektorale vom Berg Kotouč bei Štramberk 395–428
- Trefný, M.:* viz Gojda, M. – Křivánek, R. – Meduna, P. – Rytíř, L. – Trefný, M.
- Varadžin, L.,* Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy 6.–13. století v archeologických pramenech – Pottery production in the eastern part of Central Europe in the 6th to 13th century in archaeological sources 17–71
- Vencl, S. – Zadák, J.,* Keramický depot mohylové kultury střední doby bronzové z Prahy 9 – Běchovic – Middle Bronze Age Tumuli culture pottery deposit in Prague 9 – Běchovice 211–258
- Wefers, S. – Gluhak, T.,* Eifel lava – the provenance of two Late Iron Age rotary querns discovered in Bohemia – Eifelská láva – provenience dvou rotačních žernovů z doby laténské z Čech 3–16

- Zadák, J.:* viz Vencl, S. – Zadák, J.
Zápotocký, M.: viz Šikulová, V. – Zápotocký, M.
Zavřel, J.: viz Ježek, M. – Zavřel, J.

MATERIALIA

- Baxa, P. – Hošek, J. – Ottenwelter, E. – Děd, J.,* Restaurátorsko-konzervátorský průzkum vybraných nálezů z lokality Kopčany – Conservation-restoration research of selected finds from Kopčany, Western Slovakia 492–513
- Černý, V. – Stránská, P.,* Populační specifika pohlavního dimorfismu antropometrických znaků a určení pohlaví u koster z kláštera minoritů v Mostě – Population particularities of sexual dimorphism of anthropometric traits and sex determination in skeletons from the Most Minorite monastery 469–479
- Čižmář, M.,* Nálezy bronzových odlévacích forem z doby laténské a římské na Moravě – Funde von bronzenen Gussformen aus der Latène- und Römerzeit in Mähren 126–134
- Děd, J.:* viz Baxa, P. – Hošek, J. – Ottenwelter, E. – Děd, J.
Děd, J.: viz Srovnal, J. – Košta, J. – Hošek, J. – Děd, J.
- Dobeš, M. – Peška, J.,* Raně eneolitický měděný sekeromlat typu Pločnik z Olomouce-Holic – Eine frühäneolithische kupferne Hammeraxt des Typs Pločnik aus Olomouc-Holice 117–125
- Droberjar, E.:* viz Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.
Frána, J., Analýza složení bronzových forem z doby laténské a římské a článků koňského postroje typu Vimose – Analyse der Materialzusammensetzung von Zügelkettengliedern aus der jüngeren Römerzeit und ihrer Gussformen 135–136
- Gregor, M.:* viz Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.
Hložek, M.: viz Zapletalová, D. – Hložek, M.
Hošek, J.: viz Baxa, P. – Hošek, J. – Ottenwelter, E. – Děd, J.
Hošek, J.: viz Srovnal, J. – Košta, J. – Hošek, J. – Děd, J.
- Kočár, P.:* viz Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.
Kočár, P. – Sívová, Z., Středověký ohrazený areál v Ledčicích na Podřipsku. Výsledky environmentálních expertíz – Medieval moated site (enclosure) at Ledčice. Analyses of environmental data 293–298
- Kočárová, R.:* viz Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.
Košta, J.: viz Srovnal, J. – Košta, J. – Hošek, J. – Děd, J.
- Křivánek, R.,* Geofyzikální průzkum hradišť Přerovská hůra a Zámka ohrožených stavebním záměrem – Geophysical survey of the Přerovská Hůra and Zámka hillforts (Central Bohemia) threatened by future building activity 480–491
- Lisá, L.:* viz Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.
Malyková, D.: viz Šumberová, R. – Malyková, D. – Vepřeková, J. – Pecinová, M.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R.,* The stamped sherd from Kanín (Central Bohemia): a further essay on early La Tène art style – Zlomek kolkované keramiky z Kanína (okr. Nymburk). Esej o raně laténském stylu 311–325
- Megaw, M. R.:* viz Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R.

- Menoušková, D.*: viz Vitanovský, M. – Menoušková, D.
- Ottenwelter, E.*: viz Baxa, P. – Hošek, J. – Ottenwelter, E. – Děd, J.
- Pecinovská, M.*: viz Šumberová, R. – Malyková, D. – Vepřeková, J. – Pecinovská, M.
- Peška, J.*: viz Dobeš, M. – Peška, J.
- Řídký, J.*: viz Stránská, P. – Řídký, J.
- Srovnal, J. – Košta, J. – Hošek, J. – Děd, J.*, K původu „zvonu“ z Libice – A contribution towards the origin of the “bell” from Libice 514–522
- Stránská, P.*: viz Černý, V. – Stránská, P.
- Stránská, P. – Řídký, J.*, Mutilace zubů ve starší době bronzové? – Tooth mutilation in the Early Bronze Age? 299–310
- Sůvová, Z.*: viz Kočár, P. – Sůvová, Z.
- Šumberová, R. – Malyková, D. – Vepřeková, J. – Pecinovská, M.*, Sídlní aglomerace v prostoru dnešního Kolína. Záchraný výzkum v trase obchvatu města – Settlement agglomerations in today's Kolín area, Central Bohemia. Rescue excavations along the town by-pass road 661–679
- Thér, R. – Droberjar, E. – Gregor, M. – Lisá, L. – Kočár, P. – Kočárová, R.*, Vápenické pece z doby římské v lokalitě Tuněchody (okr. Chrudim) – Roman Age lime kilns in Tuněchody near Chrudim, Eastern Bohemia 326–347
- Vepřeková, J.*: viz Šumberová, R. – Malyková, D. – Vepřeková, J. – Pecinovská, M.
- Vích, D.*, Středověká studna ve Vraclavi – Medieval well in Vrclav, Eastern Bohemia 348–358
- Vitanovský, M. – Menoušková, D.*, Kachlové formy z Prostějova – Kostecké ulice. K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů – Stove tile moulds from Kostecká St. in Prostějov (Central Moravia). On technological and creative issues relating to the rise of Renaissance stove tile reliefs 680–695
- Weger, T.*, Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel. Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945 – Bolko Freiherr von Richthofen and Helmut Preidel. Case study on the role of archaeologists in expelled organisations after 1945 696–711
- Zapletalová, D. – Hložek, M.*, Vážky z Polní ulice na Starém Brně – Balance scale from Polní Street in Staré Brno 137–149

DISKUSE

- Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.*, Česká archeologie na rozcestí 712–714
- Frolík, J. – Jiráň, L. – Kuna, M. – Mařík, J.*, Vzhůru do pootevřených dveří – ale co pak? 715–717
- Gojda, M.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.
- Jiráň, L.*: viz Frolík, J. – Jiráň, L. – Kuna, M. – Mařík, J.
- Klápště, J.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.
- Kuna, M.*: viz Frolík, J. – Jiráň, L. – Kuna, M. – Mařík, J.
- Kysela, J.*, Italští Bojové a česká oppida – The Italian Boii and Bohemian oppida 150–177

- Kysela, J.*, K imitacím (?) středomořské keramiky ze středočeských oppid – Notes on imitations (?) of Mediterranean vessels from the Central Bohemian oppida 523–534
- Macháček, J.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.
- Mařík, J.*: viz Frolík, J. – Jiráň, L. – Kuna, M. – Mařík, J.
- Měřínský, Z.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.
- Podborský, V.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.
- Tomášek, M.*, K archeologickému rozcestí 718–719
- Varadzin, L.*, K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse) – On the development of strongholds in the heart of Bohemia in regard to the Přemyslid domain 535–554
- Vařeka, P.*: viz Bouzek, J. – Gojda, M. – Klápště, J. – Macháček, J. – Měřínský, Z. – Podborský, V. – Vařeka, P.

AKTUALITY

- Frolíková-Kaliszová, D.*, Klášťov – hora čarodějů. Unikátní archeologické objevy z doby starých Slovanů 727–728
- Kolář, J. – Trampota, F.*, The seminar "Theory and method in archaeology of the Neolithic (7th–3rd millennium BC)" in hindsight 721–724
- Křivánek, R.*, 8. mezinárodní konference Archaeological Prospection, Paris, 8.–12. 9. 2009 720–721
- Nerudová, Z.*, Zpráva z konference „OIS 3“ 362
- Sedláčková, H.*, Záhada arabského závěsku z Uherského Hradiště – Špitálek (vyřešena) 362–363
- Venclová, N. – Tomková, K. – Černá, E. – Mařík, J.*, VITREA: Databáze chemických analýz archeologických skel 359–361
- Vích, D.*, Konference Detektory kovů v archeologii IV 724–725
- Zápotocká, M.*, Dvacet let činnosti Archeologické pracovní skupiny východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko – Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 726–727

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

- Bartelheim, M.*, Luboš Jiráň ed.: Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová (Praha 2008) 555–557
- Bláhová-Sklenářová, Z.*, Jan Hajšman – Milan Řezáč – Petr Sokol – Robert Trnka: Příručka amatérského archeologa aneb do mrtvých se nekope (Praha 2009) 195–197
- Bouzek, J.*, Ondřej Chvojka: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové (Brno 2009) 377–379
- Čechura, M.*, Jan Mařík: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku (Praha 2009) 380–382
- Čižmář, M.*, Karol Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska (Nitra 2008) 178–181

<i>Danielisová, A.</i> , Timothy A. Kohler – Sander E. van der Leeuw eds.: The Model-Based Archaeology of Socionatural Systems (Santa Fe, New Mexico 2007)	729–731
<i>Dobeš, M.</i> , Dominik Meyer: Der westpontische Raum am Ende der frühen Bronzezeit. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 14 (Langenweißbach 2008)	382–385
<i>Dobeš, M.</i> , R. Schröter: Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands IV. Die Ausgrabungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts der Universität Tübingen (UFI) in Aichbühl und Riedschachen (1919–1930). Mit Beiträgen von Michael Strobel (Stuttgart 2009)	747–749
<i>Endlicherová, M.</i> , Eva Svensson: The Medieval Household: Daily Life in Castles and Farmsteads (Yale University 2008)	204–205
<i>Fridrichová-Sýkorová, I.</i> , Martin Uhlíř: Jak jsme se stali lidmi (Praha 2007)	390–391
<i>Frolík, J.</i> , Michal Ernée: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen – Urgeschichtliche Kulturschicht als archäologische Quelle (Praha 2008)	364–366
<i>Goláňová, P.</i> , Miloš Hlava – David Vích: Laténské osídlení Boskovicka. Laténské osídlení Uničovska. Českomoravské pomezí v době římské. Pravěk – Supplementum 17 (Brno 2007)	197–199
<i>Holík, L.</i> , Gavin Lucas ed.: Hofstadir. Excavations of a Viking Age Feasting Hall in North-Eastern Iceland (Reykjavík 2009)	742–745
<i>Hošek, J.</i> , Věra Souchopová – Karel Stránský: Tajemství dávného železa. Archeometalurgie objektivem mikroskopu (Brno 2008)	749
<i>Hošek, J.</i> , Vladimír I. Zav'jalov – Ljudmila S. Rozanova – Natal'ja N. Terechova: Istorija kuznečnogo remesla finno-ugorskich narodov Povolž'ja i Predural'ja: K probleme etnokul'turnych vzaimodejstvij (Moskva 2009)	392
<i>Chorvátová, H.</i> , Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička edd.: Přemyslovci. Budování českého státu (Praha 2009)	366–369
<i>Chroustovský, L.</i> , Ch. Scarre – G. Lawson eds.: Archaeoacoustics (Cambridge 2006)	387–390
<i>Chvojka, O.</i> , Pravěk Nová řada 17/2007 (Brno 2008)	385–386
<i>Končelová, M.</i> , Janusz Krzysztof Kozłowski – Marek Nowak eds.: Mesolithic/Neolithic Interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin (Oxford 2007)	570–572
<i>Košnar, L.</i> , Volker Hilberg: Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 2 (Neumünster 2009)	735–737
<i>Košnar, L.</i> , Felix Jakobson: Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 1 (Neumünster 2009)	731–735
<i>Košnar, L.</i> , Friedrich Laux: Die Urnenfriedhöfe von Drögnindorf, Gem. Betzendorf, und Amelinghausen-Sottorf im Landkreis Lüneburg (Oldenburg 2005)	572–574
<i>kv</i> , Utz Böhner: Sesselfelsgrotte IV. Die Schicht E3 der Sesselfelsgrotte und die Funde aus dem Abri I am Schulerloch. Späte Micoquien-Inventare und ihre Stellung zum Moustérien (Stuttgart 2008)	191–192
<i>kv</i> , Philip G. Chase – André Debénath – Harold L. Dibble – Shannon P. McPherron: The Cave of Fontéchevade. Recent Excavations and Their Paleanthropological Implications (New York 2009)	568–570
<i>kv</i> , Mario Küßner: Die späte Altsteinzeit im Einzugsgebiet der Saale. Untersuchungen an ausgewählten Fundstellen (Weimar 2009)	740–742

- kv*, Petr Neruda – Zdeňka Nerudová eds.: Moravský Krumlov IV – vícevrstevná lokalita ze středního a počátku mladého paleolitu na Moravě – Moravský Krumlov IV – Multilayer Middle and Early Upper Palaeolithic Site in Moravia (Brno 2009) 574–576
- kv*, Martin Oliva ed. a kol.: Sídliště mamutího lidu u Milovic pod Pálavou. Otázka struktury s mamutími kostmi – Milovice: Site of the mammoth people below the Pavlov Hills. The question of mammoth bone structures (Brno 2009) 576–579
- kv*, V. E. Ščelinskij: Paleolit Černomorského pobřeží Severo-zapadního Kavkaza (pamjatniki otkrytogo typu) (Sankt-Petěrburg 2007) 581–583
- kv*, Isidro Toro Moyano – Henry de Lumley – Pascal Barrier – Deborah Barsky – Dominique Cauche – Vincenzo Celiberti – Sophie Grégoire – Frédéric Lebègue – Brahim Mestour – Marie–Hélène Moncel avec la collaboration de Dominique Cléré – Denis Daimat – Élisabeth Faumquemberque – Emmanuelle Fernandez – Charlotte Frégier – Françoise Hildisey – Marie–Hélène Licht – Bernard Magnaldi – Magali Montesinos – Dominique Monzo – Michèle Rey: Les industries lithiques archaïques de Barranco León et de Fuente Nueva 3, Orce, bassin de Quadix-Baza, Andalousie (Paris 2010) 749–751
- Kypta, J.*, R. Aurig – R. Butz – I. Gräßler – A. Thieme Hrsg.: Burg – Strasse – Siedlung – Herrschaft. Studien zum Mittelalter in Sachsen und Mitteldeutschland. Festschrift für Gerhard Billig zum 80. Geburtstag (Beucha 2007) 190
- Kypta, J.*, A. Baeriswyl – G. Descœudres – M. Stercken – D. Wild Hrsg.: Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog. Beiträge der Tagung «Geschichte und Archäologie: Disziplinäre Interferenzen» vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich (Basel 2009) 564–565
- Kypta, J.*, Sebastian Brather – Dieter Geuenich – Christoph Huth Hrsg.: Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag (Berlin – New York 2009) 373–375
- Kypta, J.*, Lukas Clemens – Sigrid Schmitt Hrsg.: Zur Sozial- und Kulturgeschichte der mittelalterlichen Burg. Archäologie und Geschichte (Trier 2009) 566–567
- Kypta, J.*, Dějiny staveb 2009. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtiněch konané ve dnech 20. 3. – 22. 3. 2009 (Plzeň 2010) 375–376
- Kypta, J.*, G. Eggenstein – N. Börste – H. Zöllner – E. Zahn-Biemüller Hrsg.: Eine Welt in Bewegung. Unterwegs zu Zentren des frühen Mittelalters (München – Berlin 2008) 192–193
- Kypta, J.*, Manfred Gläser Hg.: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanse-raum VI: Luxus und Lifestyl (Lübeck 2008) 558–561
- Kypta, J.*, M. J. Hurst – B. Switala – B. Zehm Hrsg.: Steinwerke – ein Bautyp des Mittelalters? Vorträge des Kolloquiums Steinwerke vom 2. bis 4. März 2006 in Osnabrück (Bramsche 2008) 376–377
- Kypta, J.*, Ondřej Jakubec ed.: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě. Příspěvky z mezinárodní konference (Olomouc 2010) 738–740
- Kypta, J.*, Heike Kennecke: Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland (Rahden/Westf. 2008) 199–200
- Kypta, J.*, Julia Lippok: CORONA FUNEBRIS – Neuzeitliche Totenkronen als Gegenstand der archäologischen Forschung (Langenweissbach 2009) 742
- Kypta, J.*, Hans-Werner Peine – Julia Hallenkamp-Lumpe: Forschungen zu Haus Horst in Gelsenkirchen. Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Öfen. Mit einem Beitrag von Bernd Thier (Mainz 2009) 745
- Kypta, J.*, Dalibor Prix ed.: Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci (Ostrava 2009) 579–580

- Kypta, J.*, Thomas Schenk: Die „Altstadt“ von Freyenstein, Lkr. Ostprignitz-Ruppin. Rekonstruktion der brandenburgischen Stadtwüstung des 13. Jhs. auf der Grundlage archäologischer Grabungen und Prospektionen und Grundzüge eines denkmalpflegerischen Konzepts (Rahden/Westf. 2009) 202–203
- Kypta, J.*, Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland. Tagungsband (Dresden 2007) Wolfgang Schwabenicky: Schloß Sachsenburg. Geschichte und Baugeschichte aufgrund archivalischer und bauarchäologischer Untersuchungen (Sachsenburg 2009) 203–204
- Kypta, J.*, Astrid Schmitt: Burg Tannenberg bei Seeheim-Jugenheim/Lkr. Darmstadt-Dieburg. Eine spätmittelalterliche Ganerbenburg im Licht der archäologischen Funde (Bonn 2008) 746–747
- Kypta, J.*, Wolfgang Schwabenicky: Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg (Chemnitz 2009) 370–373
- Kypta, J.*, Sborník 6/2008. Sborník příspěvků ze 6. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 5.–8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov (Praha 2008) 184–189
- Kypta, J.*, Pavel Vařeka a kol.: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II (Plzeň 2008) 584
- Kypta, J.*, Pavel Vařeka – Petr Rožmberský a kol.: Středověká krajina na střední Úslavě I (Plzeň 2009) 751
- Kypta, J.*, Wilhelm der Einäugige, Markgraf von Meissen (1346–1407). Tagungsband (Dresden 2009) 751–752
- Laval, F.*, Daniel Mouton: Mottes castrales en Provence. Les origines de la fortification privée au Moyen Âge (Paris 2008) 181–184
- Levínský, O.*, Ivana Fridrichová-Sýkorová: Počátky staropaleolitických drobnotvarých industrií v Čechách. Hořešovičky, Kladno (Praha 2008) 193–195
- mj.*, Vladislav Razím ed.: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátsko (Praha 2010) 745–746
- Pecinovská, M.*, Branka Migotti: Lukovičaste fibule s portretima na području Rimskog carstva. The crossbow brooches with portraits in the Roman empire (Zagreb 2008) 200
- Popelka, M.*, Lubomír Košnar: Německo-český a česko-německý archeologický slovník. Deutsch-Tschechisch und Tschechisch-Deutsch Archäologisches Wörterbuch (Praha 2010) 570
- P. Q.*, Jaroslav Malina a kol.: Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (Brno 2009) 380
- ps.*, Petr Šída ed.: The Gravettian of Bohemia. Dolnověstonické studie 17 (Brno 2009) 583–584
- Stránská, P.*, Vicki Cassman – Nancy Odegaard – Joseph Powell eds.: Human Remains. Guide for Museum and Academic Institutions (AltaMira Press 2007) 565–566
- Štefan, I.*, Rudolf Procházka: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku (Brno 2009) 580–581
- Tomková, K.*, Jiří Roháček ed.: Epigraphica & Sepulcralia 2 (Praha 2009) 200–202
- Valentová, J.*, Jana Čížmářová: Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic – Keltische Gräberfelder in Holubice und Křenovice (Brno 2009) 567–568
- Venci, S.*, A. Binstener – E. M. Ruprechtsberger: Späte Altsteinzeit im Linzer Raum. Die Silexanalyse von Perg-Weinzierl (Linz 2009) 191

Vencl, S., Ondřej Felcman ed.: Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526) (Praha 2009)	561–564
Vencl, S., Antonín Přichystal: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy (Brno 2009)	386–387
Vencl, S., Karel Valoch ed.: Mušov I (okr. Břeclav). Geologická a archeologická lokalita na jižní Moravě (Brno 2009)	391
Venclová, N., G. Cooney – K. Becker – J. Coles – M. Ryan – S. Sievers eds.: Relics of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery (Dublin 2009)	737–738

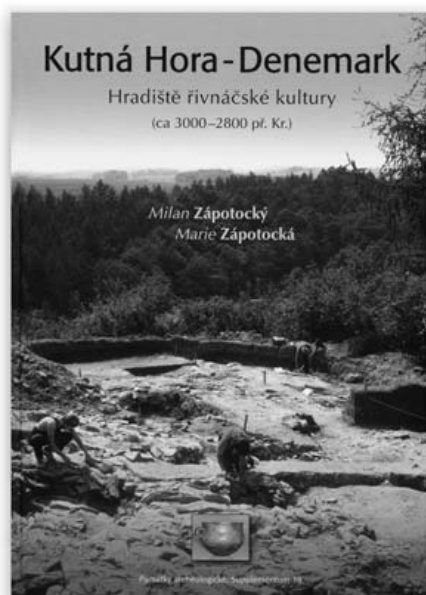
NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

Aurig, R. – Butz, R. – Gräßler, I. – Thieme, A. Hrsg.: Burg – Strasse – Siedlung – Herrschaft. Studien zum Mittelalter in Sachsen und Mitteldeutschland. Festschrift für Gerhard Billig zum 80. Geburtstag. Beucha 2007 (<i>J. Kypita</i>)	190
Baeriswyl, A. – Descœudres, G. – Stercken, M. – Wild, D. Hrsg.: Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog. Beiträge der Tagung «Geschichte und Archäologie: Disziplinäre Interferenzen» vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich. Basel 2009 (<i>J. Kypita</i>)	564–565
Binstainer, A. – Ruprechtsberger, E. M.: Späte Altsteinzeit im Linzer Raum. Die Silexanalyse von Perg-Weinzierl. Linz 2009 (<i>S. Vencl</i>)	191
Böhner, U.: Sesselfelsgrötte IV. Die Schicht E3 der Sesselfelsgrötte und die Funde aus dem Abri I am Schulerloch. Späte Micoquien-Inventare und ihre Stellung zum Moustérien. Stuttgart 2008 (<i>kv</i>)	191–192
Brather, S. – Geuenich, D. – Huth, Ch. Hrsg.: Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag. Berlin – New York 2009 (<i>J. Kypita</i>)	373–375
Cassman, V. – Odegaard, N. – Powell, J. eds.: Human Remains. Guide for Museum and Academic Institutions. AltaMira Press 2007 (<i>P. Stránská</i>)	565–566
Clemens, L. – Schmitt, S. Hrsg.: Zur Sozial- und Kulturgeschichte der mittelalterlichen Burg. Archäologie und Geschichte. Trier 2009 (<i>J. Kypita</i>)	566–567
Cooney, G. – Becker, K. – Coles, J. – Ryan, M. – Sievers, S. eds.: Relics of Old Decency: archaeological studies in later prehistory. Festschrift for Barry Raftery. Dublin 2009 (<i>N. Venclová</i>)	737–738
Čižmářová, J.: Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic – Keltische Gräberfelder in Holubice und Křenovice. Brno 2009 (<i>J. Valentová</i>)	567–568
Dějiny staveb 2009. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtiněch konané ve dnech 20. 3. – 22. 3. 2009. Plzeň 2010 (<i>J. Kypita</i>)	375–376
Eggenstein, G. – Börste, N. – Zöllner, H. – Zahn-Biemüller, E. Hrsg.: Eine Welt in Bewegung. Unterwegs zu Zentren des frühen Mittelalters. München – Berlin 2008 (<i>J. Kypita</i>)	192–193
Ernée, M.: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen – Urgeschichtliche Kulturschicht als archäologische Quelle. Praha 2008 (<i>J. Frolík</i>)	364–366
Felcman, O. ed.: Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526). Praha 2009 (<i>S. Vencl</i>)	561–564
Fridrichová-Sýkorová, I.: Počátky staropaleolitických drobnotvarých industrií v Čechách. Hořešovičky, Kladno. Praha 2008 (<i>O. Levínský</i>)	193–195

Gläser, M. Hg.: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VI: Luxus und Lifestyl. Lübeck 2008 (<i>J. Kypita</i>)	558–561
Hajšman, J. – Řezáč, M. – Sokol, P. – Trnka, R.: Příručka amatérského archeologa aneb do mrtvých se nekope. Praha 2009 (<i>Z. Bláhová-Sklenářová</i>)	195–197
Hilberg, V.: Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 2. Neumünster 2009 (<i>L. Košnar</i>)	735–737
Hlava, M. – Vích, D.: Laténské osídlení Boskovicka. Laténské osídlení Uničovska. Českomoravské pomezí v době římské. Pravěk – Supplementum 17. Brno 2007 (<i>P. Golářová</i>)	197–199
Hurst, M. J. – Switala, B. – Zehm, B. Hrsg.: Steinwerke – ein Bautyp des Mittelalters? Vorträge des Kolloquiums Steinwerke vom 2. bis 4. März 2006 in Osnabrück. Bramsche 2008 (<i>J. Kypita</i>)	376–377
Chase, P. G. – Debénath, A. – Dibble, H. L. – McPherron, S. P.: The Cave of Fontéchevade. Recent Excavations and Their Paleoanthropological Implications. New York 2009 (<i>kv</i>)	568–570
Chvojka, O.: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Brno 2009 (<i>J. Bouzek</i>)	377–379
Jakobson, F.: Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Band 1. Neumünster 2009 (<i>L. Košnar</i>)	731–735
Jakubec, O. ed.: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě. Příspěvky z mezinárodní konference. Olomouc 2010 (<i>J. Kypita</i>)	738–740
Jiráň, L. ed.: Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha 2008 (<i>M. Bartelheim</i>)	555–557
Kennecke, H.: Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland. Rahden/Westf. 2008 (<i>J. Kypita</i>)	199–200
Kohler, T. A. – van der Leeuw, S. E. eds.: The Model-Based Archaeology of Socio-natural Systems. Santa Fe, New Mexico 2007 (<i>A. Danielisová</i>)	729–731
Košnar, L.: Německo-český a česko-německý archeologický slovník. Deutsch-Tschechisch und Tschechisch-Deutsch Archäologisches Wörterbuch. Praha 2010 (<i>M. Popelka</i>)	570
Kozłowski, J. K. – Nowak, M. eds.: Mesolithic/Neolithic Interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin. Oxford 2007 (<i>M. Končelová</i>)	570–572
Küßner, M.: Die späte Altsteinzeit im Einzugsgebiet der Saale. Untersuchungen an ausgewählten Fundstellen. Weimar 2009 (<i>kv</i>)	740–742
Laux, F.: Die Urnenfriedhöfe von Drögennindorf, Gem. Betzendorf, und Amelinghausen-Sottorf im Landkreis Lüneburg. Oldenburg 2005 (<i>L. Košnar</i>)	572–574
Lippok, J.: CORONA FUNEBRIS – Neuzeitliche Totenkronen als Gegenstand der archäologischen Forschung. Langenweissbach 2009 (<i>J. Kypita</i>)	742
Lucas, G. ed.: Hofstaðir. Excavations of a Viking Age Feasting Hall in North-Eastern Iceland. Reykjavík 2009 (<i>L. Holík</i>)	742–745
Malina, J. a kol.: Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk. Brno 2009 (<i>P. Q.</i>)	380
Mařík, J.: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. Praha 2009 (<i>M. Čechura</i>)	380–382
Meyer, D.: Der westpontische Raum am Ende der frühen Bronzezeit. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 14. Langenweißbach 2008 (<i>M. Dobeš</i>)	382–385

Migotti, B.: Lukovičaste fibule s portretima na području Rimskog carstva. The cross-bow brooches with portraits in the Roman empire. Zagreb 2008 (<i>M. Pecinovská</i>)	200
Mouton, D.: Mottes castrales en Provence. Les origines de la fortification privée au Moyen Âge. Paris 2008 (<i>F. Laval</i>)	181–184
Neruda, P. – Nerudová, Z. eds.: Moravský Krumlov IV – vícevrstevná lokalita ze středního a počátku mladého paleolitu na Moravě – Moravský Krumlov IV – Multilayer Middle and Early Upper Palaeolithic Site in Moravia. Brno 2009 (<i>kv</i>)	574–576
Oliva, M. ed. a kol.: Sídliště mamutího lidu u Milovic pod Pálavou. Otázka struktur s mamutími kostmi – Milovice: Site of the mammoth people below the Pavlov Hills. The question of mammoth bone structures. Brno 2009 (<i>kv</i>)	576–579
Peine, H.-W. – Hallenkamp-Lumpe, J.: Forschungen zu Haus Horst in Gelsenkirchen. Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Öfen. Mit einem Beitrag von Bernd Thier. Mainz 2009 (<i>J. Kypita</i>)	745
Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008 (<i>M. Čižmár</i>)	178–181
Pravěk Nová řada 17/2007. Brno 2008 (<i>O. Chvojka</i>)	385–386
Prix, D. ed.: Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci. Ostrava 2009 (<i>J. Kypita</i>)	579–580
Procházka, R.: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno 2009 (<i>I. Štefan</i>)	580–581
Přichystal, A.: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno 2009 (<i>S. Vencel</i>)	386–387
Razím, V. ed.: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátu. Praha 2010 (<i>mj</i>)	745–746
Roháček, J. ed.: Epigraphica & Sepulcralia 2. Praha 2009 (<i>K. Tomková</i>)	200–202
Scarre, Ch. – Lawson, G. eds.: Archaeoacoustics. Cambridge 2006 (<i>L. Chroustovský</i>)	387–390
Schenk, T.: Die „Altstadt“ von Freyenstein, Lkr. Ostprignitz-Ruppin. Rekonstruktion der brandenburgischen Stadtwüstung des 13. Jhs. auf der Grundlage archäologischer Grabungen und Prospektionen und Grundzüge eines denkmalpflegerischen Konzepts. Rahden/Westf. 2009 (<i>J. Kypita</i>)	202–203
Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland. Tagungsband (Dresden 2007) Wolfgang Schwabenicky: Schloß Sachsenburg. Geschichte und Baugeschichte aufgrund archivalischer und bauarchäologischer Untersuchungen. Sachsenburg 2009 (<i>J. Kypita</i>)	203–204
Schmitt, A.: Burg Tannenberg bei Seeheim-Jugenheim/Lkr. Darmstadt-Dieburg. Eine spätmittelalterliche Ganerbenburg im Licht der archäologischen Funde. Bonn 2008 (<i>J. Kypita</i>)	746–747
Schröter, R.: Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands IV. Die Ausgrabungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts der Universität Tübingen (UFI) in Aichbühl und Riedschachen (1919–1930). Mit Beiträgen von Michael Strobel. Stuttgart 2009 (<i>M. Dobeš</i>)	747–749
Schwabenicky, W.: Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg. Chemnitz 2009 (<i>J. Kypita</i>)	370–373
Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. edd.: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009 (<i>H. Chorvátová</i>)	366–369
Souchopová, V. – Stránský, K.: Tajemství dávného železa. Archeometalurgie objektivem mikroskopu. Brno 2008 (<i>J. Hošek</i>)	749
Svensson, E.: The Medieval Household: Daily Life in Castles and Farmsteads. Yale University 2008 (<i>M. Endlicherová</i>)	204–205

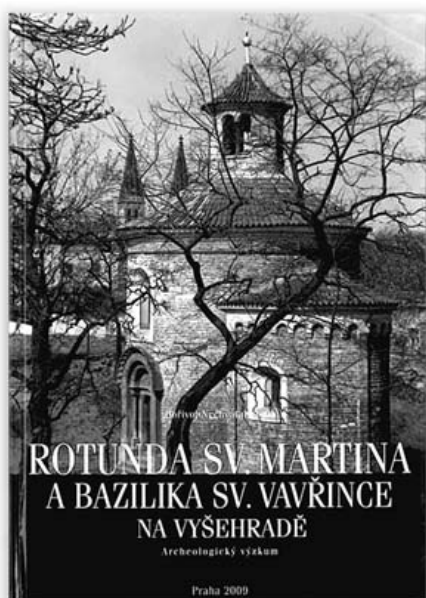
Svorník 6/2008. Sborník příspěvků ze 6. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 5.–8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov. Praha 2008 (<i>J. Kypřta</i>)	184–189
Ščelinskij, V. E.: Paleolit Černomorského pobřeží Severo-zapadního Kavkazu (pamjatniki otkrytogo typu). Sankt-Petěrburg 2007 (<i>kv</i>)	581–583
Šída, P. ed.: The Gravettian of Bohemia. Dolnověstonické studie 17. Brno 2009 (<i>ps</i>)	583–584
Toro Moyano, I. – de Lumley, H. – Barrier, P. – Barsky, D. – Cauche, D. – Celiberti, V. – Grégoire, S. – Lebègue, F. – Mestour, B. – Moncel, M.-H. avec la collaboration de Cléré, D. – Daimat, D. – Faumquemberque, É. – Fernandez, E. – Frégier, Ch. – Hildisey, F. – Licht, M.-H. – Magnaldi, B. – Montesinos, M. – Monzo, D. – Rey, M.: Les industries lithiques archaïques de Barranco León et de Fuente Nueva 3, Orce, bassin de Quadix-Baza, Andalousie. Paris 2010 (<i>kv</i>)	749–751
Uhlíř, M.: Jak jsme se stali lidmi. Praha 2007 (<i>I. Fridrichová-Sýkorová</i>)	390–391
Valoch, K. ed.: Mušov I (okr. Břeclav). Geologická a archeologická lokalita na jižní Moravě. Brno 2009 (<i>S. Vencl</i>)	391
Vařeka, P. a kol.: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku II. Plzeň 2008 (<i>J. Kypřta</i>)	584
Vařeka, P. – Rožmberský, P. a kol.: Středověká krajina na střední Úslavě I. Plzeň 2009 (<i>J. Kypřta</i>)	751
Wilhelm der Einäugige, Markgraf von Meissen (1346–1407). Tagungsband. Dresden 2009 (<i>J. Kypřta</i>)	751–752
Zav'jalov, V. I. – Rozanova, L. S. – Terechova, N. N.: Istorija kuznečnogo remesla finno-ugorskich narodov Povolž'ja i Predural'ja: K probleme etnokul'turnych vzaimodejstvij. Moskva 2009 (<i>J. Hošek</i>)	392

Milan Zápotocký – Marie Zápotocká: KUTNÁ HORA – DENEMARK. HRADIŠTĚ ŘIVNÁČSKÉ KULTURY (ca 3000–2800 př. Kr.). Památky archeologické – Suppl. 18. Praha 2008. A4, 586 s. ISBN 978-80-86124-84-1.

Publikace výsledků archeologického výzkumu eneolitického hradiště Denemark (1980–1989) poskytuje detailní popis archeologické situace a analýzu rozsáhlého nálezového fondu, doplněnou výsledky přírodovědných rozborů. Osada obsahující zprvu 18 obytných objektů a ohrazená palisádou byla ve druhé fázi vybavena šesti liniemi opevnění a sloužila zřejmě k rezidenčním a rituálním účelům.

This book presents results of the 1980–1989 archaeological investigation at the Eneolithic hillfort of Denemark. It offers a full description of archaeological context and a detailed treatment of the finds including environmental analyses. The settlement, at first consisting of 18 dwellings and fortified by a palisade, was provided with six lines of fortification in the second phase and served residential as well as ritual purposes.

Bořivoj Nechvátal et al.: ROTUNDA SV. MARTINA A BAZILIKA SV. VAVŘINCE NA VYŠEHRADE. ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM. Praha 2009. A4, 432 s. ISBN 978-80-87365-23-6.

Komplexní zpracování dosavadního výzkumu obou lokalit.

Comprehensive treatment of investigations at St. Martin Rotunda and St. Lawrence basilica of Vyšehrad, Prague.